

55 983

1991 OKT 1 575

1991/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

Maros-Torda

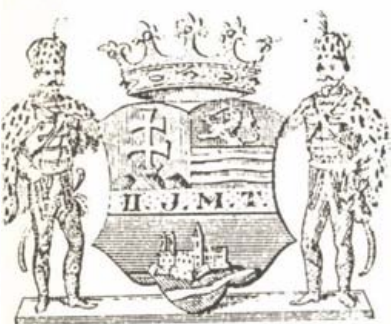

Háromszék

Csik

Egykori
megyecímerek

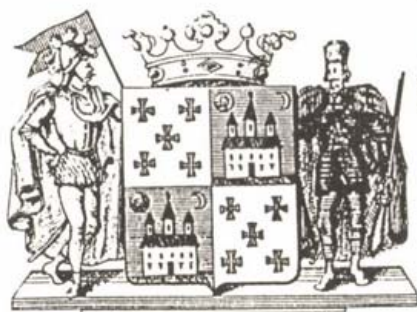
Temes

Kolozs

Maros-szék

Udvarhely

Kis-Küküllő

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Muhi csata 1241 (<i>Ágoston István</i>)	3
	<i>Széchenyi Istvánra emlékezünk</i>	
	Széchenyi István Hont megyei kapcsolatai (<i>Kiss László</i>)	7
	Hadikfalvi székelyek levele gróf Széchenyi Istvánhoz	11
SORSKÉRDÉSEK	<i>Ötven éve tértek haza a bukovinai székelyek</i>	
	<i>Halász Péter: Minket anyánk – megátkozott?</i>	13
	<i>Dr. Zachar József</i> ünnepi beszéde Hadik András szobrának koszorúzásánál	15
	„Hosszú hányódás után hazát találtunk” (<i>Kismödi István</i>)	17
	Emlékeim Németh Kálmán plébánosról (<i>László Antal</i>)	23
	Ósztonös népi „önrendelkezés” a bukovinai székelyeknél (<i>Beke György</i>)	28
HAGYOMÁNY	A nyitrai Ehrenfeld–Jókai-kódex (<i>Motesiky Árpád</i>)	31
	Kalotaszeg népoktatása a XIX. század második felében (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	32
	A századik első világháborús emlékmű avatása Körösladányban (<i>Molnár Lajos</i>)	41
	Egy régi helytörténeti kiállítás (<i>Dr. Papp Gézané</i>)	44
	A gömöri Vály völgye táncéletéről és dallamairól (<i>Pálffy Gyula</i>)	47
BESZÉLGETÉS	„...bizonyos mértékig velem indult a népfőiskolai mozgalom...” Dr. Új-szászy Kálmán professzorral beszélget <i>Matyikó Sebestyén József</i>	52
	„Egy többnyelvű tájon ugyanazt a kultúrát különböző nyelveken lehet kifejezni.” Gaál Károlyval, a bécsi Tud. Egyetem néprajzprofesszorával beszélget <i>Szulovszky János</i>	55
EMLEKEZZÜNK	Vérfürdő a Parlament előtt: 1956. október 25. (<i>Bolla Lajos</i>)	61
TERMÉS	Így utazott József nádor (<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i>)	65
	Földosztás a „Kalmárok útja” mentén (<i>Dr. Kovássy Zoltán</i>)	69
	Sóvidéki népi állaturusok (<i>István Lajos</i>)	72
	Magyarok a Kárpátalján (<i>Petro Lizanec</i>)	75
KRONIKA	Honismereti mozgalom a romániai magyarság körében (<i>Egyed Ákos</i>)	78
	Ísmét zászlót bontott az EMKE (<i>Derzsi Ottó</i>)	81
	Erdély múltja és jövője (<i>Hajdú Demeter Dénes</i>)	85
	Hírek Brassó megyéből (<i>Bordos Mária</i>)	89
	Emléklés a ruszin nép Anonymusáról (<i>Földvári Sándor</i>)	90
	Tompa Mihály falujában (<i>Vörös Attila</i>)	93
	Katolikus népfőiskolai tanfolyamok Szeged környékén (<i>iff. Lele József</i>)	94
	Honismereti kirándulás a Mátraalján (<i>dr. Misóczki Lajos</i>)	95
	A hetvenöt esztendő Timaffy László köszöntése (<i>Barsi Ernő</i>)	96
	A nyolcvanéves id. Zakupszky László köszöntése (<i>Szecső Károly</i>)	98
	Vándorkiállítás erdélyi festményekből (<i>D. E.</i>)	99
KÖNYVESPOLC	Kossuth Lajos kormánybiztosa, Csány László (<i>Oláh András</i>)	100
	Milyen nemzeti kisebbségek élnek Romániában? (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)	103
	A szlovéniai magyarok valóságirodalma (<i>V. S.</i>)	105
	A szabadszállási helytörténet három kiadványa (<i>Dankó Imre</i>)	108
	Szentpétery Tibor–Kerny Terézia: Az Olttól a Küküllőig (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	109
	Várady Pál–Borbély Anikó: Kalotaszeg (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	111

Juhász Antal (szerk.): Migráció és település a Duna–Tisza közén (Viga Gyula)	113
Géczi Lajos: Ungi népmesék és mondák (Nagy Géza)	116
Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe (Krisztián Béla) ...	117
Az egy 60. császári és királyi gyalogezred emlékművének hiteles története (Szecksó Károly)	118
A VI. magyar őstörténeti találkozó (Krisztián Béla)	119
Beszámoló a Honismereti Szövetség egyéves tevékenységéről	120
A XIX. Honismereti Akadémia ajánlásai	121
Honismereti bibliográfia	124

FÓRUM

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Kanyar József: Honismeret és önkormányzat – Kriza János, az erdélyi reformnemzedék képviselője – A falugondnok az aprófalvakon – Felsőpulya önkormányzata – Békés megye önkormányzati hagyományai – A közbirtokosságról – Barangolás Murokországban – 1944 tragédiája a kárpátaljai Bátyún – Nógrád megye XVIII. századi vásárai – Hétfalusi szedettsek – A jégvágás emléke Visegrádon – A lett és eszt parasztkalendáriumról – Honismereti munka a szlovákiai magyaroknál – Olvasókör Hajdúszoboszlón.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ágoston István ref. lelkész, Miskolc – Barsi Ernő dr., a tanítóképző főiskola ny. tanára, Győr – Bánkiné Molnár Erzsébet dr., a megyei levéltár részlegvezető főlevéltárosa, Kiskunfélegyháza – Beke György író, Bp. – Bolla Lajos, a Fővárosi Vízművek ny. gépkezelője, Bp. – Bordos Mária, az RMDSZ megyei szervezetének ügyintéző titkára, Brassó – Dankó Imre, ny. múzeumigazgató, Debrecen – Demeter Ervin, az APEH főrevizora, Bp. – Demeter Zayzon Mária szociológus, Bp. – Derzsi Ottó tanár, Bp. – Egyed Ákos dr. történész, Kolozsvár – Földvári Sándor nyelvész, Pécel – Hajdú Demeter Dénes üzemgazdász, Bp. – Halász Péter tud. főmunkatárs, AKI, Bp. – István Lajos id., a Kerámiaüzem ny. dolgozója, Korond – Kiss László dr. körzeti orvos, Csilizradvány – Kovássy Zoltán dr. ny. ügyvéd, Bp. – Krisztián Béla dr. mérnök tanár, Mecseki Szénbányák, Pécs – Kűsmödi István gazdálkodó, Bátaszék – László Antal, a HNF megyei szervezetének ny. munkatársa, Szekszárd – Lele József ifj. gyűjteménykezelő, Tápé – Lizanec Petro, a Szovjet Hungarológiai Intézet vezetője, Ungvár – Matyikó Sebestyén József igazgató, Kálmán Imre Múzeum, Siófok – Misóczki Lajos dr., az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tanára, Eger – Mokos István, a Zrínyi Nyomda ny. korrektora, Bp. – Molnár Lajos Körösladány – Motesíky Árpád technikus, Verebély – Nagy Géza, a Bodrogközi Kastélymúzeum vezetője, Pácin – Oláh András tanár, Mátészalka – Papp Gézáné dr. ny. tanár, Bp. – Pálffy Gyula tud. ügyintéző, MTA Zenetudományi Intézet, Bp. – Sebestyén Kálmán történész, Postamúzeum,

Bp. – Szecksó Károly dr. levéltáros, megyei levéltár, Eger – Szulovszky János néprajzkutató, Bp. – Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc – Varga Sándor szerkesztő, Alsólendva – Viga Gyula dr., a Herman Ottó Múzeum osztályvezetője, Miskolc – Vörös Attila, az Új Élet EF SZ tervezési ügyintézője, Rimaszécs – Zachar József dr. történész, Bp.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE

NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp., Belgrád rkp. 24. Telefon: 118-2855. Szerkesztés nap: csütörtök. 91 1223 Veszprémi Nyomda Kft. Felelős vezető: Fekete István ügyvezető igazgató. Példányonkénti ára: 30 Ft. Évi előfizetési díja: 150 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint átutalással a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MNB 218-98055. Sz: 41-193-6 Honismereti Szövetség. INDEX-25387

A Honismeret KÜLFÖLDÖN is előfizethető. A folyóirat előfizetési díja postaköltséggel együtt egy évre 30 svájci frank, illetve annak megfelelő értékű konvertibilis valuta. Az előfizetéseket kérjük a következő címekre küldjék:

NYUGAT-EURÓPÁBAN: Parragi Anikó CH-8051 Zürich, Luegisland str. 41. Tel.: (141-1) 322-44-68

A TENGERENTÚLON: Mócsi Ferenc – FRAMO Publishing, 561 W. Diversey Pkwy. Ste. 219. Chicago, IL 60614, USA Tel.: (1-312) 477-14-85

Új előfizetőinket kérjük, kézhez kapván a lapot, mutassák meg ismerőseiknek, s hívják fel figyelmüket az előfizetési lehetőségeire.

ÉVFORDULÓK

Muhi csata 1241¹

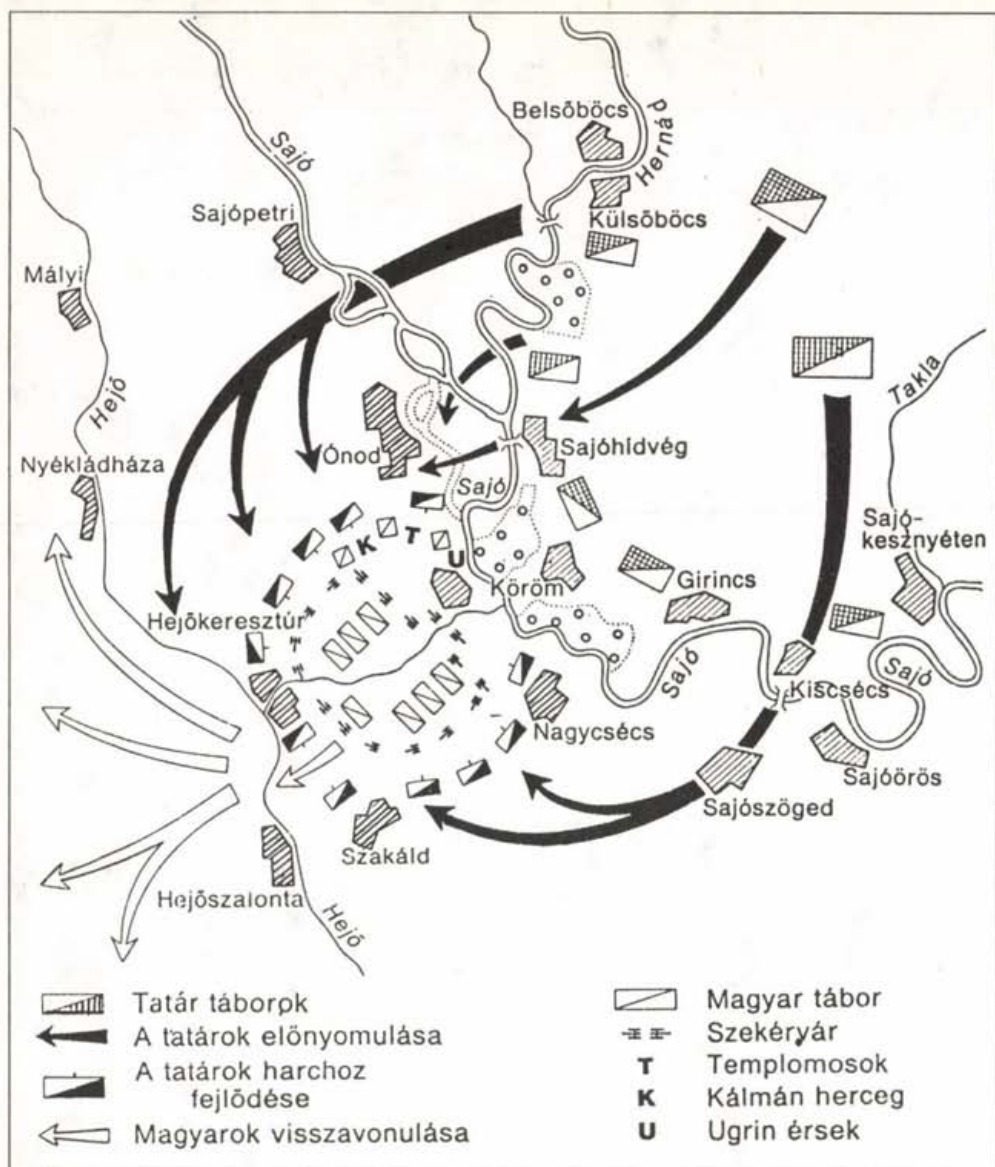
BÉLA KIRÁLY VÉDELMEBEN

IV. Béla

Azon a hajnalon és azon a nap (április 11.) töménytelen nyilat szórtak a tatárok a magyarok seregére. A tábor egy része égett és a tűz egyre tovább terjedt. A veszteség igen nagy volt, a magyar sereg egy részét leverték, egy részét megsebesítették, egy részét menekülésre készítették és úgy pusztították el. Lekaszaboltak, lemészároltak akit csak értek. A csapatokat széjjelszórták és a Tisza vizének szorították. A tatárok azonban nem mozdultak, a királyra vártak. A király sem mozdult addig, amíg biztonságos kapu nem nyílt számára. Ezt a tatárok úgy értékelték, hogy erős a király védelmére álló sereg. Mint ahogyan tényleg úgy is volt. A szekérvárban a királyért halni kész, elszánt vitézek állták el a mongolok útját. Szembeszállt a királyra támadókkal a Jurlu nemzetségbeli zalaszentgróti *Dénes*, aki Bélának ifjúkori barátja volt és személyes védelmét biztosította a családban. Mikor a király csapatára valami ellenséges hadtest támad, Mohol fia, *Ditrik* rohanta meg őket és verte vissza. Sajnos ő maga súlyosan megsebesült, de a királyt megmentette a haláltól. A *Móritz* család és a *Medgyesaljai* család őse, a már előbb említett Pók nemzetségbeli *Móritz* reggelre szerencsésen visszatért kémszemléjéről a szekértáborba. Már ott volt a király közelében, mikor egy tatár kopját emelt Béla ellen, hogy megölje. *Móritz* egy ugrással rávetette magát és földre teperte a támadót, így mentette meg a király életét a biztos haláltól. Az *Aba* nemzetségbeli *Demeter* fia *Nekcsi Sándor* olyan derekasan harcolt az ütközetben Béla oldalán, hogy a király saját szavai szerint – jelenléte nélkül életét vesztené volna. Emlékezetes marad az a hőstett, amit a *Szirmai* és *Szirmabesenyői* család őse, első ismert törzse Raak (Rák) nevű vitéz férfiú vitt végbe a muhi csatában. Amikor Béla király megütközött a tatárokkal, ő maga 38 rokonával együtt védelmezte a királyt, és akkor hullott ki vére. Az alapító törzsnek az emléket őrzi a *Szirmaiak* címere, mely egy zöld koszorút tartó rákot ábrázol. Ő alapíthatta Szirma helységet, melyről utódai nevezték magukat. Az is valószínű, hogy az ő vitézi hőstetteit őrzi a muhi pusztán, annak Nyékládháza felőli szélén „Rákos” nevezetű föld, illetve később tanya (ma vikendházak találhatók a helyén). A Szirmaiak igen korán fontos tisztséget töltöttek be Borsodban, 1364-ben I. Péter a megye szolgabírája volt.

¹Részlet a szerző *Muhi csata 1241* című, a Zrínyi Kiadó gondozásában megjelent könyvéből, mely a tatárjárás 750. évfordulóján jelent meg.

A mubi csata

Bármilyen dicséretes és lelkes volt a magyarok királyát védő vitézek hősiessége és ellenállása – az ellenséget fel nem tartóztathatták. A déli szárny felől Szübütej csapatai egyre nagyobb tömegben sorakoztak fel. A szekérvárt körülvevő gyűrű mind szorosabbra zárult. A királyi sátor felé igyekeztek a mongol katonák és szabályjukkal elvágták a sátor köteleit. Persze a király már akkor nem volt ott. Viszont mikor a magyarok látták, hogy a királyi sátor leomlik, rettegés költözött mindenkinek a szívébe és a hanyatt-homlok futottak.

Plano Carpini ferences rendi hittérítő, középkori utazó a tatárokhoz vezető útja során évek múlva látta is IV. Béla királyi sátrát, amikor Batu kán udvarába sikerült bejutnia. Azt írja, hogy Batu fényes udvartartást vezetett... kimagasló helyen ült, valami trónuson. Sátrai, melyek Magyarország királyáé voltak, lenvászonból készültek, hatalmasak és nagyon szépek.

Nyilvánvaló lett, hogy a magyar haderőnek semmi esélye nincs az ellenállásra. Amikor a király látta, hogy seregének zöme megtört és elveszett, maga is menekülésre szánta el magát. Egy török forrás Béla és Kálmán együttes meneküléséről tesz említést: a király és testvére Kolomanus (Kálmán) lóra ültek és elmenekültek, még egy versrészlet is szól erről:

...Mindenki így fut el útjára,
Senki sem néz sem előre, sem hátra,
Mivel testvérével szökött meg a király,
Mi lesz majd a sereggel, meglásd mi következik...

Amikor megnyílt a lehetőség a király és kísérete előtt, észak felé vette útját. Így sem tudta elkerülni, hogy lovas csatába ne keveredjen. Mikor IV. Béla kitörését észrevették a tatárok, azonnal lóra pattantak és üldözőbe vették. Kálmán herceg meneküléséről pedig azt tudjuk, hogy a muhi csatában megsebesülve Pest felé vette útját, onnan pedig Szlavóniába ment, melynek hercege volt.

Béla király menekülése azonban nem volt könnyű, hiszen mint tudjuk, el akarták őt fogni a tatár fejedelmek, így állandó üldözésnek volt kitéve egész úton. Érte jöttek Mongóliából. Az áldozatos hősiességnek és leleményességnek jó néhány példáját láthattuk a muhi pusztán és máshol is.

A Fáy család őse Rugacs vitéz élete kockázatásával mentette meg a királyt. Amikor a király lova kidőlt, odaadta a sajátját, ő pedig a hullák közé feküdt és az éj leple alatt menekült el a hadszíntérről. Önfeláldozó nemes tettét és fiainak az ütközetben tett szolgálatait a király azzal jutalmazta, hogy két fiának *Donnak* és *Barnabásnak* adta a Fáy nevű földet Abaújban. A család címere azt a jelenetet örökíti meg, amikor Rugacs a királynak adja át a lovát. Eszerint egy álló hadi pajzsban, kék mezőben egy ágaskodó fehér lovat egy magyar vitéz kantaránál fogva tart. A pajzs feletti sisak koronájából is egy fehér ló nyúlik ki. Az *Ákos* nemzetségéből való *Erne* szintén a király rendelkezésére bocsátotta saját lovát. A Béla király által kiadott oklevélben ezt olvashatjuk: „...mikor a mind növekvő szerencsétlenségben lovaink kidőltek, ő [Erne] életével sem törődve, a mi életünket élete árán is megváltani kívánva, a saját menekülésére szánt lovat személyünk megmentése érdekében átadta nekünk. Ő maga az üldözőkkel harcba bocsátkozva több lándzsadöfésből és nyíllövésből kapott sebbel vitézül ellenállt az ellenség rohamának, és Isten segítségével nagy nehezen ki tudta magát szabadítani azok gyűrűjéből...”

A *Forgách* család ősatya, a Hontpázmán nemzetségbeli *Ivánka* fia *András* is példaképpül szolgált hőstetével. Már összerogyott volna a király lova, amikor András odaadta a sajátját Béla királynak. Erre ekképpen emlékszik a király: „...mikor a Sajónál, mint hisszük Isten büntetéséből – a tatárok veszedelmesen úzóbe vettek minket és mieinket, és lovunk, melyen ültünk, már-már kimerülten fújtatott, ez az András a benne lobogó különleges hűség hevében menekülésünket a magáénál fontosabbnak tartva a saját friss és gyors lovát önként átadta nekünk, miközben ő és fivére gyalogosan maradt hátra; fivérét aztán a tatárok meg is ölték...”

A *Rakovszky* család első ismert gyökerei Márton és László a sajói ütközet után a király kíséretében voltak. Márton mint udvari káplán. Hűségük jutalmául 1245-ben Túróc vármegyében Rakov és Zanasan földjét kapták.

A menekülő király úttalan utakon járva mentette életét, erdőkön és csalitos helyeken keresztül. Ilyenkor Jakab bán fia Jakab saját élete veszélyeztetésével, kivont karddal nyitott utat az erdőkben és hegyi hasadékokon át.

A muhi csata helyszínéről menekülő király a diósgyőri szűk völgyön, a Bükkön át haladt Bélapátfalván, Nyitrán keresztül Pozsony irányába. Bélkő alatt üldözői utolériki, csak hű követőinek önfeláldozó vitézsége menti meg ismét. Itt Bélkőnél György ispán fiának *Sándor* mesternek a hősiessége derül ki, aki egyébként gyermekkorától fogva hű szolgálatokat tett neki. ezt aényt egy kiadatlan okmány bizonyítja, mely az egi káptalan levéltárában található. E szerint mikor a „tatárok veszedelmesen közeledtek, kockára téve életét, magát martalékul dobta oda szabadulásunk érdekében a bélyi monostornál, súlyosan megsebesül-

hetett volna az istentelen tatároktól...” Ennek fejében kapta Sándor mester a Borsod várához tartozó Polcuna, vagyis a mai Palkonya nevű földet.

IV. Béla először a Túróc megyei Znio várában keresett oltalmat, majd Pozsonyba és Hainburgba menekült, ahol őt az osztrákok hercege, Frigyes, minden kincsétől megfosztja, fogságba veti, s csak nehezen tud megszabadulni. Értékein túl még három vármegyét követelt váltságdíjként. Ezen megpróbáltatások után a királyt először Horvátországba, majd Dalmáciába vitte útja. A menekülő és kifosztott IV. Béla igen szomorú állapotra jutott. Ezt mutatja az az epizód, hogy a Tarnóczy család egyik őse a mindenéből kifosztott királynak 30 márka aranyat kölcsönzött. Ez a *Ruthen Wladiknak* nevezett vitéz orosz eredetű volt és tatár fogságba került, ahonnan szerencsésen megszökött és a megmentett pénzt kölcsönadta a királynak, aki ezt a jótéteményt később azzal hálálta meg, hogy nekiadta a Túróc megyei Tárnouch földjét. A család címerében megörökítette az eseményt. Az első lábával liliomot tartó griff alatti mezőben nyíllal sebzett futó nyúl, a Frigyes által IV. Béla személyében megsértett vendégjogra vonatkozó emlékként tartatik számon.

A Dalmát-tenger mellékére menekült király megsegítésében a *Frangepán* család őse jeleskedett, nem tagadva meg eredeti szokásukat és nevük jelentését. Eredetüket Rómából véve, ősük kenyérszállással enyhítette a szűkölködőket és a „frangendo pane” kenyértörésből származik a Frangepán név. Ősük négy fia a tatár megszállás idején a tengeren hajókkal, a szárazon pedig fegyvereikkel oltalmazta a királyt. Mikor Béla a tenger mellékét a családnak adta – Pethő Gergely Krónikája szerint – egy cipőkenyeret vett kezébe, megszegte és megesküdött, hogy soha el nem hagyja a családot. Ennek bizonyosságára adta a két cipőt tartó oroszlánt címerül.

A királyt a muhi tragédia színhelyéről csak igen sok híve közreműködésével és áldozathozatalával sikerült kimenteni. Anélkül, hogy ott felismerték volna, el tudott menekülni onnan, ahol a biztos halál várt volna rá. bár a tatárok a Dalmát-tengerig üldözték, mégsem sikerült eredeti tervük: Béla király kézre kerítése.

Ágoston István

A Fáy család címere

Széchenyi István Hont megyei kapcsolatai

Széchenyi Istvánt, a magyar polgári reformmozgalom elindítóját sok szál fűzte a Felvidékhez. Az alábbiakban azokat a kevésbé vagy egyáltalán nem ismert szájakat szedjük csokorba, melyek Széchenyit a történelmi Hont vármegye tájaihoz, embereihez fűzték.

Széchenyi valószínűleg élete 34. évében, 1825-ben kerül először kapcsolatba Hont megye képviselőivel. A pozsonyi országgyűlésen ismerkedik meg Hont megye köveivel: *Gudics Jánossal* és *Majthényi Antallal*. Gudics az országgyűlési napló szövegének ellenőrzésére megválasztott bizottságnak is tagja volt. Nevét kétszer is (október 4-én és 7-én) említi naplójában Széchenyi. A két követ, szűkebb pátriájukba visszatérve, lerakják a későbbi Széchenyi-kultusz alapjait Hontban. E kultusz legfontosabb mozzanata: *Széchenyi kinevezése Hont vármegye táblabírájává 1830-ban*, amikor a gróf személyesen vett részt Ipolyságon a honti tisztújításon. A megye reformkori történetének krónikása, *Gyürky Antal*, így emlékezik 1875-ben a jeles eseményre: „Az ekképp megválasztott tisztikar az esküt letévén, a főispán táblabírákat nevezett, és pedig elsőnek gróf Széchenyi Istvánt, kit viharos éljenekkel üdvözöltek a megye rendei, mi szépen visszatükrözi a megye akkori szellemét.” Gyürky tanúbizonyosságának két szépséghibája van. Egyrészt szeptember 30-ára teszi a valóságban március 29-én lezajlott eseményt – az 1907-ben megjelenő *Borovszky*-féle Hont megyei monográfia Gyürkyre hivatkozva ugyancsak e téves dátumot szerepelteti a tisztújítás napjaként. Másrészt Széchenyit nem, csupán megválasztását üdvözölhették a megye rendjei viharos éljenekkel. E két kiigazítást a legilletékesebb, Széchenyi tanúbizonyossága alapján tesszük meg. Széchenyi ugyanis 1830. március 28-án a következőket jegyzi be naplójába: „...Minden zugban Abdera. A régi megyeháza egy fabarakk. Az új megyeházának egynegyede van készen ... a pénz pedig elfogyott – valószínűleg ellopták! Sár, szegénység, hívság és imitt-amott egy nevelésesen felcifrázott és hattyúpremmel szegett atilla!” Az idézett sorokban nem szerepel sem Ipolyság – 1806-tól Hont megye központja s a tisztújítás színhelye –, sem Hont megye neve. Az eredeti naplószövegben azonban minden bizonnyal szerepelt, a ... (pontozás) ugyanis arra utal, hogy a „Minden zugban Abdera” előtti szöveget *Tasner Antal*, a Széchenyi-hagyaték gondozója olvashatatlaná tette. Így tett eleget a gróf azon kívánságának, hogy naplójának „kényesebb” részletei ne kerüljenek a nyilvánosság elé. Tasner buzgalma érthető, hiszen a meghagyott, s fentebb idézett jellemzés csöppet sem hízelgő az ipolyságiak számára. Abdera ugyanis egy görög várost jelent, melynek lakói ostobaságukról híresek. Nem szolgál a hontiak dicsőségére a vármegyeházukkal kapcsolatos meglátás sem, ti. hogy az építéséhez szükséges anyagiakat szétlopkodták. A sáros, falusias külsejű megyeszékhely lakóinak tehát kevés okuk volt a „hívságra” (hiúságra) és a „hattyúpremre”!¹

¹ „A nyakravaló egészen fehér mint a hó és jól vastagon van a nyak körül csavarva. Ily nyakravaló 10–12 rőf hosszú, melyet összehengergetve kellett egy kézbe venni, úgy hogy bátran lehessen azt a nyak körül forgatni mindaddig, míg a 12 rőf szép körben a nyakra simul.” (Gyürki Antal: Ötvennégy év.)

Nem sokat változik Széchenyi véleménye másnap, március 29-én sem: „Tisztújítás. A beszédje – s úgy mindha fogat is csikoríthatna. Úgy tűnt föl nekem, túlságosan is Majthényi mellett volt. – Minő könnyű csekély súlyú törvényhozó intelligencia! 6 jól kiművelt emberfőben több praktikus tudás és intelligencia búvik meg, mint minden száz magyar koponyában. Tizenkét óráig vártunk. Semmit sem határoztak – el kellett mennünk.” A mindössze pár héttel korábban megjelent *Hitel* legfontosabb mondanivalója – „a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma” – köszön vissza a napló ipolysági soraiból! Németh László írja Széchenyi-könyvében, hogy amióta a gróf a Hitelt megírta, folyton szidja a magyarokat, s ennek bizonyítására éppen az Ipolyságon írt sorokat idézi. Látna a tisztújító meggyűlés határozatlanságát, Széchenyinek Ipolyságon sem lehetett oka a dicséretre...

Ha a március 28-i naplórészlet Ipolyságra, Hontra vonatkoztatása megkérdőjelezhető is, a másnapi bejegyzés eloszlatja kétségeinket. A Széchenyi által említett „personalis” ugyanis nem más, mint *Majláth György* (1786–1861) királyi személynök, az 1825-ös diéta (országgyűlés) alsótáblájának elnöke, aki 1828-tól Hont vármegye főispánja is.² Őt a király nevezte ki a vármegye élére, a többi tisztségviselőt, s így a megye tulajdonképpen vezetőit, az alispánokat a közgyűlés választotta meg a tisztújítás napján. A personalis által is támogatott Majthényi pedig azonos azzal a Majthényival, aki 1825-ben Hont megye országgyűlési követe volt. Talán a „personalis jó beszédjének” is köszönheti, hogy ő nyeri el az első alispáni széket. Gyürky idézett könyve részletesen hozza a többi tisztségre megválasztottak listáját is, mi csupán egy névre hívjuk fel a figyelmet. A bozói járás főszolgabírójává *Luka Sándort* választották meg – vele még találkozunk a későbbiek során. Mint az idézett naplórészletből kiderült, Széchenyi nem várta meg a szavazás végét. Valószínűleg ezért nem található utalás a táblabírává való megválasztásáról naplójában, hiszen arra – mint Gyürky írja – a tisztikar eskütetele után került csak sor. Talán e tény is közrejátszott abban, hogy Széchenyi Hont megyei táblabíróága nem vált közismertté. Naplójának 1978-as kiadásához csatolt *Széchenyi István életrajzának főbb adatai* című összeállítás sem említi a honti táblabírói kinevezést, amely másfél évvel megelőzte Pest megye hasonló gesztusát. Nem tud Széchenyi ipolysági látogatásáról s táblabírói kinevezéséről *Gazda István* sem, aki a Széchenyi-bicentenárium alkalmából az *Élet és Tudomány* hasábjain közöl adattárat a legnagyobb magyar életéről.

A táblabíró a korabeli megye közigazgatásának egyik legjellegzetesebb, szinte szimbólumává lett alakja (*Vörös Károly*). A táblabíróság élethossziglanra szóló tiszteletbeli hivatal. „A táblabíró volt az ország közigazgatása, törvényhozója, bírója, ügyvédje, orvosa, költője, tudósa, könyvcsinálója és könyvmegvevője” – írja *Jókai Mór* *A régi jó táblabírák* című regényében. E tiszteletbeli hivatal fejében a táblabíró részt vehetett az illető megye közgyűlésein, s ott – ha nem is volt a megyében birtoka – szavazhatott is. Nem tudjuk, élt-e Széchenyi ezzel a jogával, valószínűleg nem. A rendelkezésre álló irodalomban, beleértve naplóját is, nem találtunk utalást esetleges újabb ipolysági látogatására. A megyéhez fűződő szálai azonban nem szakadnak meg 1830 után sem.

A Széchenyi által kezdeményezett *Magyar Tudós Társaság* (Akadémia) orgánuma, a *Tudománytár* 1835-ös V. kötete így tanúskodik a gróf egyre növekvő népszerűségéről: „Nemzetünk valódi férfiúját gróf Széchenyi Istvánt legújabbán ismét hazánk több vidékei siettek érdemeiért megtisztelni... Nagy-Hont martius 20. d. tartott köz gyűlésében a grófnak képtel gyűlési termében felfüggeszteni rendelé.” A teljesség kedvéért megjegyezzük meg, hogy Hont megyének 1830-tól, az Akadémia tevékenységének megkezdése óta volt képviselője a tudós társaságban. A természettudományi osztálynak volt első rendes vidéki tagja *Horvát József* (1794–1849), Hont megye másodfőorvosa, a jeles reformkori népnevelő.

Módunkban volt átlapozni Hont megye 1835. évi jegyzőkönyvét, s így e kurta hírt a leghitelesebb forrásból bővíthetjük ki. Az Ipolyságon 1835. március 20-án ülésező közgyűlés egyik fontos feladata a követi utasítások pótlása volt. Mint ismeretes, minden megyét két-két követ képviselt az országgyűlés alsótábláján – ennek elnöke volt a már emlegetett „personalis”. A követek feladata volt azon javaslatok támogatása, melyekkel az őket megválasztó megyei közgyűlés is egyetértett. Az eredetileg már a január 19-i közgyűlés által kidolgozott utasítások mellé e „pótló utasítások” 4. pontja megismétli a már valószínűleg januárban megszűletett javaslatot: Hont követi indítványozzák Széchenyi István koronázórré való kinevezését. Sajnos, az említett jegyzőkönyv januárra vonatkozó lapjai hiányoz-

²1830. nov. 17-én egyike lesz azon 25 „igazgatónak”, kiket az akkor első ülését tartó Akadémia igazgatótanácsába kineveznek.

nak, így velük az indítvány januári „születése” nem bizonyítható. A januári dátum mellett szól azonban Széchenyi naplóbejegyzése 1835. február 24-én: *Hont vármegye – mindenki másnak, hogy koronaőr leszek.*” A „mindenki más” a többi megyét jelenti, kiknek pártolását Hont megye körlevélben kérte ki. A már említett 1978-as naplókiadás adataira szerint 1835. november 6-án Veszprém követe javasolja Széchenyi koronaőri jelöltetését – nem tud azonban a sokkal korábbi, honti javaslatról.

Ugyancsak az 1835. március 20-i közgyűlés rendeli el azt is, hogy *„aláírások útján a Megyébe szerzendő Költségen a tisztelt Gróf lefestetvén, annak képe a Gyűlés Teremébe fel függesztessen*”. A megvalósítással megbízott két főszolgabíró a *„gróffal magokat Levelezésbe tevéen”* a június 20-i közgyűlésen felolvassa Széchenyi választát. A gróf egyrészt a koronaőri hivatal *„serényen magától elhárítván”*, másrészt közli: nincs ellene *„képe mássa”* lefestésének. A két honti indítvány sorsa ennek megfelelően alakul. November 12-én az országgyűlés Szilassy Józsefet, Torna megye főispánját választja meg koronaőrnek, 1836-ban pedig Barabás Miklós megfesti Hont megye számára Széchenyi képét. A kép, mely az ugyancsak 1836-ban Bihar megye számára festett mű pontos másolata, a leleplezéstől, 1837 tavaszától az 1920-as évekig díszítette az ipolysági megyeház üléstermét. Mai holléte ismeretlen...

Az 1830-as években Széchenyi s Hont kapcsolata felhőtlen. Az új évtized azonban egyre több ürmöt csöpögtetett az addig örömteli viszonyba. Az 1839–1840-es országgyűlésen sikerül elfogadtatni néhány reformtörvényt, kiszabadulnak a politikai foglyok, köztük Kossuth Lajos is. Széchenyi úgy látja, ideje felhagyni az ellenzékieskedéssel, a további haladás csak Béccsel együtt, s nem ellenében lehetséges. Ezért ragad tollat, amikor a Pesti Hírlap hasábjain Kossuth továbbra is Bécs ellen izgat. Pár hét alatt megírja *A Kelet népe* című könyvét, melynek Kossuth-ellenes hangneme a haladás táborának élénk reakcióját váltja ki. Az egyik legélesebb hangú támadás éppen Hont megyéből éri Széchenyit. 1841 utolsó napjaiban kerül ki a nyomdából *A Kelet népe felnyitotta szeméit egy Nyugotfinak* című röpirat. A 43 oldalas füzetet Heckenast Gusztáv adta ki Pesten – a szerző megnevezése nélkül. Így „Nyugotfi” kiléte s honti illetősége ismeretlen maradt a beavatatlanok előtt.³ Széchenyi azonban jól tudta, ki rejtőzik a Nyugat fia árca mögött. Még a vitairat megjelenése előtt, 1841. november 30-án jegyzi be naplójába: *„Pongrácznak hívják azt a férfit, ki ellenem a gyalázkodó írást írta.”* Másnap Mednyánszky Alajos báró ígéri meg Széchenyinek, hogy átnézi Pongrácz kéziratát, majd közli a gróffal, hogy *„Pongrácz Lajos könyvéből minden személyes töröltetett”*. Széchenyi nemcsak a Nyugotfi vitairata miatt nehezelt Pongráczra. A mindössze 26. életévét taposó Hont megyei esküdt, Pongrácz Lajos (1815–1899) ugyanis Kossuth Pesti Hírlapjának a honti „levelezője”. S talán Pongrácz honti származása is közrejátszott abban, hogy Széchenyi egyedül az ő vitairatára reagál írásban. Pongrácznak, alias Nyugotfinak szánt választát maga Kossuth teszi közzé Hírlapja hasábjain!

Tovább hidegül Széchenyi s Hont viszonya 1842 után, amikor e megyében is az ellenzék – Pongrácz pártja – kerül hatalomra. Széchenyi, aki a kormánypártiakkal (konzervatívokkal) való szövetségben látja reformjai megvalósulásának garanciáját, barátai közé fogadja a honti konzervatívok vezéreit. Mindenekelőtt azt a *Luka Sándort*, kinek megyebeli karrierje Széchenyinek táblabírává való kinevezése idején indult meg. Az 1832–1836-os országgyűlésen még az ellenzékiek sorait erősíti, sőt, 1837-ben Kossuth *Törvényhatósági Tudósításainak* honti levelezője! Pálfordulása 1841-ben következik be, amikor a pesti váltófeltörvényszék ülnökévé nevezik ki. Ettől kezdődően neve gyakran bukkán fel Széchenyi naplójában: *„Hosszan beszélék Lukával... legyen alnádor etc.”* – írja például 1842. november 26-án. 1845-ben pedig ismételtlen foglalkozik *„Luka nevezetes fáklyazenéjével”*. Luka ugyanis közben egyike lesz azoknak a kormányhű adminisztrátoroknak, kiket Bécs 1843 tavaszán az ellenzéki megyék nyakára ültet. Az egykori ellenzéki Luka 1845 tavaszán megbuktatja az addig uralmon lévő honti ellenzékét. A konzervatívok, haláluk kifejezéseképpen 1845. szeptember 6-án, Pesten, fáklyás felvonulással kívánják megtszítelni szeretett adminisztrátorukat. A honti ellenzék azonban, szövetkezve a *Pilvax* kávéház – a későbbiek során *„márciusi ifjak”* néven ismertté vált – ifjúságával, Luka pesti lakásának ablakai alatt macskazenévé változtatja a „fáklyazenét”. Ezzel kapcsolatban jegyzi be naplójába Széchenyi, két héttel a Luka-eset után, a következőket: *„Nálam volt Morvay Károly, hogy fölfedje egy macskazene*

³Sajnos az maradt az *A Felelet* és más vitairatok című kötet olvasói számára is – hiszen összeállítói nem vették a fáradságot, hogy „felfedjék” Nyugotfi kilétét!

összeesküvését... Azt mondtam neki: Bizony nem bánom. Jó volna tán! – Kell, hogy legyenek botrányok. – Később megtudom: Luka és Ürményi óhajtása, hogy én is kapjak macskazenét, s így egy sorba kerüljenek velem.”

Amitől Széchenyi 1841 óta retteg, 1848 tavaszán bekövetkezik: kitör a forradalom, s az idő haladtával egyre nyilvánvalóbbá válik a szakítás Béccsel. A márciusi lelkesedés Széchenyi is magával ragadja, miniszteri tárcát vállal az első felelős magyar minisztériumban, s már ilyen minőségében fogadja április 15-én a hontiak küldöttségét. A hontiak arra kérik táblabírájukat, győzze meg *Teleki Lászlót*, fogadja el Hont megye főispáni tisztjét – legyen a levitézlett Luka utódja. Széchenyi lakonikusan jegyzi be naplójába Teleki válaszát: „nem akar”.

A honti küldöttek ismerős arcok Széchenyi számára. Megismerkedik azonban egy eddig nem látott, Hontból származó huszár főhadnaggyal is, aki *Batthyány* miniszterelnök nemzetőrségi titkára. *Ivánka Imréről* (1818–1896) van szó, aki a kortársak megítélése szerint 1848 őszén, *Görgey* mellett, a legesélyesebb volt a magyar sereg fővezéri posztjának betöltésére. Széchenyi gyakran tárgyal a kitűnően képzett katonával, bár fél annak forradalmi elszántságától. „*Ivánkához túl nyílt vagyok. Meg fogok fizetni érte...*” – írja naplójába 1848. augusztus 15-én. S amikor augusztus 31-én híret veszti, hogy Ivánka a váci nemzetőrök élén Pestre készül bevonulni, újra fölcsendülnek fülében Ivánka magabiztos szavai: „*Majd ott veszünk, hol van!... Excellenciádnak igen szép négy lova van Pesten. Azt vélem, ha meg fog kéretni, kettőt át fog adni a hadseregnek.*” A lovakat rekviráló, mindent vérbe borító háború víziója, s nem utolsósorban Ivánka idézett sorai végleg összeroppantják Széchenyi lelkierjét. Ismételt öngyilkossági kísérletek után orvosa a döblingi intézetbe szállíttatja, melyet többé életében el sem hagy.

A kezdetben betegsége miatt kikényszerített, a későbbi évek során azonban már inkább önként vállalt remeteség nem jelenti a honti szálak végleges megszakadását. 1859–1860-ban *Gyürky Antal* (1817–1890), ekkor már ismert borászati szakíró, a *Borászati Lapok* szerkesztője az összekötő kapocs Széchenyi s Hont között. Gyürky, aki 1845 és 1848 között Hont megye konzervatív beállítottságú főjegyzője volt, személyesen is meglátogatta Széchenyit döblingi magányában. Már idézett, 1875-ben kiadott könyvében a reformkori Hont megyében is divatos hangszer, a *fuvola* kapcsán így emlékezik: „*Ez volt a nagy Széchenyi István grófnak is kedves hangszere, akit szerencsés volt csekélységem Döblingben többször látni, midőn e hangszert fújta. Rám nézve örökké elfelejthetetlen s boldogító pillanatok valának azok.*” Gyürky valószínűleg tapintatból hallgat arról a konfliktusról, mely kapcsolatukat 1859 végén megrontotta. A gróf ugyanis egy Cenzen létesítendő borpince vezetését kívánta Gyürkyre bízni, s ezért 1859 kora őszén fia, *Széchenyi Béla* társaként borfelvásárló körútra küldi őt. 1859. október 20-án ezt írja Gyürkyről bizalmasának, Tasner Antalnak: „*Azt mondják, igen-igen csinos neje van ... kérem, tudja meg ... felesége mily lény. Külsőjére és belsejére nézve, mert oly halovány legény, mint Gyürky Anti ... könnyen kerül papucs alá – és ha ezen papucs egy kissé »költő« ... könnyen dugába dül ... borügyünk.*” E látszólag tréfás figyelmeztetés komoly aggodalmat rejt: Széchenyi ugyanis előző nap küldött postán 6000 forintot Gyürkynek, s attól tart, nehogy Gyürky ifjú neje (péNZ-) „költő” legyen. (Gyürky Antal második felesége, *Ipolybalogi Balogh Antónia*, mintegy húsz évvel volt fiatalabb férjénél.) E motívum később is visszatér, s megrontja a Széchenyi és Gyürky közti bizalmas viszonyt. A gróf túl drágának találja a Gyürky által felvásárolt bort, „*idomtalan nagy*”-nak a hordókat. „*Előbb borokat küld a cenki pincébe – fele romlott, fele kifolyt*” – panaszkodik *Paur Ivánnak*, 1859. december 8-i levelében. S megismétli az aggodalomra okot adó értesülését: „*A mostani neje ... úgy mondják oly csinos ... márpedig csinos nőknek – sok mindenféle kell.*”

Minden bizonnyal Gyürky gyakorlatiasságának hiánya – „*Gyürky oly specialistának tűnik fel szememben, akit a gyakorlatias emberek azelőtt »lateiner«-nek neveztek*” – készteti Széchenyit arra a dühös kifakadásra, melyet minden egyéb kommentár nélkül jegyez be naplójába 1859. december 28-án: „*Gyürkinek: Te tolvaj vagy, bezáratlak!*” 1860. január 7-én meg is írja utolsó, Gyürkynek címzett levelét. December végi dühe lecsillapodott. Igyekszik kulturált módon „megszabadulni” a nem eléggé gyakorlatias honti „bortudóstól”. Arra hivatkozva, hogy Cenzen csak egy „igen ronda és roskadt imoda létez”, a borvásárlásra szánt pénzt a jövőben templomépítésre kívánja fordítani – Gyürky ezért ne várjon több pénzt borvásárlásra...

Több levélváltásra már nem kerülhetett sor Széchenyi és Gyürky közt. Március 3-án az osztrák rendőrség többórás házkutatást tart a döblingi intézetben. A hetvenedik életében

járó Széchenyi nem lát más kiutat: 1860 húsvétjának éjjelén az önkéntes halállal szabadul meg üldözőitől.

Hont megyében egy hónap múltán, május 8-án búcsúznak el megyéjük egykori táblabírájától. Gyürky, többször idézett könyvének 2. kötetében így írja le a honti végtisztesség krónikáját: „1860-ik év május 8-án Hont megye értelmisége gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar halála feletti részvétének s gyászának kifejezést kívánván adni, az ipolysági kaszinóban gyászünnepélyt rendezett ... Az ünnepély oly fényes és impozáns volt, minőt még alig látott Ipolyság.”

A késői honti utódok ezzel az Ipolyságon összeválogatott íráscsokorral tisztelnek Hont megye táblabírája, gróf Széchenyi István emléke előtt, születésének 200. évfordulóján.

Dr. Kiss László

Irodalom:

Borovszky Samu (szerk.): Hont vármegye és Selmecbánya sz. kir. város. Bp. 1907. – *Diszharmonia és vakság*. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Helikon, Bp. 1988 – *Felelet és más vitairatok Széchenyi István A Kelet népe című könyvére* (reprint). Közgazdasági és Jogi, Bp. 1986 – *Gazda István: Széchenyi István gróf élete és kora* (10.). Élet és Tudomány 1991. 5. sz. – *Gyürky Antal: Ötvennégy év Hontvármegye történetéből 1820-tól 1874-ig I–II.* Vác 1875., 1882. – *Hont vármegye jegyzőkönyve az 1835-ös esztendőre.* – *Ivánka Imre: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848. június végétől október végéig.* Bp. 1881 – *Kiss László: Egy elfelejtett reformkori népnevelő, Horvát József.* Irodalmi Szemle (Pozsony) 1988. 4. sz. – *Uő: Az utolsó csöpp a pohárba: Ivánka.* Orvosi Hetilap 1988. 28. sz. – *Németh László: Széchenyi.* Bolyai Akadémia (reprint) 1989. – *Széchenyi István: Napló.* Madách. Bratislava, 1978 – *Vörös Károly: A feudális megye bürokráciája.* História 1988. 1. sz.

„... könyörületességnek csillaga, elhagyatottaknak pártfogó atyja ...”

Hadikfalvi székelyek levele gróf Széchenyi Istvánhoz

Gróf Szécsényi István

Ő Exelenciájához alázatos kérésünk

1846. szept. 26.

Legnagyobb bizakodással folyamodunk Exelenciádhoz és földre borulva esedezünk, méltóztatna a mű pártfogásunk hadikfalvi árva magyaroknak felvenni münket, mindeneknek lába alól kivenni. Falunk építésének hatvan esztendejét felülmúlva elégtelenek valánk mind maig megérteni vagy tudni, hogy mivel tartoznánk az uraságoknak, mivel vagy feleletet nem kapván, vagy német nyelvet nem tudván, a Krajpont urak is néhol kevesebb, néhol többet mondnak azért soha nem tudjuk hozzátartani magunkat, mely friss emlékezetben lévő, most történt sanyargatásunk bébizonytják, minek előtte csendesen élünk nagy terhek és rendkívüli dolgok teljesítése mellett is eljövén Csernavitzból Kratkomisszár a Domini ember ezeket mondá az úr dolgáról

- I. egész birtokú gazda 12 napot 12 hónapban
- II. egy közepes 6 napot
- III. egy legalsó három napot regveltől estig

Melyen igen megörülvén ahoz tartottuk magunkat.

Más sérelmekkel Csernavitzba, Krajpontba igazíta, miszerint bátran mehetnénk panaszaikat feladni. De mindeneket kevéssé használhatók, mert az Dolog mennyiségére az uraságok nem térvén reá. Így midőn a többi sérelmünköt, panaszuinkat feladni mennének egy nehányan, akiket az uraság dolga sértett, azok is hozzánk kötülvén és midőn a panaszt

megtették eljött mindcsakazon komiszár. Mármost nem tudván mi az igaz az előbbi vagy ez azért nehezen válolhatók el. Annyira, hogy rebellis névvel adnának fel és így egy kompánia katonát 14 napig tarták egy néhány gazdák. Vertek is vagy 4-et.

Estrógát füzettünk, hogy elmentek a katonák azután is mindig szaporodnak a terhek.

A Deputásokat is erősen megverték akiknek egyike Forrai József minor félszeggé maradt gyermekeivel és feleségével jószág nélkül ki mesterségével táplálá házát.

Már ennek előtte néhány évvel hallottuk buzgó nagy lelkét, szegények iránti kegyes és könyörületes igazság kiszolgáltatásában jótékonyosságát.

Exelentiájának számtalan magyarország fia és más helységbéliekkel tett könyörületességi halmozás exelenciád érdemét sőt leirhatatlan tett jószágának mennyisége.

Mű is hadikfalvi árva magyarok minden igazunktól ezárva, nagy reménységgel földre borulva bátorkodunk folyamodni mivel nekünk nem szabad itten Bukovinában igazunkat kérni, sem tulajdonunkat eléggé megtakarítani, ugyannyira, hogy még az írók is nem szabad nekünk írjanak, magunk németül nem tudván, magyarul is csak természetből mert mindazáltal küldöttünk magyarul öfelségének más neve alatt, minden kérésünk mellett leginkább óhajtanók az árendát magunk befizetni.

Vajha exelenciádnak képes volna felmondanunk minden mű panaszaink legkisebb részét is, bizonyára nagy szánakozásra kellenék gerjedni exelenciádnak régóta egy úgy nevezett Csernaróza igazságtalanul elvett helyért számtalan instanciákat adtunk fel a Krájonba és Gubernimba és igen sokat költöttünk melyért még soha sem Új anyag hogy megkapjuk sem hogy semmire járt azért mivel tulajdon a falu volt és elvettek az uraságok egy néhány falusi emberek megegyezésével nagyon fájjaljuk már most sok jószággtalanok vadnak, kiknek igen jól fogna itt nálunk a faluban három emberek nagy rendtelenséget csinálnak. t. sz. egyik az iga alatt csak meg nem hal, amelyet már igen könnyűszerrel végbevisz, a más hurcolják ártalan, ezt hibái mellett is menten eresztik, a másról a dézsmát többszörösen veszik, ettől kedve szerint, a másiknak a gabonája künn vesz a dézsmá miatt.

Azért az könyörületességnek csillaga, elhagyatottaknak pártfogó atyja, esedezünk és földre borulva kérünk méltóztasd a mai ársaságunkat pártfogásod alá venni öfelségénél értünk szőszólo lenni. Kérjük ó kérjük exelenciádat melyekért Istennek örökös áldását kérjük és kívánjuk, mely irántunk szívességet elvárva maradtunk exelenciádnak fiúról fiúra buzgó tisztelő legalázatosabb szolgálai Hadikfalvában

Ferenczi János minor

Zetelaki lepedőszél (Udvarhely m.)

¹A levél eredetije megtalálható az Akadémia Könyvtárában, a K 204/161 jelzetszámon. (Szerk.)

SORSKÉRDÉSEK

Ötven éve tértek haza a bukovinai székelyek

Halász Péter:

Minket anyánk – megátkozott?¹

Tisztelt ünneplő közönség!

A népek, népcsoportok eredete, születésük, keletkezésük időpontja rendszerint az idők homályába vész, nemhogy napra, de még esztendőre, sokszor pedig évszázadra sem lehet pontosan meghatározni, mikortól is számíthatjuk létezésüket. És ez így is van rendjén, hiszen egy-egy etnikai csoport nem máról holnapra születik, hosszú éveken, évszázadokon át alakítják, formálják az idő fazekaskorongján a történelem csöppet sem gyöngéd, sokszor nagyon is goromba ujjai, amíg olyanná válik, amilyenek végül is ismerjük. A moldvai csángókat például 7-800 éve, vagy még régebb ideje, a székelységet pedig talán már másfél évezrede formálja, alakítja, gyúrja a történelem nagy fazekasmestere. Hozzájuk adott valahonnan ezt-azt, olykor jócskán el is vett belőlük, s ki merné azt mondani, hogy a székelyek, a csángók vagy akármelyik népcsoportunk elkészült, s most már ilyen is marad az idők végezetéig.

Talán csak két olyan népcsoportunk van, amelynek nemhogy esztendőre, de még napra, esetleg órára és percre is ismerhetjük születésének pillanatát. A hajdúkról és a bukovinai székelyekről van szó. Hajdúk ugyan korábban is voltak, de mint közösséget, népcsoportot 1605. december 12-e óta számíthatjuk, amikor Bocskai István Korponán aláírta kiváltságlevelüket.

A hajdúk egy fejedelem kegyének fényében születtek. A bukovinai székelyek születésének napját azonban nem kiváltságlevel, hanem ágyúszó tette emlékezetessé, mégpedig olyan ágyúszava, amivel őket lötték. 1764. január 7-ének hajnalán, a Madéfalván összegyűlt székelyek békés gyűlését vérfürdővé változtató császári zsarnokság ágyútüzeiben született ez a népcsoport, s ahogy születését vér és szenvedés kísérte, úgy egész, immár 227 esztendő életükben is mérhetetlenül sok bánat, könny, keserűség volt osztályrészük. Minket anyánk megátkozott... énekelte a bukovinai székely asszony gyermekének, így készítvén fel őt az életre.

Én azonban nem erről az átokról, nem is csak a szenvedésekről akarok beszélni ezen az ünnepi napon, az átok alóli részleges felszabadulás 50. évfordulóján. Hanem arról, hogy a bukovinai székelységnek nemcsak egy születésnapja van, a madéfalvi, hanem *három*.

1941-ben megszűnt számkivetettségük s visszatérhettek az elhagyott hazába, bácskai székely lett belőlük. Ám az öröm és boldogság csak három esztendeig tartott, s újabb, talán a madéfalvinál is nagyobb veszedelem szakadt rájuk: a világháború frontja és a bosszúra szomjas szerb partizánok üldözése. Újabb földönfutás lett a részük, s ha nem egy ilyen viharedezett, szenvedéshez szokott és minden bajban összefogó népről van szó, a világháború örült forgatagában talán örökre eltűnnek a történelem színpadáról. Ám nekik ismét sikerült megmaradniuk, s bár a történelem azóta sem volt különösebben kegyes hozzájuk, immár a többi magyarral együtt verte őket a sors.

Minket anyánk... megátkozott?

Talán igen, de a bukovinai székelyeknek újra és újra sikerült felszabadulniuk az átok alól. Háromszor születtek meg: 1764-ben, 1941-ben és 1945-ben, amikor Bodor György letelepítette őket a Völgység szelíd lankái között.

¹Elhangzott 1991. május 9-én, a Magyar Honvédség Művelődési Házában.

Ne tekintsük tehát a bukovinai székelyeket átok alatt élő népnek, még ha ők maguk így is énekelnek keserveikben. Mert bár az egyes emberek, az egyes családok szenvedése semmivel sem mérhető, a bukovinai székelyek többszörös menekülése, sorozatos földönfutása tulajdonképpen diadalmenet volt, mint a kereszt útját járó Krisztusé, aki a szenvedés lépteivel halad a feltámadás és az üdvözülés felé.

Mert mi lett volna a Bukovinába menekült székelyek sorsa, ha Madéfalván nem szólalnak meg az osztrák ágyúk, s nem menekülnek el szülőföldjükről? Ott élnek ma Románia kellős közepén, gazdaságilag tönkretéve, nemzetiségükben veszélyeztetve, sorsukban elbizonytalanodva, s a lelkük mélyén azt fontolgatják, hogy talán el kellene hagyni őseik földjét, el a számukra oly kedves havasokat, borvizes fenyveseket, templomaik harangzúgását és őseik sírját.

Mi lett volna velük, ha nem hagyják el 1941-ben Bukovinát, amiért oly sokat fáj az ott születettek szíve? Ma a moldvai csángók megalázott, keserves sorsa lenne osztályrészük, iskoláikat megszüntetik, templomaikból száműzik a magyar szót, s fizetett bérecek brosrájkban azt bizonygatnák, hogy Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegits, Józseffalva és Fogadjisten vagyis Maneuți, Dornești, Ţibeni, Vorniceni és Jacubești lakossága tulajdonképpen nem is magyar, hanem őseredeti román, akik a magyar nacionalizmus elől menekültek Erdélyből Bukovinába.

És mi lett volna a sorsuk, ha 1944-ben Bácskában maradnak? Akik túléltek volna a „meleg napok” vérengzéseit, részben vendégmunkásként szóródtak volna szét a világban, részben pedig ott szorongának a polgárháború küszöbére sodródott Jugoszlávia többi szerencsétlen magyarja között.

Minket anyánk – megátkozott? Hát átok alatt van az a nép, amelyik két évszázad alatt négyyszer tud kibújni a történelem halálos öleléséből?

Tisztelt ünneplő közönség!

1764. január 6-a nemcsak a bukovinai székely népcsoport születésének dátuma, hanem a székelység egyik nagy szétszórásának kezdetét is jelenti. A Moldvába bujdosóknak csak egy része települt föl az 1780-as években Bukovinába, nagy részük ott maradt Moldvában, gyarapítva a XIII. századtól, vagy talán még azelőttől ott élő magyarok számát. Pusztina, Lészped, Lábnik, Frumósza és még számos csángó falu a Madéfalváról elfutottakból alakult, s e vértömlesztés nélkül ma sokkal kevesebb magyar szót lehetne Moldvában hallani.

De a madéfalvi ágyúszó indította el azt a folyamatot is, amelynek nyomán a XVIII. század vége felé elkezdett benépesülni a Tatros folyó felső vidéke és megszületett a gyimesi csángó népcsoport, a legmagasabb tengerszint feletti magasságban élő magyar etnikum. Havasokkal, habos hegyi patakokkal, fenyvesekkel ékes, balladás, keserves világuk nélkül sokkal szegényebb lenne a hagyományos magyar népi műveltség sokszínű szötte.

De ne feledkezzünk meg a múlt század nyolcvanas éveiben az Al-Duna vidékére, Nándorfehérvár mellé került, nehéz életű székely népcsoportról sem, akik bérces bukovinai hazájukat cserélték föl az Al-Duna akkor még mocsaras, maláriás, posványos kanyarulataira, mely vidék többek között éppen az ő kemény munkájuk nyomán vált termővé és lakhatóvá.

És ott vannak a többiek, a Dévára, Erdőszentgyörgyre, Magyarremegyére, Sepsiszentgyörgyre s Erdély más vidékeire került bukovinai csoportok, s messzibb: akiket Brazíliába, Kanadába vetett a sors.

A székelység tehát, amelynek testét a madéfalvi ágyútűz megrongálta, a csonka törzsből számos új ágat hajtott, erős sarjakat nevelt. S most, amikor összegyűltünk, hogy négy napon keresztül ünnepélyes és tudományos alkalmakon emlékezzünk a Madéfalván szétszóróttak sorsára, föl kell tennünk magunknak a kérdést, hogy milyen tanulsággal szolgál az egész magyarság számára a székelységnek vérrel és könnyel öntözött, kálváriás útja? Mire tanít bennünket a bukovinai, az al-dunai, a moldvai, a gyimesi székelyek és csángók történelme?

Mindenekelőtt *arra tanít*, hogy a magyarság nehéz, sorsfordító történelmi pillanataiban senki másra nem számíthat, csak saját magára, az egymást vállvetve segítő, egymás kezét fogó, saját kenyerüket, házukat megosztó közösségbeliekre.

Arra tanít, hogy egyetlen népcsoport sem élhet meg kisebbségként, idegen világban, ha nem ragaszkodik körömszakadtáig a hagyományaihoz, dalaihoz, táncaihoz, szokásaihoz, nyelvéhez, vallásához. Mert ahogy ők őrzik a hagyományt, úgy őrzi a hagyomány őket.

Arra tanít, hogy az összefogás, az egymással való közösségvállalás sohasem mehet és nem is megy más népek, népcsoportok rovására, s ebben csak azok látnak ellenségeskedést, akik emiatt nem tudják keresztülvinni ellenséges szándékaikat.

Arra tanít, hogy nemzeti, nemzetiségi identitástudat nélkül nincs megmaradás. A szabad székelyek pontosan tudták, hogy milyen a szabad székely, s nem akartak sem jobbágyok lenni, sem osztrákok, sem románok, sem zsidók. Tudták, hogy milyen a székely ház, milyen a székely kapu, milyen a székely rokolya és harisnya, milyen a székely beszéd, milyen a székely tánc és milyen a dal. Világos volt tehát előttük, hogy mivel kell azonosságot vállalniuk és mivel nem. Sorsuk és megmaradásuk arra tanít tehát, hogy merjünk és akarjunk azonosak lenni önmagunkkal.

És végül *arra tanít*: a székelyeknek is szükségük volt arra, hogy közösségi, összetartozási érzésüket időről időre megvallják, megerősítsék. Ilyen alkalom hosszú ideje a csíksomlyói búcsú, a katolikus székelység nagy győzelmére való emlékezés, ahová Moldvából, Gyimesből, Bukovinából és a Székelyföld minden sarkából összejönnek a népek, s nemcsak katolikus hitük, de magyarságuk megtartásához is erőt merítenek hazánk patrónusának, Szűz Máriának sugariban.

Legyen ez a ma kezdődő ünnepségsorozat is ilyen erőt és hitet adó, székelységünkben, magyarságunkban megerősítő, nemes és fölemelő alkalom.

Dr. Zachar József ünnepi beszéde Hadik András szobrának koszorúzásánál

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kedves székely és nem székely honfitársaim!

Nemzeti történelmünk egyik legnagyobb hadvezérének szobra előtt tisztelgünk. Az 1711. október 16-án Esztergomban született és 1790. március 12-én Futakon elhunyt Hadik András haditetteivel oly fényesen írta be nevét a magyar és az egyetemes európai történelembe, hogy az nem halványult az elmúlt két évszázad alatt sem. Máig közismert, hogy hat háború huszonnegy hadjáratában forgatta szablyáját, és háborús sikerei eredményként emelkedett köznemesből grófi méltóságra, lépett elő rendfokozatonként kornétásból tábornaggyá és töltött be számos beosztást huszárszázad-kiképzőtől a Császári-királyi Udvari Haditanács elnökének méltóságáig. Legjelentősebb haditette máig a katonai akadémiák tananyagát képezi, és legalább tényként, nem katonák számára is feledhetetlen, hogy a hétéves, más néven harmadik sziléziai háború során, éppen 46. születésnapján, 1757. október 16-án elfoglalta és megarcolta Berlint. Tegyük hozzá: válogatott szerény számú köteléssel, az ellenséget megtévesztette, több tiszteres ellenséges erőket megkerülve, messze az ellenség mélységében vállalkozott erre a magyaros bravúrra. Más, a franciákkal, törökökkel, poroszokkal vívott haditette is elevenen tovább él a hadtörténelmi művek lapjain és a hadtörténelem iránt érdeklődők emlékezetében. Hadik András, a csaknem 80 évesen is hadba szállt hadvezér tehát napjainkig jól ismert személyiség.

Itt és most azonban elsődlegesen nem a kiváló katonáról, hanem Hadik Andrásról, az emberről illik szót ejtenünk, hiszen a bukovinai székelyek letelepítőjére emlékezünk.

Idézzük fel, hogy a Túróc vármegyei eredetű, a törökellenes harcokban nemességre emelt család számos katonát adott a hazának a korábbi évtizedekben, így hősünk nagyatyja és atyja is a fegyveres szolgálatot választotta, sőt, előbbi életét áldozta az oszmánok ellen, utóbbi pedig belerokkant a szolgálatba. Az ifjú Hadik András kezdetben mégsem a hadi pályára indult, tudatosan és buzgón a jezsuita szerzetesi életútra készült. Csak a halálos ágyán sikerült édesatyjának eltérítenie a szándékától, hogy egyetlen fiúként végül is továbbvigye a családot és a hagyományos huszárszolgálatot vállalja. Önvallozásában azonban az 1732-es pályamódosítással kapcsolatosan így emlékezett vissza: „Amikor katonai szolgálatomat megkezdtem, szilárdan elhatároztam, hogy Istennek tetsző, keresztényi életmódot folytatok, sohasem hagyom abba a szívem mélyéből szeretett tudományok művelését, és igyekszem magam a katonai mesterség gyakorlásában, amennyire csak lehet, kitüntetni.”

Az érett ifjú tehát nem a közismert zsoldos kalandor életmódjára vállalkozott. Fegyver alatt is az kívánt maradni, akinek reverenciában készült. Egyenes egyénisége lehetővé tette a

viszonylag gyors előremenetelt. Ezzel kapcsolatosan joggal állapíthatta meg: „A szolgálatban tanúsított buzgóságomnak köszönhettem előljáróim jóindulatát.” Szavait alátámasztja két rövid további idézet. Báró Ghillányi János lovassági tábornok e szavakkal fordul az akkor alezredeként szolgálóhoz: „Distingvált jó viselését és Felsőes Királynőnk szolgálatában előkerült alkalmosságban nálam tapasztaltatott attentióját, úgy bizonyos legyen benne Kegyelmed, hogy locis debitis repraesentálni nem fogom elmúlatni.” Gróf Festetics József altábornagy hasonló szellemben biztosította alárendeltjét: „Valamit kontribuálhattam Kegyelmed dicséretes magaviseletének bizonyítására ezen utóbbi szép actiójának alkalmosságával is, azt el nem múlattam a Felsőes Fejedelemnek tett relációmban belétni.” Nem is lehetett más annak a huszártisztnak a megítélése, aki így fogalmazta meg életének célkitűzését: „Megmásíthatatlan törvényként tűztem ki magam elé életem alapelve gyanánt, hogy a jó erkölcsöt és a becsületet az élet hiú és ingadozó örömeinél és szerencsésjénél többre becsülöm, az ebből fakadó benső lelki nyugalom és gyönyör nekem mindennél többet ér. A megelegedés érzését csak önmagamban fogom keresni.”

Az 1747 óta tábornoki rendfokozatban tovább szolgáló Hadik Andrásra nemcsak katonai előljárói, hanem uralkodója is felfigyelt. Így ráruházta egy huszárezred tulajdonosi jogkörét, Berlin megsarcolásáért kitüntette a Katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjével, később főispáni méltóságot is bízott rá. Más alkalmakkor közvetlen hangvételű levéllel fordult hozzá, mint Hadik András 1762-es szárszói hadi sikereinek hírére: „Folytassa, Hadik tábornok úr, olyan okosan és vitézül, miként eddig tette, hogy új vállalkozásokat hajthasson végre.”

Az uralkodói bizalom helyezte ezt az egyenes jellemű, nagyszerű katonát 1764. június 17-én az erdélyi katonai parancsnoki, főkormányozási elnöki és királyi biztosi méltóságba. Nem első ízben került ekkor Erdélybe, jól ismerte korábról azt a népet, amelyet Reményik Sándor 1919-ben így jellemezett: „Virrasztottunk mi tetszhalottan már, / álltunk sok vihart, nekünk ez se új, / Ha kiszaggattak: új gyökeret vertünk. / Mi tudjuk, mit jelent: balszél ha fúj.” Népet és tájat elsőnek 1750-es hátszegi, szárszói és nagyszabenyi állomásoztatása alatt ismerhetett meg Hadik András. A Bécsből fejedelemségként közvetlenül igazgatott terület politikai helyzetéről 1754-től tájékozódhatott, amikor Mária Terézia a Nagyváradra, az egyházi unió kérdésében összehívott bizottsághoz nevezte ki királyi biztossá. E csaknem hároméves ottléts számos személyes kapcsolatot is eredményezett. Így a madéfalvi veszedelem után nem előkelő idegenként érkezett a nagy tekintélyű hadvezér újjólág Erdélybe. Tudta, hogy 1761 óta nem hívták össze az országgyűlést, 1762 óta nem töltötték be a guberniumelnöki tisztelet, sőt, Adolf Nikolaus Buccow báró lovassági tábornokot, Erdély katonai parancsnokát bízták meg e tisztség ellátásával is, aki minden helyismeret nélkül automatikusan adaptálni akarta a délvidéki katonai határörvidéket, és hasonló kialakításához kezdett Erdély déli és keleti szélén. A helyi székely lakosság ellenállásának letörésére – ezt is jól tudta Hadik András –, Buccow készséges segítőársat talált Siskovics József báró altábornagyban, aki állítólag kijelentette: „Minden században eret kell vágni a székely nemzetet, ha azt akarjuk, hogy egészséges legyen. E században Siskovics tette ezt Madéfalván.” Hadik András így pontosan tudatában volt annak, amit gróf Teleki Pál így fogalmazott meg: „Ezt a mi szegény, csendes és Felsőes Királyasszonyunkhoz örökös hűséggel viseltető országunkat (kitől legyen, Isten tudgya) annyira felfavarták, hogy csak az eddig okozott confusiónak helyrehozására nagy munka kívántatik.”

E nagy munka elvégzésére, a régi törvények és az új rendelkezések összehangolására, a székelyek és uralkodójuk kibékítésére, az erdélyi „tündérország-állapot” helyreállítására vállalkozott Hadik András. Ennek jegyében inkognitóban érkezett új feladatainak színhelyére, és miután így tájékozódott, megjelent a guberniumi tanácsülésen. Ott Bajtay József Antal báró, erdélyi római katolikus püspök német nyelvű üdvözlő szövegét félbeszakította, és egyes tanácsurak döbbenetére, mások őszinte örömeire magyarul így kezdett beköszöntő beszédéhez: „A kegyelem osztásra született és szokott felséges kéznek ilyen való kegyes téteménye, hogy a méltóságos guberniumot a máj gyülekezeten ezen főhelyről vagy szerencsém idvezlenem és tisztelnem.” A továbbiakban így fogalmazta meg új beosztásával járó elhivatottságát: „Az menynevei és annak hatalmát e földön viselő világi felséghez máj naptól fogva hittel leköteltettem, hogy a felszentelt fejedelemnek és ezen tekintetes hazával azéval egyes javát, minden személy, vallás és nemzetség válogatása nélkül, az félreutasító magános tekintettől és haszontól egészen szabadosan, egyedül az felségnek kegyelmes akaratja, törvénye s igaz lelkiismerete szerint. Excellentiákkal és az Urakkal közösen egész tehetségemmel nevelni és gyarapítani fogom.”

Hivatalának elfoglalását követően Hadik András első útja a madéfalvi tragédia színhelyére vezetett, arra a területre, amelyet Kányádi Sándor így mutatott be: „Csikországban, hol az erdők / zöldebbek talán, mint máshol, / ahol ezüst hangú rigók / énekelnek a nagy fákon, / s hol a fenyők olyan mélyen / kapaszkodnak a vén földbe, / kitépni vihar sem tudja, / másképpen, csak kettétörve.” Személyes tapasztalatait azonnal intézkedések követték: sietet szabályozni az adóbehajtást, ellenőrizni a sóhivatalok működését, emberségessé tenni az újoncozást, gátat vetni a kivándorlással kapcsolatos visszaéléseknek. Miként szokatlan hangvétele azonnal bizalmat kelte, tettei biztosították számára a lakosság együttműködését. Az erdélyi katonai határőrvidék szervezésénél is igyekezett a székely kívánságokat figyelembe venni, így e ténykedése is sikerrel járt. Uralkodói elismerést ezért a valóságos belső titkos tanácsosi kinevezés jelentett. Ez ugyan tovább erősítette tekintélyét a sok esetben gáncsoskodó beosztott hivatalnokokkal, tisztekkel szemben, mégsem tudta tartóssá tenni erdélyi megbízatását. Ellenfeleinek már 1767 végén, amikor emlékiratot nyújtott be az Államtanácsnak Bécsben Erdély gazdasági, politikai és katonai viszonyainak állapotáról és azok megjavítási lehetőségeiről, sikerült elérniük, hogy elhelyezzék Erdély katonai és politikai igazgatásának éléről. Búcsúbeszédét Szébenben 1768. január 30-án ismét magyar nyelven mondta el, és azt a korabeli jegyzőkönyvi bejegyzés szerint „megkönnyezték a hallgatók”.

Hadik András magas katonai beosztásai mellett a továbbiakban még 1768-tól Karlócán az Illír Nemzeti Kongresszus elnöki tisztét, 1770-ben a Raguzából kiszolgáltatott Szent Jobb Budára kísérését, 1772-ben az egykor elzálogosított magyar területek visszacsatolását és más lengyel területek bekebelezését követően ezek kormányozását kapta királyi biztosként feladatul. 1774. május 17-én pedig tábornaggyá kinevezve a Habsburg Birodalom legmagasabb katonai méltóságába helyezte uralkodója. Személyében akkor már 210 esztendeje fennállt Császári-királyi Udvari Haditanács élére első ízben került magyar ember.

Alig foglalta el ezt a magas méltóságot, újra érintkezésbe került a székelyekkel. Miután az Oszmán Birodalom 1775-ben békés úton átengedte Bukovinát, e területet neki kellett betagoznia a Habsburg Birodalomba. Egyik első intézkedéseként a madéfalvi veszedelmet követően Moldvába csángált székelyeknek tette lehetővé, hogy az idegen vajda alatti sanyargatásuknak vége szakadjon, visszatérhessenek régi uralkodójuk alattvalóinak, mégpedig mindent újrakezdve az újonnan szerzett területen. Így született meg Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva, Hadikfalva és Andrásfalva község. Az elsőnek áttelepített mintegy ötezer hálás székely a hadúr, a hadügyek élén álló korrégens mellett jötevé letelepítője nevét is megörökítette illetéknéppen. Ők ezzel fejezték ki tiszteletüket, megbecsülésüket, szeretetüket.

Ezt tette – bár másként – a zenetörténet ez évben ünnepelt géniusza is. Így írt levelében Wolfgang Amadeus Mozart: „Semmi nyoma sincs Hadikban a dölyfösségnek. [...] Művelt, finom érzésű ember, aki mindenkinek megadja a tiszteletet. Nála származás, rang nem számít. Mindenkit megbecsül, aki arra érdemes. Hogy valaki gróf vagy herceg, az nála semmit sem számít jellem, tudás és tehetség nélkül.”

Itt és most, tisztelt ünneplő gyülekezet, a világhírű hadvezér mellett az igazságos állami tisztviselőre, a jobbágyfelszabadítás eszméjének korai képviselőjére, a nyomorultak gyámolítójára, a székelyek jötevőjére is emlékezve, hajtsunk mi is fejet, oly fájdalmasan hosszú évtizedek óta először, nyilvánosan Hadik András emberi nagysága előtt.

„Hosszú hányódás után hazát találtunk”

1919. szeptember 13-án Bukovinában, Józseffalván, anyám nagy szomorúságára, megszűltem. Szégyellte jöttömet, mert idősebb nénémrel volt egy időben szoptató. A nagyobb baj az volt, hogy már nyolcadiknak jöttem, és ezért megszólták az emberek. Nem is tudott szoptatni, s mivel akkor még nem voltak tápszerek, mint most, Erzsébet néném tején nevelkedtem.

A falu közepén laktunk, a román templom közelében. Éltek itt románok, németek és zsidók is, de nagyjából mi, székelyek. A ház előtt sok szép körtefa állott. Kora tavasztól késő ősziig, mindig érett valamilyen fajta: mézkörte, vörös belű, bosztánkörte, fulladós körte árpára érő és nyakas körte. A lehullott körtét nyitott hordóban gyűjtöttük és megcsapoltuk.

Legtöbbnyire én voltam a körtegyűjtögető, mert apám rám parancsolt. Eleget mondtam én, hogy úgymé megisszák a nővéreim barátnéi, kár a fáradozásért. Szigorú volt és engedelmeskednem kellett. Vasárnap délutánonként aztán megjöttek a leánypajtások és a legények. Énekeltek, játszottak, és közben ittak egy-egy csigert.

Bukovinában nagy telek voltak. Egyméteres hó 20–25 fokos hideg nem volt ritka, ilyenkor éjjel is tüzeltek. Reggel, amikor mi gyerekek felkeltünk, már éreztük a sült krumpli illatát, ami a kemence erre a célra készített üregében sült. Apám kelt elsőnek. S ha nagy hó és hideg volt, rám adta a kis birkabundámat, a kezembe adott két forró krumplit, amit én zsebre tettem. Apám elindult a nagy csizmáival az iskola felé, én meg a nyomában. Lassan haladtunk, mert fújt a szél, ropogott a hó, a két pityóka nagyon jól melegítette az egész testemet. Mikor a kapuhoz értünk, megettük, és kezdődhetett a tanítás.

Anyám font, szőtt és varrt. Megvarrta a család ingeit, szoknyákat, alsóneműt, mindent, amire szükségünk volt. De idegeneknek is varrt, mert szükségünk volt a pénzre. Gyakori volt a veszekedés, mert anyám feltette a még meglévő földeket az árveréstől. Így többször elmentek Anna nénémmel a Regátba szolgálni. Ez nekem nagyon fáj, mert úgy éreztem, nem szeret, ha itt tud hagyni. 1930-ban apám felrakta a családot a szekérre, és most már együtt mentünk Regátba, Geresd¹ faluban egy uradalomhoz szegődünk. Úgy számítottak, hogy az egyévi kereset és a földek bére jó lesz törlesztésre.

Én akkor tizenegy éves voltam. Apám talált nekem is munkát a falu szélén lévő út menti csárdánál. Nekem kellett segíteni a konyhán, az üzletben, az állatokat is én láttam el. Fizetség, teljes ellátás volt, és tetőtől talpig felruháztak. Így éltünk egy évig. 1931 tavaszán hazaköltöztünk. A nagy remények, hogy az anyagi nehézségek rendbe jönnek, csak remények maradtak.

Nagyon szerettem volna én is pénzt keresni; mivel más lehetőségem nem volt, kosarat fontam. Nyolc lejt kaptam érte, ebből vettem hat lejért szivart. Mivel az egyéves inaskodásom alatt iskolába nem jártam, 1931–32-ben egy év alatt két osztályból vizsgáztam. Az iskolában csak románul tanultunk, engem apám otthon tanított magyarul írni-olvasni. Haragudott a román tanítóra, többször össze is veszték, mert apám sokat hangoztatta, hogy a magyar nyelvet ne tiltsák be az iskolában. A tanító mégis eljött, apámat rá akarta beszélni, hogy taníttasson, mert jó fejem van. Verseket is gyakran szavaltatott velem. Sajnos, apám hiába szerette volna, hogy tanuljak, pénz nem volt, s maradt minden a régiiben.

Egyik nap üzenet jött, hogy menjek Szabófalvára, mert a volt gazdám javasolt inasnak egy zsidó nagykereskedőhöz. A kocsmában négy-ötféle bort mértünk, hideg ételeket: ruszlit, birkatúrót, sós halat, savanyú káposztát, olajbogyót szolgáltunk fel. Hatalmas, hideg pincében, harminckét lépcsőn jutottam le, és egy nap igen sokszor megtettem az utat oda-vissza, mert a vendég pincéhidegen kérte a bort. A kocsmá előtt kis bódében marhahúst mértünk csütörtöktől szombatig. Ha nem fogyott el a levágott marhahús, akkor én kiabáltam az utcán, hogy hozzánk jöjjenek húst venni, mi 6 lejért mérjük. A konyhán is segédkeztem. A megállapodás szerint fél évig nem kaptam fizetést, aztán 200 lejell kezdtem. Az istállóban elfért 40 ló. Minden kedden vásárra jártunk. Adtuk-vettük a lovakat. Hol tele volt az istálló, és az egész udvar, hol pedig üresen állt. Telt az idő, és én lassan mindenbe beletanultam. Már rám bízták egy-egy borjú levágását, feldolgozását. A vásárban a lovak bemutatása is az én feladatomból volt. A vevő kívánsága szerint megsértáltam vagy befogtam a szekér elé, ha tetszett a munkám, a jobb vásárlóktól borraivalót is kaptam. A gazdaasszony ezeket a pénzeket perselyben gyűjtötte, és nagyobb ünnepekkor, amikor hazamentem, a béremhez tette. Otthon nagyon vártak, mert még mindig nagy volt a szegénység. Szerettem szépen öltözködni, vettem is szép szövetruhákat. A kabátom lyukába fehér bokkrétát tettem, ez nem nagyon tetszett a falubelieknek. Urasnak találtak, és azt mondogatták, nem lesz belőlem jó gazda.

1937–1938-ban a zsidóüldözés olyan méreteket öltött, hogy a gazdám nem mert utazni, ezért egy-egy tengerparti krumplicsállítás után elküldött a pénzért. Nagyon kellett vigyáznom, mert a rablótámadások szinte mindennaposak voltak. Bevarrtam a pénzt a kabátbélsejbe, összehúzódtam egy sarokba és bóbiskolva, de éberem tettem meg az utat hazáig.

Szépen gyűlt össze a pénzem. 1938 tavaszán hazamentem, úgy gondoltam, veszek egy kis földet, lovat, és gazdálkodni fogok. Azonban ekkor építkezett Anna néném és a pénzt kölcsönadtam neki. Két hét múlva Radaucra mentem Bubi Gutthmann zsidó kereskedőhöz,

¹Valószínűleg Gherăesti – Bírőfalva, katolikus csángó település Szabófalva mellett (szerk.).

kimondottan lovakkal kereskedett. Ebben az évben tönkre is ment. Így karácsonykor újra hazatértem Józseffalvára. Disznót vettem, levágásra. Esténként lányok házakhoz jártunk. Megkínáltak bennünket mézes búzával. A lányok fontak, tollat fosztottak. Mi csak tíz óra felé érkeztünk, ekkor abbahagyták a munkát és együtt énekeltek, táncoltak. Mindenki választott magának párt és hazakísértük a lányokat. A legény húshagyatkor elvitte a leányt táncba. Csak az a lány mehetett a táncba, akinek volt szeretője. Húsvétkor a leány kendőben ajándékot küldött a legényének: szentjánoskenyeret, festett tojást, narancsot.

1939. május 18-án déli egy óra körül leültünk ebédelni. Egyszer csak a félrevert harangok kongása riasztott valamennyiünket. Tűz van! Ijedten rohantunk az utcára. A falu széléről jött a füst és a jajgató, kiabáló emberek hangja. Amikor az égő ház közelébe értem, láttam, hogy a csűr ég, és az erősödő szél felkap egy-egy darab égő deszkát és nem csak a szomszéd, de még a harmadik házra is átdobta. A házak ekkor fából épültek, nem telt bele egy óra, az egész falu lángba borult. Az állatok elevenen égtek az istállókban, mert a kétségbeesett emberek a ruhaneműt, bútort mentették. Egy kétéves csikó félelmében visszament a helyére és égő parázssá változott, úgy lóttuk le. A galambok röptükben gyulladtak meg. A baromfiak lábai, tollai égtek. Az égő tehénből úgy robbant ki az új életre teremtődött borjú, mintha kilőtték volna. A ház mellett lévő gyümölcsösbe tettük a batyuba kötött ágyneműt, szőteseket, ünneplő ruhákat, de hamarosan kiderült, hogy ez sem jó hely, mert az égő fák, bokrok s köztük az elrejtett holmik is elégték. Negyvennyolc órán keresztül küzdöttünk a tűzzel. Hiábavaló erőfeszítés volt minden küszködésünk, szinte minden odaveszett.

Mivel az élet nem áll meg, a falu szélén megmaradt házakhoz költöztünk. Akinek a házából az oldalfalak megmaradtak, ideiglenes tetőt húzott, de volt, aki a pincében helyezte el a megmaradt holmiját és a családját. A falu papja a magyar kormányhoz fordult segítségért, mert a románok egyáltalán nem foglalkoztak a mi bajunkkal. Hozzákezdünk vályogot vetni. A falu apraja-nagyja dolgozott. Amikor megjött a segély, a pap a plébánia előtt elmondta, hogyan építjük ujja a falut. Szakembereket hozatott és kalákában elkezdtek építeni a típusházakat. Minden családnak egy szobát, valamint egy helyiséget az állatoknak. Összel be is költöztünk. Télen legtöbb helyen összerogyott, mert akkor derült ki, hogy a fekete föld nem való vályognak. Kaptunk ezer lejt a segélyből, oszlopokra. Feltámasztottuk és kijavítottuk, ahol tudtuk, és tavasszal, újra csak fából, bővítettük egy-egy helyiséggel. Tavasszal katonai behívót kaptam a román hadseregtől, de a bevonulást elhalasztották. 1940 nyarán megszületett a bécsi döntés, nyíltan hangoztatták, hogy minden nemzetiségi menjen vissza a saját hazájába. Elutaztam Bukarestbe, és kértem hazatérő-igazolványt. Lemondtam a román állampolgárságról. Magyarországra nem indultam el, mert a falubeli székelyek sorsa még mindig bizonytalan volt, ezért vártam. Másfél hónap után letartóztattak, mert nem tettem eleget a katonai behívónak. Vonaton vittek, még három társammal együtt, mindegyikünket egy-egy katonai kísért. Százötven kilométerre volt falunktól a román kaszárnya. Székely László barátommal kerültünk egy helyre. Reggel nem törődött velünk senki. Szédelegtünk erre-arra. Elhatároztuk, hogy megszökünk. Az őrt cigarettával kenyerestük le. A város szélén egy csárdában megebédeltünk, vettünk még cigarettát és elindultunk hazafelé. Ismertem a környéket, sokat jártunk erre vásárokra. Többnyire gyalog, ökrös szekéren tettük meg az utat hazáig. Két napig alig ettünk, a csizmánk feltörte a lábunk, fáztunk, ugyanis már elég hideg idő volt. Egyik éjjel egy román faluban Vaszilij bácsinál aludtunk két szál deszkán a földön. Ő megkínált bennünket szárított csalánból levessel és hideg puliszkával, ebből azonban enni nem tudtunk. Másnap egy román öregasszony megkínált egy bögre tejjel bennünket. Estefelé értünk Józseffalva határába. Megvártuk, amíg besötétedett és úgy indultunk haza. Otthon készítették gyorsan ennielót, de a fáradtságtól nem sokat ettünk. Kis idő múlva üzenet jött a rendőrfőnöktől apámnak, hogy feljelentés érkezett a román kaszárnyából, hogy megszöktünk. Ha hazaérkeztünk, tünjünk el. Rögtön összeszedelőzködtünk. Egy böröndbe bepakoltam az öltönyeimet, alsóneműt és egy kis ennielót. Bátyám, András, befogott a kocsiba és kivitt minket a legközelebbi vasútállomásra. Személyvonatra nem szállhatunk fel, mert ott igazoltattak. Egy vasutassal megegyeztünk, hogy 1500 lejért elvisz bennünket a tehervonaton, de csak a mozgó vonatra engedett felszállni. Mi fel is ugrottunk, de a böröndök és a csomagok ott maradtak. Az első megállónál már kérte a megállapított összeget. Kis idő múlva jött a vonatvezető, ő 2500 lejt követelt, vagy feljelent a parancsnokságon. Jóval a határ előtt, a feleúton, megállt a tehervonat. Ez volt a végállomás. Jól becsaptak bennünket, de mit volt mit tenni. Kiszálltunk, a restiben italt kértünk, és összeismerkedtünk egy másik kalauzzal. Jó pénzért beültetett bennünket egy álló tehervonatba, indulás előtt elkérte a pénz. Amikor elindult a vonat, két másik vezető is jött.

A határállomás előtt ők is pénzt követeltek. Fizettünk. Az állomásról bementünk a városba. Innen a határ még húsz kilométerre volt. Egy vendéglőbe külön-külön ültünk be és megebédeltünk. Sötétedéskor megindultunk a határ felé. Kis idő múlva egy személykocsi jött. Leállítottam, kértem, hogy vigyen el a határig. Ötszáz lejért szívesen. Kiderült, hogy a határparancsnok elé megy. A köves út végén találkoztunk is vele. Hintóval érkezett. A sofőr odaszólt neki, hogy mindjárt jön, csak megfordul. Majdnem a határnál tett ki bennünket. Sok szerencsét is kívánt, rendes ember volt.

Itt állt egypár ház, ahol a hazatérők gyülekeztek és várahoztak. Csatlakoztunk hozzájuk. Nagy öröm volt, mikor pár óra múlva Miklós unokaöcsém is megérkezett. Az állomáson hagyott csomagunkat is elhozta. Két napig várahoztunk, mert az állomásról lovas kocsikkal szállították a hazatelepített embereket és a batyukat. Mivel nem voltak papírjaink, féltünk, hogy üldöz a román hadsereg. Nézegettük a határ menti folyót. Először úgy gondoltuk, hogy átúszunk, de mivel március volt és hideg, meg igazán úszni sem tudtunk, hát megvártuk a szabályos átvonulást. Összeszedtük a még megmaradt pénzünket, amikor rám került a sor, az írnnokkal megbeszéltem, átvette a pénzt, odaadta a nagyfőnöknek. Fél óra bizonytalanság, aztán átengedtek a határon.

A magyar hatóság emberei megkérdezték a telepítetteket, hogy ki legyen az élmezés vezetője. Engem választottak meg. Összeírtam a névsort és a katonasággal elmentünk a városba. Kaptunk birkatúrót, szalonnát és lószalámit. Személyenként egyenlő adagokba kiosztottam. Háromnapig élelem volt, arra az időre, míg Losoncra érünk. Vonattal utaztunk. Mivel nem menetrend szerinti vagonon voltunk, igen sokat álltunk és vártunk. Hatvannál is így várahoztunk. Az embereket elfogta a hazafias érzés, hogy újra az őshazában vagyunk. Sorra tűzték ki a magyar zászlókat. Bukovinában nem használhattuk, többnyire nem is láthattunk ilyent. A zászlókat fordítva kötötték fel a rudakra, és így lengették a vonat ablakában. Az állomáson tartózkodó magyarok felháborodva kérdezték, miféle olaszok lengetik a zászlóikat. Sógorom, Imre, végigszaladt a kocsikon és szólt, hogy fordítsák meg a zászlókat.

Megérkeztünk Losoncra. Pár hétig egy nagy épület alagsorában szállásoltak el bennünket. Szalmazsákon aludtunk: öregek, gyerekek, férfiak és nők, együtt. Délben levesfélélet kaptunk, este kukoricadarát főzve, a tányér szélén egy kis hagymamártással, reggel birkatúrót. Kassáról, Miskolcra hordtuk az élelmet. Valószínű, ekkor még senki sem tudta, hogy mi legyen velünk, mert a hetek teltek, és nem változott semmi. László cimborámmal elszegődtünk Bus községbe, egy képviselő birtokára. Nem szeretjük a télenséget, és a táborban már ekkorra úgy elszaporodott a tetű, hogy nem lehetett megmaradni. Május végén, egyik napon megérkeztek értünk a csendőrök. A képviselő úr nem engedte, hogy elvigyenek, másnap hintón vitt minket a parancsnokságra. Valószínű, megtetszettünk neki, mert kérte a parancsnokságot, hogy maradhassunk nála, ezt azonban nem engedélyezték. Egy szerelvényt indítottak Szegedre, amelyre minden betelepített személynek be kellett szállni. Szegedre gyűjtötték össze az öt bukovinai falu népét. Ötven józseffalvai családot elindítottak Vajszkára. Ott üres házakba helyeztek el. Pár nap múlva megérkeztek apámék is. Kijártunk a határba dolgozni. Muhart vetettünk. Vajszka a horvát határhoz közel volt, Németh Kálmán sokat járt utána, hogy elkerüljünk innen. A hatóságok hallani sem akartak róla, mert sokba került. Egyhangúan kértük írásban. Beleegyeztek, és rövidesen Bácskába, Nagyfénnyre költöztünk. Itt is üres házak vártak ránk, mert a szerbeket kiköltöztették. Anyámékkal együtt laktam. Hetven fillér kosztpénzt kaptunk fejenként. Közösen dolgoztunk a földeken, csépléskor fejadagot osztottak, ősszel minden család leszedhetett egy hold kukoricát a közösen megmunkált dűlőből. Vettünk egy süldőt és azt meghizlaltuk. Eljött a tél. Esténként énekarba jártunk és a lányos házakhoz. Közben megkezdték a vasút felújítását. Székely Albert ezermester, a papunk biztatására és támogatásával elvállalta a díszítő munkát. Történelmi eseményeket faragott fából, amelyek a belső falra kerültek. Az állomás előtti térre zenélő kutat faragott. Az átadáson minisztériumi tisztviselők is részt vettek. Az énekarunk műsort adott. 1942-ben Budapestre is eljutott az énekarunk a Gyöngyösbokrétá-találkozóra.

Nem akartam a háború miatt megnősülni, de úgy láttam, asszony nélkül nem megy az életem úgy, ahogy kellene. Kinéztem én már magamnak a feleségnek valót. El is küldtem sógoromat, Andrást, hogy kérje meg. Hétféjére megbeszéltek az eljegyzést. Vittünk egy korsó köménymagos, cukros pálinkát. Vasárnap aztán elmentünk Csantavérre, a plébániára, és feliratkoztunk, hogy háromszor hirdessenek ki a templomban az esküvő előtt.

A vezetők összehívták a férfiakat, hogy lovakat kapunk, de el kell menni értük. Én szívesen mentem, mert ló nélkül keserű volt az életünk. Ősszel kimérték a földeket. Az esküvő napja 1941. november 17-ére volt kitűzve a plébános akarata szerint. Ő ugyanis riportereket hívott, hogy megmutassa, milyen is a bukovinai székelyeknél a lakodalom. Lett is bajuk belőle elég, mert a vonat, amivel jöttek, gyorsvonat volt, és nem állt meg, csak Topolyánál. Fogatokkal kellett értük menni, a násznép várt az esküvővel, amíg meg nem érkeztek. Az állomás előtt fényképeztek. Megtörtént az esküvő. A násznép mulatott, mi pedig az új asszonnal elmentünk meghívni a plébánost. Ő is öt-hat vendéggel érkezett a vacsorára. Amikor jóllaktak, a násznép elé állt, és felszólította őket, hogy aki fogadalmat tett, tartsa is be. A fogadalom pedig abból állt, hogy a férfiak gyónáskor megfogadták, hogy egy hónapig nem isznak. Aki nem tartotta be, azt vasárnap kiprédikálta. Nem is volt baj, istenfelő emberek voltak, meg a kiprédikálás is szégyen volt. Persze volt közöttük, aki kibújt a felelőség alól csalafintasággal. Péter Orbán bá, sekrestyés, azt mondta, megfogadta, hogy bent a kocsmában nem iszik, de ő arról fogadalmat nem tett, hogy kint sem iszik. Így mindennap megitta a magáét. A lakodalomban ő szedte a pénzt. Egyet-egyet a tányérba, egyet pedig a zsebre. Szép rigmusokat is mondott, jó volt a hangulat. Reggel az új asszonyt elkísértük hozzánk. Kapott egy ládát, benne a ruhaneműje és a kelengyeje. Felraktuk a kocsira, melléje az ágyneműt. Így a faluban mindenki láthatta, hogy mit kap az új asszony. Első este, mikor anyám küldte a feleségemet, hogy fejje meg a tehenet, odasúgta nekem, ő bizony nem tud fejni. Én tanítottam meg, de ezt anyáméknak meg sem mondtuk, mert ez szégyen volt.

1942 tavaszán elvetettünk a kimért földeken. Ezen kívül az intézőtől kértünk még egy darab kukoricaföldet bérletbe. Negyedéből kapáltuk, ekéztük és szedtük. Ebben az évben sok szép kukorica lett. Új görét csináltunk, hogy elférjen. Kukoricaért bort is cseréltem, és még azt, amire a ház körül szükség volt. Vettünk malacokat és hizlaltunk. Anyakocát neveltünk. Sikerült lassan egyenesbe jönnünk.

1942 novemberében fiam született.

1943-ban meghalt apám. Nagy temetést rendeztünk. A keresztfiak vitték az utolsó útjára.

1944-ben lányunk született.

Még ez év októberének egyik napján a pap prédikációt tartott a templom előtt. Röviden, érthetően tudtunkra adta, hogy még aznap éjfélig a falut el kell hagynunk, mert jön a front. Mi úgy gondoltuk, hogy néhány nap múlva visszatérhetünk. Gyorsan levágtam egy disznót, kivettük a belsejét, feldolgozásra azonban idő már nem maradt. Felraktuk a szekérre. Tettünk fel még némi ruhát, ágyneműt és a ládát, amiben az ételmet tároltuk. Anyám a szövőszéket akarta még elhozni – az volt neki a legkedvesebb – én azonban ezt nem engedhettem, mert így is alig férünk el. Éjfél felé indultunk. A szekerek egymás után, legvégül a szarvasmarhák egy csordában terelve. Egy fiatal partizánno Szabadkáig kísért minket és szabaddá tette előttünk az utat. Onnan Dunaföldvárra irányítottak minket. Az út egyik felén mi vonultunk, mellettünk pedig a menekülő, visszavonuló német és magyar hadsereg. Dunaföldvárnál a marhák eladták a magyar hadseregnek, mert ekkor már láttuk, hogy csak nyűgöt jelentenek számunkra.

A híd előtt eleredt az eső. A hídon csak nagyon nehezen tudtunk átjutni, mert a hadsereg számára tartották fenn. Ott megráztam egy német katonát, legszívesebben a Dunába dobtam volna. Nagy sokára mégis átengedtek minket is a hídon. Az éjszakát a szabadban töltöttük. Hajnalban szíreña hangjára ébredtünk. El kell hagyni a várost, mert bombázzák a hidat. Hercegfalvái (Mezőfalva) jutottunk el. Jöttek a repülő, mi az út két oldalán a kukoricásban feküdtünk. Amikor kicsit elcsendesedett, a községi vezetők elhelyeztek bennünket. Egy-egy házhoz még négy-öt menekülő család is jutott. Ekkor főztünk. Menekülésünk óta ez volt az első lehetőségünk. Két nap után jött a parancs, hogy induljunk tovább Zámor községbe. Ekkor a fehérvári állomást bombázták, mi pedig ismét csak az árkok mentén lapulva hallgattuk a golyók füttyölését. Zámor községben a major üresen álló cselédházaiban helyeztek el bennünket. Mi, férfiak, két hétig az uradalomnál dolgoztunk. Az asszonyok gombát szedtek, főztek, mostak. Egy kicsit fellélegeztünk. Ismét jött a parancs, Zalába kell továbbmennünk. Fehérvárnál apácák lebbencslevest osztottak. Veszprém felé irányítottak. Útközben egy kis faluban aludtunk egy-két órát. Én a kocsin, a családomat beengedték egy tyúkól padlására. Reggelre értünk Veszprémbe. Itt egy bögre bort és levest adtak, majd indultunk tovább Zalagalsáig. Egy hétig laktunk ebben a faluban, családokhoz beosztva. Mivel a rokonságunk Lovasberényben maradt, egyik nap, egy kölcsönkért kerékpárral, elindultam hozzájuk. Veszprémben egy pótkocsis teherautó felvett, de hamarosan repülőté-
madás ért bennünket. Egy híd alá bújtunk, a kocsi felborult. Később megtaláltam a kerékpárt

és még aznap este Lovasberénybe értem. A néném lovaival, egy jó nagy szekérral visszaindultam Zalagalsára, egy nap alatt oda is értem. Másnap felpakoltuk a kocsikat és elindultunk Lovasberénybe, hogy a rokonság lehetőleg együtt maradjon. A község vezetői nem örültek a jöttünknek. Nagy nehezen elhelyeztek minket egy családnál. Csak az istállóba engedtek be, két tinó mellé. Kértem, hogy a lovakat is engedjék be, mert átfáztak, kimerültek. Azt mondták, nem lehet, mert a tinók nem bírják a lószagot. Nagy könyörgésre az istálló mellett lévő kamrát mégis odaadták. Zágonyi Lőrincsel csináltunk egy rakott kályhát és valamennyien a földön, szalmán aludtunk. Csákvárra jártam a malomba fuvarozni. A gazdának hazahordtam a krumplit, kukoricát a mezőről. Kértem, hogy adjon érte egy tyúkot, mert a család már régen evett ilyesmit. Nagyon szívtelen emberek voltak, egy kis krumplin kívül mást nem adott.

December 23-án korán reggel vittem a búzát Csákvárra. Amikor becséréltem lisztért és indultam volna vissza, látom, a németek menekülnek Lovasberény felől. Mondták nekem is, hogy ne menjek, mert jönnek az oroszok. Én csak arra gondoltam, hogy az én családom Lovasberényben van, nekem mindenképpen oda kell érnem. A faszor mellett haladtam, hol az árokban, hol az úton. Hét kilométert jöttem egész nap. Repülőtámadások, süvöltő golyók a fejem felett, én azonban csak mentem, az oroszokkal szemben. Biztosan vigyáztak rám, mert sértetlenül értem haza, későn este. A falu égett, de csend volt. A gazda be akarta zárni a kaput, de nem engedtem. Az oroszok a falu szélén tartózkodtak. Hamarosan jöttek az orosz felderítők. Megkérdezték, milyen nyelven beszélünk. Én mondtam, hogy románul is tudunk. Nagyon megörültek, mert az egyik Besszarábiából jött, és földinek tekintett. Tolmácsolnom kellett a házigazdának, hogy főzzenek meg néhány tyúkot, körülbelül fél óra múlva visszajönnek. A gazdáék húzódoztak, nem akarták megtenni a kérést, én azonban javasoltam nekik, hogy a kérésnek tegyenek eleget, mert háború van. Bor is előkerült, és a nap jó hangulatban telt el. Reggel bevonultak az oroszok a faluba, összeszedték a lovakat, szekereket. A fiam akkor két éves volt, nagyon sírt. Megkérdezte egy románul tudó orosz, hogy miért sír a gyerek. Mondom, hogy siratja a lovakat. Na, nincsen semmi baj, majd én adok egy másikat, mondta. És valóban adott két kis pónilovat. Lelkemre kötötte, ne váljak meg tőlük, mivel háború van, és ezek a kis lovacskák senkinek sem kellene. Hamarosan jött két orosz és egy magyar civil. Megmagyarázták, hogy csomagoljak kétnapi hideg élelmet és menjek velük. Az összerelt kocsik álltak az úton, a lovak befogva lógatták fejüket.

Beosztottak az egyik kocsira. Így indultunk el Vértesacsá, Alcsút irányába. Késő délután érkezünk Felcsútra. Ott egy udvaron beszállásoltuk magunkat. Én a román oroszt kértem, hogy engedjen haza, a családomhoz. Erre ő írt is nekem egy olyan igazolást, melyen az állt, hogy harmincnap robot után hazaenged. Hamarosan az a parancs jött, hogy el kell hagyni a falut. Nem sokat mehettünk, amikor a németek Bicske irányából elkezdtek bennünket veretni. Széltőltek a kocsit, lovakat, én valószínű a légnyomástól az árokba kerültem. Amikor észhez tértem, felkeltem és visszavánszorogtam Felcsútra, a házhoz. Csúnyán nézhettem ki, mert megijedtek tőlem. Kértem, adjanak valamit enni, mert egész nap semmit sem ettem. A házigazda adott egy darab kenyéret és főtt sonkát. A sarokba húzódtam, ott állt egy rakott sparhelt. Jólesett a meleg és az enni való. Észre sem vettem, hogy a szobából mindenki eltűnt. Kis idő múlva egészen közelről, megszólalt a katyusa. A ház remegett, az ablakok mind kitörték, rám esett a szekrény, és én vártam, hogy most mi lesz. Amikor csend lett, próbáltam kijönni a szekrény alól. Ekkor bejött öt-hat orosz. Házigazdának tekintettek. Kértek enni. Adtam is abból, amiből én kaptam. Bort is kértek. Láttam, hogy van pince, kamra, hívtam őket magam után. Kifeszítették a pince ajtaját. Gyönyörű pince volt, két sorban álltak a teli boroshordók. Vittünk föl két vödör bort, a kamrából sonka is került. Olyan jó hangulat kerekedett, hogy feldobálták a plafonig, és azt kiabálták, hogy „haraso magyarorszi”. Nagy barátsággal váltunk el. Reggel hazajött a házigazda, nagyon hálálkodott nekem, mert az oroszok semmit sem vittek el tőle. Meg is ígérte, hogy ha vége a háborúnak, egy hordó bort fog ezért nekem adni. Közben előkerült egy magyar tiszt. Elindultunk együtt Lovasberény felé. A falu szélén állt egy orosz, aki irányította a forgalmat. Meglátott bennünket, és kérte, hogy igazoljuk magunkat. A tiszt ment elől, nagyon katonásan pattogott. Mindjárt elvezették. Hamarosan jöttek értem is. Én szőrösen, fáradtan vártam, hátamon a batyu, kis kenyér benne.

Azt mondja az orosz, hogy menjek vele. S megindult az erdő irányába. Lesz, ami lesz, gondoltam, és ballagtam utána. Ott volt a tábori konyha. Adtak egy nagy tál levest. Magyaráztam, hogy a családomhoz igyekszem Lovasberénybe. Amikor elengedtek, még adtak két fekete katonakenyéret és egy jó nagy darab szalonnát, hogy vigyem el a családnak.

Visszaértem Lovasberénybe. A mi házunkhoz költözött az orosz tábori konyha. Segítettem kihordani a vonalba az ennivalót. Egyik nap hoztak egy birkát. Kérdezték, le tudnám e vágni. Természetesen le tudtam. Nagyon örültek, és ezután én vágtam a disznókat is a konyha részére. Mindennap kaptam egy fejet a család részére. Két hét után egy repülőtámadáskor szétlőtték a tábori konyhát, az istállóban az állatokat, mi a kis kamrában megmaradtunk. Másnap kivittek aknászni. Három nap csak két-két szem kockacukorral kellett beérnem, mert állandó volt a támadás. A negyedik napon kiálltam az országútra. Mondtam, vegyenek fel, én segíték rakodni. Fölugrottam egy kocsira, így jutottam el Csala-pusztáig. Mivel akkor az éhségtől már alig láttam, répát ettem kínomban. Egy bunkerba húzódtunk. Egy kis szundikálás után megszöktem, és az erdőn keresztül elindultam Lovasberénybe. Útközben vagy húszan összetalálkoztunk, az országúton az orosz őrség átkutatott bennünket, elmondtuk, hogy haza, a családhoz igyekszünk. El is engedtek. Mire hazaértem, a hasmenéstől és az éhségtől már csak az árnyékomat látták. Szabina sógornőm adott két fasírozottat és egy kis pálinkával lassan rendbe jöttem. Ezután Orosházára vittek. Ástuk a lövészárkot. Lassan elvonult a front. Március végén hazakerültem. Lajosmizse határában egy tanyába költöztünk. Egy hét után Hartán egy német családhoz osztottak be minket. Szedtük a kukoricát, mert a front miatt ősszel kint maradt a földeken. Egyik nap nagy harangzúgásra figyeltünk. A tanácsház előtt bejelentették: vége a háborúnak.

1945 nyarán újra útnak indultunk, Bátaszékre irányítottak bennünket. Itt sok szép ház állt üresen, amiből a németeket kitelepítették. Megalakult a székelységből egy bizottság. Engem is beválasztottak. A nagycsaládosok nagyobb, a kiscsaládok kisebb házat kaptak. Németh Kálmán összehívott bennünket és azt mondta, Vaskútra menjünk át, ott is nézzünk körül, mert neki itt nincsen maradása. A helyi Bocz esperes nem adta át a helyét. El is mentünk, de nekünk az a hely nem tetszett. Mások nem mertek szólni, csak magukban morogtak. Nem megyünk most azért ismét tovább, mert nem jó a papnak. Eleget menekültünk, költözködtünk, szenvedtünk. Ekkor én előadtam a többiek nevében, hogy mi innen már sehová sem akarunk továbbmenni. Itt nekünk jó lesz. Megtetszett a nagy állomás, a főútvonal, a jó földek. Szóval, úgy láttuk, ebben a községben, ha dolgozunk, meg tudunk élni.

1946-ban földet osztottak és mi hosszú hányódás után újra hazát találtunk.

Kismödi István

Emlékeim Németh Kálmán plébánosról

1941-ben kerültem Magyarországra. Persze lopakodva, mert nem kaptam hazatérőt, s kénytelen voltam Moldvából átszökni Magyarországra. Így aztán én, a menekült eskettem fel a már áttelepedett istenségi székelyeket az akkori magyar kormány hűségére. És akkor fogtam meg bennem egy gondolat, hogy valami emléket kellene készíteni arra vonatkozólag, hogy 1941-ben térünk haza Magyarországra. A drága Lőrincz Imre bácsi kész volt ezt a munkát vállalni. Építettünk egy gyönyörű, faragott oltárt, és az oltár elejére rátettük a magyar címet, két anygallal. „Hazatérésünk emlékére, 1941.” Ennek 50 éve már, de én akkor nem gondoltam, hogy ötven év múlva, 1991-ben, az ötvenedik évfordulón még szólhatok.

Amikor dr. Németh Kálmán esperes úrra emlékeztünk, engedjék meg, hogy a Bukovinában működő egyház jelentőségét próbáljam meg kiemelni.

Kezdem mindjárt Hadikfalvával, ide került Sebestyén Antal főesperes, később pápai kamarás. Mellette volt Gál Antal tiszteendő úr is, aki a helyire ment Józseffalvára. Később pedig jómagam kerültem oda segítségül. Istenségi volt Bálint Péter, majd mikor 1927-ben meghalt, helyibe jött Elekes Dienes. Andrásfalván Malecz János, a katonaságtól került oda. Később került oda Moldvából Demse Péter is, és Széll Ede Erdélyből.

Elsősorban a háborús károkat kellett helyrehozni. Hadikfalván megindult a templomépítés. Istenségi felépítették az iskolát. Természetesen, mielőtt megindult az építés, körülnéztünk, hogy kik azok az emberek, akikre számítani lehet. Hiszen a papok felkes emberek voltak és segítséget jelentettek azok a tanítók, akiknek nem kellett eltávozniuk a háború után. Hadikfalván három-négy ember maradt: Várda Aladár és az édesapja, Várda András, a Prokop kisasszonyok, azután László Ambrus. Istenségi Brengyán István – később Hadikfalvi István, Szóts Gergely, Molnár Géza, Molnár János bácsi, az édesapja, Killyén Géza és az ő fiai.

Fogadjistenben nem volt tanító. Andrásfalván pedig ott volt Ferenc Ambrusné, Ferenc Ambrus, Puskás, és meg kell említeni, hogy a református híveknek Andrásfalván igen lelkes papjuk volt, a Bognóczy Géza. Tehát megvolt a lehetőség ahhoz, hogy megindulhasson a fejlődés az első világháború után. A húszas években két püspöklátogatás is volt Bukovinában. Huszonkilencben gróf Majláth Gusztáv jött a bukovinai magyarok közé, aki két-három nap alig győzte a sok bérmandót elintézni. A következő évben pedig Makkai Sándor református püspök látogatta meg az andrásfalvi híveit. Tehát, azt lehet mondani, hogy bizonyos fokú fejlődés, öntudatra ébredés után a bukovinai magyarság megtalálta, hogy az új helyzetben mi a teendője. Ebbe a folyamatba jött dr. Németh Kálmán esperes úr, aki akkor alig volt harmincnégy éves. Németh Kálmánról én – mint teológus – a harmincas években alig tudtam valamit. Annyit tudtam, hogy Erdélyből jött, azt is tudtam, hogy Ferenc-rendi szerzetes volt, és a Ferenc-rendi szerzeteseknek volt egy folyóirata – a Hírnök –, és abba írogatott Gellért atya aláírással. Hallottam róla, hogy híres hitszónok, festő, zenész, orgonaépítő, és a környék németjeit, lengyeljeit – a józseffalvi magyarjai mellett – ő látta el lelkileg és kulturális vonatkozásban is.

1939-ben szomorúan kellett értesülnünk arról, hogy Józseffalva több mint száz háza porrá égett. Megdöbbsentünk, hogy mi történt. Egy este, úgy körülbelül az esemény után egy hétre, éppen azon tanakodtunk Sebestyén Antal főesperes úrral, hogy hogyan szervezzük meg a községbe a segítségnyújtást, mikor kopogtatnak az ajtónkon, és belép dr. Németh Kálmán. A keze felkötve, szinte kormosan, égett kezekkel.

– Hát mi történt, Kálmán?

És mondja, mi történt. Azt mondja, kötelességének érezte bejelenteni az előjáróinak, hogy vége Józseffalvának. Most jön Csernavitzból, ahol volt a püspökhelyettesnél, a pápai prelátusnál. Bejelentette, hogy Józseffalva elpusztult. És onnan kapott egy kis segítséget. Azon felbuzdulva ott fogant meg benne, hogy azzal a pénzzel vesz egy teherautót és hozzákezdnek Józseffalva felépítéséhez. Elment a görögkeleti egyház vezetőihez Csernavitzba, és fát kért tőlük, meg is ígérték. Sebestyén Antal esperes úr biztatta. A múltban is, ha kellemetlensége volt a bukovinai magyarságnak, a kolera idején, az éhség idején 1866-ban, mindig Magyarország segített a bajbajutottakon. Hát itt van Erdély, biztosan segíteni fog. Nagyon kétkedett dr. Németh Kálmán, ezen segíteni már nem lehet, annyira tönkrement a falu. Másnap hazautazott. Miséről jövünk ki, s mit látok a vendégszoba ablakán? Egy pénztárca kiterítve. Szólok az esperes úrnak, hogy ne, mit látok a vendégszoba ablakán. Megyünk be, hát a Kálmán otthagya a pénztárcáját. Kilencvenötezer lei volt benne. Valószínű, százezret kapott.

– Hát most hogy juttatjuk el hozzá?

– Fogadok egy kocsit, és elviszem neki.

Úgy is lett. Kiegészítettük az összeget százezer leire és elvittem harmadnap. Mikor megérkezem Józseffalvára, hát sírt a lelkem, amikor végimentem azon a falun, amelyik úgy élt az emlékezetemben, mint egy nagyon gyönyörű szép község. Gyönyörű volt az az ünnepség, ami rögződött az én emlékezetemben, és most látom, hogy szinte még füstölögnek a romok. Bemegek a plébániára, átadom a bukszát.

– Tessék! – azt mondja:

– Mi ez?

– Hát a pénz!

– Miféle pénz?

Megszepentem. Azt mondja, hogy ő nem hagyott ott semmi pénzt. Mondom, erősködöm, hogy de igen, itt van.

– Nem!

Nem tudtam elképzelni, hogy mi történt. Azt hittem megver, mert hozom a százezer leit. Próbálok még.

– Nem, szó sincs róla.

Hát mondom, én akkor megyek vissza. Erre megáll, s azt mondja:

– Nem mész, itt maradsz! – Kirohant, a fiákert elküldte és én ottmaradtam.

– Hát én most mit csinálok itt? – mondom.

– Délután jönnek a hívek, és fogsz prédikálni, vigasztalni. Téged úgyis szeretnek itt Józseffalván. Hát tényleg, délután harangoztak. Meg is jelennek a józseffalvi hívek. A templomuk dugig volt, szép nagy templom volt.

Ahogy megyünk át a plébániáról a templomba, a templom előtt végignézek még egyszer a községen, hogy egy kis ihletet kapjak, miről beszéljek. A plébániától talán a harmadik háznál

egy magas kémény volt, az megmaradt, és a kéményen ügködik egy gólya. Az égett gallyakat ledobja, a párja hoz másikat, rendezkednek.

Megvan – mondom – az ihlet. A gólyáról beszéltem, arról, hogy a gólya is igyekszik felépíteni leégett fészket. Én csak azzal tudom magukat vigasztalni, hogy Isten segítségével, az erdélyi magyarság és a bukovinai magyarság segítségével kezdjenek hozzá és építsék fel ezt a szép falut. De úgy sirt a hallgatóság, hogy én magam is zavarba estem. Mikor vége volt az istentiszteletnek, kimegyünk a templomból, Kálmán megölelt, összecsókol s azt mondta:

– Nagyszerű ötletet adtál nekem!

Este leültünk egy kicsit beszélgetni. Elmondta az életének azt a részét, amit Józseffalván töltött. Nagyon szomorú volt, sirt, nem tudtam vigasztalni, és az esti beszélgetésünket azzal fejezte be:

– Ez nem sikerült!

Másnap hazamentem, beszámoltam Sebestyén Antalnak és megkérdeztem, mondja meg már: ki ez a dr. Németh Kálmán, mert nem ismerem. Egyik pillanatban ölelgetett, a másik pillanatban meg akart verni. Akkor elmondta, hogy ki Németh Kálmán.

1897. január 26-án született Szamosújváron. Édesapja katona és állatorvos. Volt két leánytestvére, édesanyja és nagynénje, akit szintén láttam ott Józseffalván akkor, amikor ott voltam. Németh Kálmán, mint Ferenc-rendi szerzetes Kolozsvárról került Bukovinába. Előbb fogarason, majd Székelyudvarhelyen volt a zárdában és 1932-ben Németh Kálmánt kiküldte a Ferenc-rendi tartomány főnöke Déstre és utánaküldték a csomagjait. Németh Kálmán akkor írt a jasi püspöknek, Robu Mihálynak, aki 1930-ban vette át a bukovinai területet is. Ő írt Sebestyén Antal esperes úrnak, hogy mit szól hozzá, dr. Németh Kálmán ferences rendi atya jelentkezett. Nagy szükség lenne rá Józseffalván, mert időközben elment báró Rónay Aurél is Józseffalváról, tehát előtte elment Gál Anti is, tehát pap nélkül áll Józseffalva. Se tanító, se pap, oda valami ember kell, és az igazi embert megtalálta Rabu püspök úr, és kérte Sebestyén Antal főesperes úrtól, hogy mit szól hozzá?

Hát természetes dolog, hogy páter Bonaventura tartományi főnöktől kértek információt, aki azt az információt adta, hogy azért tettek így Kálmánnak, meg akarnak szabadulni tőle, mert nem illett bele a Ferenc-rendi szerzetesek aláztos szerzetesei közé. Ő valami nagyobb volt! Újságíró, író, hitszónok, festő, zenész, sőt, még úgy gyanítom, hogy Tamási Áron is nagyon jó barátja volt. Így értettem meg azt, amikor Németh Kálmán azt mondta az esti beszélgetésben, hogy nem sikerült valami, pedig ő bizonyítani akart mindenáron. Hasznossá akarta tenni magát, bizonyítani akart elsősorban a püspöke előtt, utána a bukovinai magyar papság előtt, és nem sikerült.

Az 1939-es év nagyon tragikus év volt. Hiszen nemcsak hogy leégett Józseffalva, hanem kitört a lengyel-német háború is 1939. szeptember 1-jén. Az a sok lengyel menekült mind Hadikfalván vonult át. Itt ment el Visinszky bíboros is az aranyvonattal. Vitte a lengyel bank aranykészletét. Borzalmas állapot volt. Természetesen sem Istensegits, sem Józseffalva, sem Andrásfalva annyira nem érzekelte azt az 1939-es katasztrófát, mint ahogy azt Hadikfalva érzekelte. 1939 után jött az 1940-es év, részben öröm, részben tragédia. Öröm az, hogy visszatért Észak-Erdély Magyarországhoz augusztusban. Öröm az, hogy előző tavaszon, tehát 1940 tavaszán visszatért Kárpátalja Magyarországhoz. Volt örölnivaló is, de volt szomorkodnivaló is. A sok háborús esemény, amikor azt hinné az ember, hogy Bukovina a világ túlsó oldalán van, ott nem történhetik semmi, az mind ott zajlott le.

1940 júniusában a Szovjetunió bejelent, hogy megszállja Bukovinát és Besszarábiát. Ez ugyancsak ott zajlott le, és annyira előrevonult a Szovjetunió, hogy Hadikfalva határától nyolc kilométerre volt. Képzeljük az ott élő emberek helyébe magunkat!

Tehát az 1940-es év igen nagy tragédiája volt az, hogy a Szovjetunió megközelítette a bukovinai magyar falvakat. És nagyon érdekes dolog történt ugyancsak ott. A német lakosságot kezdtek hazavinni, hazatelepíteni. Ezért tulajdonképpen megijedt a nép, hogy mi ez? Megint valami háború készül? Hát bizony készült is! Az 1940-es év egy igen fontos év volt, a bukovinai székelyek hazatérésének kezdete. Mint ismeretes, 1940. augusztus végén megtörtént a II. bécsi döntés. Én éppen útban voltam Székelyudvarhely felé, ahol fiatalabb embereket a Szent László Társulat taníttatott, költségeiket fedezte. Több hadikfalvi, andrásfalvi és istensegitsi gyereket vittem Székelyudvarhelyre. A brassói állomáson találkoztam Keresztes András barátommal, és megkérdeztem, hogy megtörtént-e a bécsi döntés? Azt mondja:

– Meg, Székelyudvarhely Magyarországhoz esett, de Brassó nem!

Hát ugye, igyekeztünk, amennyire a vonat vitt bennünket, a gyerekeket letettem, Kolozsvár felé siettem haza, mert féltem attól, hogy nem tudok hazamenni, hiszen

Észak-Erdély visszatért Magyarországhoz. Amikor hazamentem, szomorúan hallottam, hogy dr. Németh Kálmán elutazott Bukovinából. Elkészönt a józseffalvi hívektől, mondván, hazamegy, illetve Erdélybe megy, megérdeklődi, hogy Ignác Rózsa könyve megjelent-e? Ignác Rózsát kérte meg arra, hogy írjon meg egy könyvet arról, hogy hogyan tudnának újabb segítséget adni Józseffalva felépítéséhez. Előzőleg 1940 júniusában Andrásfalván ünnepeltük a Péter-Pál-napi búcsút, amikor az oroszok ránk ijesztettek, hogy jönnek tovább. Ész nélkül menekültünk. Ezen a búcsún részt vett Németh Kálmán is, aki megköszönte a magyar községek segítségét, nemcsak az adományokat, hanem azt is, amit a mesterek segítettek. Persze, ő humorizált, jó kedve volt, de azért kifejezte, hogy nincs nagyon megelégedve Józseffalva felépítésével, mert időközben Szent István napján nagy eső volt, mind elázott a téglá, és gyorsan kellett felépíteni a községet nyers téglából úgy, hogy már 1940 tavaszán dűledeztek a házak. Ő úgy látta, hogy már nem lehet ezeket kijavítani, a fejében talán már megszületett az a nagy gondolat, hogy a híveit haza kellene vinni Magyarországra. Átlopja, átviszi. Ezért ment át ő 1940 augusztusában, és megindult a harc, ami a székelyek hazatéréséhez vezetett.

Mikor hazajöttem Erdélyből, a katonafiatalkodók már az állomáson vártak. Azok az akkori 20–21 évesek, akik katonakötelesek voltak. Azt kérdezték, mit csináljanak. Azt mondtam, addig menjete Magyarországra, amíg a magyar csapatok be nem vonultak, mert akkor lezárják a határokat. Sőt is fogadtak, el is mentek több mint kétszázan.

Horthy Miklóst Kolozsváron már olyan táblával várták, hogy BUKOVINAI MAGYAROK, MIND EGY SZÁLIG HOZZÁTOK HAZA ÖKET, és ezzel megindult az a harc, ami oda vezetett, hogy hazatérhettünk. Persze, nem volt ez olyan egyszerű. Egyetlenegy ember – Németh Kálmán esperes úr elbeszélése szerint – volt, aki emellett állt, de ő is csak ígéretet tett. Majd meglátjuk! Más nemigen volt, hiszen háborús helyzet volt. Mi? Hová? Annyit ért Németh Kálmán a miniszterelnöknél, hogy azokat a fiatalokat, akik már átmentek Kolozsvárra és más magyar területekre, azokat gondjaiba vegye a magyar kormányzat.

Németh Kálmán és Sebestyén Antal főesperes úr a hivatalos, nyugodt hazatelepítést kívánták volna. Ez az 1940-es esztendő úgy telt el, hogy semmi biztatót Magyarországról nem kaptunk. Elkezdődött tehát a lopakodás útja. Először a szegényebb családok, a katonaköteles családok indultak. Szomorúan kellett észrevennyük, hogy útközben kirabolják őket. A vasutasok, a vámosok a határnál. És akkor ment le Sebestyén Antal esperes úr, Elekes Dénes, Malecz János tárgyalni Bárdossy bukaresti nagykövettel, hogy valami hivatalos papírt adjanak a székelyeknek, hogy azzal térjenek haza. Akkor megadták a hazatérőt. Ezzel megindult a hazatérésnek, a lopakodásnak a folyamata.

Németh Kálmán ennek a harcnak az élére állott. A nagy vezetőkkel, politikusokkal, Horthy Miklóssal örök harcban állt, hogy próbáljanak csinálni valamit. A székelyeket próbálják elhelyezni valahol normális körülmények közé. Addig csak táborokba, felvidéki-ekbe, zemléni falvakba, Magyarországhoz visszatért Felvidékre helyezték el ezeket, sőt, Zalába, szerteszét helyezték ezeket a fiatalokat az egész országba. Kit inasnak, kit irodaszolgának helyeztek el. Hát ez nem volt megoldás!

Éppen Bukarestben voltam, kiszálltam az állomáson, táskámban egy csomó hazatérő kérése, amikor hallom, a rikkancsok kiabálják az állomáson, hogy öngyilkos lett gróf Teleki Pál. Bemegegyek a követségre, jelzik, hogy Bárdossy nagykövet urat hazarendelték és leállította a hazatérők kiadását. Mit csinálunk mi ezzel a sok hazatérőt váró emberrel?

– Beszéljék le! Kezdenek dolgozni!

Ez képtelenség volt. Megmondtuk nekik, hogy tessék kijönni a nagykövetségről, és megmondani nekik, hogy nincs hazatérés! Hát én hiába beszéltem, el is jöttek a követségről, de azt a szomorú képet visszaidézni talán lehetetlen. Molnár Géza nyugdíjas öreg tanító letérdelt és úgy kérte, hogy vigyenek haza, képtelenek vagyunk már itt élni. A követség hajthatatlan maradt.

Közben az események haladtak előre. A magyar hadsereg bevonult a Délvidékre, és visszatért Délvidék. Ékkor kaptuk a hírt május 10–11–12. körül, hogy Bácskába lesz a hazatelepítés. Persze, volt ott is egy probléma, mert a bukovinai magyarságot először nem Bácskába akarták telepíteni, hanem Erdély, Szatmár vidékére, a románok által kiürített helységekre. Ahogy Németh Kálmán nekem beszélte első bácskai találkozásunk idején, addig beszélt Bonczos Miklós államtitkárnak, aki a vízkárosultaknak és a hazatérőknek volt az államtitkára, amíg beleegyezett abba, hogy adják a bukovinai magyaroknak Bácskát. Akkor kaptuk meg ezt a hírt, hogy tovább folytatódik a kitelepítés. A többi ment utána, mint a karikacsapás. Úgyhogy június végére a bukovinai magyarság már Bácskában volt.

Sajnos, mi nem tudtunk velük jönni, mert az volt a rendelkezés, hogy három bukovinai fiatal pap marad, lemegy Moldvába, mert a telepítés tovább folyik. Persze nem tudták akkor még, hogy július 22-én kitör a román–oros–német háború és talán még a madarat is ellenőrizték, hogy mit csiripol, mit cserreg, nemhogy mi próbálhattunk volna valamit tenni.

De azért lementünk Moldvába. Én egy Valén nevű községbe kerültem, egy német nyelvű pap mellé, akivel románul értekezünk. Nyolc filia tartozott ide, ezekben magyarok is voltak. Kötelességemnek megfelelően, ha nem is fennhangon, de suttogva elmondtam, hogy kik vagyunk és miért jöttünk Moldvába. Hát bizony a csángó magyaroknak is felcsillant a szemük, és Gajcána községben, amelyiknek ugyancsak Szent István volt az oltárképén, amint Szűz Mária-nak felajánlotta a magyar koronát, annyira meghatódtam; románul kezdtem prédikálni a magyaroknak, de csak magyarul voltam kénytelen befejezni, mert nem volt szívem, mikor elvárták, hogy én magyarul beszéljek.

Ahogy Bácskába kerültem, Szabadkán Ijjas püspökhelyettesnél jelentkeztem. Ő a bácskai Istensegítségre küldött egy Ferenc-rendi szerzetes után. 1941 őszén hamar beköszöntött az ősz, akkor nem tudtam elmenni Németh Kálmánhoz, a következő év tavaszán mentem el. Beszélgettünk, de láttam, hogy nagyon el van foglalva. Akkor írta a könyvét, a Száz ezer szív sikolt címűt, építette a templomot, csinálta a székely kaput. Beszélt a további terveiről. Arról, hogy Bácsjózseffelva mintaközség lesz, szeretnék az állomást Nagyfényre változtatni, és beszéltünk a terveiről. Megemlítettem azt is, hogy vajon folytathatjuk-e azt a munkát, amit Bukovinában abbahagytunk, hiszen itt a nép. Azt mondta, hogy neki most nagyon sok dolga van, nem tudja, mit tud majd csinálni. Azért mi is dolgoztunk, mert teljesen templom nélküli községet kaptunk. Az embereknek volt házuk, de az Istennek nem volt háza. Nekünk kellett a kulturházakból, iskolákból kialakítani az istentiszteleti helyeket. Kértük Németh Kálmánt, hogy kapcsolódjon be a kaláka gyóntatásokba. Jártuk a községeket, gyóntattunk, és próbáltuk a régi bukovinai szokást feleleveníteni. Harangokat rendeltünk, keresztekét állítottunk. Teljesen igyekeztünk átalakítani ezeket az elszerbesített falvakat magyar katolikus falvakká. Új templom is épült Hadikújfalun, Hadikkisfalun, amiket ugyancsak Ijjas szentelt fel, és jelen volt az a nagyon sokat említett, könyvekben nagyon sokat szereplő Sebestyén Antal által említett Krivág Ottó is.

Egy alkalommal Sebestyén Antal esperes úr említette, hogy úgy látszik, hogy Németh Kálmán elengedte a mi kezünket. Nem tudtuk rávenni Bácskában, hogy együtt tudjunk dolgozni, hogy az a lendületes munka folyjon, ami Bukovinában volt. Mindig a fáradtságra hivatkoztam, és észrevettük, hogy valamit forgat a fejében.

Egy alkalommal elmentem hozzá, hogy nem kapcsolódna-e be a munkába. Azt mondta, hogy nem ér rá, mert képviselő lesz, a bukovinai magyarság képviselője az akkor magyar parlamentben. Hát csendben voltunk, vártuk, hogy mikor lesz ebből valami. Sajnos, az események olyan gyorsan haladtak előre, hogy ebből nem lett semmi. Mikor legelőször meghallottam 1944. október 6-án a rádióan az első riasztást, hogy menekülni, az jutott eszembe, hogy szegény Kálmán elmondhatja magának, megint nem sikerült valami.

Október 9-én újra megjelent a rádióban a híradás, hogy meneküljétek emberek. Sajnos, aki nem menekült, nem figyelt oda, az rá is fizetett, hiszen tudjuk, ismerjük, hogy hatvan emberünk odapusztult és nagyon sokan pedig táborba kerültek, elvitték őket a partizánok.

Tehát, dióhéjban ez a három és fél esztendőnek a története. Mire kezdtünk volna megnyugodni, menekülni kellett.

1944. augusztus végén, amikor a románok kiugrottak a háborúból, engem Erdélybe vezényeltek le Demse Péterrel, hogy fogadjuk a Moldvából jövő csángókat. Olyan hangulat volt, hogy a németek megígérték, hogy az üres teherautókon hozzák Moldvából a csángókat. De bizony Csíkszeredában egy fia csángó se volt, de annál több visszavonuló német katona.

Pontosan nem tudtuk megállapítani a bátaszéki hívekkel se, hogy tulajdonképpen hol is töltötte dr. Németh Kálmán a menekülés alatti idejét. Hogy ő maga hol volt letelepedve, Zala, Komárom vagy Fejér? Valamelyik községben lehetett. Először Zalaegerszegen talákoztam vele a menekülés alatt. Odarendelt bennünket a zalaegerszegi német főispán. Kénytelenek voltunk elmenni megtudni, hogy mit akarnak. Ott tudtuk meg, hogy a visszavonuló németek, akik Görögország felől jöttek, ott telepednek le Zalában, nekünk ott nincs helyünk, menjünk Németországba. Kétségbe voltunk esve, tél volt, télvíz idején, karácsony előtti napokban, mit csináljunk? Visszavonultunk a zalaegerszegi plébániára, ott kezdtünk tanácskozni, hogy mit csináljunk, és akkor Németh Kálmánnak az az ötlete támadt, hogy a magyar térképről senkit ne engedjünk lelépni.

Megmondtuk a főispánnak, elmegyünk, nem akarunk a német rendszerrel szembeszállni, de adjanak nekünk ennyi mázsa kerékvasat, ennyi cipőt, ennyi patkót, ennyi ruhaneműt. Felsoroltunk rengeteg dolgot. A főispán elkezdett nevetni, hogy az egész országban nincs ennyi, mint amit maguk kérnek. Na, hát ezzel aztán eljöttünk.

Dr. Németh Kálmán Bonyhádvarasdon találkozott Bodor Györggyel, aki a telepítést irányította Tolnában, Baranyában és Bácskában. Valószínű, már Pesten találkozhattak, mert Bonyhádvarasdon – akik mesélték nekem –, úgy mondták, hogy mint jóbarátok tárgyaltak. Bodor Györgyöt megkérte, hogy a józseffalviak után küldjön kocsikat, hogy tudják elhozni. Sajnos, egy kicsit megkéstek. A többi község, Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegits, a többiek egy kicsit gyorsabbak voltak mint a józseffalviak. Amikor a józseffalviak megérkeztek Tolnába, már csak olyan lehetőségeik voltak, hogy Bátaszék. De Bátaszéken már ott voltak a hadikfalviak, ott voltak a bogyiszlóiak, ha jól emlékszem, és a helyiek elfoglalták azokat a lehetőségeket, amelyek a telepítésre alkalmasak lettek volna.

Németh Kálmán szeretett volna bátaszéki plébános lenni, de ez nem sikerült, mert Botz József kinevezett bátaszéki plébános volt, főként esperes. Úgyhogy Németh Kálmánnak csak Mórágynak jutott, és meg kellett neki elégednie vele. Én 1945 decemberében, 1946 januárjában beteg voltam, és a betegágyamnál felkeresett Németh Kálmán, és szomorúan mondta, hogy nem sikerült Bátaszékra kerülnie, kettészakadt a boly, a józseffalvi nép. Szerette volna, ha Vaskútra megy az egész józseffalvi lakosság és akkor ő intézhetné a lelki vezetésüket, de ahogy Kismódi Antal életrajzában olvasom, nem vállalkoztak erre a józseffalviak.

Így aztán később a józseffalviak Baranyába mentek, Székelyszabarra telepedtek le. Szegény Kálmánnak nem volt ideje ezen búslakodni. 1945 decemberében letartóztatták Dálnoki Veress Lajosnál, és megtalálták dr. Németh Kálmán levelét. Elmentek Németh Kálmánhoz, házkutatást tartottak, és megtalálták Dálnoki Veress Lajos válaszlevelét, amelyben az volt befejezésül, hogy „Kálmánom, téged örökre a szívünkbe zártunk”. Na, ez elegendő volt ahhoz, hogy kikiáltásák, Németh Kálmán is összeesküvő.

Mórágynak lelkész lett, de eszibe jutott, hogy van neki egy nagyon jó ismerőse a kommunista minisztériumban, Rajk László. Amikor Székelyudvarhelyen ferences szerzetes volt, Rajk László ministrált neki. Fölkereste, és elmondta a nagy baját. Hát azt mondta – lehet, hogy nem mondta ki így, ahogy én most mondom – Kálmánom, nem tudunk most rajtad segíteni, de két tanácsot adunk. Mégpedig azt, hogy belső rendelkezés van Rákosinak az utasítására, hogy azoknak, akik nemkívánatosak az új rendszerben, adjunk útlevelet és hagyják el az országot. Így kapott Kálmán Losonczy Géza államtitkártól egy útlevelet, amivel 1947-ben elhagyta az országot.

A halála 1966. március 26-án következett be. Élt 68 évet. Ebből 34-et töltött Erdélyben, 15-öt Bukovinában és itthon a székelyek között, 19-et Amerikában. New York mellett, Elizabeth nevű kisvárosban temették el magyar nyelvű apácák temetőjében. Az újság azt is megírja, hogy 1966. április 1-jén temették el és a koporsót azok a Korvin-közi szabadsághősök vitték, akiknek a közelében élt. Az újság, amely méltatja Németh Kálmán életét és hirt ad haláláról, temetéséről, azzal fejezi be cikkét, hogy élete robusz volt, az utolsó piros vasúti jelzőig.

László Antal

Ösztönös népi „önrendelkezés” a bukovinai székelyeknél

Kárpát-medence néprajzi térképén sajátos színfoltként jelentkezik egy kicsiny közösség, a hajdani bukovinai székelyeké. Nem a magyarságon kívül, hanem azzal együtt, egybesimulva, mégis sajátos jellegzetességeket őrizve meg, új telephelyein is. Az Al-Dunánál, Dél-Dunántúlon, Erdélyben teremtettek otthon maguknak, megannyi életveszély, hányattatás után, de hasonló életjeleket küldenek Dél-Amerikából és Kanadából is. Ünnepi alkalmakkor újra magukra öltött viseletükről ismerhetjük meg a volt bukovinai székelyeket, még inkább folklórjukról, s talán leginkább erős közösségi tudatukról. Sorsuk örökös vándorlás volt, kirajzások, de ha valahol tanyát vertek, nyomban keresték és megtalálták egymást. Erd városában így kovácsolódott közösséggé háromszáz család, amelyeket Budapest közelsége, a

munkaalkalmak lehetősége vonzott a tolnai, baranyai tájakról, a Völgyésből a főváros közelében, itt is tovább őrizve hajdani kötelekeiket.

Ezt az erős közösségi egybetartozást, kölcsönös segítséget, lelki azonosságot fedezte fel a tolnai székelyek körében Tamási Áron, a Székelyföld fia, mikor Kisdorogon a telepések életéről mélyebb beszélgetésbe kezdett. Három napig hallgatta Tamási Áron az egykori hadikfalvi gazda, Domokos Lázár házában Márton Ferenc és Sebestyén Antal elbeszéléseit. Inkább az utóbbi mesélt, sokat látott-hallott-tapasztalt ember, nyolcvan felül volt már. Végigkísérte a székely boly útját újabb kori történelmi vándorlásain, drámáin és otthonra találásán. Így lett a Tamási-regény, a *Szirom és a boly* a dunántúli székelyek meggyökeresedésének regéje. Tamási virágos stílusában Bukovina ízei támadtak fel, hajdani nyelvi emlékek. A regényben Szirom Antalnak hívják a mesélőt, a hetvenhat éves szegényembert, s ez a Szirom tató fogalmazza meg azt az életérzést, amelyik legjobban egyben tartotta a bolyt:

„Mi magunkkal hoztuk a szokást, hogy egyik a másikért legyünk.”

Újra meg újra szétszakadhatott volna a kötelék családok, nemzedékek, rajok között. Mindenkor őrizték, ebbe kapaszkodtak. Már az 1764-es nagy menekülés után csábíthatta volna a madéfalvi öldöklés túlélőit az egyéni megmaradás útja. Bizonyára voltak is néhányan, akik nem a kaput nyitó, szállást adó csángók házaiba tértek be, hanem magányosan kísértették meg a szerencsésüket, és beleveszték az idegen néptengerbe. A többség azonban egyben maradt, nemcsak lakóhelye szerint, de lélekben is. Mikor Hadik András hívására elindultak a jó ferences páterek irányításával, Bukovina felé, megint csak dönteniük kellett, sokkal inkább, mint a madéfalvi rettenet éjszakáján, mikor a kényszer parancsolt. És az együtt maradás mellett döntöttek. Mikor a nemzet lelkiismerete ébredezni kezdett a Kárpátok külső karéjára szorult magyarság iránt, és elindult a telepítés az Al-Dunához, megint csak együtt, rajokban, bolyokban kerekedtek fel. Közemben járt egy dévai krónikaszerző, Zsók József feljegyzése a Kárpát-medence tájai felé tartó vonulásokról. Az első székely csoport éppen száz esztendővel ottani „időzése” után indult el Bukovinából, 1883-ban Dél-Bánátba. A mai Székelykeve, Hertelendyfalva és Sándoregyháza székely lakóinak ősei közül rajok szálltak vissza Erdélybe, mint hajdani otthonukat kereső méhek. A Székelyföldre nem mehettek, onnan csak áramlott kifelé akkoriban a népesség, el Amerikáig és főként be Havasalföldre, ahol aztán eltűnt a románság tengerében. Amíg a százezernyi csatagoló székely belevesztett a nagy hullámszámba, a bukovinai székelyek megőrizték magukat. Nem keltek át megint a Kárpátok hágoín, eléggé ismerték már a hazájukból kivertek sorsát, nem kívánták újakezdeni. De még inkább magyarázat lehet az, hogy soha nem jártak egymagukban. Illetve az egyedül kószálókat előbb-utóbb leszakította közösségükről az idő. Zsók József dévai krónikája szerint 1888 és 1892 között 54 székely család települt le Déván, a „régí” telepre, vagyis a mostani római katolikus templom és a tulajdonképpeni város közé. A második hullám 1909-ben és 1910-ben érkezett, 72 család, ezek alapították az „új” telepet, a templomtól keletre. Az Arad megyei Gyorokon 1883-ban 125 bukovinai székely család talált új otthon magának, Vajdahunyadon 1892-ben 19 család, Csernakeresztúron – Hunyad megyében – 110 család, Sztrigyszentgyörgyön 51 család. E két utóbbi telepítés 1910-ben történt. Még előbb, 1900 körül a Nagy-Szamos mentében, Magyarremegyén és az onnan nem messze eső Vicében 25–30 család, Marosludason pedig 1905-ben 14 család vert tanyát.

Figyeljük meg, hogy tíz családnál sehol sem kevesebb. Tíz család, népes gyermeksereg, ez már cselekvő közösség.

Döntésre képes raj.

Mert ez volt a lényeg mindig, Bukovinába településükkor, a Kárpát-medencébe való visszatérésükkor. Maguk döntötték el, hogy kikkel mennek együtt, hová mennek, meg egyáltalán, hogy mennek-e? Csak az 1764-es kifutás volt kényszerűség, meg az 1944-es menekülés az újabb tömeghalál elől. De már az 1941-es hazatérés az anyaországba, még ha profétás lelkületű papjuk, Németh Kálmán kezdeményezte is, önkéntes felkerekedés volt.

A nemzetközi jognak ma fontos szava van erre: önrendelkezés. A bukovinai székelyek alighanem csodálkoztak volna, s tán most is csodálkoznak azon, hogy ők az önrendelkezés szentségé emelt elvét alkalmazták a gyakorlatban.

Mert mit is jelent az önrendelkezés jogi formulája – lefordítva a népi élet nyelvére? Önmagunk megőrzését, nyelvben, hitben, szokásokban, de igazgatásban is, községek, megyék, országrészek jövőjének eldöntésében. Visszája az elvnek: ön nem rendelkező, ami „legtisztább” módon valamikor a jobbagyság, vagy még inkább a rabszolgaság korában érvényesült. Akkor a jobbagy az életével sem rendelkezett, hitében követnie kellett hűbérurát – így lettek evangélikusok, Brassó város áttérése után tízfalusi csángók a Barcaságon –, akkor a

jobbágy jövedő felesége is a földesúrral töltötte, ha ennek kedve volt hozzá, az első éjszakát. És ezek csak a legkirívóbb törvények a teljes népi törvénytelenség időszakából.

Székelyföldön soha nem honosodhattak meg ilyen torz mivoltukban ezek a jobbágyi szokások. Századok során a székelység abban a tudatban élt, hogy bármikor meghalhat a betörő ellenség fegyvereitől, de teljes szolgaságra nem engedi befogni magát. Mi más volt ez, mint az önnön sorsukkal való rendelkezés szabadsága, vagyis az örendelkezés?

Annyira gazdai önértzet jellemzi ezt a szabadságtudatot, hogy a bukovinai székelyek folklórja átalakította, átszínezte az ottani telephelyek történetét. Andrásfalva neve Hadik András nevét hordja, Istensegíts a fohászt, Józseffalva az alapítás korabeli bécsi császár, II. József után kapott nevet, Hadikfalva nevét nem is kell magyaráznom, Fogadjisten pedig szintén a hajdani köszöntést visszhangozza: megtelepült székelyek vagy tán maga a tábornagy köszöntötte az újonnan érkezőket. De ma a hajdani bukovinai székelyek folklórja egy másik Andrásról, a nép fiáról, a leleményes módon megmentett székely gyerekhez kapcsolja Andrásfalva nevét. Tiszteli a székelység Hadik Andrást, oltalmazóját látja benne, de meseteremtő képzeletében faluja névadásának jogát fenntartja magának, a maga egyszerű fiának. Őt tekintí – s ezzel saját magát – igazi alapítónak.

Nem pusztán elzártáguk okán őrzi a dévai, csernakeresztúri telepes magyarság a maga hagyományait, folklóriját. Kapaszkodó ez is, a közös kötelék jegye. Csernakeresztúron az ötvenes évek végén új művelődési házat építettek. Ebben a faluban – a románokon kívül – régi magyarok élnek és bukovinai telepesek. Utóbbiak külön utcában. A művelődési ház a régi és az új falu találkozásánál épült, a földrajz és a lélek törvényei szerint egyképpen a keresztútnál. Az avatóünnepségre János Szabina, akkor már hatvan felé tartó asszony betanította a fiataloknak a „hétfélet”, aminek a dallamát, mozdulatait Andrásfalváról hozta magával.

Önnön sorsával való rendelkezés magyarázhatja, hogy Déván és környékén a bukovinai magyar telepesek csángóknak nevezik magukat. Tolnában, Baranyában egyenesen sértőnek érzik a megnevezést, amit a dévaiak magukra vettek, utcájukat is csángó telepnek nevezték el. A moldvai csángók körében 1764 után töltött alig egy évtized lenne a magyarázat, vagy annak elfogadása, hogy ha a magyarság így hívja őket, ők miért neveznék másképpen önmagukat? A lényeg itt, szerintem, megint csak az egység törvénye. Tolnában mindenki *székely*, Déván mindenki *csángó*, egyazon rajok, de főképpen mindannyian magyarok.

Megpróbáltatásaikat is inkább el tudták viselni ebben a lelki egységben Déva csángó telepesei. 1918, a trianoni békediktátum után a román hatóságok elkobozták földjeik jó részét, azzal az ürüggyel, hogy nem voltak teljes egészében kifizetve a magyar kincstárnak, s most jogutódja, a román kincstár rendelkezik a földekkel. Korabeli újságokban olyan híradást is találtam, hogy szomszédos román falvak lakói földhétségükben csángó telepeket gyilkoltak meg és dobták testét a Marosba. A próbák hetven esztendő óta folytatódnak. Hol a magyar iskolát sorvasztják el, hol magát a csángó telepet rontják le Déván. Lehet ezt hivatali ridegséggel városrendezésnek nevezni, de éppúgy lehet lelki népiértésnek érezni.

Idős Zsók Fábán megérte a telep elpusztításának kezdetét. Idős ember volt, tekintélyes gazda, aki az 1946-os romániai parlamenti választásokon a Magyar Népi Szövetség egyik Hunyadi megyei képviselőjelöltje. Hallgattak rá a csángók. A tömbházak fenyegetően közeledtek a telephez. Zsók Fábán bölcs nyugalommal szemlélte a változásokat, míg mások hatóságokhoz szaládgáltak, kérvényeket és tiltakozásokat fogalmaztak, hiába.

– Nem fél a jövőtől, Fábán bácsi? – kérdeztem meg tőle. Fiával együtt katonáskodtam volt, kicsit családi közösségben éreztem magamat náluk.

– A jövőtől hiába fél az ember – felelte higgadtan. – A jövőt fogadni kell. Tudni kell okosan fogadni.

– De ha egyszer lebontják a telepet!

– A tömbházakban is azok lehetünk, akik a telepen voltunk. Nem a falakon múlik ez. Magyarok maradhatunk akkor is, ha a városi előjárásnak gondja van arra, hogy alaposan szétszórjon minket az új házakban. Most jön az igazi próba, hogy mit hoztunk magunkkal Bukovinából, oda meg mit vittünk a Székelyföldről. Rajtunk múlik minden.

Egy jogász megint hegyezné a fülét: lám csak, az önmagunkkal rendelkezés ösztönös népi bölcsessége!

Déva magyarjai nem nagyon ismerik a nemzetközi jog szabályait. Különben is, a román nacionalizmus nyomban tobzódni kezd, ha a modern világnak ezt az igényét, jogát hallja. Déva tömbházaiban idős Zsók Fábán örökségét őrzi tovább, hogy most még keservesebb lett a próba.

Beke György

A nyitrai Ehrenfeld–Jókai-kódex

Nyitrán a zezgugos vóraljai utcákön bolyongva, a régi épületek láttán buzog bennem a remény, hogy az öreg padlások és pincék ezernyi kincset, írott ősi magyar nyelvemléket, könyveket rejtenek. A város eme része a legrégibb, egykoron a magyar szellemiség és műveltség műhelye volt. Ha elballagok a Mezőgazdasági Múzeum mellett, tudom, hogy a Ferenc-rendiek kolostora, a sokat üldözött rend klastroma volt, ahol a szerzetesek a szigorú rendi regulák közepette alkottak és a tudományoknak éltek. Nem messzire onnan a Honismereti Múzeum, egykoron Nagyszeminárium volt, amely késő barokk stílusban épült a XVIII. században. Az empire stílusban épült Kanonokházat erőtől duzzadó Atlasz-szobor tartja. A nyitraiak Corgonynak becézik a szobrot, ami átvitt értelemben természetes, óriásira nőtt kamaszt jelent, noha az Atlasz-szobor nem éppen leánycsábító, szerelemre vágyó ifjú küllemét, ábrázatának vonásait rejti.

Valahol ezen a tájon, a vóraljai műhelyekben született, de sokáig megbújt, ismeretlen padlásokon lapult a nyitrai kódex, a XV. század első felében kézzel írott magyar nyelvű krónika, amelyet kerek 140 esztendővel ezelőtt Ehrenfeld Adolf nyitrai diák talált meg. Kezdetben Ferencz-kódexnek nevezték, de ismertetése előtt szóljunk néhány sorban a kódex felfedezésének, meglelésének körülményeiről.

A történetet később maga dr. Ehrenfeld Adolf beszélte el Volf Györgynek, a kódex (1881) első kiadójának. Eszerint a szerencsés megtaláló az 1850–1851-es tanévben a gimnázium VI. osztályának növendéke volt. A nagyvakáció idején, 1851 júliusában egy kellemes délutánon furcsa játék közben találta iskolatársait: régi könyvekkel dobálództak. A könyveket az egyik – ma már ismeretlen – ház padlásán találták és játék közben úgy adódott, hogy egy régi könyvvel az újonnan jött játszótársat, bizony, hátba találták. A könyvet felvette és miután belelapozott, csodálkozva látta, hogy régi magyar kéziratok könyvre bukkant. Az értékét nyilván akkor még nem ismerhette, de a fogékony ifjú megsejtette, hogy becses, megőrzésre méltó könyv került a kezébe. A kitünően dobó és célzó társától a könyvet három új könyvért megkapta. Lám, mily véletlen és szerencse folytán került elő s maradt meg az egyik legértékesebb nyelvemlékünk.

Ehrenfeld Adolf a következő tanévet 1851 szeptemberétől Bécsben kezdte, de a könyvről nem feledkezett meg és 1852-ben kedvenc s bizalmas magyartanáráának, Homoky Ignácnak megmutatta. Képzelték a tanár meglepetését a kódex láttán. Azonnal megküldte Pestre (a diák beleegyezésével) Toldy Ferencnek, aki a kódexet tíz esztendőn keresztül tanulmányozta és őrizte.

Közben a fiatal diák híres bécsi ügyvéd lett és nyilván tisztában volt a könyv értékével. Évtizedeken át egy londoni bank széfjében őriztette. Haláláig nem vált meg a kódextól, csak távoztával adták el örökösei a Magyar Nemzeti Múzeumnak.

A kódexet Toldy Ferenc még 1862-ben a megtaláló tiszteletére Ehrenfeld-kódexnek nevezte el, míg nem jóval később, 1925-ben nevezték el Jókai-kódexnek, az író születésének centenáriuma alkalmából. Nincs szándékomban Jókait, a nagy mesemondót, a remek magyar írónt bántani, de nagyon vitathatónak tartom a kódex róla való elnevezését. A centenáriumi keresztelő után kiadott lexikonok és irodalmi kiadványok is Ehrenfeld-kódex néven ismertetik a Szent Ferencről és társairól szóló könyvet, melynek tartalma: „Némi írások Bódog Ferencről és társairól: ő nekik csodálatos művelkedetéről.” A Halotti beszéd és a Königsbergi töredék után a legfontosabb régi nyelvemlékünk. Keletkezését ugyan a XV. század elejéről datálják, de nyelvezetéből ítélve régebbi eredetű, azaz egy régebbi elveszett példánynak a másolata lehet.

A nyelvtudomány első közlésétől (1881) rendszeresen foglalkozott a könyvvel. Különösen Balassa József sorai ragadták meg figyelmemet, aki a következőket vallotta: „Ennek a kódexnek, melyre nézve csak azt kell sajnálnunk, hogy helyesírása nem gondosabb, becsét

még emeli az a körülmény, hogy nyelve jóval régebbi koránál, tehát a fönmaradt kézirat sokkal régibb eredetinek a másolata. E másolatban azonban sok nyoma maradt a régi eredetinek.”

A nyitraiak mindmáig büszkék arra, hogy a kódex ismeretlen írója, másolója(?) sok olyan szót, szókapcsolatot használt (magamot, ökö, fordól, indól, barátokot, fiadot, nyugonnák, lakkák), amelyet a Zobor vidéki magyarság – az oly jellegzetes palócos nyelvében – mind a mai napig megőrizett. Am jelentősége tagadhatatlanul abban rejlik, hogy az első összefüggő szövegű, terjedelmes, irodalmi és nyelvi sajátosságainál, szókincsénél fogva pótolhatatlan nyelvi emlékünkk.

Motesíky Árpád

Irodalom: *Híres nyitraiak*. Nyitra, 1939. – *Magyarország vármegyéi és városai*. Nyitra vármegye. Bp., 1898. – *Pallas Nagy Lexikon* V. Bp., 1893.

Kalotaszeg népoktatása a XIX. század második felében

Az 1848–49-es szabadságharc leverését követő időszakot Erdélyben az önkényuralom jellemezte. A fojtogató légkör a népoktatásra is ránehezedett, az iskolák csak 1851-ben kezdhettek meg a tanítást, a tanítók kinevezése a vidék katonai parancsnokának jóváhagyásától függött. A tankönyvek, iskolai módszertanok jelentős részét betiltották, erre a sorsra jutott a népszerű *ABC-s olvasókönyv a Falusi Oskolák számára* (Brassó, 1844), Kővári László *Erdély geográfiája és históriája* (Kolozsvár, 1844) stb.¹

Az iskolahálózat

Kalotaszeg iskolahálózata az új korszak kezdetén a következő képet mutatta: 33 faluban egy tanerős felekezeti református iskola működött. A bánffyhunyadi iskola volt az egyetlen intézmény, ahol három tanító tanított. (Bővebben ld. Honismeret 1991. 1. 52–56. old.)

Római katolikus felekezeti iskolája volt Bácsnak, Bánffyhunynak, Jegenyének és Szászfenesnek. Bánffyhunynadon a zsidó egyházközség izraelita népiskolát működtetett. Román egyházi iskolák léteztek Alsó- és Felső-Füldön, Damoson, Egeresen, Gyaluban, Gyerőmonostoron, Gyerővásárhelyen, Szászfenesen (Gheorghé, Şincái szervezte), Szucságon, Valkón és Váralmásán.²

Az 1848–49-es szabadságharc összecsapásai a kalotaszegi iskolákat megkímélték, csupán a kalotaszentkirályi rektóriát égette fel egy, a havasokról a falura törő román szabadcsapat.³

A vidék iskolahálózatában jelentős változást az 1868-as Eötvös-féle népiskolai törvény hozott, mely a felekezeti iskolák mellett állami és községi iskolák létesítéséről rendelkezett. Kalotaszegen az első állami iskola a vidék központjában, Bánffyhunynadon, 1874-ben létesült, az első községi iskolát ugyanebben az esztendőben Mákón szervezték. (Ez utóbbi iskolát fenntartója a falvak közössége volt.) Ezt követték az állami iskolák Kalotaszentkirályon (1875), Gyaluban (1877), Szucságon (1882), Gyerővásárhelyen (1884) és a községiéek Valkón (1875), Nyárszón (1879), Mérán (1880).⁴

¹A Magyarbikali Református Egyházközség anyakönyve a Kolozsvári Állami Levéltárban 212/1. 51. old.

²*Albu, Nicolae*: Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800–1867. (Az erdélyi román iskolák története 1800–1867-ig). Bucureşti, 1971. 225. old.

³Vizitációs jegyzőkönyvek, 1851. Kolos–kalotai Egyházmegye Levéltára I/1. Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. (A továbbiakban: VJK a KKEhmLvt-ban).

⁴*Halász Ferenc*: Állami népoktatás. Bp., 1902. 216–218. old.

A polgári átalakulás igényelte korszerű oktatás, a népoktatási törvénynek az iskolafenntartóval szemben támasztott követelményei, valamint a felekezetek, községek szegényes anyagi lehetőségei az egyházakat fokozatosan az iskolákról való lemondásra készítették. Középlakon 1896-ban az állami iskola szervezésekor feljegyezték, hogy az egyház „az iskolát a kor színvonalán nem tarthatta”, Mérán 1900-ban a község lemond iskolafenntartó jogáról, mert „a költségeket nem bírta”.

A XIX. század utolsó évtizede az állami iskolák szervezésének fellendülését hozta, ekkor 11 új állami iskola létesült: 1895-ben Egeresen, Damoson, Nagypetriben, Türebén, 1896-ban Egeres-bányatelepen, Kiskapuson, Középlakon, Mákóban, 1899-ben Magyarbikalon, Gyermónostoron, Kőrösfőn, Váralmásán és 1900-ban Mérán.

Kalotaszegen a századforduló idején 18 állami, 12 felekezeti, 3 községi és 1 EMKE-iskola működött. Az állami népoktatás számbeli súlyával, szervezettségével és anyagi lehetőségeivel a falusi népoktatás irányítója lett. 1868-tól kezdve az elemi népiskolák mellett fokozatosan ún. gazdasági ismétlőiskolák működtek. Az ismétlőiskolába az elemi iskolát végzett 12–15 éves tanulók jártak három éven keresztül. A hetente egyszeri iskolázás célja a gazdálkodás elemi ismereteinek elsajátítása, az iránta való érzék fejlesztése volt.

Bánffyhunяд – a vidék egyetlen nagyobb települése – jelentős iskolaközponttá fejlődött, itt az elemi fiú- és leányiskolákon, az ismétlőiskolán kívül hároméves felső fiú- és kétéves felső leányiskola is működött. Az állami iskola mellett 1879-ben gyermekjáték-készítő tanműhely létesült, két évvel előbb, 1877-ben pedig hároméves polgári fiúiskola nyitotta meg kapuit. A század végén a hunyadi iskolahálózat iparostanonc-iskolával bővült. A gyermekjáték-készítő tanműhely tulajdonképpen 3 éves szakiskola volt, ahová évente 10 ösztöndíjas tanulót vettek fel a környező falvakból, akik a kézi faragás, faesztergályozás, asztalosmunka alapjait sajátították el. A tanulók vállalták, hogy az iskola elvégzése után a megtanult mesterséget háziiparszerűen tovább folytatják. A szakiskola elindította a kalotaszegi fafaragók első nemzedékét, akik bekapcsolódtak az országos háziipari mozgalomba és a kalotaszegi fafaragást híressé tették.⁵

A bánffyhunyadi iskola vonzotta a vidék ifjúságát, 1895-ben a különböző osztályokban 637 gyermek tanult, akikből 132 vidéki tanuló volt.⁶ Az 1876–1877-es tanévtől kezdve a bánffyhunyadi iskola évkönyvet adott ki, mely közölte a tanév statisztikai adatait és részletesen beszámolt az iskola tevékenységéről.

A század utolsó évtizedében Kalotaszegen megkezdődött a kisededvők szervezése. (A Váralmásán 1842-ben gróf Csáky György által létesített óvoda tiszavirág-életűnek bizonyult, 1848-ban megszűnt.) Első lépésként a 3–6 éves gyermekek számára „nyári gyermekmenhelyek” létesültek, 1891-ben Egeresen, Bánffyhunядon, Nagypetriben, 1892-ben Mérán. Kisededvődákat 1892-ben Kalotaszentkirályon és Valkón szerveztek. A bánffyhunyadi óvoda 1894-ben létesült, de már rögtön az elején szűknek bizonyult, mert a 243 óvodás korú gyermek közül csak 50 kisededet tudott befogadni.

Kalotaszegen 1902-ben összesen négy állami óvoda működött: Egeresen, Bánffyhunядon, Nagypetriben és Szucságán, Kolozs vármegyében 12.⁷

Iskolamesterek és állami iskolai tanítók

Az 1848–49-es szabadságharc leverése után Kalotaszegen továbbra is felekezeti iskolák működtek, iskolamesterek, kántortanítók tanítottak. A tanító egy személyben falusi kántor, nótárius (jegyző), kötelessége a temetések alkalmával való éneklés, a harangozás. A szűkös tanítói jövedelem gyakran arra kényszerítette, hogy mellékkereset után nézzen, ezért néha uradalmi tisztartó, postamester vagy éppen valamilyen mesterséget űz, sokszor fuvarozással, italméréssel stb. foglalkozott. Wittmayer Lipót (1878–1895) kőrösfői tanítót például „suszter-tanítónak” hívták, mert szabad idejében cipőket, csizmákat javított.

Az iskolamesterség gyakran apáról fiúra öröklődött, Szucságán az Apáczai Csere Jánossal rokon Apáczai Cseret Márton (1777–1820) után fia, Apáczai Cseret Sándor (1820–1852) a

⁵Sebestyén Kálmán: A kalotaszegi fafaragás története. Korunk Évkönyv (Kolozsvar), 1979. 227. old.

⁶A Bánffyhunyadi Magyar Királyi Elemi és Felső Népiskola Értesítője az 1894–95-ös tanévről.

⁷Halász: im. 218. old.

tanító, Gyerőmonostoron Nyilas Miksa (1850–1873) utóda fia, Nyilas Károly (1877–1884). Kalotaszegen kezdte és fejezte be pályafutását Geri Katona Károly, Ady Endre első tanítója, aki a költőt Érmindszenten 1883–1886-ig tanította, előtte Nyárszón (1873–1876) és Kőrösfőn (1876–1877), utána Jákótelkén (1887–1897) működött.⁸

A tanítókat a falvak közössége a hagyománynak megfelelően rendszerint Szent Györgynapkor (április 24-én) alkalmazta. Az évente tartott vizitációk – ellenőrző látogatások – a tanító munkáját minősítették, döntöttek a mester marasztalásáról vagy elbocsátásáról. A vizitáció szerint 1853-ban a bányfihunyadi tanító „szorgalmas, a gyermekek kitűnően tanulnak”, 1867-ben a hunyadi „mintaiskola”, a gyalui, kispetri, váralmási minősítése „jó”, 1872-ben a nagypetri iskola „egyike a legjobboknak”, de Mérán 1873-ban feljegyezték, hogy „a tanító nem képes tanítani a mai kor kívánalmai szerint, mert előregedett”.⁹

A népoktatási törvény jelentős változásokat hozott a tanítók életében, nemcsak javadalmazásuk, de társadalmi megbecsülésük is növekedett. Magyarbikalon és Gyerőmonostoron 1870-ben például a tanítót mentesítették a harangozás kötelezettsége alól, mert ezt a szolgálatot nem tartották összegegyeztethetőnek a népiskolai törvény előírásaival. A kántortanítók mellett fokozatosan Kalotaszegen is megjelentek a közoktatásügyi miniszter által kinevezett állami népiskolai tanítók, akiknek állami alkalmazotti státusa nagyobb tekintélyt, társadalmi rangot biztosított a falvak közössége előtt.

A feudalizmus idején a tanítószág csaknem kizárólag férfifoglalkozás volt, az első tanítónőket az állami iskolákban alkalmazták. Kalotaszeg első tanítónőjét 1875-ben Bányfihunyadra nevezték ki, Horváth Irma személyében, a század végén e vidéken már 14 tanítónő dolgozott.¹⁰

Kalotaszeg iskolamestereit a hagyománynak megfelelően a Kolozsvári Református Kollégiumból hozta, de miután Kolozsváron állami tanítóképző létesült, a falvak már okleveles tanítókat igényeltek.

⁸Bustya Endre: Adatok Ady Endre első iskolai éveiről. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Bukarest) 1971/2.

⁹ib. 247. old.

¹⁰Általános kimutatás a kolos-kalotai ev. ref. egyházmegyében kebelezett anya- és leányegyházak papi és mesteri fizetéséről. 1868. KKEhmLvt I/12.

A díjlevelektől az állami nyugdíjig

A tanítónak a falu közössége által megállapított díjlevél nyújtott létalapot. Az egyházi felettes hatóságok 1868-ban összeírták a díjleveleket, rögzítették a tanítók járandóságát.¹¹ A tanító fő jövedelmét a mesteri telek használata jelentette, amelyhez a falu határán kisebb-nagyobb szántóföld és kaszáló tartozott, ezt kiegészítette a lakosok különböző természetbeni szolgáltatása. Íme a mákói tanító 1868-as díjlevele, mely a következő járandóságokat sorolja fel:

- „1. Minden ágytól fél véka rozstot vagy tiszta búzát kis vékával.
  2. Minden ágytól, ha bora van, két kupa bort, ha nincs, annak piaci ára.
  3. Nyolc szekér fa.
  4. Egyik fordulón van három szekér szénára való fű, a másik fordulón négy szekérre való, a tanító megcsinálja, az eklézsia béhozza.
  5. Két fordulón van 10–10 vékára való búzaföld őszvetés, a tanító learatja, az eklézsia béhozza.
  6. Egy fél vékára való törökbúzaföld, egy kenderföld.
  7. Tanítással való temetés 15 krajcár, a tanítás nélküli 30 krajcár, a búcsúztatás, amint egyezhetik.
  8. A gyermekek tanításáért minden gyermektől egy szekér fa, az ábécét tanulóktól 12 krajcár, Agendás tanulóktól 30 krajcár, Soltárosoktól 1 forint váltóban.”
- A tanító természetbeni járandósága általában – minden családtól – egy véka búza, Zsobokon „egy nagy véka rozs vagy törökbúza”, Kalotaszentkirályon „egy kis véka búza és négy kis véka zab” stb. Szőlőtermő vidéken bor vagy must is járt a tanítónak, Bánffyhunyadon „egy veder bor”, Kettesden „négy kupa must”. A természetbeni szolgáltatásokhoz tartozott pl. Kettesden „nyolc törvényes szekér fa”, Egeresen „egy jó szekér széna”.

A tanító jövedelmének nagyobb részét a mesteri telek után járó földhasználat jelentette. A szántóföld általában 10–20 vékás nagyságú terület, Zsobokon „minden fordulón 5 vékás föld és egy félvékás kenderföld”, Egeresen „két szántóföld, egy-egy hold”. A legtöbb faluban a

¹¹Uo.

tanítónak veteményeskert, káposztás, illetve pityókaföld is járt. A kaszálórét nagysága változó, Egeresen „kis nyíl kaszáló”, Ketesden „egy szekér szénáralvó”. A tanítói földek megművelését a falu közössége végezte, a vetőmagot szokás szerint a mester adta.

A tanító jövedelmét kiegészítette az iskolás gyermekek után járó tandíj. Gyerővásárhelyen „az ábécés gyermekekért 20 krajcár, az olvasóktól vagy azon felül valókért 30 krajcár, és minden gyermektől fél szekér fa (járt), sabbatharében fél kisvéka zabot adtak”. Érdekes, hogy a sabbatharé szokása, mely szerint a gyermekek szombatonként a tanítónak kis ajándékkal kedveskedtek, egyes falvakban a XIX. század második felében is fennmaradt. Magyarókeréken a tandíj kisebb: „a kezdőktől 13 kr., a könyv nélkül tanulóktól 20 kr.” járt. Zsobokon egységes a tandíj, minden gyermek 80 krajcárt fizet.

A temetéseken végzett kántori szolgálataiért a tanító járandósága a következő volt: közönséges temetésért általában 15–20 kr., „búcsúztatásért” Kalotaszentkirályon 60 krajcár, Egeresen 1 forint, „passióéneklésért”, Ketesden „egy kupa bor és egy tyúk”. Harangozásért a mester Farnason egy kenyeret és öt krajcárt, Egeresen „mikor új párt esketnek, 20 krajcárt” kapott.

Némely falvakban a díjlevelek a mester egyéb jövedelmét is felsorolják: Damoson és Bánffyhunyon a korcsma jövedelméből részesedett, Gyerőmonostoron, mivel „a mészárszék helye a mesteri telekből szakasztott, ennek taxájának fele a mesteré” volt.

A díjlevelek tíz kalotaszegi faluban az iskolák fenntartására, a tanítói fizetések kiegészítésére különböző adományokat is felsorolnak. Jelentősebb adományt jegyeztek fel Kispetriben, ahol Szentgyörgyi Imre birtokos a bécsi bankba 100 forintot helyezett el, melynek évenkénti kamata, 5 forint járt a tanítónak. Az 1860-as tagosításkor a falubeli birtokosok az iskolának 4 hold szántóföldet adományoztak. Gyerővásárhelyen Takács János, a Kolozsvári Református Kollégium tanára évente 10 forintot adományozott a szegény gyermekek felségélyezésére. Bánffyhunyon 1890-ben Gyarmathy Zsigáné, „Kalotaszeg nagyszönya” 100 forintos, 1902-ben Hory Béla, a Kolozs vármegyei árvaszék elnöke 140 koronás iskolai alapítványt létesített.

Az 1868-as díjlevelek a tanítók évi összjövedelmét is felsorolják. A fizetések között a falu anyagi állapotától függően nagy eltérések mutatkoznak: a bánffyhunyadi fiútanító fizetése 671 forint, a leánytanítóé 514 forint, a mákóié 268 Ft, ellenben a nagypetri tanítóé csak 86 Ft, a farnasié 74 Ft.¹¹

Összesítve a 35 kalotaszegi tanító fizetését a következő képet kapjuk: 6 tanító fizetése 50–100 Ft között, 22 tanítóé 100–200 Ft között, 5 tanítóé 200–300 Ft között volt, és csupán 2 tanító fizetése haladta meg a 300 Ft-ot. E kimutatás szerint az átlagos tanítói fizetés 1868-ban 100–200 Ft között mozgott. A fizetések a következő évtizedben sem emelkedtek, az 1879-es kimutatás ugyanezeket az összegeket sorolta fel.¹²

A XIX. század második felében a szegényebb felekezeti iskolák a magyar államtól a tanítói fizetések kiegészítésére segélyt kaptak. A századforduló idején kilenc kalotaszegi iskola részesült segélyben. Bogártelkén a tanító fizetése 425 forint volt, amiből a segély 112 Ft, Sztánán 328 Ft fizetésből 160 Ft, Zsobokon 300 Ft-ból 100 Ft a segély. A ketesdi tanító nem kapott állami segélyt, mert nem volt oklevele.¹³ Az állami iskolai tanítók minimális fizetése 300 Ft, amihez szolgálati lakás – két szoba-konyha – és negyedholdnyi kert járt.¹⁴ A nagyobb szolgálati idővel rendelkező állami tanítók fizetése természetesen nagyobb, 400–500 Ft között mozgott. Ennek ellenére 1890-ben a Kolozsvár megyei tanítók átlagos fizetése 257 Ft volt, mely szerénynek mondható, és a fizetések alacsony volta gyakran szerepelt a tanítók panaszai között.

A XIX. század hetvenes éveiben az Országos Tanügyi Nyugdíjintézet létesítésével megtörtént az első lépés az előregedett tanítók helyzetének, nyugdíjának rendezésére. A kalotaszegi tanítók rendszeresen fizették az évi 12 forint nyugdíjárulékot, később a magyarbikali Tulogdi István 1885-ben 100 Ft, a sztánai Csia Lajos 200 Ft, a kőrösfői Wittmayer Lipót 220 Ft nyugdíjat kapott.

¹²Kimutatása a kolos–kalotai egyházmegyében a papi és tanítói fizetéseknek, 1879. KKEhmLvt I/12.

¹³Tanítói fizetések a kolos–kalotai egyházmegyében, 1897. KKEhmLvt E/61.

¹⁴Család és Iskola (Kolozsvár) 1894/7.

¹⁵Kozma Ferenc: Kolozs vármegye népoktatási állapotáról. Család és Iskola, 1891. 6.

A kalotaszegi kisiskola és tanulói

A XIX. század közepére a régi iskolaházak felett eljárt az idő. A szalmafedezés, dűledező faépületek alkalmatlanná váltak a tanításra, szűk iskolatermük nem volt képes az iskolaköteles gyermekek befogadására. A vizitációs jegyzőkönyvek szerint az iskola épülete 1860-ban Gyaluban „gyenge, sötét”, Nagypetriben „alkalmatlan”, Vistában „szűk”, Kalotaszentkirályon 1870-ben „alig képes a tankötelesek felét befogadni”, Sárvásáron 1871-be az iskola „rossz, szeles időben használhatatlan”.

Az iskolaépületek gyenge állapotán a falvak anyagi lehetőségeik szerint próbáltak segíteni, bővítettek, tataroztak. Valkón 1859-ben az iskolát újra fedték, Kispetriben 1872-ben javították, Sztánán 1882-ben bővítették. A legtöbb faluban azonban új iskolát építenek, Kalotaszegen a tárgyalt időszakban 20 új iskola épült: Zsobokon „célszerű, jó és tágas iskola” (1859), Szucságon „tágas iskola négy ablakkal” (1866) Váralmásán „a népoktatási törvény kívánalmainak megfelelő” (1896), Gyaluban „négy tanterem” (1903), Bánffyhunyadon „iskola, óvoda és tornacsarnok” (1904). Az új iskolaépületek tágasabbak, egészségesebbek voltak elődeiknél, a körösfői régi rektória nagysága például 34 m² volt, az 1891-ben épült új tanteremé 80 m². (A tanterem nagyságát az 1868-as népiskolai törvény szabályozta, egy tanteremben legfeljebb 60 tanuló elhelyezését engedélyezte, minden tanulóra legalább egy négyzetméter területet írt elő. Az iskolaházak mellé két szoba-konyhából álló szolgálati lakások is épültek.)

A népoktatási törvény bevezette az általános tankötelezettséget, a 6–12 éves gyermekek kötelező oktatását, de ennek megvalósítása ekkor még gyakorlatilag lehetetlen volt. A gyermekek beiskolázását gátolták a fejletlen gazdasági viszonyok, a mezőgazdasági idénymunka, mely lefoglalta az egész család és benne az iskoláskorú gyermek idejét és erejét. Sokan szegénység, ruhátlanság miatt nem járhattak iskolába. A vizitációs jegyzőkönyvek szerint 1851-ben Zsobokon „a szülők szorgalmasan feladják gyermekeiket az iskolába”, Középlakon a tanulók létszáma 28, az iskolában román gyermekek is tanulnak. Mákóban 46 gyermek látogatja az iskolát, „akik még feljárhatnának szegények”. Vistán 1860-ban a tanulók száma 38 „az iskolaház többet nem fogadhat be”, Körösfőn 1870-ben 102 tanulóból 94 látogatja az iskolát, a többinek nincs ruhája. Az iskolaszék 1893-ban Körösfőn 74 tanulót, Vistán 64-et szegénység miatt felmentett az iskolalátogatás kötelezettsége alól.(!)

Kalotaszeg 33 iskolájában az iskolalátogatás 1870-ben és 1890-ben a következőképpen alakult:

Év	Iskolakötelesek száma	Iskolába járók		Iskolába nem járók	
		száma	%-a	száma	%-a
1870	2482	1766	71,1	716	28,9
1890	2587	2260	87,3	327	12,7

Kalotaszegen 1890-ben az iskolakötelesek 87,3%-a járt iskolába, Kolozs vármegyében a 72,7%-a, országos viszonylatban pedig 81,7%-a.¹⁵ Iskolalátogatás szempontjából Kalotaszeg tehát az ország fejlettebb vidékei közé tartozott.

A század közepe táján az iskolalátogatás a hagyománynak megfelelően – tantárgyak szerint csoportosították, voltak ábcisták (kezdők), olvasók, ágendások, zsoltárosok (ágendát és zsoltárt tanulók) stb. A mai értelemben vett osztályok először az állami iskolában jelentek meg. A népoktatási törvény a hatosztályos népiskola felállítását szorgalmazta, de az osztályok száma, különösen a falusi felekezeti iskoláknál, nagyon lassan emelkedett. A bánffyhunyadi állami iskola 1874-ben hatosztályos iskolának indult, Kalotaszentkirályon 1881-ben létesült hatodik osztály, a felekezeti iskolák közül 1893-ban csak Váralmásán volt hat osztály, Magyarbikalon, Türebén és Zsobokon az iskola négyosztályos, a többi iskola a régi szokás szerint megmaradt a három osztály mellett.¹⁶ A századforduló idejére javult a helyzet, ekkor már kilenc kalotaszegi faluban működött hatosztályos népiskola: Bánffyhunyadon, Egeresen, Győróvárhelyen, Inaktelkén, Középlakon, Kalotaszentkirályon, Mákóban, Szucságban és Váralmásán.

¹⁶Egyházmegyei tanügyi előadó beszámolója 1893-ból. KKEhmLvt E/49.

A tanév hossza a felettes hatóságok rendelkezései szerint nyolc hónap volt. A vizitációk gyakran számon kérték a „törvényes tanítási idő” betartását, 1870-ben Győrővásárhelyen és Váralmásan feljegyezték, hogy „nyolc hónapi tanítás volt”, de 1873-ban Mérán csak hat hónapos. A rendelkezések és utasítások állandóan hangsúlyozták a tanév idejének tiszteletben tartását, de a falvakon a tanítás a mezőgazdasági munkák kezdetekor gyakorlatilag véget ért.

Az oktatás anyaga és módja

Az 1848-as időszakot követően az iskolákban a hagyományos tantárgyak – az olvasás, írás, ének, számvetés, káté és bibliai történetek – domináltak, de jelentős szerephez jutottak a természettudományos ismereteket nyújtó tantárgyak, a természetrajz–földrajz, valamint a Magyarország és Erdély története is. Az anyanyelvi képzést a magyar nyelvtan tanítása és a beszéd- és értelemgyakorlatok szolgálták.

Kőrösfőn 1857-ben a gyermekek olvasást, írást, számvetést és vallást tanultak, semmivel sem többet, mint a század elején. Győrőmonostoron 1867-ben már bővebb a tantárgyak sora: betűzés, olvasás, írás, konfirmációs káté, főbéli számvetés, Erdély földrajza, Magyarország történelme, népszerű természettan és ének. A kalotaszentkirályi állami elemi népiskolában 1876-ban erkölcsei ismereteket, beszéd- és értelemgyakorlatokat, írást és olvasást, magyar nyelvtant, mennyiségtant, földrajzot, éneket, kézimunkát és tornát tanítottak.

A népiskola egyik alapvető feladata az olvasni-írni tanítás volt. Az 1848-at követő években Kalotaszegen még mindig a régi, ún. silabizáló-szótagoló módszerrel tanították az olvasást. A tanuló a betűket nevük és nem hangjuk szerint ejtették ki, gyakorolták. Ez „a nagy hiábavalóság és kerengő útvesztés” – Szőnyi Nagy István elnevezése szerint – nagyon megnehezítette az olvasás tanulását. A század hatvanas éveiben a silabizáló módszert a „hangoztató módszer” váltotta fel. Ez a módszer a betűk hangját tanította meg a gyermekeknek, és olyan reflexkapcsolatokat hozott létre a betűképek és hangjuk között, amely az összeolvasás során nem változott. 1860-ban már az új módszer szerint tanítottak Bánffyhunyadon, Gyaluban, Győrőmonostoron, Magyarbikalon és Kalotaszentkirályon, 1871-ben pedig már 23 kalotaszegi faluban alkalmazták az új módszert.

A XIX. sz. nyolcvanas éveiben az „írva olvasás” módszere is elterjedt a vidéken, 1882-ben e módszer szerint tanítottak Nagypetriben és Vistán. Az új módszer lényege az írásnak és az olvasásnak egyszerre való tanítása. Az írást megelőző gyakorlatok során a gyermekek játékos rajzaiból indultak ki, ezt követte a betűk lemásolása, megtanulása, majd szavakban való elhelyezése. Az írva olvasás módszere gyorsan elterjedt, és 1893-ban Kalotaszegen már az új módszer szerint tanítottak.

Az írva olvasás módszere alapján készültek Gönczi Pál népszerű *Fali olvasótáblái* (24 db), Magyar ABC-je és Gáspár János olvasókönyvei a II–VI. osztály számára.

Mennyire tudtak a kalotaszegi gyermekek írni-olvasni ebben az időben? E tekintetben a helyzet falvanként eltérő képet mutatott, hiszen az olvasni-írni tudás elsősorban a tanító ambíciójától, egyéni képességeitől függött. A vizitáció 1869-ben Győrőmonostoron Nyilas Miksa tanítóról feljegyezte, hogy tanítványai között „meglepő volt az általános folyékony, szép olvasás”. Magyarbikalon az 1871-es vizitáció szerint „az írástudók nagy számmal vannak”, az anyakönyvek adatai szerint a nagykorúsított (konfirmált) fiatalok között számuk a következő:¹⁷

Év	Konfirmáltak száma	Írni, olvasni tud	Olvasni tud	Írni, olvasni nem tud
1871	14	5	4	5
1873	26	16	5	5*
1875	25	11	1	3
1876	9	9	–	–

*Megjegyzés: „Ezek kisebb korukban ... idegen helyeken szolgálván, nem tanulhattak.”

¹⁷A Magyarbikali Ref. Egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban, 212/II.

A magyar nyelvtan, a beszéd- és értelemgyakorlatok, mint önálló tantárgyak a század hetvenes éveiben jelentek meg Kalotaszegen, és ezeket Nagy László könyveiből tanították. (Nagy László: *Nyelvtani gyakorlókönyv II–IV. o. számára*. Beszéd- és értelemgyakorlatok. Buda, 1869.) A számtan tanításának legnépszerűbb könyve Brassai Sámuel: *Kisdedek számvetése* című kiadványa volt. Az 1893-as iskolai ellenőrzés a számtanitanításról megjegyezte, hogy „a számkörökben való kombinált módszert kevesen alkalmazzák, dicséretes kivételt képez Egeres, Kispetri, Zsobok”. A természetrajzot Boop természettani képei alapján tanították, Magyarbikalon 1870-ben a *Háziállatok természetrajzával* is megismerkedtek a tanulók. Bánffyhunyon 1870-ben Erdély földrajzt és világföldrajzot tanítottak, Magyarország és Erdély történelmét Szilágyi Sándor *Hajdankor története* című könyvéből tanulták. A földrajztanítást szolgálta Gönczi Pál kézikönyve, az *Utasítás a földgömb ismertetésére és használatára* (Bp. 1871), valamint Európa, Magyarország és Kolozs vármegye térképei. A rajztanítás során Fröbel és Szirmay József rajzfüzetét, az énektanításban Bartalus István *Éneklő ABC-jét* használták. Tornatanítás csak néhány iskolában – Győrmonostoron, Váralmásban stb. – folyt, ahol tornakeres is volt. A vallásoktatás a Konfirmációs Káté, zsolnárok valamint ó- és újszövetségi történetek ismeretéből állt.

A kalotaszegi kisiskolákban fontos szerep jutott a mezőgazdasági alapismeretek tanításának. Az elméleti ismereteket a tanulók gyümölcsfaiskolákban gyakorolták. Bánffyhunyon 1867-ben az iskola két hold nagyságú faiskolával rendelkezett, ahol a tanulók a faoltás mesterségét gyakorolták, és amely ellátta a környező falvakat a szükséges oltványokkal. A század kilencvenes éveiben a hunyadi iskolások – a filoxéra okozta károk ellensúlyozására – szőlőt telepítettek, eperfát ültettek. Magyarbikalon 1888-ban a tanító a gyermekeket „az okszerű szőlőművelésre” tanította.

Ebben az időszakban az erdélyi tanítók mezőgazdasági szakmai képzése a Kolozsmonostori Gazdasági Intézetben és az Algyógyi Földművesiskolában történt. Az 1871-es vizitáció szerint pl. Tulogdi István bikali tanító az év nyarán sikeresen elvégezte a monostori négyhetes mezőgazdasági tanfolyamot.

A gyakorlati oktatást szolgálta a Bánffyhunyon 1879-ben létesült gyermekjáték-készítő tanműhely. A szakoktatás – asztalosmunka, faesztérgályozás, kézi faragás – a tanműhelyben folyt, elméleti órákra a tanulók az állami iskolába jártak. Az állami iskola tanulói pedig a tanműhelybe jártak faragászatot tanulni.¹⁸

Kalotaszegen a leányokat több iskolában megtanították a varrottások készítésére. E téren úttörő munkát végzett Nyilas Miksáné, a győrmonostori iskola tanítónéja, aki elsőként ismerte fel a népművészeti kincsek szépségét és kezdte meg az elfelejtett varrottások újrafelfedezését.¹⁹ A győrmonostori iskolában ismerkedett meg a varrottásokkal Gyarmathy Zsigáné, aki a század utolsó évtizedeiben a kalotaszegi varrottásokat jövedelmező háziiparrá fejlesztette.

A vizitáció 1867-ben megdicsérte Nyilas Miksánét: „A tanítóné a leányokat női munkára tanítja, a népnek szükséges csinos munkáknak, recéknek, csipkéknek, foglalóknak, kötéseknak, párnacsappoknak, főkötőknek csinos példányaikat mutatták be a leánygyerekek.”²⁰ 1893-ban Bánffyhunyon és Zsobokon is tanították a varrottások készítését. A bánffyhunyadi iskolában a leányok hetente háromszor foglalkoztak varrással és az 1897–1898-as tanévtől kezdve az iskolában kétéves kézimunka-tanfolyam indult, amelyre évente 12 tanulóélelyt vettek fel a környező falvakból.

Az iskolaévet – a hagyománynak megfelelően – a tanulók ünnepélyes vizsgája zárta. A vizsga nyilvános volt, minden tanuló felelt, de nem minden tantárgyból, a vizsga sikere minősítette az iskolát, a tanítót. Kalotaszentkirályon 1860-ban „az examen kitünő”, Győrővásárhelyen 1867-ben szintén kitünő eredménnyel zárult, de Szucságon 1870-ben „az examen gyenge”. Gyakran előfordult, hogy a vizsga a mezőgazdasági munkák kezdete miatt elmaradt: Győrővásárhelyen 1860-ban a vizitáció teljegyezte, hogy „examen nem volt, mert a gyermekek hamar eloszlottak”.

A vizsgán kitűnt tanulók könyv- vagy pénzjutalomban részesültek. Győrővásárhelyen 1870-ben a Kolozsvári Református Kollégiumtól kapott 12 darab könyvet osztottak szét a jeles tanulók között, Valkón pedig két-két tanuló szép olvasásáért 1,5 Ft, szaválásért 1 Ft, számolásért 1,5 Ft, jutalmat kapott.

¹⁸Sebestyén Kálmán: im.

¹⁹Sebestyén Kálmán: Aki Gyarmathy Zsigánét varrni tanította. A Hét (Bukarest) 1975. március 7.

²⁰Vizitációs jegyzőkönyvek, 1867. KKEhmLvt

Ritkábban ugyan, de a tanítókat is jutalmazták. Tulogdi István magyarbikali tanító 1869-ben III. osztályú állami pénzjutalmat, 60 Ft-ot kapott, Kapronczai Benő körösfői tanító szintén III. osztályú jutalomban részesült, mert: „45 tanulója kitünőre vizsgázott”. A század utolsó éveiben a gyalui, győrővásárhelyi és mákói tanítót az ismétlőiskolában elért eredményeikért 50–50 forinttal jutalmazták.

Az iskolák ellenőrzését a felettes egyházi hatóságok a vizitációk – ellenőrző látogatások – alkalmával végezték. A XIX. század hetvenes éveiben Kalotaszegen is megalakultak az iskolát gazdó-ellenőrző iskolaszékek. Magyarbikalon az 1869-ben alakult iskolaszéknek kilenc tagja volt, s a falu bírja, helybeli birtokosok és egyházi vezetők alkották. Az állam ekkor az iskolaszékeken keresztül nemcsak felügyelte az iskolákat, hanem megszabta azok belső rendjét, előírta a kötelező tantárgyakat, a minimális tanfelszerelést. Az állami felügyeletet elfogadó, nehéz anyagi körülmények között működő iskolák állami segítyben részesültek.

A győrővásárhelyi iskola felügyeletét, mint helybeli birtokos, a Kolozsvári Református Kollégium végezte, tanárai az év végi vizsgákon is részt vettek. Iskolafelügyelői szerepet vállalt Boncza Miklós csucsai földbirtokos – Ady Endre későbbi apósa –, aki 1892-ben Csucsá, Kalotaszentkirály, Kis- és Nagysebes, Malomszeg, Nagykálota és Valkó iskoláit ellenőrizte.

A kalotaszegi iskolák tankönyvekkel, szemléltetőeszközökkel való ellátottsága igen különböző volt, Győrővásárhelyen 1867-ben például a vizitáció szerint „minden tanszer a Kolozsvári Református Kollégium ajándékából megvan”, de máshol, pl. Egeresen, 1888-ban „majdnem semmi sincs”.²¹

A vármácsi iskola a jól felszerelt iskolák közé tartozott, 1892-es leltára a következő tanszereket sorolta fel: Gönczi Pál fali olvasóablái, Geisler természetrajzi falitablái, Európa, Magyarország, Erdély, Kolozs vármegye térképe (10 db), földgömb, számológép, egykarú emeltyű, üveghasáb, delejpatkó, Bunsen-elem, kémcsövek és lombikok, hossz-, súly- és űrmértékek, tornafelszerelések.²² Az iskolakönyvtárak állománya általában szerény volt, 1893-ban Győrőmonostoron 129, Váralmás 128, Ketesden 93 a könyvek száma.²³ Néhány módszertani segédkönyv majdnem minden iskolában megtalálható, mint például Felméri Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve* (Kolozsvár, 1890), Gönczy Pál: *Vezérkönyv a magyar ABC ... tanításához* (Buda, 1869), Árvay József: *Vezérkönyv a számtantanításhoz*, Seidel Pál: *Ismétlőiskolások tankönyve* stb. A legtöbb iskolának járt a Néptanítók Lapja és a Család és Iskola című, Kolozsváron megjelenő folyóirat.

Kalotaszeg iskoláiban a tandíj összege falvanként és társadalmi kategóriánként változott, a kalotaszentkirályi állami iskolában 1876-ban a falusi gyermekek 25 kr.-t, a fölbirtokos, az orvos és a pap gyermekei 2 forint 25 kr.-t fizettek. E vidéken 1900-ban három tandíjmentes iskola volt: Magyarbikal, Győrőmonostor és Váralmás.

A tanítók módszertani köre

Az 1868-as népoktatási törvényt követően Kolozs vármegye oktatásügyében jelentős szerep jutott a tanítók módszertani körének. A vármegyében 1875-ben három tanítói kör működött, ebből kettő Kalotaszegen: Bánffyhunyadi és Váralmás. A hunyadi kör Kalotaszeg Felszegének tanítóit, a vármácsi az almás-völgyi tanítókat tömörítette. E két kör 1894-ben összeolvadt, és Bánffyhunyadi–Almásmenti Kör néven szerepelt, taglétszáma 49 tanító volt. 1884-ben megalakult a Gyalu–Nádasmenti Kör 27 taggal.

A bánffyhunyadi tanítói kör a Kolozs vármegyei egyik legmunkásabb köre volt. Összejöveteleit évharmadonként tartotta, a bemutató órákat szakdolgozatok, tankönyvviták, nevelés-lélektani kérdések megbeszélése követte. Az értékesebb szakdolgozatok nyomtatásban is megjelentek a Család és Iskolában.

A bánffyhunyadi iskola pedagógusai népszerű tankönyveket írtak: Bács György–Boga Károly–Szentgyörgyi Lajos: *A földrajz alapfogalmai, kapcsolatban Kolozs vármegye s*

²¹Vizitációs jegyzőkönyvek, 1867. KKEhmLvt

²²A kolos-kalotai egyházmegye református iskoláinak leltára, 1892 KKEhmLvt E/46.

²³Egyházmegyei tanügyi előadó beszámolója 1893-ból. KKEhmLvt E/49.

környéke földrajzával címmel a III. osztály számára (Bánffyhunad, 1884) és Boga K.–Szentgyörgyi L.: *Földrajzkönyvet* a IV–V. osztályos tanulóknak. (Bp., 1889).

A kalotaszegi tanítók részt vettek a vidék néprajzának népszerűsítésében, elindították a körösfői fadaragás háziiparrá fejlesztését, a kalotaszegi motívumkincset felhasználták a rajtanításban, összegyűjtötték a vidék helyneveit, népköltészeti anyagát. Pentsy József és Szentgyörgyi Lajos lerajzolták a varrottasok mintáit, mely 1888-ban Bánffyhunadon nyomtatásban is megjelent *Kalotaszegi Varrottas Album* címmel. Czuczsa János kalotaszentkirályi tanító Jankó Jánossal, kora neves etnográfusával járta a falvakat. Jankó közös gyűjtőútjaik eredményeként írta *Kalotaszeg magyar népe* (Bp., 1892) című úttörő munkáját, mely mellékletként közölte Czuczsa ma már nyelvtörténeti jelentőségű tanulmányát a kalotaszegi nyelvjárásról. Bene Lajos magyarbikali és hunyadi tanító néprajzi gyűjtései, meséi önálló kötetben jelentek meg *Kalotaszegi népmesék* címmel (Bp. I–III. kötet). Bene szerkesztette 1906 és 1908 között a *Kalotaszegi Lapot*.

A XIX. század második felében Kalotaszeg népoktatásában jelentős változások történtek. A felekezeti iskolák helyét fokozatosan átvette a polgári átalakulás igényeinek megfelelő állami népiskola, mind jelentősebb szerephez jutottak a mai értelemben vett tantárgyak, az anyanyelv, a számtan, a természettudományok és Magyarország történetének tanítása. Megjelentek az első, valóban korszerű népiskolai tankönyvek.

Az általános tankötelezettség kinyilvánítása – mely a korabeli társadalom körülményei között megvalósíthatatlan volt ugyan –, lendületet adott a népoktatás fejlődésének.

A XIX. század második felében kialakult iskolarendszer már része volt a korszerű általános népoktatásnak.

Sebestyén Kálmán

A századik első világháborús emlékmű avatása Körösladányban

A video képernyőjét nézzük. A lovas felvonulás után Körösladány főjegyzője, Sebők Ferenc fogadja József főherceget, majd a királyi fenség megtekinti a vitézek és a leventék díszszázadát. Innen hintóval az ünnepség színhelyére, a mai Petőfi térre hajtanak. Egy magyar ruhába öltözött fiatal lány virágot nyújt át a magas rangú vendégnek. Ezt követően Kiss László főszolgabíró felkéri a királyi fenséget az ország századik első világháborús emlékművének leleplezésére. „Hulljon a lepel!” – szól József főherceg, és a hősi szoborról a cserkészek lerántják a fehér vásznat. Elsőnek Ófensége helyezi el koszorúját. A leleplezés alkalmából dr. Daimel Sándor, Békés vármegye alispánja üdvözli a vendéget, majd emlékként átnyújtja neki a szobor kicsinyített mását. Ünnepi beszédet dr. Temesváry Imre országgyűlési képviselő tart. Végül ki-ki elhelyezi a saját koszorúját, az iskolás gyerekek és a hadiárvaik egy-egy szál virágot tesznek az emlékmű tövébe. Az ünnepségen szemmel láthatóan részt vesz az egész falu.

Ennyit láthatunk a körösladányi művelődési házban a háromperces némafilm videomásolatán. A kazettát Merán János, a falu egykori grófi családjának a tagja a közelmúltban Bécsből hozta haza. Ő így idézi fel a régi filmhíradórészlet történetét:

– Annak idején a helyi moziban gyakran levetítették. A mozigépész, Horváth Gyula, 1948- vagy 1949-ben – mivel ott kapott állást – Debrecenbe költözött, és a szalagot magával vitte. Mindegyik találkozásunk alkalmával át akarta adni, de én egy esetleges házkutatástól tartva jobbnak láttam, ha nála marad. Hogy a film nehegy elvesszen vagy megsemmisüljön, halála előtt néhány évvel, a nyolcvanas évek elején kiküldte Bécsbe, a falu egykori főmolnára lányához, aki a nővéremmel együtt nőtt fel, így végül a film a szintén Ausztriában élő nővéremhez került. Mivel ez a régi film a maiaknál szélesebb, így a mostanság használatos gépekkel nem vetíthető le, ezért megpróbáltuk videoszalagra átmásoltatni. Hosszas utánajárás eredményeként az átmásolást végül a bécsi filmmúzeum vállalta el igen magas költségekkel, ezért úgy egyeztek meg, a másolás ellenében az eredeti szalag a filmmúzeumban marad.

Merán János az emlékmű leleplezési ünnepségén maga is részt vett, de mint kisgyermek, ezért annak pontos idejére már nem emlékszik.

„Hulljon le a lepel” – szolt József főherceg (Oravszki Ferenc reprodukciói)

Az emlékmű középpontjában egy katona áll, bal oldalán a neje, jobbán a fia. A talapzat elülső részén felirat:

*„Feltámadás e büszke dac nekünk:
Mi soha soha nem feledhetünk”*

A talapzaton körben összesen 289 áldozat nevét örökítették meg. Ez jelentős vérvesztéséget jelenthetett a községnek, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a század elején megközelítően kettőezerrel többen lakták. Körösladány lélekszáma 1910-ben 7391 volt, és 1920-ra – a háború pusztítása ellenére – 7740-re növekedett.

A szobor alján olvashatjuk: „Fecit: Kallós Ede, 1927.” Kallós Ede a Magyar Életrajzi Lexikon szerint 1866-ban született Hódmezővásárhelyen, és 1950-ben halt meg Budapesten. Műveiben az akadémista és realista stílusjegyek keveredtek. Ő készítette Erkel Ferenc emlékművét Gyulán, Kossuth Lajosét Makón és Hódmezővásárhelyen, Bessenyei Györgyét Nyíregyházán, valamint Irányi Dánielét és Kölcsey Ferencét – továbbá Telcs Edével közösen –, Vörösmarty Mihályét Budapesten. Ebből kitűnik, hogy Kallós Ede korának ismert és elismert szobrásza volt.

A szobor felállítása és avatása időpontjáról a református egyház vegyes anyakönyvének feljegyzése árulkodik. Ezt idézzük: „Hősök emléke (szobra) a világháborúban (1914–18) hősi halált halt személyek megörökítésével felállítottatott 1928 őszén, lelepleztetett 1929. május 5-én. Századik hősi szobor csonka hazánkban. Ezért országos érdeklődés mellett folyt le a hatalmas ünnepe. József kir. főherceg leplezte le a szobrot. Az ekkor tartott templomi istentiszteleten Gyökössy Dániel káplán tanító végezte az istentiszteletet. A szobornál Tóth József lelkész mondott alkalmi beszédet és imádságot.”

A község életében oly jelentős esemény részletei után kutatva a Szeghalmi Városi Könyvtárban mikrofilmre fényképezve megtaláljuk az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő Szeghalomvidéki Hírlap korabeli számain. Első oldalon Szoborleleplezés

Merán János (középen) kisgyermekként az avatási ünnepségen. Jobbról József főherceg, balról dr. Temesváry Imre országgyűlési képviselő

Körösladányban címmel előzetesen közli a nagyszabású ünnepség programját, majd két hét múlva Leleplezték Körösladányban a hősök emlékszobrát című írásában bő terjedelemben tudósít az ott történekről.

Az írás kiemeli, hogy Békés vármegyében ez volt a huszadik, az ország területén pedig a századik emlékmű, s melyet József főherceg személyesen leplezett le. A herceg május 4-én, szombat délután érkezett autójával Szeghalomra. Itt Kiss László főszolgabíró lakásán meguzsonnázott, és még délután továbbutazott Körösladányba. Tanító Béla őrnagy, szárnysegéd kíséretében az éjszakát gróf Merán János kastélyában töltötte. A Körösladányi Dalegylet és a leventék zenekara szép szerenáddal kedveskedett a vendégnek. A hivatalos fogadásra másnap délelőtt kilenc órakor a piactéren felállított diadalkapu alatt került sor. Katonai és polgári előkelőségek üdvözölték a főherceget. Az írás a korabeli protokoll szerint felsorolja a megjelent nevezetesebb személyiségeket. A köszöntés után a katolikus és a református templomban tartottak ünnepi istentiszteletet, majd a herceg és kísérete a szobor elé vonult, ahol már felsorakozva várták a lovasbandérium tagjai, a hadviseltek, a hadiözveggyek és hadiárvák, a vitézek, a leventék, a lövészek, a cserkészek, az iskolák növendékei és a község lakossága. Kiss László főszolgabíró kérte meg a királyi vendéget a szobor leleplezésére. József főherceg ez alkalmából megtartott beszédében megemlékezett a 3. és 4. m. kir. gyalogezred vitézségéről, kiknek a soraiban a ladányiak is küzdöttek. Hangsúlyozta, hogy a magyarok vitézségét az egész világ ismeri és becsüli. Beszéde végén díszes koszorút helyezett el az emlékművön e szavak kíséretében: „Életemet és véretem, úgy mint ők, szent hazámért bármikor feláldozom”. Ezt követően a különböző felekezetek lelkészei áldották meg az emlékművet. A Szeghalomvidéki Hírlap írása szerint összesen hatvan koszorút helyeztek el a talapzat tövében.

A királyi főherceg volt katonáival beszélgetett el, majd a hadviseltek, a leventék, a cserkészek díszmenetben vonultak el előtte. Az ünnepség után részt vett a tiszteletére rendezett több száz terítékes díszében. Az első felköszöntőt Márky Barna dr., vármegyei főjegyző mondta a kormányzóra, majd Kovacsics Dezső főispán köszöntötte meleg szavakkal a főherceget. Az ebéd után a tömeg éljenzése közepette a vendég autóján Újkígyóásra távozott. Az írás elismerően szól a körösladányi rendezők úgyszeretéről és

hozzaértéséről. Kiemeli, hogy a piactér végleges rendezése, az utcák csatornázása, a község fásítása mind-mind maradandó eredménye az ünnepi készülődésnek.

A leleplezési ünnepséget megőrkítő filmhíradó hazakerülésével teljesült a régi mozigépész, Horváth Gyula végső akarata, és egyben a falu történetének eddig kevésbé ismert eseményére hívta fel a figyelmet. Dr. Maday Pál 1960-ban Békéscsabán kiadott Békés megye városainak és községeinek története című vaskos kötete csupán annyit említ meg, hogy Körösladánynak az első világháborúban 362 halottja volt, és egy mondatnál szól az emlékműről is. Nyilvánvaló, hogy vagy a 362 áldozat említése némi túlzás, vagy nem mindegyik hősi halott neve került fel az emlékműre. A leleplezési ünnepség idején 284 név szerepelt a szobor talapzatán, most 289 áldozatot örökít meg. Szemmel látható, hogy több nevet utólag véstek rá. A Szeghalmon 1965-ben megjelent Sárretyi írások című néprajzi és helytörténeti antológiában Végh Mihály Körösladány történetéről ír. Az első világháborúról sajnos csak röviden. Megemlíti, hogy Bartók Béla 1918-ban Kótpusztán körösladányi asszonyokkal találkozott, ennek eredményeként Körösladány helységnevével került be Bartók Béla gyűjtésébe két első világháborús népdal is:

*„Mikor mentem Románia felé,
Még a fák is sirtak.”*

kezdetű és a következő is:

*„Kimegyek a doberdói harctérre,
Feltekintek a csillagos nagy égre.
Csillagos ég, merre van a magyar hazám,
Merre sirat engem az édesanyám.”*

A Körösladány történetének jelentős eseményét megőrkítő filmtörténeti ritkaságot, annak videomásolatát minden érdeklődő megtekintheti a helyi Asztalos Miklós Művelődési Házban.

Molnár Lajos

Egy régi helytörténeti kiállítás

1925-ben Soroksár község, 200 éves fennállásának emlékére háromnapos ünnepségsorozatot rendezett a Falu Országos Szövetséggel és az Országos Stefánia Szövetséggel karöltve. Augusztus 15-én, a helyi búcsú mozgalmas napjának estjén vecsernyével és lampionos felvonulással kezdődött az ünnepi program. Másnap délelőtt a községháza nagytermében a községi képviselő-testület díszközgyűlésen méltatta az évfordulót, majd ezt püspöki mise követte és a Soroksár és vidéke című, „jubileumi gazdasági, ipari, kulturális és egészségügyi kiállítás” megnyitása rövid műsor keretében. Ugyanezen a napon délután került sor az állatkiállításra és -díjazásra, azután a Soroksári Önkéntes Tűzoltó Testület ünnepélyes felvonulására és gyakorlatára, este pedig a Soroksári Ipartestület műkedvelő gárdájának díszelőadására az Iparos Otthonban. Vasárnap a gyermekek és csecsemők egészségügyi és szépségversenyével, valamint a Soroksári Atlétikai Club sportünnepélyével szórakoztatták a közönséget. Augusztus 17-én gazdaudvar-versennyel zárult a rendezvények sora. A Helyiérdekű Vasúttal Budapestre érkező vendégek utazási kedvezményt kaptak.

A sokoldalú program tükrözni kívánta mind a nagyközség mezőgazdasági jellegét, mind az ipar és az iparosság előretörését, valamint a kis közösség tetterejét, növekvő anyagi és kulturális igényeit. A hagyományok ápolását jelezte a meghívón az akkor csaknem két évszázados plébániatemplomnak és a községet újrtelepítő, a templomot építtető gróf Grassalkovich Antal címerének képe, a kiállítás településtörténeti része és egy szerény ünnepi kiadvány: Emléksorok Soroksár nagyközség 200 éves jubileuma alkalmából, Kovács

Részlet a jubileumi kiállításból

Antal esperes-plébános munkája. A korszerűsödés kiváló mait a gazdálkodás és a higiénia, a gyermekgondozás, az egészséges életmód, a sport terén a műsor és a kiállítás számos pontja igyekezett népszerűsíteni.

A jubileumi rendezvények egyik legérdekesebb része „a nagyszabású kiállítás” volt. Előkészítésében részt vettek a környékbeli Alsónémedi, Csepel, Dunaharaszti, Szigetszentmiklós és Taksony községek is, valamint Soroksárpéteri telep. Úgy látszik, bőséges anyag gyűlt össze, mert elhelyezésére két iskola, a központi és a Grassalkovich utcai állami elemi összes helyiségét és udvarát igénybe vették. A gazdag anyagot a kisipar, a gyáripár, a kereskedelem, a mezőgazdaság, a kertészet, a kézimunka, a háziipar és kosárfonás, a kultúra és iskolaügy, a hitelügy, a szövetkezet, a vadászat, a méhészet, a testnevelés és testedzés, továbbá az egészségügy köréből állították össze. A kiállítás egész tartama alatt folyt a jó hírű kenyérsütők versenye. A belépőjegyek ára: rendes jegy 10 000, gyermekjegy 5000, állandó jegy 25 000, iskolai csoportok részére személyenként 3000 korona.

A Közlöny 1925. augusztus 23-i számának első oldalán számolt be a kiállítás sikeréről. A Falu Országos Szövetség kiküldöttei nagy elismeréssel szölk a kiállított anyag kiváló minőségéről, a szép és jó rendezésről, a rendezők önzetlen fáradozásáról és a lakosság összefogásáról az ügy érdekében. A hasonló programok egyik legértékesebbjének nevezték ezt a változatos bemutatót, különösen kiemelve az iparosok érdemeit. Végül 15 arany-, 40 ezüstéremmel és 35 dicséző oklevéllel jutalmazták a legkiválóbb kiállítókat, akik között tanárok, kovácsok, bognárok, kosárfonók, cipészek, kötélgyártók, szabónók, cukrász, kertész, erdész, műszerész, órák, kézimunkázók asszonyok egyaránt szerepeltek. Kollektív elismerésben részesültek a Soroksári Textilipar (aranyérem) és a kenyérsütők (ezüstérem). Az anyagi haszon kerek 50 millió koronát tett ki.

Az itt látható fénykép a 65 évvel ezelőti kiállítás egyik termébe kalauzolja a nézőt, ahol Régészet címmel Soroksár helytörténeti emlékeit mutatták be dr. Klébl József rendezésében. Figyelmesen szemlélve a képet ma is elgondolkodtatnak a látóvalók: a bronzkori urnák, a római és Árpád-kori pénzérmék, a középkori oklevélmásolat, a török hódoltság utáni

újraterelítési dokumentumai (egy nagyobb méretű bekeretezett emléklap az 1744-ig bevándorolt családok névsorával, az 1743-ban megkezdett, legkorábbi anyakönyv, néhány okirat, portrék, köztük a betelepítő Grassalkovich Antalé), XVIII. századi egyházi kincsek (miseruhák Mária Terézia, kehely Grassalkovich adományozásából, XVIII. századi feszület), néprajzi tárgyak (népviseletek, a dunai molnárak védőszentjének fából faragott szobra, régi, értékes tükörképek, a kovács- és bognárcéh zászlajának szalagjai, mézeskalácsöntvények, XIX. század eleji céhláda).

A sarokban álló, színesre festett Nepomuki Szent János-szobor – naiv mester, valószínűleg helybeli vízimolnár, egyúttal ács faragványa – a molnárak régi ünnepi szokását, a Szent János-eresztést idézte a látogatók emlékezetébe: minden évben május 16-án este kivilágított dereglyék kíséretében, zeneszó mellett a község mentén végigúszatták a Dunán a Szent virágos lombsátor alá helyezett szobrát, majd reggelig tartó táncmulatságon ünnepeltek. Figyelemre tarthatott számot a molnár- és halászceh helyi hagyományokat idéző, díszes céhládája 1818-ból, amelyet Ungrott Fülöp, pesti asztalosmester készített a szabadság elnyerésekor.

A kis gyűjtemény képe, a régi meghívó tartalma felvillantotta egy magyar és német lakosságú község néhány ünnepnapján keresztül XX. századi életének összetevőit – ha töredékesen is –, bepillantást engedve Budapest XX. kerületének jóval több mint ezeréves múltjába.

Dr. Papp Gézáné

A gömöri Vály völgye táncéletéről és dallamairól

A Magyar és a Szlovák Tudományos Akadémia közötti csereegyezmény keretében (a CSEMADOK támogató közreműködésével, elsősorban dr. Takács András személyes részvétele révén, továbbá Agócs Gergely és Varga Norbert önkéntes gyűjtők részvételével) 1990. szeptember 28–október 7. között gyűjthettem a táncfolklór szempontjából eddig teljesen főtáratlan Vály-völgyi falvakban (rimaszombati járás).

Ha térképre tekintünk, a terület a „külvilágtól” elzártnak tűnik. (A *Magyarország autóatlasza 4-es szelvényének* C. 1. részében is megtaláljuk. A völgy legfőbb települése Felsővály – Vysné Valice.) Ennek ellenére az egész völgyre jellemző, hogy már az átlagos emberemlékezetet megelőző időben is – tehát a századforduló körül – megjelentek a kontár vagy pedig a hivatásos táncmesterek. A gyűjtőút egyik meglepetése számomra az volt, hogy legidősebb adatközlőnk – a Gömörmihályfalván (a helybeliek ajkán Mihályfalán) lakó 97 éves *Bodon Lajos* – is már járt tánciskolába.

A csárdás különböző összefogódzásmódjai
(Teszáry Miklós felvétele)

Felsővályi magyar parasztprimás: Lökös
Barna (Pálffy Gyula felvétele)

Erre minden valószínűség szerint az a legkézenfekvőbb magyarázat, hogy e vidékre – szélesebb területi értelemben véve is – jellemző volt a hajdani nemesi öntudat továbbélése. Ennélfogva természetes, hogy igyekeztek igazodni a korabeli polgári vagy legalábbis mezővárosi értékrendhez a táncéletben és a táncművészetben egyaránt. Az előbb elmondottak után természetes, hogy a legidősebb emberek is úgy emlegetik a tánciskolát, mint olyan intézményt, ahol a fiatalok nagy része együtt töltötte szabadidejének jelentős részét és legtöbbjük – de nem mindenki! – megtanult táncolni.

A táncmesterek leggyakrabban Tornaljáról vagy Rimaszombatból érkeztek a tánciskola szezonjában hetente egyszer. Felsővályon az 1930-as években előfordult az is, hogy a falu – egyébként helyben lakó – tanítója és a táncmester egyazon személy volt.

Ha a tánciskolák ilyen korán megjelentek, nem csodálkozhatunk azon – sőt, mondhatni természetes –, hogy elevenen élnek az emlékezetben az olyan táncok, mint a *fox*, a *tangó*, a *keringő*, az *angolkeringő* majd későbbi időszakra érvényesen a *boston* és a *charleston* is.

Saját ellentmondásnak tűnhet, hogy a legkorábbi tánciskolával kapcsolatos emlékek is földézik, hogy a táncmesterek segítségei a legközelebb lakó – elsősorban alsókálosai, esetleg a szomszéd völgyből a nagybalogi – cigányzenészek közül kerültek ki. Ez a körülmény is bizonyítja a cigányzenészek alkalmazkodóképességét és -képességét a mindenkori elvárásokhoz, akár a legdivatosabb igényekhez is. Mindez természetesen nem mond ellent annak, hogy a falusi vagy kisvárosi cigányzenekarok legtöbbször még az 1–2 generációval korábbi zenei igényeket is képesek kiszolgálni.

Annak ellenére, hogy a tánciskolában a mulatságok táncművészetéből csak a mindenkori divattáncokat tanították, nem kopott ki a használatból a hagyományos csárdás. A „vasvári” (verbunk) vagy „Vasvárié” előfordulása is csak az utóbbi 20–30 évben ritkult meg. A hagyományos táncokra a vasárnapok és a sátoros ünnepek – rendszerint színdarabok előadásával egybekötött – táncalkalmain került (kerülhetett) sor. A falvak közösségi életétől gyakran máig bizonyos távolságot tartó pásztorok is gyakorta megjelentek ezeken a mulatságokon, ahol – a visszaemlékezések szerint – a jelenlevők szórakoztatására és nemritkán ámulatára – esetleg bottal vagy gyakrabban anélkül – táncoltak. Legtöbbször vasárít, de csárdást is.

A táncmulatságok helyszíne leggyakrabban a művelődési ház volt. Vagy a saját falujukban vagy valamelyik szomszéd faluban. Itt kell megemlíteni, hogy a *felsővályiak* idősebb korosztálya büszkén emlegette, hogy akkoriban, amikor a falu fiatalsága – ma szokásos szóhasználattal élve – társadalmi munkában felépítette a művelődési házat, Tornalján kívül övek volt messze környéken az első.

A csárdás különböző összefogózásmódjai (Teszary Miklós felvétele)

Énekszóra járt női körtánc (Teszary Miklós felvétele)

A hagyományosnak mondható táncok közül a *csárdás* az, amely ma még a középgeneráció lábán is viszonylag gazdagon fölelevenedik, ha alkalom nyílik rá. A tánc az elbeszélők tudatában egységes fogalomként és egységes néven él, de a – szóbeli gyűjtés közben – rövid példaként mutatott részletek is igazolták azt az általános gyakorlatot, hogy lassú és friss részből áll. A friss részt – ha nagyon faggattuk a különbséget a lassú és friss rész között – *felvágva* vagy *felvágósan* kifejezésekkel jelölték.

A *csárdást* az jellemzi, hogy ritka a zárt páros összefogódzásmód. Sokkal gyakoribb – mondhatni szinte állandó –, a nyílt (esetleg leeresztett) kézfogás akár szemben, akár oldaltállásos viszonyban. A kontaktus mind a két ún. térhelyzetben páros és félkézfogás egyaránt lehet. A formai sokalakúságot gazdagítja még az is, hogy – főleg a tánc friss részében – gyakori a viszonylag hosszú ideig tartó párelegendés. Ezeket az időszakokat főleg a férfiak lábfigurázása teszi igazán változatossá.

A *vasvári*ra többnyire csak a legöregebb korosztály táncra hajlandó képviselői vállalkoztak. A vasvárit a csárdástól csupán a különböző jellegű motívumok előfordulási aránya (vagyis több a lábfigurázás a szűk mozgású páros motívumokkal szemben) és a csak ehhez a tánchoz használt kísérődallam(ok) különböztetik meg. Az itt tapasztaltak alapján is egyértelmű, hogy igazat kell adnunk *Martin Györgynek*, ugyanis az ezen a vidéken – ahol egyébként ő maga sohasem járt – található táncok különböző sajátosságaik alapján szervesen illeszkednek az ún. középső (vagy tiszai) táncdialektushoz.

A gyűjtőút végén film- és egyidejű videofelvétel készítése révén rögzítettük mindazok táncát, akik eljöttek erre a gyűjtőutat lezáró fölvételi alkalomra. Meg kell jegyezni azt a sajnálatos – bár nem egyedülálló – körülményt, hogy azok közül, akik a szöveges gyűjtés idején vagy a táncfölvételi alkalomra való meghívás (rábeszélés) idején hajlandónak mutatkoztak tánc tudásuk bemutatására, nem jött el mindenki. Különösen a férfiak „jeleskedtek” a távolmaradásban. Legnagyobb sajnálatunkra nem volt hajlandó kötélnék állni a környék jó táncos hírében álló egyetlen szlovák lakosa sem. Már az első fölkereséskor is mereven elzárkózott attól, hogy táncát esetleg filmre vegyüek. (Ki tudja, miért? Annál is inkább érthetetlen, mert egy legénykori magyar cimborá ajánlotta).

A még tettere bírható táncosok és az egykori táncéltre vonatkozó adatok keresése, nyomozása során a gyűjtő óhatatlanul szembekerül a népi tánczene és dallamismeret kérdéskörével. Annál is inkább, mert – mint köztudomású – a zene és a tánc két egymástól elválaszthatatlan, szorosan összefüggő és nagyrészt egymást feltételező folklórműfaj.

A kistáj dallamvilágáról elmondható, annak ellenére, hogy nem a zenefolklór gyűjtése volt az elsődleges, hogy – hasonlóan a tánckészlethez és a táncélethez – ez is viszonylag polgárosult arculatot mutat. Az idősebb középgeneráció dallamismeretének felszínén megtalálható dallamkészletre a népies műdalok korai rétege és a századelőn divatos nótarepertoár a jellemző. A legidősebb korosztályhoz tartozó adatközlők esetében fordult elő inkább, hogy – a szövegük szerint betyár- vagy pásztordalok csoportjába tartozó darabok némelyike mellett – más, a régi réteghez tartozó dallamok példányaira is szép számmal ráakadtunk. (Újabb – új stílusú vagy magyar nóta – dallamokra a fiatalabbak is tudtak régi szövegeket.)

Az előbb említett pásztordalok csoportjának leggyakrabban előforduló szövegkezdetei közül néhány jellemző példa: Az Alföldön láttam egy szép bacsó lányt; Felment a kondás a fára; Kis pejlovam csárda előtt; Nem messze van ide Kismargita stb. Az ehhez a szövegcsoporthoz nem tartozó, de régi stílusú – és régi dallamokhoz kapcsolódó – szövegkezdetekre pedig jellemző a következő néhány példa: Szállj el fecskemadár; Elszökött a lovam citrusfaerdőben; Szivárványos az ég alja; Az én ökröm a Virág, a Virág.

Az említett két szövegcsoport között előfordulnak természetesen – az azonos szótagszámú változatok között – a lényegében azonos dallamok is. Egyszerűbben fogalmazva: az azonos dallamokra, amelyek elsősorban régi stílusúak, „ráhúzzák” a különböző tartalmú, de azonos szerkezetű (szótagszámú) szövegváltozatokat. Ez a rugalmas változékonyság, vagyis a szövegek és a dallamok laza, vagy csak alig rögzült kapcsolódása, igen régies vonás. (Szemben azzal, hogy a dallamkészlet egésze a „magas kultúra” erős hatását tükrözi. Az e téren tapasztaltak tehát megerősítik azt az elképzelést, hogy az adott stíluskör – amíg képes egyáltalán fennmaradni – megtartja a rá jellemző előadási sajátosságokat. Ugyanakkor nem, vagy csak alig asszimilálja az újabb hatásokat.)

Az előbb mondottak ellenére észre kellett vennünk azonban azt is, hogy nemritkán a legfelszínebb nótadallamok „hátán is úsztak” egyébként kifejezetten régi dallamokhoz kapcsolódó szövegek, pl.: Nagypénteken mossa a holló a fiát.

Ha a Vály-völgyben az 1990-ben szerzett benyomások alapján a különböző stílusrétegek arányát meg kellene határozni, akkor – a kb. 60. életévét betöltött népesség körére vonatkozóan – a következő százalékarányok mellett voksolnék: mintegy 70% magyar nóta, kb. 25% új stílusú, a maradék pedig régi stílusú népdal. (A százalékarányokat bizonyára módosítaná és pontosítaná egy széles körű, kizárólag csak dallamkészletre koncentrálo alapos fölmérés, de nem valószínű, hogy jelentősen.)

Az alsókálosai cigányzenekar, élén – a nagy tudású analfabéta primással – Molnár Gézával (jobbról) (Teszéry Miklós felvétele)

A szinte pusztán dallamkészletre utaló megjegyzések után érdemes néhány szót ejteni arról, hogy az előadásmód terén is jelentős különbségeket tapasztalhattunk. Kétségtelennek látszik, hogy az édeskés-finomkodó-operettes előadásmód előfordulási gyakorisága közel azonos a dallamkészletben tapasztalt nótaarányval. A közepes, régies előadási jegyeket is mutató előadásmód előfordulási aránya az új stílusú népdalok gyakoriságához hasonlítható.

A kifejezetten archaikus előadásmód a falvak közösségén belül 1-2%-ra, valamint a pásztorokra mondható jellemzőnek. Itt kell még megjegyezni azt is, hogy a dallamismeret-beli és az előadásbeli sajátosságok nagyjából hasonló aránya nem jelenti azt, hogy ez az arány minden egyes adatközlőnél azonos. Van ugyanis olyan énekes, aki a régi népdalokat is „operettesen” adja elő, és előfordult ennek a fordítottja is, amikor egy magyar nótánál régies előadással találkozunk.

Végezetül engedtessek meg néhány személyes megjegyzés! A gyűjtéssel foglalkozó ember számára a hajdan eleven, vagyis a hagyományos közösségi kultúra hordozóinak a fölkeresése, pontosabban a rátalálás reménye állandó izgalmat jelent. (Hasonlóképpen ahhoz, ahogy egy gyémánt- vagy aranyrög-kereskedő ember is képes a siker reményében egy fél hegyet átmosni.) A rátalálás öröme rendszerint akkor következik be, ha a hajdani szerves népi kultúra egy-egy olyan képviselőjével sikerül találkozni, aki képes arra, hogy élményszerűen idézze föl fiatalágát, ifjúkorának szokásait, táncait és/vagy dallamait.

A gyűjtőmunka értelmét és hasznát a tudományos szempontokon túl abban remélhetjük, hogy a gyűjtött anyag, azon túl, hogy a központi archívumot gyarapítja, egyúttal annak – mint kulturális génbanknak – a gazdagításához is hozzájárul. Fontos ez korunkban, és különösen fontos lehet a következő generációk hovatartozás-tudatának kialakításában. Ugyanis a városi – vagy városiasodó – fiatalság érzelmi elsvárosodást mutató rétegében is képes lehet a szülőföldhöz való kötődésben jelentős szerepet játszani.

Szemben a „kemény marxista” állásponttal – amelyet elég hosszú ideig megkérdőjelezhetetlenül sulykoltak belénk – az ún. kulturális felépítmény egy-egy szelete, mint amilyen pl.: a zene és a tánc is, a gazdasági alap megváltozása, illetve átalakulása után is életképes lehet az arra minimális mértékben fogékony emberben, vagy emberi közösségben, illetve társadalmi közegben. E műfajok közösségteremtő és -megtartó képességét a sok pozitív példa mellett aligha szükséges ma már bizonygatni.

BESZÉLGETÉS

„...bizonyos mértékig velem indult a népfőiskolai mozgalom...”

*Dr. Újszászy Kálmán professzorral beszélget
Matyikó Sebestyén József*

1902. december 13-án született Budapesten. Tanulmányait a Sárospataki Református Teológiai Akadémián végezte (1927), filozófiai doktor Debrecenben (1932), egyetemi magántanár Szegeden (1939) lett. Sárospatakon tanítóképző intézeti (1929–), majd teológiai akadémiai tanár (1931–). A Tiszáninneni Református Egyházkerület tudományos gyűjteményeinek felügyelője (1951–), az egyházkerület főgondnoka (1964–). ...Elindítója a többi közt a sárospataki főiskola faluszemináriumi munkájának, népfőiskolai tanfolyamainak egyik szervezője és vezetője. A főiskola megszűnése után annak könyvtárából, múzeumából, levéltárából és adattárából az Egyházkerületi Tudományos Gyűjteményeket szervezte.

A Magyar Néprajzi Lexikon külön címszóban foglalja össze a Sárospataki Református Főiskola Faluszemináriumának működését és érdemeit, amely korántsem csak a néprajzkutatást, a tudományos feltárását szolgálta. A Faluszemináriumnak jó kapcsolatai alakultak ki a *Sarlósokkal*, az *Erdélyi Fiatalokkal*, a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával*, de mindvégig megtartotta egyházi jellegét. A Faluszeminárium munkáját Újszászy Kálmán olyan alapvető könyvekkel támasztotta alá, mint *A falu (Útmutató a magyar falu tanulmányozásához)*. Sárospatak, 1934.) *A faluszeminárium* (Sárospatak, 1934.), *Kultúra, nemzet, falu* (Debrecen, 1937.) *A sárospataki főiskola faluszemináriuma* (Bp., 1947.) Ezek tanulmányozása nélkül ma sem lehet megismerni teljes egészében az 1930-as évek egyik leghaladóbb mozgalmát: a falukutatást. Olyan tiszteletet keltő dr. Újszászy Kálmánnak, ennek a gazdag műveltségű embernek az élete, hogy bátran leírhatom: az egész világra kisugárzik...

● *Kedves Kálmán bátyám! Kérem elemezze, hogy milyen személyes emberi indítékok alapján állt a népfőiskola gondolata mellé?*

Azért nehéz erre felelnem, mert nem álltam a népfőiskolai gondolat mellé, hanem bizonyos mértékig velem indult a népfőiskola, meg a pataki teológusifjúsággal. Velem és barátommal, Szabó Zoltánnal.

● *Hogyan merült fel a népfőiskolai gondolat?*

A „faluszemináriumi összejövetelek” módszeréhez hozzátartozott, hogy ismertette a falu problémáival foglalkozó irodalmat. 1931-ben indult ez a munka, s 1934-re bontakozott ki. Ezt az ismertetési sorozatot *Weiss István: A mai magyar társadalom* című könyvével kezdtük, s a faluszeminárium fennálltaig megmaradt ez a módszer. A heti esti összejöveteleken fontosnak tartottuk a könyvismertetéseket. Ezek során meglepett minket egy jegyzetbeni utalás arra, hogy Bulgáriában a skandináv népfőiskolák módszerével működik egy az ifjúság elsősorban politikai képzését szolgáló népfőiskola. Akkor merült fel a szeminárium tagjaiban először, hogy ha Bulgáriában már működik népfőiskola, akkor nálunk is el lehetne indítani egy ilyent. Ha Dániában, Svédországban ismerik száz éve a népfőiskolát és mély egyházi gyökerei vannak, akkor miért ne próbáljuk meg mi itt Magyarországon? A faluszeminárium „gyakorlati” részét illető kiszállásokon bebizonyosodott, láttuk, hogy milyen szükség van rá! Hány falusi, hány parasztyerek jönne be szívesen a népfőiskolára hosszabb-rövidebb időre a tél valamelyik hónapjában, hogy lásson, halljon, tanuljon. Hogy tanulhasson a pataki iskolában; bizonyos mértékig ő is pataki diák legyen, ne csak a testvére meg az unokatestvére, mert egy parasztcsaládból általában egy gyermeket iskoláztak be, és a többieknek, akik esetleg sokkal tehetségesebbek voltak, otthon kellett maradniuk a paraszti gazdaságban.

Amikor ez a gondolat felmerült, megbeszéltük Szabó Zoltán barátommal. Ő a gyakorlati teológia tanára volt; egy olyan teológiai tudománynak tanára, mely azzal foglalkozott hogyan kell a gyülekezettel bánni, prédikálni, családot látogatni, ifjúsági munkát végezni. Közel állt hát hozzánk ez a fajta munka, s felmerült bennünk, hogy közösen meg kellene próbálni. A népfőiskola tervét Szabó Zoltán dolgozta ki, de mi a kezdetektől fogva végig együtt munkálkodtunk. Behívtunk a környékbeli faluból, Paszabról egy nagyon kedves tanítót, *Turi Sándort*, aki a húsz év alatt végig a népfőiskolásokkal volt. Felkértük előadónak az akkori Budapesti Hírlap egyik jeles újságíróját *Móricz Miklóst*, aki közérthetően és világosan beszélt a legmagasabb szintű közgazdasági összefüggésekről, politikáról, statisztikáról. A népfőiskola igazgatója indulásától kezdve amíg tanfolyamként működött, a teológia dékánja volt. A teológusok télen a félévi szünetben hazamentek, s ekkor – első alkalommal – helyükre hívtuk be a népfőiskolásokat.

● *Hogyan jellemezné a „pataki szellemiséget”, amely létrehozta a hallgatók életpályáját döntően meghatározó kitűnő iskolát?*

Egyik jellemzője: az átlagnál erősebb kötődése a néphez. Ez a népbe gyökerezés nem kampányszerűen jelentkezik, hanem állandó kísérője, s az iskolával, a reformációval egyidős. Szóval a néphez kötöttség, a néppel együtt lenni, együtt maradni akarás, a népből nem kiemelkedni akarás, hanem a népbe vinni azt, ami kulturális érték – ez az egyik. A másik pedig az, hogy mivel a diákjai között százak voltak, akik generációkként végiglátogattak külföldi akadémiákat, iskolákat – sajátos nyitottsága volt minden friss gondolatnak a befogadására. Nem csináltak abból problémát, hogy népfőiskola, új kezdeményezés, mit fognak hozzá szólni. Most merült fel, szükség van rá, vállalták. Mindnyájan nagyon nyitottak vagyunk, kelet felé is, nyugat felé is! Az egy másik kérdés, hogy politikailag hogyan viszonyul az ember, de a nyitottság megvolt, s megvan ma is.

● *Professzor úr miben látja a Sárospataki Népfőiskola sajátos jellegét, vonásait?*

Sajátos jellege a pataki népfőiskolának abból fakadt, hogy tényleg „iskola” volt, iskolában is volt. Abban különbözik mástól, hogy kezdettől fogva nagy történelmi múltú iskolaegyesületben volt, tehát az a népfőiskolás, aki ide bejött, a szó szoros értelmében ugyanolyan diáknak érezte, vallotta magát, mint a többi pataki diák. Ha csak öt hétig volt népfőiskolás vagy két hónapig vagy csak tanfolyamon volt, akkor is pataki diák volt! Érdekes, hogy a pataki diák is vállalta őket; tehát nem mondták, egyszer el nem hangzott az, hogy „csizmás” van közöttük. Az elején ugyanis még csizmában voltak, s ez volt az, amivel a pataki diáktársadalomban hangsúlyozták népfőiskolás voltukat.

Ebből következik az is, hogy a népfőiskola válogathatott előadókban a tanári karból. Az iskolának jó külső kapcsolatai voltak. Így Móricz Miklós, aki újságcikkeivel levegőt, propagandát tudott csinálni a népfőiskolának. Nagy sajtója lett, meglepetésszerűen robbant be az akkori magyar ifjúsági munkák közé. Tőle hallottak először a szélesebb magyar értelmiségi tömegek arról, hogy népfőiskola van és működik Sárospatakon.

● *Emlékezzünk meg dr. Szabó Zoltánról, akivel a népi írókat megelőzve, együtt indították a népfőiskolai mozgalmat.*

Szabó Zoltán nekem iskolatársam volt; egy Hernád-völgyi falu tanítójának a fia. Ő végig pataki diák volt. Amikor külföldi tanulmányait befejezte, 23 éves ifjúként megválasztották teológiai tanárnak. Engem már ő vizsgáztatott. 1902-es volt, mint én; de ő októberi, én decemberi; édesapja tanítóként el tudta intézni, hogy ne késsen egy évet. Ami őt formálta alapjában, ami az egész pataki munkát, népfőiskolát, faluszemináriumot mind megelőzte, az a cserkészmunka volt. Neki ez lételeme lett: a regősmunka, a regőscserkészlet, öregcserkészlet. Innen datálódik *Teleki Pállal* való kapcsolata, így került aztán az Országházba. Kirobbanó tehetség, ötletekben rendkívül gazdag volt, s ezek kivételében azonban sohasem egyedül munkálkodott; gondját, terhét, szépségét osztották vele tanártársai, diákjai, cserkészei. Szívében mindig volt hely a falusi embernek; programjában mindig első helyen volt a parasztság ügye.

Amint már említettem, a gyakorlati teológia tanára volt, s amikor 1951-ben megszűnt a teológiai akadémia, itt nem lehetett számára hely, mert nem volt katedra! Így került először Ófehértóra, majd Noszvajra, és itt halt meg, sajnos nagyon korán, 1965 januárjában. Mint ahogy sokan meghaltak mások is azóta, akik akkor belefolytak a népfőiskola munkájába, egyébe, a falut segítő testvérmunkába... Mert falumunka volt a tehetségkutatás, a regölés, az útépítő munkatábor, a vándorkönyvtár-akció is. Ezek, ha közülük is volt hozzá, már nem fértek el a faluszeminárium keretei között, szétfeszítették volna a kereteket. Önállósultak

tehát, és a faluszemináriummal együtt szolgálták a magyar falu ügyét. Ezek egymást kiegészítő, komplex munkák. Ezért ha ma újra jelentkezik a népfőiskola szükségessége, akkor jelentkezik a tehetségkutatás is, és biztos jelentkezni fog valamilyen formában, újjászületik a faluszeminárium, s a kornak megfelelően az, amit akkor regősmunkának hívtak. Járnai a magyar falvakat kisebb csoportokban és emelni művelődését... Ez a komplexitás mint „nélkülözhetetlen” szellemi környezet a pataki népfőiskolának, a „falumunkának” egyik jellegzetessége, sajátosságának magyarázója.

● *Beszélgünk a háború utáni népfőiskolai mozgalomról, különös tekintettel Siófok és Patak kapcsolódási pontjairól. Milyen embernek ismerte professzor úr Molnár István táncművészt?*

1942-től 1946-ig előbb a teológiának, majd az egész kollégiumnak tehát a népfőiskolának is igazgatója voltam. *Molnár István* Siófokról – 1946–1949-ig a siófoki Balatoni Népfőiskola igazgatója volt – nem úgy volt itt, mint a megelőző előadók. Ő egy konkrét műsorról, konkrét problémával jött: táncot népszerűsíteni, amely nem minden népfőiskolának, hanem csak a Balatoni Népfőiskolának volt a profilja. Nagyon érdekes epizód, hogy itt volt *Karácsony Sándor* is egyik alkalommal, amikor Molnár István táncolta a „kardtáncot”. Molnár István beszélt a néptáncról és természetesen tanított is ekkor. Óriási dolog volt, ahogy a falusi legények felfedezték Molnár István óráin, hogy azok a lépések, amiket ők még a saját falujukban járnak, azok egyetemes magyar kultúránk részei. Csodálatos dolog volt, ahogy ő tudatosította bennük, hogy mi az érték ami megőrzendő, folytatandó hagyomány. Az Írók Művészek Otthonában szállt meg a várban. Ezt *Rácz István* vezette, aki most Finnországban él. Rácz István meghívta a népfőiskola előadói Szabadművelődési Akadémiára is. Ez a népfőiskola továbbfejlesztése lett volna azok számára, akik népfőiskolai tanfolyamokon részt vettek, s magasabb szinten, speciális problémáikon akartak tájékozódni. Ezért is főként tanítók jöttek, és ezért segítette és támogatta e kezdeményt a *Karácsony Sándor* által befolyásolt Szabadművelődési Tanács.

● *Hogyan jellemezné a népfőiskolán a kapcsolatot a hallgatókkal?*

A kapcsolat a hallgatókkal cserkész-testvéri volt. Ezt meghatározta már az első népfőiskolai tanfolyam és benne az a mozzanat, hogy az 1935–1936-os iskolaévben Szabó Zoltán barátom bent lakott az internátusban, ahol a népfőiskolások elhelyezése történt. Akkor megözevgyülve – fiatal feleségét veszítette el – és a teológiai igazgatótól kapott megbízással rendkívül intenzíven és nagyon áldozatosan együtt tudott lenni a fiatalokkal, akiket elsősorban a tegezésnek az a módja lepte meg, ami tulajdonképpen cserkész-mód: a parancsnok tegezi a csapat tagjait. Ez már maga olyan légkört teremtett bennük, hogy együvé tartoznak. Az otthoni értelmiség messzibb volt őtőlük. Itt jeles emberekkel voltak együtt egy nagy családban, mint testvérek „Bátya” – volt egyikünk is, másikunk is, ez volt a megszólítás. Ezt jobban tudta gyakorolni Szabó Zoltán barátom, mert bent lakott köztük, és mert teológus tanítványaim kívül nem volt senkije. Neki ez szükséges élettér volt. Én kint laktam a városban, míg ő az internátusban levő öregcserkész-otthonban lakott. Esténként, áhítat után is végigszaladt a folyosón, egy-két szót váltott a népfőiskolásokkal. Különben két felügyelő s egyben lelkiigazgató teológus s Turi Sándor paszabai igazgató-tanító, éjjel-nappal velük volt. Szabó Zoltán és én a teljes nappalunkat – az órákon részvétellel együtt – töltöttük velük.

● *Mai visszaemlékezéssel mennyiben valósultak meg egykori elképzelései?*

Sok minden nem valósult meg, de elképzelésemhez képest sokkal több valósult meg. Olyanok is megvalósultak, amire nem gondoltam. Nem valósult meg az, hogy a népfőiskolásokból kialakuljon az a paraszt vezető réteg, akik munkája nyomán újraformálódnak, reformálódnak a falu, mert a II. világháború ezeknek a fiataloknak a zömét vitte el, a népfőiskolásoknak egyharmada elpusztult! Közülük kerültek ki a tisztetek... A másik, ami meglepetés számomra, hogy zömükben erős töltést kaptak igényben, hozzáállásban, és hogy váratlanul sokan helyezkedtek el, kerültek be – mondhatnám – értelmiségi pozícióba, kaptak megbízásokat, tisztségeket. Érdekes, hogy nem tudok olyanról, aki elment volna az országból: nem jött haza külföldről vagy 1956-ban elhagyta volna, a helyhez, ha nem is a szülőfaluhoz, de a hazához kötöttség erős maradt bennük. Szóval, amit gondoltunk, hogy többek legyenek, ez megtörtént, többek lettek! A mezőgazdaságnak abban az átrendeződésében is, amely őket érintette a legintenzívebben.

● *A népfőiskola létének szükségességét mennyiben érzi Kálmán bátyám?*

Legyen népfőiskola, még mindig szükségesnek tartom! Ez semmi mással nem pótolható, nem cserélhető nevelési forma bizonyos életkorban. Sőt, éppen külföldi példák alapján életkortól függetlenül is, de főleg a tipikus népfőiskolás korban, amely ma körülbelül a

középiskolás kor kezdetétől az egyetemi kor végéig tart. Ez az az idő, amelynek az emberformálásban nagy szerepe van – minden iskola ebben a korban formál legjobban, a serdülő- és adolescens korban, amikor a kora ifjúkor kialakul, rögzítődik.

Nem kell tehát hangsúlyozni, hogy a közelmúltban újrainduló népfőiskolák együtt szolgálhatják azt, ami a századelő nemzedékében megfogalmazódott, és a nemzedékváltások folyamán újra és újra érvényes, a „minőségi embert”. S ez az, amit a jövőt illetően kívánalomként is kell tenni!

● *Köszönöm a beszélgetést, és további jó egészséget kívánok!*

„Egy többnyelvű tájon ugyanazt a kultúrát különböző nyelveken lehet kifejezni”.

Gaál Károllyal, a bécsi Tud. Egyetem néprajz-professzorával beszélget Szulovszky János

■ *Professzor úr, hogy lehet a porba taposva az emberi igazságot keresni?*

Egy szóval meg tudom válaszolni: szeretettel. Csak szeretettel, mással nem szabad. Szeretettel az emberekhez, szeretet Európához, szeretet a hazához és szeretet a szakmához.

■ *Melyik a haza az Ön számára?*

Engem a magyar haza kiköpi. Nem saját jószántamból jöttem el, nem is akartam eljönni. És nem akartam tovább menni, mint Bécs, mert azt mondtam, ha a hazám egyik felében nem élhetek, akkor a másik felében élek. Anyám ebből a városból lett magyar asszony, a nagybátyja Bécs polgármestere volt. Viszont gyermekkoromban a magyar–horvát határon nőttem fel, s inkább horvátul beszéltem, mint magyarul. Szóval a háromnyelvűségen keresztül nem tekintettem a hazát olyan egyoldalúan, mint ahogy az az ember tekinti, aki csak egy nyelvet ismer. Ez a szakmában is nagyon hasznos, mert észrevettem, hogy azok, akik csak egy nyelvet ismernek, könnyen előítélet rabjává válnak. Ez Ausztriában is így van: akik csak németül tudnak, azok csak a németet keresik, és amit német nyelven találnak, az minden német lesz, vagy Ausztriában inkább osztrák. Magyarországon szintén sok szakembernél az egynyelvűség uralkodik, ezért sok minden ősmagyar lesz. A horvátoknál horvát lesz, a szlovénnal szlovén lesz, és Erdélyben ha ugyanazt románul mondják, akkor ősrómán, ha magyarul, akkor ősszékely.

■ *Ön a burgenlandi magyarság népi kulturális feltárásával szinte azóta foglalkozik, amióta Ausztriában él. Mit tapasztalt 30 évvel ezelőtt, és mi változott azóta a Felső-Örségben?*

A burgenlandi magyarokkal kezdtem el, de átmentem a szomszédos német nyelvű és horvát nyelvű községekbe is és rájöttem arra, hogy ugyanazt a táji kultúrát különböző nyelven fejezik ki. Az életforma mindenütt változott és változik ma is egész Európában, Magyarországon is. A néprajz egyik szörnyű hibája, nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában, hogy a kutatók ezt a változást nem kísérték figyelemmel. A néprajz részben megragadt az elmúlt, a ködbe veszett kultúra kutatásával, és nem találja meg az utat arra az újra, ami kialakult. A föld nem jelent nagy különbséget, megszakadt a földhöz való belső lelki viszony. A néprajz nem paraszttudomány. Ez még ma is a magyar néprajz egyik hibája, hogy még mindig paraszttudományt csinálnak akkor, amikor a parasztság ilyen formában már nem létezik. De ez ilyen formában Ausztriában sem létezik, hiszen Ausztria lakói közül mindössze 6% a hivatalos statisztika szerint, aki a paraszti gazdálkodásból él. Az emberek itt is nagyrészt ingázók lettek, a zárt falvak közössége megszűnt. A falu hagyományos kultúrája olyan formában mint korábban volt, nincs már meg. A tömegkommunikációs intézmények szerepe megnőtt, egyre kevesebb az egymás közti beszélgetés és egyre nagyobb mértékű a közös hallgatás egy konzumkultúrából. Amit én 1957 és 1965 között ott Dél-Burgenlandban kutattam, az akkor élt, de az ma már a táj kultúrájának csak múzeális múltja. Személyek, akik annak idején 50–60 trufát, mesét mondtak el, ha még élnek, s ma megkérdezem őket, nem emlékszenek a hajdan elmesélt dolgaikra, mert nem használták. Leszoktak arról, hogy közösen szórakozzanak.

■ *Felső-Őrség az Alpok és a Dunántúl találkozásánál fekszik. E két gazdaságilag és kulturálisan különböző zóna milyen sajátos arculatot kölcsönzött ennek a vidéknek? Milyen volt ez az említett múlt, amivel az 1960-as évek elején találkozott?*

Rossz földű táj, nedves, kemény, agyagos talaj, kis, 3–10 holdas birtokok, de a 10 hold harminc darabban volt, az örökségi szokások miatt. Nem voltak életképes gazdaságok, az emberek anyagilag is, szellemileg is vegetáltak. Kényszerkonzervativizmusban voltak, annak mindig örülnek a néprajzosok. Legjobban azt veszik réginek, ami megmaradt, mert az emberek nem tudnak kimozdulni belőle. Mindig az a kultúra egységes, amelyik alkalmas arra, hogy az emberek az életüket a mából a holnapra átmentsék. Nem a kultúra alakítja az embert, hanem az ember a kultúrát. Lényegében ezért lettem szociáletnológus. Leszoktam arról, hogy bolhaláb-anatómiát csináljak a néprajzi jelenségekből, és inkább a kultúra egységét vizsgáltam.

■ *Mi jellemezte ezt az egységet?*

Amit mondtam, a kényszerkonzervativizmus. Kényszerből megmaradt egy szóbeli kultúra. Alsóőrön a kb. 1100 lakosból alig néhányan tudtak magyarul olvasni. Nem volt könyvkultúra, semmiféle értelemben, nem volt írásos kultúra. Nyugodtan mondhatom, hogy az új típusú analfabétizmus egy formájában éltek, ami most a nagyvárosokban kezd megmutatkozni. De ugyanezt találtam a horvát és német nyelvű falvakban is. Érdekes módon az akkor még meglévő majorokban kivétel nélkül mindenki tudott olvasni és olvasott is. Ahol akkor még megvolt a szögesdrót; a kiskatonák a szögesdróthoz jöttek, a majorbeliek átdobták nekik a sörösüvegeket meg a cigarettát, azok meg átdobálták a magyar könyveket. Az alsóőriek, a szigetiék vagy felsőőriek ezt nem értékelték volna, nekik a könyv nem mondott semmit. Erről a szellemi kultúráról írtam a *Kire marad a kisködmön?* című, a szombathelyi Savaria Múzeumban megjelent könyvemem.

■ *Évszázadunk óta több nemzetiség él együtt ezen a tájon. Milyen viszonyban voltak egymással, milyen kapcsolatok alakultak ki köztük?*

Amíg nem jöttek a hivatalos nemzetiségek, addig itt semmi baj nem volt. Minden faluról tudták, hogy mi a nyelve. A burgenlandi magyarok ma sem mondják azt, hogy mi magyarok vagyunk, hanem azt, hogy „alsóőri vagyok”. Ami azt jelenti, hogy otthon, úgy amennyire még magyarul beszél; neki a magyar beszéd úgy hangzik: gyerek menj be, sajtold ki a vasmasinát. Szóval összekeverik a technika vívmányait a magyar nyelvvel, de megmaradt egy falunyelv. Az alsóőrieknek más a magyar nyelvük, mint az őrszigetieké, és a kettőé más, mint a felsőőrieké. Három magyar nyelvű falu, három különböző magyar nyelvvel, minden kapcsolat nélkül. Nem volt magyar egység, hanem csak falvak voltak. De ugyanezt találtam a horvát falvakban és a német nyelvű falvakban is.

■ *Mi az elszigeteltség oka?*

A vallási különbség. Felsőőr kálvinista többségű, Alsóőr tiszta katolikus, Órszigeten két katolikus család él, a többi mind evangélikus. A vallás szerepe – ha tetszik, ha nem – sokkal nagyobb, mint a nyelv. A szellemtudományokban, a XIX. században a kultúra és az anyanyelv azonosításából ideológia lett és ez okozta Magyarország meg Európa új felosztását is, a nyelvi határok szerint, amit aztán az egyik javára, a másik kárára valósítottak meg. Láthatjuk az erdélyi kérdést, a felvidéki kérdést, a bácskai kérdést, ahol a határt másképp vonták meg, mint az a valóságban van: nem gondolt senki arra – a néprajzosok még máig is kételkednek benne, mert kevés a kutatás és sok az íróasztalosodás –, hogy egy többnyelvű tájon belül, ugyanazt a kultúrát különböző nyelveken lehet kifejezni. En ezt találtam meg Burgenlandban. Stinác egy horvát nyelvű falu. Az idősebb férfiak nagy többsége háromnyelvű, mert állatkereskedők voltak. De amikor a stináci meséket közreadtuk, akkor kisült, hogy ugyanaz a meseanyag él magyar nyelven, és amikor a német meseanyagomat is publikáltam, már nem tudtam megkülönböztetni, hogy melyiket gyűjtöttem magyar faluból, melyiket német faluból, melyiket horvát faluból.

■ *A burgenlandi magyarság különböző társadalmi csoportjai mennyire különültek el egymástól? Miben tért el a majorságiak és a földdel rendelkezők kultúrája és életmódja?*

Az uradalmi majorok lakóinak szellemi kultúrája hihetetlenül magas, de nem volt tárgyi kultúrájuk. A termelőeszközök nem az ő tulajdonukban voltak, tehát nekik nem volt érdeke, hogy mi az eszköz neve, s mit kell tudni róla. Ők elvégezték a munkájukat, de elég szabadidejük volt arra, hogy közös szórakozásuk legyen. Én nem tudtam olyan gazdag szellemi kultúrát elképezelni, amit ott találtam.

Ezzel szemben a parasztfalvának a szellemi kultúrája igencsak szerény, viszont igen magas fokú a tárgyi kultúra. Ami érthető. A parasztyerek már hatéves korában bekapcsol-

lódott a munkába. De a gyerekek nem tudtak belenőni sem a női kultúrába, sem a férfi-kultúrába, mert a szülők nem voltak otthon. Ezeknél a birtokviszonyoknál a férfiak örökké mellékkereset után jártak. A Monarchia idején aratómunkások voltak, tehát júniustól október végéig nem voltak itthon. Így kialakult a nagyszülők és unokák kulturális kapcsolata, ami azt jelenti, hogy egy hetvenéves a tízéves unokájának egy hetven évvel korábbi kultúrát adott, ami a tízéves gyermeknek mesészerűnek tűnt fel. Tehát nem az élő kultúra átadása történt, mindig egy elavult kultúrát adtak át. Ami lényegében ugyanaz, ami a néprajz nagy betegsége, hogy mindig az öregeket, a régieket keresték, és sose azokat, akik a tényleges kultúrában benne éltek.

■ *A trianoni határok meghúzásával a legnyugatabbra lévő magyar tömb belső szórványból külső szórványvá vált. Milyen hatással volt ez az életükre?*

Burgenlandban akkor kb. 5 ezer magyar élt a parasztfalvakban, kb. ezer polgári és iparoscsalád szétszórtan, és kb. 12 ezer magyar élt a majorokban. Ők akkor többséget jelentettek, de a tájon belül akkor is kisebbségben voltak. Előnyük volt, hogy tudtak magyarul, és egyrészt Szombathely, másrészt Mosonmagyaróvár volt a táj központja. Tehát fontos volt az állatkereskedés, a vásározás, ami nekik a mellékkeresetet nyújtotta. Amikor ez megszűnt, a határ mindkét oldalán megéreztek. A nyugat-magyarországi gazdasági és szellemi központok elszegényültek. Aztán jött az első kemény határ, ami még nem aknazárás volt, hanem a náci német birodalom határa. A magyaroknak, akik akkor még nagyjából nem tudtak németül, be kellett vonulniuk a német hadseregbe. Úgy tekintették őket, mint harmadfokú embereket, s kezdtek leszokni a magyar nyelvről. A másik kemény határnál, a népi demokratikus határnál azt mondták: „mi a fenének van nekünk szükségünk erre a nyelvre”. A magyar nyelv elvesztette a mindennapi életben az értékét.

Most 1987 után hirtelen megnőtt a magyar nyelv szerepe, mert elmehettek eladónak, és jobban tudnak bevásárolni Magyarországon is. Most kezdik értékelni azt, amiről őket leszoktatták.

■ *A magyar világlátóval bevezetésének, s annak, hogy két-három évvel ezelőtt járhatóbbá vált a határ, milyen eredménye volt? A kereskedelmi okok miatt felértékelődött-e a magyar nyelv?*

Az osztrák azt mondaná, hogy *jein*. Tehát igen is, nem is. Annyiban nem, hogy a gazdasági érdekek az embereket idekötik, a munkaképes férfiak döntő többsége ingázó munkás, aki Ausztriában kifelé jár dolgozni. (Érdekes, hogy épp itt a faluban maig úgy mondják, *bemegyünk Magyarországra, kimegyünk Bécsbe vagy Stájerországba*.) Másrészt igen, mert Magyarországra járnak át bevásárolni. A magyar állam egypár jó lépést tett az osztrák-magyar kulturális kapcsolatok keretében, úgyhogy végre képezhetnek Szombathelyen tanítókat, óvónöket a magyar községek számára. Mivel igen sok magyar átjár bevásárolni Ausztriába, sokan állást kaptak a különböző üzletekben, mint eladók. Felsőbb fokon, a vállalatok közötti kapcsolatok kiépítése során sok cég már úgy hirdeti meg az állást, hogy megkívánja: a pályázó tudjon magyarul. Talán ennek van a legkomolyabb jelentősége, mert eddig egyetlen értelmiségi sem tudott megmaradni ezekben a kis magyar községekben. Vagy Bécsbe, vagy Grazba, vagy Vorarlbergbe kerültek, most azonban megvan a lehetőség arra, hogy állandó lakóhelyük a szülőfalujukban legyen, és a magyar nyelvet anyagilag is hasznosítsák. Így megmaradnak a falun belül, és a falunak meg lesz értelmisége, ami eddig nem volt. Érdekes, hogy az alsóóri plébános, Galambos Iréneusz bencés plébános összehozta Közép-Európa legnagyobb magyar nyelvű nemzetiségi könyvtárát, ami kiváló arra, hogy ha Burgenlandba jön egy külföldi – akár nyugati, akár keleti – küldöttség, azt leviszik Alsóörrre, hogy a nemzetiségnek kicsoda könyvtára van! Csak éppen Alsóörrön senki sem tudja olvasni. Most fogják tudni használni.

■ *Ez azt is jelenti, hogy a határ átjárhatóbbá válásával megállítható az itteni magyarságtudat feladása?*

Megállítható akkor, ha a magyar kulturális szervek nem magyarosítani akarnak, hanem emberi kapcsolatokat teremteni. Érdekes kis humoros jelenség. Engem körülbelül hat évvel ezelőtt megkérdeztek, hogy mit lehetne itt csinálni, mert megpróbáltak népi táncsoportokat, színdarabokat átküldeni és semmi érdeklődés nem volt. Erre azt mondtam, hogy küldjenek át Alsóörrre, Óriszigetre olyan magyar futballezőket, akik egy szót sem tudnak németül. Az alsóóri és a szigeti futballesapatok a legalacsonyabb osztályban voltak. Mi történt? Összejöttek a fiatalok, a legények, s kénytelenek voltak magyarul beszélni, pedig már majdnem leszoktak a magyar nyelvről. Igen ám, de ahol a legények vannak, oda jönnek a

lányok is. Erre a lányok is rászoktak a magyar nyelvre, és tekintve, hogy ezekben a falvakban a futball nem hivatásos foglalkozás, hanem valóban a kommunikációs kultúrának egy része, rászoktak a szülők, sőt még a nagyszülők is arra, hogy kimenjenek a futballmeccsre és ott magyarul kiabáljanak. Nevetségesnek tűnik ennek a hatása; a futballista korosztály rászokott a magyar nyelvre. A szomszédos horvát faluból, Olábciklényből egypáran szintén beszélték a szigeti csapatba, és most azok is magyarul mondják, ha mellélőnek, azt, amit ilyenkor az ember mond. Így kialakult egy magyar nyelvű kommunikációs kapcsolat. Aztán, ha a futballmeccs után összejönnek inni, akkor már ott is magyarul beszélnek. Na most a futballistákból kerülnek ki a falu tűzoltói is. A magyar nyelvnek a falun belül megnőtt a szerepe, mert a C-ligából a dél-burgenlandi A-ligába kerültek fel.

■ *Mi jellemzi a mai életformát?*

A falu mai életformáját egy ingázó munkás kultúra jellemzi. A nők szerepe hihetetlenül megnőtt, még jobban, mint korábban, ma a nők többsége nem áll munkaviszonyba. Megvan a háztáji gazdálkodás, az asszony gondoskodik a családról, tehát a gyerekek ma nincsenek olyan elhagyott állapotban, mint korábbi törpe paraszti gazdálkodásban voltak, a család kultúrája aktívabb lett, viszont elszegényült a tekintetben, hogy a gyerekek túlságosan sok zsebpénzt kapnak, és a tömegkommunikációs intézmények – tv, diszkó – szerepe megnőtt. Van egy elhagyott korosztály is, a 14–18 évesek. Az iskola már nem törődik velük, a politikai pártok még nem törődnek velük, mert még nem választók, így egy kicsit hazátlanná váltak a korosztályukon belül. Ahol van egy egészséges sportegyesület, oda még bekapcsolódnak, amennyiben bekapcsolódnak, de akik tanoncok lesznek, azok már 16 éves korukban ingázókká válnak. Hétfő hajnalban elmennek oda, ahol a mesterséget tanulják, pénteken délután jönnek haza. Tehát egyre jobban hétfégi kultúrájuk lettek. Viszont az egymás közötti kommunikáció jelentősége megnőtt. Ezt úgy írtam az egyik munkámban, hogy a patriarchális kultúra helyett, egy matrilineális kultúra kezd kialakulni.

■ *Ha arról kellene beszélnie, hogy milyen a három felsőöri magyar település egykori népi kultúrája, hogyan jellemezné ezeket?*

Amikor indakerültem Alsóőrrre, a magyar néprajz kánonját teljes egészében végigkérdeztem, s mindenre az volt a válasz, hogy nem ismerjük. El voltam keseredve, s azt mondtam: „Gaál, tudod mit? Keresd azt, ami van!” És akkor elkezdtem keresni azt, ami van. És kisült, hogy ezernyi kapcsolat van a nyugat-magyarországi hagyományos kultúrához, de az egész helyi formába ötvöződött, és ma jellegzetes falukultúra. Ugyanezt találtam a horvát és a német nyelvű falvakban. A zárt falukultúra megszűnt, a falu nyitott egység lett. Körülbelül annyi alsóöri vagy szigeti él Bécsben, mint amennyi Alsóőrrön vagy Szigeten. De mind hazajárnak. És mind úgy beszélnek, ha Bécsben az utcán találkozom velük: „Doktor úr, mikor megyünk *haza*, mikor volt *otthon*, na te mikor mész *haza*? A halottak napjára *haza* kell menni.” Tehát az otthon *otthon* van. A *hazának* a falut vallják, nem Ausztriát, de Magyarországot sem. Én ezekben a falvakban „*magyar ember maradtam*”, ami azt jelenti, hogy Magyarországról jött idegen. A papok, akik Magyarországról jöttek, szintén magyar emberek. „Galambos tisztelendő úr nagyon jó plébános, de magyar ember!” Az ő nemzetiségük az, hogy alsóöri vagy szigeti.

Alsóőrről összeállítottak egy énekeskönyvet, mire a szigetiek idejöttek hozzám Bécsbe, hogy „doktor úr, az alsóöriek csináltak énekeskönyvet, maga annyit felvett Szigetről, ne maradjunk az alsóöriek mögött, állítson egyet össze, mi megfizetjük”. Szóval az utóbbi években megnőtt a faluöndat, de ezt ne keverjük össze, a nemzeti értelemben vett magyarságöndatallal.

Felsőőrben más a helyzet, erősen polgárosult a lakosság, a kálvimistáknál, azt hiszem, most már többször van német nyelvű istentisztelet, mint magyar nyelvű. Előfordult, hogy az unoka németül beszél, a nagypapa magyarul válaszol. Vagy ami az alsóöri citeraegyüttesnél van, gyönyörűen éneklik magyarul az énekeket, amit betanultak, ámde ahogy lélepnak a színpadról, németül beszélnek egymáshoz, mert a gyerekek fele nem tud magyarul. De a szüleik még magyarul szidják őket. *Passzív a magyar nyelv-tudásuk*. Sokat megértene, de a nyelvi gyakorlat már nincs meg. Itt lenne még a segítség lehetősége, a testvérközségi kapcsolatok kialakítása. A közös szórakozás, élmény, kirándulás, ahol feltámad bennük az igény, ahogy mondják, hogy „ott voltunk ebben és ebben a faluba”, de tudja doktor úr milyen rossz volt, hogy mi csak alsóöriesen tudtunk”.

■ *Milyen volt a magyarlakta települések egykori társadalma?*

Kivételesen mind parasztnemesi települések voltak. Ez azt jelentette, hogy annak idején ezek telkes parasztnemesek voltak, de a telek az örökösödések során néha már tizenhatod-

rész telekre osztódott fel, tehát egyre jobban elszegényedtek. Számomra nagyon érdekes és tanulságos, hogy 1918-ig megmaradt bennük a magyar nemesi öntudat. Már olyan értelemben is, hogy mind huszárokhoz rukkoltak, ez már a legények számára is rang volt. Mikor 1918 után ez megszűnt, akkor született egy érdekes kis ének: „Van két lovam, van két lovam, mind a kettő sárga. Még az éjjel bevágtatok szép Magyarországra. Onnan is csak visszanezék új osztrák hazámba. Keservesen sir a feleségem, hallom zokogását”.

Érdekes, hogy a faluban az utolsó 150 évben színe nem volt törvénytelen születés. Mert nem voltak vagyoni különbségek. A legény, mondhatnánk, akármelyik lánnyal elmehetett szalmakazal-játékot játszani, s ha következmény volt, a legrövidebb időn belül megtartották a lakodalmat. Az első szülések nagy része koraszülés volt, de igen egészséges gyerekek jöttek a világra, viszont törvénytelen gyerek nem volt. 1800 körül német nyelvű nőtlen iparosok települtek be, s akkor alakult meg a posztóscéh. Ezek aztán a faluból nősültek, s az utódaikat, az akkori nemesi közösségben „agilisoknak” nevezték. Nem voltak teljes rangú nemesek, de nem voltak nemtelenek sem, mert anyai részről nemesi családból származtak. Ezért aztán befogadták őket. Aztán volt még egy harmadik réteg, tagjai ugyan nemesek voltak, de még szegényebbek voltak, mint a szegény nemesek. Amikor a Batthyányak a nemesi hadserégüket a törökök visszaszorítása után megszüntették, elbocsátották a Szalónokon élő, vagyontalan, nemesi tiszteket. S ezek, hogy nemességük megmaradjon, a parasztnemesi falvakba települtek, gyermekeik onnan nősültek. Megmaradtak nemesi jogaikban, de társadalmi helyzetük olybá lett, mint az agilisoké, teljesen befogadottak sohasé lettek.

■ *Beszélhetünk-e egyfajta sajátos burgenlandi népi kultúráról?*

Veszélyes dolog lenne sajátos és egységes burgenlandi kultúráról beszélni. Ne felejtjük el, hogy Burgenlandot három történelmileg kialakult megye nyugati részéről vágta le. A magyar néprajz máig nem kutatta fel a megyehatárokon belüli kulturális viszonyokat, vagyis hogy a megyehatároknak milyen szerepük volt a kultúra alakulásában? Itt aztán gyönyörűen megmutatkozik: Moson megye, Sopron megye, Vas megye. Ez három nagy, lényegében egymástól független kulturális egység. A hajdani megyék határai fölött máig sincs közöttük kapcsolat. Akik a hajdani Moson megyéhez tartoztak, azok a hajdani Moson megyén belül ápolják a kapcsolataikat, s ugyanígy van a soproniaknál és a Vas megyeieknél. Ha megvizsgáljuk a hajdani Sopron megyéből odakerült felső pullendorfiakat, a pulyaiakat, az egészen más kultúra, mint a Pinka-völgyi magyarok kultúrája, mert a múltjuk is más. A pulyaiak jobban beleestek a Kőszeg-, bécsubühelyi és a kelet-ausztriai hagyományos polgárvárosok kereskedelmi útvonalába. Tehát itt igen polgárosult kultúra alakult ki. A Pinka-völgyiek kultúrája egy megragadt kultúra lett, mert nem voltak egyetlen útvonal közelében sem, mert a Kanizsa–Körmend–Graz útvonal Güssingen – azaz Németújváron – keresztül ment.

A térség kapcsolatrendszerét úgy tudnám meghatározni, hogy mindegyik falunak van egy sajátos, hagyományos kultúrája, amiben igen sok jelenség megegyezik a szomszédos faluval, de hogy az mennyire összefüggő és sajátos, s mennyire nem, azt a következő példa mutatja. Egy magyarországi néprajzos valamikor tíz évvel ezelőtt átjött egy hétvégére, és három Pinka-völgyi magyar faluban felvette a méhészkedést. Utána írt egy kis dolgozatot, azt hiszem, az Ethnographiába, a Pinka-völgyi magyarok méhészkedéséről. De ha felvette volna a Pinka völgyében élő német és horvát anyanyelvűek méhészkedését is, ugyanazt találta volna. Mert a méhészkedés nem a nemzetiség szerint megy, hanem a méhek szerint. Éppen az ausztriai habilitációs munkámban az eszközanyagot vizsgáltam Graz és a Balaton között. Nem csak az akkori jelenben, hanem a XVII. század elejétől kezdve. Megvizsgáltam a német nyelvű és a horvát nyelvű falvakban is, de a magyar nyelvű falvak okiratára építettem fel az egész munkát. Kisült, hogy nem a nyelv szerint, hanem a föld minősége, illetve sajátossága szerint alakulnak a különbségek. Tehát egy nyelvi konglomeráción belül a tárgyi kultúrában semmiféle különbség nincs, az anyanyelv alapján a kultúrákat ezen a tájon belül nem lehet szétválasztani.

■ *Ha megkérnénk, legyen idegenvezetőnk, mit tartana fontosnak megmutatni?*

Órszigeten nagyon érdekes lenne a hajdani szeres település megismerése. Végig kellene sétálni a kis közökön, a kis kanyargós utcákon, amelyek 1960-ban még nem is voltak ilyen értelemben utcák, mint ma. De ugyanez megvolt Alsóórön is, bár az hivatalosan utcás település. Csak mikor számítógéppel rekonstruáltam a hajdan letelepített 12 magyar család települését, akkor derült ki, hogy a nagy udvarokat felosztották. Három-négy udvar van egymás mögött, és csak akik ott laknak, azok mehetnek keresztül az udvaron. Amikor az udvarok nagyon megsokasodtak, akkor kialakították a „közöket”, ami azonban nem volt

utca. De közben is csak az járt, aki ott lakott. Utcák csak a nemzetségek között voltak. Tehát ha a művelődésgeográfusok szemével nézzük, akkor az út mellett kialakult a szeres település. Ha Felsőőrön a Tüskevárnak nevezett, kálvinisták által lakott részt megnézik, ugyanazt látják, ami Órszieten a patakszeres település. Tehát középen folyik a Pinka-patak, és a Pinka két oldalán kis kanyargós utcák, amiknek nem volt utcanévük, de mindenki tudta, hogy kihez akar menni.

Az árkádós házakat a XIX. század elején kezdték építeni, mert a XIX. század elejéig ugyanolyan boronaházak voltak, mint a jobbágyközségekben. Amikor megtörtént a jobbágság felszabadítása, a főnemesség elszakadt, a parasztnemesek meg magukra maradtak. Megvoltak a nemesi jogaik, tehát szabadon tudtak állattal kereskedni, nem foghatták be őket katonának, nem fizettek adót, de megállt számukra a világ. Akkor kezdték hangsúlyozni, hogy ők nemesek, és átvették részben a Balaton-felvidékről, részben a Vas megyei parasztnemesi falvakból az árkádós házakat. De ezeket mindig úgy építették, hogy ha a falu egy része leégett, akkor az új házakat már vagy árkáddal építették vagy vályogból eresszel. Az árkádós ház pl. Alsóőrön mindig a nemesi törzs fejének a háza volt. Ha Alsóőr felől jönnek, megnézhetik a Pál-házat. A Pál család egy ideig igen tekintélyes, Vas megyei nemesi tanácsstag volt, árkádós házuk még ma is mutatja ezt. Vagy pl. amikor II. József törvénye értelmében szabad vallásgyakorlat lett és egyre több faluban építettek templomot, akkor a paplakokat mind árkádósan építették, mert a pap se tartozott a jobbágyi közösséghez. Ez nagyon szépen látszik Felsőőrön és Szigeten, sajnos Alsóőrön lerombolták. Szigeten gyakorlatilag valamennyi ház árkádós volt, annyira, hogy az osztrák műemlékvédelmi tanács Órszietet műemléki védelem alá akarta helyezni, ami Szigetnek hihetetlen anyagi előnyöket jelentett volna. Ők azonban megijedtek és az árkádós házakat olyannyira lebontották, hogy ma már csak három vagy négy árkádós házat lehet látni.

■ *Néprajzoként mit tartana még fontosnak elmondani erről a tájról?*

Erre nehéz válaszolnom, mert idáig 16 kötetet írtam erről a tájról. Nyugodtan elmondhatom azonban, hogy ezt a tájat egyetlenegy kötet sem érdekelte. Utolsó kötetemet, ami Szombathelyen jelent meg *Aranymadár* címmel, a burgenlandi magyar parasztfalvak kommunikációs kultúrájáról, azt megvették, mert bent van a nénikéjük vagy a bácsikájuk képe, és valaki felolvassa nekik, hogy az mit mondott. De semmi más jelentősége nincs. A burgenlandi magyarokat az egész európai néprajz megismerte, csak őket magukat nem érdekli. Nekik ez természetes, benne élnek. Az örökké változó kultúrában örökké változnak, és magyar szellemi kultúrájuk egyre inkább megszűnőfélben van. Természetesen tárgyi kultúrájuk is, mert a nagypapa még tehénfogattal ment, tehát az igavonó téhen minden tulajdonságát ismerte és megvolt a szótárában a megfelelő kifejezés. A koci minden alkatrészének a nevét ismerte. A fia már csak annyit tudott, hogy iga, kocsirúd, szekér, meg a négy kerék. Az unokája a traktor minden részének ismeri a nevét, de a szótárában a nagypapa szótárából egyetlenegy szó sem maradt meg, ugyanez a változás megvan Magyarországon is. Ott is megváltozott a nyelv.

■ *Az ingázás következtében a felső-örségiek nagy része idegen közegben él. A nyelvük így hétvégi nyelvvé vált. Nem fenyeget-e az a veszély, hogy így lassan megszűnik mint anyanyelv?*

Ha a nyugat-magyarországi üzemek az itteni magyarokat nem kapcsolják be, vagy nem alakul ki más módon Burgenland Ausztria és Magyarország közötti összekötő szerepe, akkor a magyar nyelvnek itt vége van. Mert az az előny, ami most a határ menti bevásárlások során érvényesül, az ha Magyarországon is kialakul egy életképes gazdasági forma, akkor megszűnik. Viszont megvan a lehetősége annak, hogy Nyugat-Magyarországon olyan életképes üzemek alakuljanak ki, ahova ezek a magyarok át tudnak járni dolgozni. Erre hajlandók lennének, ha ugyanaz a bérezés lenne, ami Ausztriában van. Ami 5-6 éven belül nem várható, de tíz éven belül talán megvalósul.

EMLÉKEZZÜNK

Vérfürdő a Parlament előtt

1956. október 25.

25-én reggel 9 órakor lementem az utcára, meg akartam nézni, jár-e a 28-as villamos, mert ha igen, akkor bemegyek a munkahelyemre. A Ferenciek templomához érve látom, hogy az Astoria előtt nagy tömeg van és kapaszkodnak föl az orosz harckocsikra. Amint ezt látom, lépteimet meggyorsítottam, hogy minél előbb odaérjek. Legnagyobb meglepetésemre láttam, amint az orosz katona kiüríti puskáját és megmutatja, hogy nincs benne töltény. Ezt a látványt a tömeg nagy örömmel vette és ölelte, csókolta az orosz katonákat. Közben a tömeg hangosan kiabálja: „Vesszen Gerő, le a statáriummal!”

Mindezeket látom és hallom, mintha villanyáramot eresztettek volna belém és belőlem is kitört a nép jogos követelése: „Magyar kormányt akarunk, le az ávóval!”

Eközben bedugták a tankok csövébe a magyar zászlót, ezt látva a tömeg kitörő örömmel fogadta, hogy az oroszok velünk vannak.

Ekkor megindult a tüntető tömeg az orosz harckocsikkal és páncélosokkal, amelyek úgy tele voltak lányokkal, fiúkkal, hogy a harckocsik egy embertömegnek látszottak. Somogyi Béla úton vonult a tömeg a Parlament felé és kiabálta: „Aki magyar, velünk jön, gyertek velünk, nem jönnek a gyávák!” Amerre a tömeg haladt, az ablakokból és az utcán állók integettek és tapsolták a tüntetőket. Miközben egyre többen lettünk, kiértünk a Szabadság térre, az amerikai követség ablakaiból integettek felénk, mi pedig zászló-, kalap- és kézlengetéssel üdvözlöttük őket.

Miközben megérkeztünk a Kossuth Lajos térre, láttuk, hogy az Akadémia utca felől harckocsik és páncélosok jönnek.

A Parlament lépcsőjén egy szürke ruhás civil fogadta őket és mutatta nekik, hogy hova álljanak föl. A tömeg csak ment a Parlament felé. Körülbelül 30 méterre lehettünk a harckocsiktól, amikor az orosz tiszt int, hogy álljunk meg. Meg is álltunk, szembenézve a ránk irányított géppuska- és ágyúcsövekkel. Többen mondták, hogy ezek belénk fognak löni, de mi bátorítottuk és mondtuk: „Nem létezik, hogy belénk löjjenek, ebbe a békésen tüntető tömegbe”.

Eközben elénekeltük a Himnuszt és a Szózatot, csak úgy harsogott több tízezer ember ajkáról a magyarok imája.

A Himnusz alatt és utána is a szürke ruhás civil fenyegette a tömeget és mindenféle fasisztának és csirkefogóknak nevezett bennünket. Szinte tájékozott a dühült, a pisztolyához kapkodott és azt kiabálta: „Takarodjatok el csirkefogók, fasiszták, majd adok én nektek.” Ezután az orosz tisztnek parancsot adott, amiből csak azt láttuk, hogy a tiszt mutat a tömegre és rázza a fejét és a kezét. Ebből értettük, hogy a civil férfi belénk akar lövetni, de az orosz tiszt nem hajlandó fegyvertelen tömegre löni. Közülünk egy fényképész odament a civilhez, hogy beszéljen vele, de az elkezdett ordítani, mire visszajött a fényképész és mondta, hogy tovább ne menjünk, mert akkor az oroszok belénk lönek. Mivel nem mentünk tovább, így az oroszok a civil parancsát megtagadták és nem löttek bennünket. A szürke ruhás civil erre dühösen megfordult és bement a Parlamentbe az oldalbejáraton.

Ekkor a tömegből elkezdtek beszélgetni az orosz katonákkal, mondták, hogy nekünk nincs fegyverünk, mi csak tüntetni jöttünk. Az oroszok intettek, hogy ők nem lönek, erre a tömegből zászlókkal odaszaladtak a harckocsikhoz és a zászlót beledugták a tank lövegének a csövébe, átölték, csókolták az oroszokat és megköszönték, amiért velünk vannak és nem löttek bennünket.

Eközben a nép teljesen megszállta a Parlament lépcsőit és két zászlót kitűztek a vaskapura, amely elzárja a bejáratot. Ekkor ismét felhangzott a Himnusz. Gyönyörű látvány volt. A Parlament felső lépcsőjén álltam és gyönyörködtem ebben a sok tízezres tüntető tömegben. A Szabadság tér és az Alkotmány utca felől csak úgy özönlött a nép, mind ott akart lenni a Parlament előtt, hogy hallassa hangját. Közben a tömeg követelte: „Le az ávóval, le a Pirossal!” A tömegből egy férfi felment a kóroszlánhoz, csendet kért és arra kérte a lépcsőn álló tömeget, hogy jöjünk le a térre, mert Dobi fog szólni hozzánk. Le is jöttünk, csak páran maradtak a lépcsőn. Vártuk, hogy mikor jelenik meg Dobi az erkélyen. A lépcsőn találkoztam egy birkózó barátommal, összeölelkeztünk és örültünk annak, hogy ennyire eljutottunk és a Parlament előtt követelhetjük jogainkat. Még mondtuk egymásnak, hogy az oroszok is látják mennyire igazunk van, hogy jogos a követelésünk, azért nem voltak hajlandók a belügyminiszter parancsát végrehajtani, hogy belénk géppuskázzanak. Örültünk, hogy kiharcoltuk a szabadságot és a többi követeléseinket is ki fogjuk harcolni. Miközben beszélgettünk, hogy az oroszok nem löttek belénk, és ha ávósokat hoznak ide, azok nem merik ezt a fegyver nélküli tömeget bántani, akik

csak békésen tüntetnek és követelik jogaikat. Már 15 perce lehetett annak, hogy a Parlament előtt tüntettünk, amikor a tömegből fölhangzott: „Jönnék az ávosok!” Látom, hogy a Kossuth-szobor felől jön egy nyitott gépkocsi, úgy láttam két darab géppuska volt rajta és 3–4 személy gitárral. Kiabáltunk egymásnak „nem kell félni, mert úgysem mernek belénk löni”. Közben befordultak a térre, és abban a pillanatban hallok, hogy ropognak a géppuskák. A tömeg felsikoltott, én nem akartam hinni a fülemnek és kiabáltam a tömegnek, hogy nem kell menekülni. Én naiv azt gondoltam, hogy csak ijesztőlövésesek voltak, de már a következő pillanatban a fülem mellett fűtültek a golyók. A nép megindult mint egy áradat a Parlament felé, engem is magával sodort, keresve a menedéket ott, ahol tudott, harckocsi mögött, alatta és a Parlament oldalánál. Eközben az oroszok is megindították a géppuskatűzet, vártam hogy fognak minket lekaszálni. A jobb oldali árkád bejáratánál egy orosz páncélkocsi állt és onnan lőtte az ávosokat. A tömeg az árkádok alá futott, ott húzódtott meg, én már nem fértem oda, meg kellett kerülni az árkádot és sikerült menedéket találni. 1 3/4 óráig voltam ott. Közben megállapítottuk, hogy honnan lönek. A Nádor utca sarkától a második ház harmadik vagy negyedik emeletén volt egy nyitott terasz, onnan löttek bennünket. Közben többször szűnelt a lövés. Ekkor többen megindultak, hogy elmeneküljenek, de ismét megszólaltak a fegyverek.

Igy csak tovább vártuk, hogy vége legyen ennek a szörnyű mészárlásnak.

Közben megjöttek a mentők, de nem akartak hozzánk érni, annyi volt a dolguk. Végre hozzánk is eljutott egy mentőkocsi. Kiszálltak ketten, az orvos szaladt a sebesültekhez. A másik lengette a vöröskeresztes zászlót, de a gyilkosok ezt semmibe vették, szemünk láttára lőtték agyon az orvost. Mindenki azt mondta, nem szabad elindulni, ha még a mentőorvost is agyonlövik.

Nagy sokára ismét jött egy mentő, ketten kiszálltak, az orvos végezte a munkáját, a másik lengette a zászlót. Kiabáltak az emberek, ide jöjjön a mentő, ide jöjjön a mentő. Hogy a mentős is tudjon segíteni az orvosnak, odaszaladtam és kivettem a kezéből a zászlót és tovább lengettem. Ott a sarokban 4–5 halott volt és több sebesült. Amikor a mentők elmentek, mellettünk volt egy 25 év körüli férfi láblövessel. Ketten fölvtük, és mint golya viszi a fiát, úgy vittük ki a Nádor utcai házba, ahol már sok sebesült feküdt. Amíg a sebesültet vittük, többször a fejünk fölött löttek egy-egy sorozatot. Mikor a tér szélére értünk, ahol most a 2-es villamos megállója van, kb. 30–35 halott volt lefektetve a gyeprre. A téren mindenütt fekvő emberek voltak, halottak, sebesültek. Ezután elindultam hazafelé, végig a Nádor utcán és szerencsésen hazaértem a Váci utca 56–58-ba.

Amint mentem haza, a házakra kitűzték a fekete zászlókat, a nép kiabálta, hogy az ávosok vérfürdőt rendeztek a Parlament előtt, halál minden ávosra.

A családom, akik azt hitték, hogy a munkahelyemen vagyok, nagyon megijedtek, amikor megláttak, mert a jobb oldalamtól a csípőmig véres voltam a sebesülttől, akit vittünk.

Hála Isten, hazaértem.

Ezzel befejeződött a parlamenti tevékenységem.

Bolla Lajos

Dr. Hegedüs Dénes felvételei

1956. október 26. Gyertyák égnek a sortüz áldozatainak emlékére

Így utazott József nádor

Magyarország legnagyobb közjogi méltósága egykor – a király után – a nádor volt, aki a jászok és kunok főbírája címet is viselte. Nádoraink közül leghosszabb ideig (1796. XI. 12–1847. I. 13.) József főherceg töltötte be e tisztséget. József nádor többször, személyesen is megjelent a Jászkun Kerületben, s a kerületek lakói körében nagy tiszteletnek örvendett.

Az itt közölt dokumentumok 1821-ben keletkeztek, amikor a nádor és kísérete Budáról Theresiapolisba (Szabadka) utazott. Útja során áthaladt Lacháza, Kunszentmiklós, Szabadszállás és Halas Kiskun kerületi helységeken. Az utazás megszervezésében Somogyi Antal a jászok és kunok főkapitánya és Kármán Pál kiskun kapitány aktívan közreműködött. A főkapitány protokolláris utasításai a mai olvasó számára is számos érdekességgel szolgálnak.

A nádor és kísérete 5 darab hatlovas és 4 darab négylovas hintóval utazott. A hintók elé fogott lovak váltásához 46 válogatott lóra volt tehát szükség. A Kiskunság területén a lovas díszkíséretet is a kerület adta. Tizenkét lovas és a vezetőjük jászkun viseletben lovagolt a hintók előtt. A helységenkénti áthaladást és ünnepélyes fogadást minden részletre kiterjedő aprólékosan szervezték meg. A község határában tisztelgő küldöttség várta a nádort, 12 fehér ruhás kisleány pedig virágokkal és gyümölcsökkel kedveskedett a nádornak és feleségének. A helység utcáin a hintók az előre meghatározott rend szerint kiválogatott lakosok sorfala között haladtak. A főkapitányi előírás az adható ételek és italok pontos szabályozásáról sem feledkezett meg. Lacházán „jóféle fekete levessel” és limonádéval kínálták az utazókat. Kunszentmiklóson ételekről gondoskodtak. Szabadszálláson bort és kalácsot kínáltak.

A gondoskodást sugalló előírások mellett az utasítás néhány mondata arról tanúskodik, hogyan igyekeztek a Kiskunságról és népéről idillikus képet mutatni. Megtiltották, hogy bárki a lakosok közül kérelemmel, vagy panasszal forduljon főbírájához. A gazdagság és elégedettség szemléltetésére az utak mellé, ahol a nádor elhaladt, kihajtották az ököracsordákat. Tiszta ruhába öltözött pásztorok bográcsban főzték a tarhonyát, míg más pásztorok dudaszó mellett táncoltak, miközben kulacsból bort ittak és éljeneztek az elhaladókat.

A közölt dokumentumok a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunhalasi Részlegében, Halas város tanácsának iratai között V. 152. N° 17. jelzet alatt találhatók.¹

Bánkiné Molnár Erzsébet

Drága Jó akaró Birák Uraimék!

Felsőleges fő Herczeg a nádor Ispány Urunk, a felséges Herczeg aszszonyval folyó augusztusnak 16^{ikán} vagyis a jövő tsütörtökön hainalban innen meg indulván: Lacházán, Kun Sz. Miklóson, Szabadszálásán, Sz. Imrei pusztán, Vadkerten, Halason keresztül, még az nap korán Theresiapolisban menni, és ott meg hálván; a jószágaiban utazni szándékozik.

Áddig is tehát még D. Kapitány Ur (: kinek ime ezen alkalmatossággal írok, aminthogy azon levél, lovas ember által mindenütt leg sietősebben, 14 órák alatt, a feleletnek leg nagyobb terhe alatt okvetetlen kezébe adatasson:) a szükséges rendelkezéseket meg teszi azonnal a Birák, az említett utakra értelmes előjárókat ki rendelvén, azon utakat, hidakat a leg jobb karban helyeztessék.

Úgy szinte tüstént a leg jámborabb, de jó futó 46 lovakat ki választván, úgy szinte azokhoz a leg jobb és leg józanabb kotsisokat (: kik nyeregből haitani fognak, és minden 2 ló mellett egy kotsis rendeltetik:) ki válogassák, szerszámjait a leg jobb karban helyeztessék.

Nem különben minden községben 12 kised fehér ruhákban öltözött kiss leányokat szedgyenek öszve, kik a felséges Herczegnek, és Herczeg Aszszony-

nak, ki válogatott szép virágokat és különös szép gyümölcsöt nyuitani fognak de mindenből keveset.

Végtére minden Stiora kívántatni fognak 12 lovas legények, tiszta egyenlő nemzeti öltözetekben, és egy vezér, kik az hintók előtt nyargalni fognak – a hol pedig a Stioik meszire terjednek, azok a lovasoknak könnyebségekre, duplázatni, sőt talán triplázatni is fognak.

Öt Hintokban, mindegyikében 6 lovak 4 más hintokban pedig 4 lovak fogattatnak bé- azért szükséges léssen azon pár számra össze szedendő Lovakat, az ki rendelendő kotsisokkal együtt előre össze szoktatni, és előre naponként meg próbáltatni- különösen ajánlom hogy a kotsisok, és lovak jámborak legyenek, a mely ló leg kisebbben bokrosnak, szilainak, ragadosnak, a mely kotsis pedig valaha részegnek tapasztaltatott- ezen alkalmatoságra ne alkalmaztasson – melyért leg inkább a fő Biró felelni fog – azért a Tanács válasza ki mind a kotsisokat mind pedig a lovakat – és azt a polgárookra bizni ne merészeljék.

Ki egyébbr eránt igaz Jó Indulataikban ajánlott mindenkori szíves hailando- sággal maradok. ....11^a aug. 1821.

Igaz szíves jó akarójok
Somogyi Antal palfő Kap.

Igen sietve éczakán

Laczházárul holnap hétfőn délre küldetessen egy lovas posta bé hozzám.

Latzháza vett 12-ig aug. estvéli 10 óraker, expediálta fél óra 11-re Nagy Ferenc nótárius

KszMiklós vette 13-a augusztii reggeli 1 óraker és fél óra alatt expediálta Sinkovits

Szabadszállására hozta Kun Sz. Miklósról Osfai András hadnagy reggeli 4 1/2 óraker kézbe adván épen 5 óraker expediálta Varga Pál jegyző

Kováts Imre Szabadszállási hadnagy reggeli 6 1/2 óraker által adta azonnal expediáltatott Fülöpszállás által. Bankós József

Bizodalmas Drága Nagy Uram Kapitány Uram!

Felséges Hertzegünk és Nádor Ispány Urunk, jövő csütörtökön vagy is 16^a aug. Budáról hajnalba indulván, a Felséges Hertzeg Asszonnyal Theresiapolisba utazni szándékozik egy nap éjtszakára, a mint a menetele iránt költ rendelések, az egész utazásnak módját bővebben elől adják, melyet a mellesleg foglalt Parancsolat elől ád. –

Neterheltesen arra való nézni Kapitány Uram tüstént személyessen azon egész passuson fel jövőn rendeléseket meg tenni. – Ennek következésében ezen pontokat gondolom tüstént halladék nélkül el rendelendőnek lenni.

1°. Az utak, hidak, azonnal éjjel nappal rectificaltván tökéletesen helyre állittassanak.

2°. A Hertzeg 4 kotsiaiban kívántato hat lovak különösen ki válogattak legyenek, úgy szinte a kotsisok is leg alkalmatosabbak, és leg józanabbak rendeltessenek. Mivel a Konyha kotsi 15-én már innen el mégyen, azonak előre kell a rendelést meg tenni. A fen maradó három Hertzegi kotsikban kívántato hat lovakon kívül rendeltessenek még más hat lovak szinte jó kotsisokkal, kik üresen azok kotsik után menvén, ha ne talán tán vagy a lovak, vagy emberek útközben ki gyengülnének, tüstént bé fogattassanak. Azon lovakon kívül gondolok még leg alább 4 hintókban lovakat rendeltetni, talán elég leszsz egy kotsiban 4 lovakat fogattatni, ezek a Magisztratuálisok és más Késérők számára lesznek. Nekem a kotsimban Latzháza Hellység Lovai fogattassanak Sz: Miklósig, onnan a Sz: Miklósi lovak Szabad Szállásig, onnan a Szabad Szállási Lovak egész Szent Imre Csárdáig.

– Kapitány Ur pedig egyik esköttel egész Theresiapolisik Ó Királyi Hertzegséget kíséreni, azért tessék 15^h délre Latzházára fel jönni, én magamis 15^h éttzakára Latzházára ki megyek. Tessék pro 15^h délre ide az Község lovat bé külden, hogy éttzakára ki mehessek, úgy szinte szállást tessék valami privát házban Számunkra (: edgyütt legyünk :) rendelni.

Csak kérem, hogy a Lovak előre összefogatván naponként meg próbáltassanak, ezeket pedig úgy tessék előre rendelni, hogy a Magistratualisok, és több kísézőknek kotsiai a Községek házaiba bent készen várván, a mint és hol a Hertzegnek kotsiai meg állnak mellettek a kotsik szerént, a Lovak hatossan készen álljanak, egyfelől a ki fogott Lovak el vitetnek, más felől pedig bé fogatnak.

3°. Minden station 8 dézsa víz légyen készen, és minden szekérhez négy ember rendeltesen, akik a kerekeket öntözik, úgy szintén a hájj is készen légyen, úgy szintén a hájjazás véget minden kotsihoz két ember álltasson. Azon feljül az illendőségnek megmutatására ezen rendeléseket gondolom szükségesnek lenni:

1. Minden station 12 lovas, egy vezérrel nationalis ruhában várja a Hertzeget a határnál, sőt mivel egy statoról a másakra terhes volna azoknak olly messzire nyargalni azok két három terjedésre is ujakkal váltassanak fel. –

2. Minden községben, szép kisdéd, egyenlő fehér ruhában öltözött kis lánykák, ahol a Hertzegek meg állnak rendeltesenek; ezek válogatott virágokat, és gyümölsöt nyujtsanak szép tányéron a Hertzegének; úgy szinte a második és harmadik kotsibanis lehet egy tányérral adni, de a virág és gyümöls kevés legyen. Lehetne mindenütt 6 pomerántsot is adni. –

3. Minden határ kezdetinél 12 Deputatus légyen, kik sorban állván, egyedül magokat meg hajtsák de tisztességesen legyének fel öltözve. –

4. Ha a Hellységben be érkeznek a szekerek, melyett a zászlóval a toronyba lehetne meg jelenteni, 3 ágyú (: de messze a Hellységtől, még messzebb az uttól, hogy a lovak meg ne ijedjenek :) egy más után süttessenek el. –

5. A Tanáts, és más honoratióra a Város Háza előtt sorba fogják a Hertzegeket mély meg hajtással el fogadni. A mester emberek és más lakosok, oskolás gyermekek és leánykák pedig tiszta ruházatban, da merre a Hertzeg bé mégyen a Hellységbe kétfelől spalint fognak formálni; és azonnal a másik végire midőn el indul, által fognak menni szinte spalért tsinálván edgyik végétől a másik végeig. A hol meg élnek a Hertzegek, a Polgárok kint álljanak és a Népet hajtsák hogy az utat el ne foglalják. –

6. A mint a Városhoz, Hellységhez közelgetnek a Hertzegi kotsik a Harangok mind meghúztassanak, és fojvást harangoztassanak még egészszen ki megyen, hogy továbbra meg sem hallaná. –

7. Latzházán lehetne igen jóféle fekete leves, vagy 15 nagy fintsára valót, de tisztán, semmit sem kell bé főzni készítettetni és szép nagy fintsában az utazókat véle meg kínálni, ugyszinte vagy hat fintsára való kávét, és vagy két ittzére való Lemonádét. –

8. Szent Miklóson ugyan azon italokat, azon kívül valami jó kolbászt, és vagy borjú húst snitzlit vagy rántott csirgét készíteni, de a kolbászok nagyon fűszerszámosak, a vagy foghagymásak ne légyenek. Szabad Szálláson hasonlón mind Szent Miklóson, jó féle fehér és veres bort is, úgy szinte igen szép egynéhány tzipókat, kalátsokat lehetne készítettetni és azokkal a hertzegeket meg kínálni, melyeket a Gróf Pálffy 2^{dik} kotsijára bé lehetne adni. –

9. Ha a Hertzegek le szállani akarnának, szagatott virágok légyenek készen, és egyedül akkor hányattasson le, melyre bé megyen. –

10. Senki instantiával alkalmatlankodni ne merjen. –

11. A Tiszt Urakat is mind, még a honorariusokat is tüstént a statiokra capatitások szerént egész instructioval, hogy kinek mi a kötelessége ki osztani, és rendelni; ezek a Hertzegek és engem Kotsijokban követni fognak, úgy hogy mentül számosabb kotsikkal kíséjük őket. –

nn. Ha Fülöp Szállásán keresztül találnak menni, úgy szinte minden tisztelet meg adattasson mint a többi községben, de semmiféle eledel ne készíttessen.

El nem kell fejelteni, hogy a LV. az Árnýék Székek mindenütt tiszták légyenek, úgy szinte az udvar melyen azokban a bé menetel vagyon.

Talán jó volna ha minden Város, vagy Falu elején a merre bé jön a Hertzeg musikáltatni a tzigányokat, de a harang szó véget talán azt majd hallani sem lehet.

Kérem Kapitány Urat, hogy mindezeket, mind pedig más tiszteletre tzelzó és bizonyitto környül állásokat, tessék szoros effectusba venni, hogy Hertzegünket mentül zifrábban fogad hassuk. –

Szeretném ha szerdán délre Pestre fel jöne Kapitány Ur, hogy annál bővebben értekezhetnénk; – de addig tessék mind ezeket szorossan és jól el rendelni.

Ki szivességében ajánlott, álhatatos igaz tisztelettel vagyok Pesten 12. aug. 1821. az Ur Kapitány Urnak le kötelezett szolgálja

Somogyi Antal

Bizodalmas Nagy Uram, Kapitány Uram!

Nem emlékezem ugyan, hogy Halas a Marsch – Routtában foglaltatik e? azonban hallom, hogy a Fels: Herczegeknek Halason szinte keresztül menni kelletik, ha úgy vagyon a dolog, ott szinte tessék minden rendeléseket, mellyek a tisztelet meg adásához tartoznak, meg tenni, Deputatusokat, Lovasokat etc. rendelni.

Hallom hogy szinte Fülöpszállás felől és alól több féle erek iszapos vizes helyek az úton találatnak, ezeket tessék szinte minden ki telhető módon a leg jobb karba helyezettetni, és tökéletesen helyre hozni.

Az igaz magyar szivességnek, és tiszteletnek meg mutatására sokat akartam ugyan még rendelni, de a Községeknek nem akarok költséget okozni és magamat ect. – subsumáltatni.

Azért azon czeremoniákon kívül a mellyeket rendeltem, ha többet tettzik gondolni, és rendelni, a hódolásainknak meg bizonyítására, nyilvánságos jelelt mutatni fogjuk.

Jövő szerdán ebédre szivessen el várom Kapitány Urat, hogy bővebben e dologról értekeznén, szerdán délután éjczakára Laczházára mehessünk, és ott a Fels. Herczegeket be várván, együtt egész alsó Báts Vármegyei Statióig kísérhessük.

Kiegyéb eránt szivességibe ajánlott, mindenkori tisztelettel vagyon az Ur Kapitány Uramnak Pesten 13^a aug. 1821. kész köteles szolgálja

Somogyi Antal

Tellyes Bizodalommal való Drága Nagy Érdemű Eskütt Uram!

Tekintetes Nádor Ispányi Fő Kapitány Ur azt méltóztatott most leg közelébb általam vett levelében tudtomra adni; hogy T. Pest vármegyei V. Ispányi Ur, Ó Cs. K. Herczégse utazása eránt olly rendelést tett a Pest Vármegyei Helyeken; hogy a merre Ó Cs. K. Fő Herczégse utazni fog; azonn a részen a Barmok, és ménesek, az ország út széleire állíttassanak.

Hogy tehát a Mi Megyénken leendő keresztül menetele közben az ország utakon Ó Cs. K. Herczégse distrahaltasson; hivatalossan kérem az Ur Eskütt Uramat; hogy a melly úton Ó Cs. K. Herczégse a Halasi határba által utazni fog; a zombós tó környékire állíttassa oda az ökör csordát; ahol az ökör csordások szóga fán valamely nagy bográcsba vagy kását, vagy tarhonyát ganéj

tüznél főzzenek s egy becsületes ember fel vigyázása alatt kulatsból bort iván, a Fels. Herczegnek mellett leendő el menetelekor duda szó mellett pásztorosan tánczolván, a közben a Fels. Herczegnek vivátokat kiáltanak.

Melly hivatalos jelentésem után szokott tisztelettel vagyok.

Fülöpszállásán die 14^a aug. 1821.

Tisztelt Eskütt Uramnak

készköteles szolgája

Kármán Pál

D. Kapitány

Idégen szavak: capatitas = képesség; deputatus = küldött; distrahal = elvon (figyelmet); D. Kapitány = districtualis, kerületi kapitány; effectus = megvalósítás; expediál = továbbít, kézbesít; fintsa = csésze, bögre; instancia = kérelem; instructio = utasítás; magistratualis = elöljárósági; marsch routta = meghatározott útvonal; nationalis = nemzeti; palfő. kap. = palatinalis, nádori főkapitány; passus = útlevel; pomerants = narancs vagy citrom gyümölcs; rectificaltattván = egyengettetvén; snitzli = szeletelt hús; spalin = sorfal; stacio = állomás, lóváltó hely.

Földosztás a „Kalmárok útja” mentén 1786-ban

Kovássy Illés (1755–1811) kormánybiztos

Régmúlt idő mendemondáit, valamint családi hagyományok eredetét bogozva, érdekes történetre és bizonyítékaira leltem. Az előkerült dokumentumok egymásra rakott tégláiból olyan eseménysorozat képe alakult ki, mely Szabolcs-Szatmár-Bereg és Máramaros megyék népeinek közös küzdelmét örökíti meg.

A történetet körülvevő romantikus és mitológiai hasonlatok eltávolítása, helyesebben mai fogalmakra történő lefordítása által, a francia forradalom előtti évek sajátos reformját ismerhetjük meg.

II. József reformtörvényei Máramaros népeinél élénk visszhangra találtak. Ebben szerepet játszott a császár 1773. júliusi látogatása, mely külsőségeiben nélkülözte a pompát, eredményeiben pedig kedvezményeket jelentett a megyének. Míg a kíséretét alkotó elaggott

tábornokok csak kocsin voltak képesek megtenni a hegyi utazást, addig József lovon érkezett Erdély felől, s így járta be a vidéket egészen Kőrösmezőig, ahol gyermekkorra erdészét is felkereste.

Látogatása befejeztével jelentős összeget utalványozott az utak javítására, építésére. (A rónaszéki sóvágókat többszáz arannyal segítette.) Rendelkezett, hogy az élelemben amúgy is szegény megyébe lovas katonaságot ne szállásoljanak el. A városi és erdész fiatalokat pedig földmérésre és telekkönyvezésre kezdte taníttatni. Ezeknek a juttatásoknak eredményeként, Máramarosban ma is elismeréssel nyilatkoznak II. Józsefről.

1785 őszen, Mihály napján, a megye déli részét övező Cibles havas felől nagy vész támadt a földekre. A rege szerint, a mindent világra hozó természet anyja Cybele és Junó istennők éltek a csúcsokon csöndes magányukat. Történt azonban, hogy „Czibele, azaz a Föld, úgy adódik itt elő, mint amely régen haragszik Máramarosra azért, hogy a földet nem művelik úgy, mint kellene” – hanem inkább a sóaknak művelésével és fauszatással foglalkoznak. Ezért haragjában fagyot teremtett, sőt Junót is rávette, hogy „szaggassa meg a fellegeket” és bocsásson záporokat a földre, „mely a föld színét ujjjólág el borítja”. (Ennek a mitológiai hagyománynak élő emléké 1972 júniusában – koltói látogatásom idején – magam is tapasztaltam. Hirtelen mennydörgéssel kísért eső, nagy hideg támadt, s ekkor a helybeliek azt mondták: haragszik a Cibles, kitör a vulkán is!)

A régi történet idején a korai fagy, az utakat elmosó hatalmas esőzést követő árvíz után súlyos helyzet állott elő. A szükében lévő, hiányos élelem mindjobban fogyott és 1786 év tavaszán már éhség ütötte fel a fejét. Amikor alig volt már ennivaló, „korpa, csalán, kocsány, rügy és fűrészporból kenyér” maradt a falvak és hegyoldalak szegény népének utolsó menetsége. A helyzet nem tűrt további halasztást, ezért a megye II. Józsefhez folyamodott segítségért.

Az 1785–1787 évek máramarosi éhségének leküzdésében tevékeny részt vett „Gáti István, a Helvetiai Valláson lévő szigeti Ekklesiának lelki Pásztora” is. 1792-ben, kilenc énekből álló verses könyvben örököltette meg a történetet. Az előbbieken idézett mitológiai hasonlatokkal fűszerezett eposza – más források mellett – megrázó életszerűséggel eleveníti fel a tragikus éveket, azokat az erőfeszítéseket, melyeket sorsának javítására, pusztá életének megmentésére a szenvedő nép kifejtett.

Midőn máramarosi szépapám és Szatmár megyei szépnyám, Hunyadi Julianna romantikus házasságának történetét kutatva rábukkantam erre a könyvre; ahogyan belemerültem a régi stílusban fogalmazott sorok olvasásába mindinkább a történelmi háttér, és maga a szörnyű éhség kiváltotta emberi élniakarás ereje fogta meg képzeletemet. Különösen meglepett az a kétségtelenül ügyes akció, amellyel leküzdötték a vészt. Tömören úgy jellemezhető ez, mint útépitési közmunkákkal összekötött, kedvezményes gabona- és földjuttatás. Szükséghelyzet váltotta ki a központi hatalom részéről a megoldás kényszerűségét, mely II. József reformjai iránt továbbra is biztosította Máramaros szimpátiáját, de az adott helyzetben előnyöket jelentett a népnek is. Két év alatt ugyan csaknem 20 000 lakos hagyta el a ritkán lakott vármegyét. Százakra ment az éhség és betegség következtében elhaltak száma, akiknek elhantolására már deszka sem jutott, csak „rongyos lepedőbe” tudtak temetkezni.

Ilyen helyzetben érkezett Máramarosba II. József üzenetével Splényi János. Teljhatalmat adó „petsétes levelet” hozott. Gáti István azt írja: „Ekkor a leg-híresebb Gazda, köztük Kovási Illyés volt – a Batizi Árandával, ki éppen akkor bajolt.” Neki adta át a levelet Splényi, és kérte, vállalja el az éhség leküzdésére szolgáló megbízatást.

A romantikus rész ebben a történetben csupán az, hogy a kijelölt megbízott (ma kormánybiztosnak neveznénk), az 1786. január 25. nyírmadai menegzőjéről hazatérve Máramarosszigetre, éppen akkor töltötte mézesheteit: „Hijmen illatos Rósákat ágyokra tsak most téptt.” Az árvíz okozta károk, a helyi gazdasági ügyek különösen igénybe vették, ezért húzódtott a tisztség elvállalásától. Végül „A Ditsőség szerelme, erőt veszen a Szívén – Győzedelmet vett a Haza, s Vénus gyenge hívé.”

Debrecen, Tokaj, Szolnok, Tiszafüred, Heves vidékét, „A Gabona Nemzésnek legtermékenyebb” földjeit járta be. A pátens és 18 000 forint birtokában felnyitatta a királyi gabonatarakat, s „vesz is mint egy harminc ezer köböl élelem”. Végre megindult a szekereken és tiszai tutajokon az élelem jelentő gabona Máramaros felé. „Hozzánk vissza tér, betegem, de áldott hír jó vele, hogy a vánszorodott Népnek elég kenyeret lele”, – emlékezik Gáti István, akinek előterjesztésére, a kormánybiztos életmentő munkásságát „az ekklesia dísze” jelzővel örököltette meg jegyzőkönyvileg a máramarosszigeti református egyház.

Az első szállítmány csak némi lélegzetvételt tett lehetővé, ezért megbízta Lér Károlyt, a tokaji sókincstárnokot, hogy az északi részeken folytassa a felvásárlást. Őt követték a többiek; „Mások Károlyból, Szatmárból, Vay József meg a Nyírségből.” Minden vidékről gördültek a gabonaszállító szekerek. A bihariak a nagy esőzéstől elázott utakba bele is ragadtak.

A vész leküzdésének java azonban ezután kezdődött csak. II. József rendelkezéseket bocsátott ki a „kárt vallott emberek kárának visszafizetéséről.” Tárakat állítottak fel, mégpedig Pénz-Tárakat és Segedelem-Tárat a gabona szétosztására. Sőt: „a régen tárgyazott földmérés is munkába vétetett.” Mozgósították Máramaros egész lakosságát. A legyengült emberek ritkán tapasztalható lelkesedéssel és élni akarással láttak a nehéz munkához. Irtották a fenyveseket, vízen szállították a sót Szolnokig, hogy további pénzre tegyenek szert. Ezzel kapcsolatban, mint érdekességet kell megemlítenem, hogy – az elmúlt évek során Isaszegen hallott hagyomány szerint – Nagykatán, Isaszegen át, az ún. Rospont-úton fuvarozták Dunaföldvárra a tutajokon Szolnokig szállított máramarosi sót. A száraz Rospont-úton nyáron szekeret, télen szánkót használtak erre a célra, s magát az utat is ennek a célnak megfelelően építették kétnyomúra.

A megye minden részén – Huszt, Técső, Sziget, Ruszkova, Leordina útvonalon (legújabb kutatások eredménye szerint ez volt a *Kalmárok útja*) megindult az útépités Moldva felé, hogy „keresen ki-kí Pénzt, amellyen osztán Gabonát vehessen.” Mérőláncokkal (mely Mária Terézia idejében 10 ölt tett ki) mérték a földeket; zászlókkal, cövekekkel jelölték meg a kimért területet. Vázrajzokat készítettek „hordozható asztalon”, s a helyszínen kinyomozták és tisztázták „a mérendő földnek örökségit”, és jogi helyzetét. „Munkájuk érdemüül” kapták a gabonát, mellyel bevethették a kijelölt földet. Lépésről lépésre hódították meg a természetet, küzdötték le annak romlását okozó erőit. Egy másik korabeli, latinul írt napló szerint „az új és jobb közutak, nem is egy csupán, hanem Huszt felé az egyik, a másik a hegyeken át Szatmár határáig készült el”.

A nép munkája azonban áldozatokkal járt!

Az életmentő munka hevében Máramarosszigeten a „Serház mellett szakadt a part négy emberre, s eltemette őket”. Técsőnél, munkába sietve tizenhatan fulladtak a jeges vízbe. „A serénység vesztette el őket.”

A természeti csapás mihamarabbi leküzdése érdekében II. József akként rendelkezett, hogy „öt napon át dolgozzanak, még is hatra vegyenek jutalmat.” Ez lett a gabona- és földváltás alapja. Íme, a fizetett szabad szombat korai előde kétszáz évvel ezelőtt!

Amidőn lassanként már leküzdötték a válságot, a természet erői még „pestist” is bocsátottak a megyére, mert a „járványos bőrbetegség és pestis a lábokról hús-huszonnégy órák alatt levette még az erőseket is.” A Gáti István által megörökített orvosságok és gyógymód leírásából talán nem is pestisre, hanem az éhség következtében legyengült szervezet vitaminhiányára kell következtetnünk. Némelyeknek ugyanis használt a nyers szalonna, másoknak az ecet, bor vagy „káposztás lé és Tsudálatos, némelyeknek a szilvapálinka.” És ekkor honosodott meg Máramarosban a burgonya is!

A sókamara által fizetett és szétosztott orvosságok, az árvízről elrohadt és oszladozó gazok elégetése, végül a jó idő is hozzájárult, hogy a két évig tartó megpróbáltatásokon győzedelmeskedjenek.

A szenvedő és hőiesen dolgozó nép áldozatvállalását ekkor emlékoszloppal örökítette meg Técső városa:

*Itt nyugszik a nagy Éhségnek tizenhat hív embere,
Kiket a meg ölő Tisza, a víz fenekére vete...
Utas! Lásd meg, itten jutott mindenik nyugalomára...
Ezen utat, szegénységnek köszönd, kívánj jót rájuk,
Hadd tudják meg a Maradék, hogy ez Út ő Munkájok.*

Dr. Kovássy Zoltán

Sóvidéki népi állaturusosok

Néprajzi ismereteink hiányosságát igyekeztem pótolni, amikor az a gondolatom támadt, hogy az egykori Udvarhely vármegyében levő Sóvidék falvaiban élt és élő állaturusosok neveit s ha lehet gyógymódjaikat, receptjeiket felkutassam, lejegyezzem.

A Sóvidéken az állattenyésztés a mezőgazdaság fontos része volt. Lovat tartottak igavonó erejéért. Szarvasmarhát és bivalyt szintén igavonó erejéért és a naponta egyszer-kétszer előforduló tejéért, húsáért és melléktermékként a trágyájáért értékelték, mely nélkül a sóvidéki föld nem termett gabonafélét, s emelte a kaszálóterületek szalastakarmány-hozamát is.

Egy-egy ló vagy szarvasmarha elhullása nagy anyagi kár volt a gazda számára. A summa pénz a háznál mindig a nagymarha eladása jelentette. A marha árából fizették az adót, vásároltak lábbelit és más ruhaneműt télire a család számára. De nagyon sok ember a marha árából építtetett házat, csúrt és más szükséges épületeket a gazdasága számára, vagy házasa részére új bennvalót. A legtöbben birtokot is a marha árából vásároltak. Az ügyes gazda az eladott állat helyébe mást nevelt.

A juhot is hasznos kicsi állatnak tartották, hiszen a juh gyapjúja nélkül szinte elképzelhetetlen volt a népi öltözködés. A szürkejuh gyapjából készültek a bőrből szegett, fésült ujjas (kabát) posztók. A fehérjuh gyapjából a szép fehér székelharisnyának üttettek posztót, a korondi és parajdi ványolókon. Ugyancsak a juh gyapjából készültek a híres sófalvi csergék.

Kecskeket is szerettek tartani azok, akik már megszokták, bőséges egészséges tejéért, húsáért, bőréért. A kecsketejnek gyógyhatást is tulajdonítottak, az árcsói fürdőn kecsketejes borvizet itattak a betegekkel, a szováti Veress-féle Gércz sósfürdőben ugyancsak kecsketej-el kúrálták a betegeket.

A Sóvidéken a legszegényebb ember is abba járt, hogy tavasszal valami úton-módon egy malacocskát megakasszon, és azt decemberre hizóvá nevelje. Igen szegény háztájnak tartották, ahol disznót nem vágtak karácsonyra.

Ezeket az állatokat a gazdáik féltették, óvták betegségetől, ki is alakult a népi állatgyógyítási ismeret a nép között. De ezenkívül majdnem mindegyik faluban akadtak olyan emberek is, akikhez bizalommal fordult a nép beteg állatja meggyógyítása érdekében. Ezeket állaturusosoknak nevezték, és részben szakosodtak is. Egy részük csak a szarvasmarha-urusolásához értett, más részük a lóurusoláshoz, továbbá olyan is akadt, aki apró állatokat, juhot, kecskét, disznót gyógyított. Itt kell megemlítenem, hogy a vidéknek csak 1941-ben lett állandó járási állatorvosi rendelője, és csak az utóbbi időben lettek a községek, falvak állandó állatorvosi szolgálattal ellátva.

Falvanként sorolom fel azoknak az állaturusosoknak a nevét, akiket számon tart még a népi emlékezet, valamint azokét is, akik még élnek s nemrég hagytak fel az állatgyógyítással.

Felsősófalva: Szász Zsigmond (1859. XII. 14.–1938. IV. 25.), követte az ugyancsak Zsigmond névre hallgató fia (1899. III. 26.–1973. II. 2.), olyan hírnévnek örvendtek mind a ketten, hogy a környék falvaiból hozzájuk vezették a gyógyításra szoruló beteg szarvasmarhákat. Ha az állat legyengült, hogy a lábán nem tudott elmenni, akkor szekérral értük mentek és elvitték a beteg állathoz.

Korond: Fábián János (1800–1951. július 1.) veje volt a felsősófalvai id. Szász Zsigmondnak, akitől az állaturusolást tanulta. Lőrincz Lajos Alszeg utcai (1874–1943), fia Gyula (1913. X. 12.–1981. III. 24.), Koszta György – aki jó fogdosó hírében állt – majd követte fia György (1902). A kicsikkant (marjult) lábú állatokat hozzájuk vezették, hogy fogdosással helyre tegyék.

Atyha: Kiss Vencelt és Máthé Jánost említik, akik a század első felében foglalkoztak állaturusolással.

Parajd: Fülöp Mihály, a ma is élő Fülöp Márton (szül. 1914. III. 17.) fia.

Alsósófalva: Káli Lajos, Samu Dénes, Kovács Sámuel, aki jó kovács volt és egyben lóurusosként is hírnévnek örvendett. A ma is élő Kacsó Géza (szül. 1904. II. 25.) lóurusos, akinek a híre eljutott egész Márafalváig, Ilyésmezőig. A lovaknak a gyógyítását és herélést – a csikókat fenn állva herélte – a katonasága idején tanulta. Besszarábiában teljesített katonai szolgálatot, és ott egy állatorvos ezredes mellé osztották be, aki ezred-állatorvosként teljesítette a szolgálatot.

Sóváradi: Tóth Dénes (szül. 1892. IX. 25.) katonasága idején szanitéc (egészségügyi) iskolát végzett Gyulafehérváron. A marhaurusolást anyai nagyapjától a nyárádmagyarosi Adorján Lajostól tanulta és eljárt gyógyítani Nyárádszeredáig, Ilyésmezőig, Erdőszentgyörgyig. Az utóbbi időben nem mert foglalkozni állatok gyógyításával.

Fenyőkút: Tófalvi Kicsiné István foglalkozott a század elején lóurusolással. Tófalvi Jancsi György (szül. 1919. szeptember 10-én) az 1970-es éveknek a végéig foglalkozott állatgyógyítással.

Szolokma: Kovács Imrét említik a század elejéről, aki értett a lóbetegségekhez. Egyébként Szolokmából és Siklódról a beteg állatokat a század első felében Kűsmödre Fodor Mócsi bához vezették.

Szovátáról, Siklódról, Ilyésmezőből, Pálpatakáról és Békástanyáról nem sikerült felkutatni a nép emlékezete által számon tartott állatgyógyítókat.

A negyvenes években a marosmegyei Rigmány községből György Sándor állatgyógyász járt fel egészen Parajdig beteg állatokat gyógyítani. 1943-ban Parajdon száj- és körömfájást akart gyógyítani, de az akkori állatorvos nem engedélyezte a gyógyítást, s a csendőrség letartóztatta. 1943. július 10-én dr. Mócsi Károly ügyvéd úrnak írt leveléből az tűnik ki, hogy a csendőrség faggatására nem árulta el receptjeit. A szolgabíróságra kísérték és ott jegyzőkönyvet vettek fel, hogy megbüntessék.

Ezen népi urusosoknak a helybeliek pénzt a vizsgálatért, gyógyításért nem fizettek. Kapálással, kaszással, aratással és más mezei munkákkal igyekeztek megfizetni. A más faluból jöttek is tetszés szerinti pénzüsszeget adtak, pálinkát vagy dohányt vittek.

Ma már az állatorvosokon és állategészségügyi szakkadereken kívül senki sem foglalkozik állatgyógyítással.

Eppen ezért határoztam el, hogy néprajzi ismereteink bővítése szempontjából a Sóvidéken lakók emlékezetében élő recepteket lejegyezzem. Sikerült összegyűjtenem 225 receptet, melyekből izelítőnek itt csak egy párat említek meg.

Felsőősfalváról: Szász András, aki 1929-ben született, az apjától Szász Zsigmondtól eltanult következő receptekre emlékezik, mivel ő maga is az apja halála után egy ideig foglalkozott szarvasmarhák gyógyításával. **Csömör:** 1/2 liter tej, 6 cikk fokhagyma, fél marék fenyőbors, 1 kanál bűdöskővirág (kén). Ezeket össze kell vegyíteni, és az állatba éhgyomorral beletölteni. **Vérgyulladás:** Érvágást kell csinálni, nyakon és nyelven. Orvosság: 12 liter vízbe egy fél marék fehérmályvát, egy fél marék marhafarkkóró-virágot, 1 kupa (kb. 1 1/2 liter) búzadarát kell beletenni. Ezeket fedő alatt meg kell főzni, és minden két órában 1/2 litert az állatba kell tölteni, ehhez előzőleg hozzá kell tenni egy evőkanál bűdöskővirágot.

Korond: Fábán Áron, aki 1927 május 10-én született, és a már említett Fábán Jánosnak fogadott fia, elmondja, hogy nagybátyja, illetve nevelőapja semmit sem jegyezett le, így írásos emlék nem maradt fenn. Ő maga hallotta és eltanulta a következőket: **Borjadzás idején:** Ha a tehénnek a póklája (placenta) nem jött el, abrakban lósósdimagot etettek. Egy kupa kendermagot megtörtek, arra vizet töltöttek, és egy sörösüveg segítségével beletöltötték a tehénbe. Ha ez nem használt, akkor egy véka (20 liter) rozstot megpergeltek (pörköltek) a kenyérsütő kemencében, ezt a malomban megdaráltatták, minden reggel egy kupa darából locsát csináltak, és ezt etették a tehénnel. **Ínszakadás:** Ha a tehénnek a két szarva között, a bőrt könnyedén fel tudta fogni, ínszakadást állapított meg. Az is a tünetek közé számított, ha a farkahegye könnyedén hajlott. Ilyenkor a szarvai között és a farkán vérezést csinált. A vérezésnél vágott sebbe konyhasót tett. Vérezést csinált az állatnak a nyelven is. A nyelve alján levő véreteret vágta meg azzal, hogy az a szívről jön, abba sőt nem tett.

Parajd: Fülöp Márton, aki 1914. március 17-én született, s csak szarvasmarha-urusolással foglalkozott, receptjeit nem írta le, 1981. március 8-án a következő recepteket diktálta le: **Tüdőgyulladás:** Nagy lázról, szuszogásról ismeri fel, kézérítéssel észleli. Gyógyszer 1 liter tej, fél marék fenyőmag megtörve, egy közepes fej vereshagyma, 5 cikk fokhagyma. A hagymát olajban meg kell dinstelni, ezeket tejbbe beletéve egy sörösüvegből az állatba kell tölteni. Minden órában vizes borogatást kell tenni az állatra. **Száj-láb fájás:** Kukoricalisztet kell pergelni, kékkövet porrá törni, a liszttel össze kell keverni, ezzel a körmök közét kell behitni és a szájban a beteg részeket be kell dörzsölni. Igen jó a kreolin hígított oldata.

Alsóősfalváról: Kacsó Géza, aki 1904. február 25-én született 1980. november 17-én az alábbiakat mondja: Ő maga csak csikók herélésével és csikók, lovak gyógyításával foglalkozott. Eleinte a herélendő csikókat a földre lehúzva herélte, de később iskolát csinált és itt másodmagával lábon állva herélte az előkészített állatot. Csak azért kellett egy segítség, az állat farkát fogja felre, hogy ő tudjon dolgozni. A lovaknál felismert mindenféle betegséget.

Nagyobb részt gyógyszerertári gyógyszerekkel gyógyított, injekciókat is használt. Receptjére még az 1950-es években Szovátán, Parajdon és Korondon kiadták a gyógyszereket a gyógyszerertárak. Azonban, ha szükségét látta, alkalmazta az alábbi orvosságokat is. Az 1970-es évek elejétől már nem foglalkozik a lovak gyógyításával, mivel a parajdi állatorvos dr. Szabó Vilmos az állatgyógyításért kétszer megbüntette. Vizeletelállás: Egy téglát megmelegített, a lónak a vaszörája alá tette és arra ecetet csepegtetett. Ettől a vizelet megindult. *Keheesség*: Kehes lónak búzakorpát ajánlott előre megnedvesítve, hogy ecetesedjen s azután adta az állatnak. Azt javasolta, hogy a száraz poros takarmánytól, száraz abraktól óvni kell, főképp tavasszal a takarmányt és abrakot megnedvesítve kell etetni. A kehes csikót fűzfa rével (korhadat fűzfa) is füstölték.

Sóvárád: Tóth Dénes, aki 1892. szeptember 25-én született, szarvasmarhát, lovat, kis állatokat is gyógyított. Leírt receptjei nincsenek. 1981. május 24-én az alábbi recepteket mondja el: *Puffadás*: Trokárt használt, az állatnak a horpacán alul beszűrt és a szelet kiengedte. *Hasmenés*: Egy marék rutát megfőzött másfél liter borban, s ezt a főzetet háromszor beletöltötte az állatba. A bivalyokat nehezen lehetett gyógyítani, az orvosságot csak úgy tudták beletölteni, ha a földre lehúzták.

Fenyőkút: Tófalvi Jancsi György, aki 1919. augusztus hó 20-án született és az 1970-es évek elejéig foglalkozott állatorvoslással, 1981. szeptember 15-én egy noteszt adott át nekem, melyben receptek vannak kézzel írva. A noteszban a receptek előtt a következő áll: ha valamely állat beteg, meg kell keresni azt a betegséget, melyet felismertek az állaton, a betegség cím mindenhól alá van húzva és leván írva a Tünete és úgy ahova leván írva meg kell orvosolni és úgy Isten után lehet segíteni. Küsmöd 1940. III. hó (aláírás hiányzik). *Sarjadzás a lábón*: Árvacsihány, vereshagyma, só, kékkő, hájjal összetörve és azzal kell bekötöni. A szájába egy fél kupa édes tejbe 11 szem szer, ugyanannyi szekfűbors, egy lövés puszkapor, és ember ganét egy keveset. *Ijedtség ellen orvosság*: Rutafű, egérfarkúfű, Szi gomba, bánti mag. Ezeket össze törve, vízben beadni, akár mely időben és az embernek is használ.

Küsmöd: Szöcs Lajos tanító (szül: 1938. április 4-én, Küsmödon) lejegyezte 1980. május 10-én a küsmödi id. Simó Ferenc 59 évestől Fodor Mócsi bá tudománya alapján: Beteg állatok ezelőtt, régimódi urusolása házilag gyógynövényekkel címmel. *Szarvasmarháknál*. *Gyomorgyuulladást* kap az állat vagy megcsömörlik, abban az esetben a következőt csináltak. Farkasalmafa-lapít köménnyel összefőztük 4–5 liter vízben és a szájon keresztül éhgyomorra betöltöttük az állatba. Növendéknél kevesebb adagot csináltunk, borjaknál még kevesebbet. *Szemfájás-szemhályog* esetében – Kurucbékával megdörzsölni a szemet. Cukorport kell fűjni szembe. Kristály fehérüveget kell megtörni, fátol szítán keresztül szítálni és azt a port belefűjni a szemébe amelyik fáj, naponta csak egyszer, több napon át meg kell ismételni míg helyre jön az állat szeme. A kezelés minden állatra vonatkozik, melyiknek a szeme megfájdul, vagy hályog lesz rajta. Elmondta Küsmödon 1981. augusztus hó 15-én tapasztalat alapján Szöcs Lajos 70 éves. *Lovaknál*: *Hasfájáskor*: Ha rúgja a hasát, fekszik a földre, nyög, 1 fél marék fenyőmag (borsika), 4 fej hagyma, azt 3 liter vízben és kétfelé osztva bele kell tölteni. *Disznóknál*. *Orbán*: aminek jele, hogy piros foltok jelennek meg a hason. Papmonya gyökeret kell húzni a fülébe, ami olyan vékony, hogy tübe lehet fűzni. Ettől helyrejön és az a rész, ahova húzták, kilyukad, leesik. Régebb gyerekelhajtásra is használták, igen veszélyes növény.

Ma már az állatorvosi tudomány annyira előrehaladott, és a nép maga is bízik a tudományos gyógyításban, hogy a fenti recepteknek csak néprajzi értékük van.

István Lajos

Irodalom:

1. Balogh Jenő: Sírba akarja vinni titkát Zsiga bá. Keleti Újság Kolozsvár, 1943. II. 14. – 2. Debreceni László: Sírba szálló népi orvoslás. Keleti Újság, 1943. március 21. – 3. Dr. Mócsi Károly, ügyvéd úrnak írt levél. György Sándor, Rigmány Maros – Torda vm. U. p. Nyáradszereda 1943. 7. 10. Dr. Csertán Márton tanár levéltári kutatásai. – 4. Dr. Nagy József: Az orvostudomány és a népi gyógyítás. Keleti Újság Kolozsvár, 1943. IV. 4.

Magyarok a Kárpátalján

A terület megnevezése az évszázad folyamán többször is változott: neveztek magyar Rusznak, Kárpáti Rusznak, Kárpátontúli területnek, Kárpát-Ukrajnának stb. Jelenleg is három megnevezés él a használatban: a hivatalos ukrán név Zakarpattya, a hivatalos magyar név – Kárpátontúli terület és a magyar köznyelvben használatos – Kárpátalja. Ez utóbbival találkozunk újabban a sajtó, a rádió, a televízió nyelvében.

Attól függetlenül, hogyan nevezzük ezt a vidéket, tény, hogy csodálatosan szép vidék; erdőivel, hegyeivel, folyóival, szanatóriumaival, üdülőivel, a múlt megannyi emlékével, múzeumaival, sajátos kultúrájával vonzza az embereket. Európa közepén helyezkedik el. Területe 12,8 ezer km², négy állammal határos: Lengyelországgal (33 km), Csehországgal és Szlovákiával (98 km), Magyarországgal (130 km) és Romániával (205 km).

Az 1989. január 12-i népszámlálás adatai szerint lakosságának száma 1 millió 252 ezer. Nemzetiségi megoszlás szerint: 77,8% ukránok, 13,7% magyarok, 3,6% oroszok, 2,3% románok, 0,7% szlovákok, 0,5% cigányok, 0,3% zsidók, 0,3% németek, 0,8% egyéb nemzetiségűek. Összesen 42 nemzetiség képviselői élnek a területen.

Kárpátalja 13 járásra oszlik: ungvári (191 ezer), munkácsi (190 ezer), beregszászi (86 ezer), nagyszőlősi (113 ezer), ilosvai (97 ezer), perecsenyi (33 ezer), nagybereznai (31 ezer), szolyvai (56 ezer), técsői (165 ezer), huszti (126 ezer), volóci (27 ezer), mezsgorjei (51 ezer), rahói (86 ezer). Nagyobb városai: Ungvár (117 ezer), Munkács (85 ezer), Técső (45 ezer), Huszt (39 ezer), Rahó (39 ezer), Nagyszőlős (37 ezer), Beregszász (33 ezer), Ilosva (25 ezer), Szolyva (22 ezer). A magyar ajkú lakosság főleg a beregszászi (71,3%), az ungvári (38,1%), a nagyszőlősi (26,3%), a munkácsi (12,4%) járásban él. A nagybereznai, a perecsenyi, a volóci és a mezsgorjei járásban magyarok nem élnek, illetőleg pár családra tehető a számuk.

A terület folyói: a Tisza, az Ung, a Latorica, a Borzsa, a Tereblja, a Rika, a Tereszva. Hegyvidékének háromnegyed részét a Kárpátok hegygerince alkotja. Hágói: Uzsoki (889 m), Vereckei (841 m), Volóci (1014 m), Toronyai (941 m), Jablonecki, illetve Tatár-hágó (931 m). A Kárpátok legmagasabb csúcsa a Hoverla (2058 m). Legalacsonyabb pontja Javorovo – 103 m a tengerszint fölött.

Az ukránok után tehát a területen a magyarok vannak számbeli többségben. Az 1959-es népszámlálás szerint számuk 154 700, az 1979-es szerint 158 000, az 1989-es szerint pedig 165 000 volt. Tudnunk kell, hogy a vegyes házasságok száma kb. 5 ezer, s a gyermekek nemzetiségét aszerint írják be, milyen nemzetiséghez tartozónak vallják magukat 16. életévük betöltésekor. Ilyen alapon a magyar sajtó mintegy 200 ezer magyarról ír.

A Kárpátalján élő magyarok helyzetéről képet alkothatunk, ha számba vesszük, milyen sajtótermékek jelennek meg, van-e magyar nyelvű rádiózás, tv, kulturális és tudományos intézmények.

Két területi lap jelenik meg: a Kárpáti Igaz Szó és a Kárpátontúli Ifjúság. 3 járási lap: Ung-vidéki Hírek (ungvári járás), Beregi Hírek (beregszászi járás), a Szőlősi Hírek (nagyszőlősi járás). Most Panoráma címmel új lap indult a munkácsi járásban. Beregszászban amatőr népszínház tevékenykedik. Tavaly 16 magyar fiatal kezdte meg tanulmányait a Kijevi Színművészeti Főiskolán, akik Magyarországon kapnak majd kiegészítő képzést. Minden nagyobb településen öntevékeny népi együttesek vannak. A területi filharmóniának magyar csoportja is van, akiket Magyar melódiák néven ismer a közönség.

Két könyvkiadó foglalkozik magyar nyelvű kiadással: a Kárpáti és a Ragyanszka Skola. Mindkettő szoros együttműködést épített ki magyarországi kiadókkal. A Kárpáti Kiadó például 17 millió könyvet adott ki magyarul, főleg szépirodalmat. A Ragyanszka Skola magyar nyelvű tankönyvkiadással foglalkozik.

Kárpátalján jelenleg mintegy 70 magyar nyelvű prózaíró és költőt tartunk számon. A Sugaras utakon című gyűjteményben – 1985-ben jelent meg a Kárpáti Kiadó gondozásában, az ungvári egyetem magyar filológiai tanszékének válogatásában, s amely az első magyar irodalmi antológia is egyben e területről – 35 alkotó kapott helyet: többek között Kovács Vilmos, Balla László, Balla D. Károly, Szalai Borbála, Füzesi Magda, Sütő Kálmán, Finta Éva, Dupka György, Vári Fábián László, Balogh Balázs, Kecskés Béla, Nagy Zoltán. A terület alkotóinak publikációs lehetőségei: irodalmi melléklete van a Kárpáti Igaz Szó című napilapnak, évente megjelenik most már az Évgyűrűk című irodalmi gyűjtemény, a Kalendárium is rendszeresen közli írásait; nemrég indult meg Magyarországon a Hatodik Sip című folyóirat és a Kárpátalja című újság.

Az ungvári rádió heti 9 óra 40 percben, a televízió pedig heti 2 órában sugároz magyar nyelvű műsort. Kárpátalja magyar művészei közül említést érdemel Cipola Gizella, a kijevei operaház énekesnője, Balogh Klára és Kustán Péter ungvári koreográfusok; Márton István és Zádor Dezső zeneszerzők; Boksay József, Erdélyi Béla, Koczka András, Sütő János, Soltész Zoltán, Petky Sándor, Garanyi József, Kassai Antal, Veress Miklós, Balla Pál festőművészek; Horváth Anna, Hidi Endre, Ortutay Zsuzsa, Penckofer János keramikusok.

A kultúra alapja természetesen az oktatás. Kárpátalján jelenleg 90 magyar tannyelvű iskolát tartunk számon, ebből 52 (13 szakközépiskola, 26 nyolcosztályos és 13 alapiskola) tisztán magyar tannyelvű, a többi vegyes (magyar–oroszl, magyar–ukrán, magyar–oroszl–ukrán) tannyelvű. A tanulók létszáma 20 ezer. A jövőben várható a magyar tannyelvű iskolák számának növekedése. Az 1990–91-es tanévben például 10 helységben (ungvári, szolyvai, rahói járás) indultak meg magyar tannyelvű első osztályok. 1988-tól önálló tantárgyként tanulják az iskolákban Magyarország történetét, nőtt az anyanyelvi órák száma. Tekintettel a terület sajátosságaira, a magyar tannyelvű iskolákban az orosz és nyugat-európai nyelvek tanítása mellett bevezetik az ukrán nyelvet, s ezzel párhuzamosan szó van a magyar nyelv bevezetéséről a vegyes tannyelvű iskolákban kötelező tantárgyként, az orosz és ukrán tannyelvű iskolákban fakultatív alapon. A bölcsődékben és az óvodákban is indulnak magyar nyelvű csoportok.

A területen igen megnőtt az érdeklődés a magyar nyelv iránt. Sok munkahelyen szerveztek magyar nyelvi tanfolyamot, ezt természetesen figyelembe vette az ungvári magyar filológiai tanszék és az ungvári Szovjet Hungarológiai Központ, s magyar nyelvű tankönyvet állított össze kezdőknek. Tankönyv és kétnyelvű szótár készül ukrán és magyar nyelvből a kisiskolások számára is.

Kárpátalján sok szakközépiskola működik, ezek közül a munkácsi tanító- és óvónőképzőben folyik magyar nyelven az oktatás, idén kezdődött meg a magyar nyelvű tanítás az ungvári művelődési szakiskolában.

Kárpátalja tudományos és kulturális életében fontos szerepet játszik az Ungvári Állami Egyetem, amely 1945. október 18-án nyitotta meg kapuit. A bölcsészkaron 1963-ban indult meg a magyar szakos képzés 20 hallgatóval nappali tagozaton. 1969-ben megnyílt a levelező tagozat is, ettől kezdve 10–10 diákot vesznek fel a nappali és a levelező tagozatra. 1965-től külön magyar tanszéke van a bölcsészkaron. 1977-től magyar filológiai tanszék a neve, melyet én 1966-tól vezetek. 1968-ban aspirantúra nyílt a tanszék mellett. Jelenleg 7 tanár és 2 laboráns tartozik hozzá. Eddig 443 fiatal kapott itt magyar szakos tanári diplomát, azóta főleg iskolákban dolgoznak, szerkesztőségekben, párt- és tanácsi szervezetben.

Meg kell említenem, hogy nálunk a képzés egyszakos: magyar nyelv és irodalom. Tantárgyaink között ilyen diszciplínák szerepelnek: mai magyar nyelv, bevezetés az irodalom- és nyelvtudományba, általános nyelvészet, nyelvtörténet, nyelvjárási, az irodalomtanítás módszertana, irodalomelmélet, népköltészet stb.; társadalmi tudományok, orosz, ukrán nyelv és irodalom, világirodalom stb. A hallgatók számára különböző speciális kollégiumokat és szemináriumokat tartunk.

A tanszéken létrejöttek a feltételek a tudományos munka folytatására. 1970–1976 között három kötetben jelent meg az *Ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok* című monográfia, amely pozitív értékelést kapott több európai országban. Folyik a kárpátaljai magyar népköltészet gyűjtése és tanulmányozása. E munka eredménye kb. 500 tudományos és újságcikk. Kiadtuk a *Három arany nyelvész* mesegyűjteményt. Vaszőcsik Vera és Lizanec Petro 1974-ben megjelentették a *Kárpátontúli magyar népballadák* című gyűjteményt. Zékány Imre és Laver Vaszil közösen adták ki az *Oroszl–ukrán–magyar frazeológiai szótárt*.

Már elkészült a *Kárpátontúli magyar nyelvjárási atlasza* című háromkötetes munka, amely 1260 nyelvészeti térképet (lexikait és szemantikait), valamint minden szó kommentárját és indexét tartalmazza. Előkészületben van a *Kárpátontúli magyar nyelvjárási szótárának* 2. kötete, amely kb. 40 000 szócikket tartalmaz. Mindkét munka kiadásra vár.

Gyakran megkérdezznek, mi a jövője a magyar szaknak, nem zárják be? Azt válaszolom, hogy a magyar szak perspektivikus. Létfontosságúvá lett a tanszék tevékenységi körének bővítése, a magyar–oroszl–ukrán kulturális kapcsolatoknak a tanulmányozása. Megfelelő fóruma lehet ennek a hungarológiai központ, amelynek megnyitásáról 1988. január 14-én hoztak határozatot.

Miért éppen Ungvár városában alakult meg a hungarológiai központ? Több okból is. Először: egyetemünkön 1963-ban nyílt meg a magyar tagozat, 1965-ben pedig megalakult az

egyetlen magyar tanszék a Szovjetunióban, amely magyar nyelv- és irodalom szakos tanárokat képez, az itt végzett szakemberek közül sokan lettek újságírók, könyvkiadók, szerkesztők, idegenvezetők stb. A magyar filológiai tanszékeken az oktatói munka mellett rendszeres kutatás is folyik.

Másodsorban Kárpátján több mint 160 ezer magyar él, ez a Szovjetunióban élő magyarok 98%-át teszi ki. Az itt élő magyarok több évszázad óta közvetlen kapcsolatban vannak különböző szláv és nem szláv nyelvű népekkel. Eddig a kapcsolatok vizsgálatában voltak bizonyos szubjektív elemek, ezért úgy véljük, hogy a hungarológiai központ tudományos munkatársai teljes felelősséggel látnak a kapcsolatok objektív tanulmányozásához nyelvi, irodalmi, néprajzi, történelmi stb. szempontból egyaránt. Feladatunk e terület anyagi és szellemi kultúrájának kutatása. Természetesen számítunk a magyarországi szakemberek segítségére is. Közös vizsgálódásaink hozzájárulnak a Kárpát-medence településtörténeti kérdéseinek tisztázásához. Munkák eredményeként a hungarológia alapvető értékű anyaggal gazdagodik majd.

Tudományos munkánk hatékonyságának növelése érdekében az USZSZK Felső- és Középfokú Oktatásügyi Minisztériuma 10 státust jelölt ki számunkra, lehetőség van arra is, hogy a kandidátusi és a doktori fokozattal rendelkező oktatók is részt vállaljanak a munkában. A munkatársak száma a jövőben remélhetőleg növekedni fog, kb. 15–20 főig, s akkor esetleg Hungarológiai Intézetté fejlődhet a központ.

Milyen feladatok teljesítésére vállalkozik a Szovjet Hungarológiai Központ? Elsősorban a hazai hungarológus szakemberek számára kívánunk tudományos bázisként működni. Másodsorban számítunk a Magyar Köztársaság és más hungarológiai központokkal rendelkező országok tudósainak együttműködésére.

Az előttünk álló feladatok között kulcsfontosságúnak tartjuk az országunkban folyó hungarológiai kutatások összehangolását. E célból alakítottuk meg a 37 tagú Szovjet Hungarológiai Bizottságot, amelynek Tartutól Jerevánig, Ungvártól Kemerovóig minden olyan városban vannak tagjai, ahol hungarológiai jellegű tudományos kutatómunka folyik. E kutatások eredményeit félévenként megjelenő folyóiratunk *A szovjet hungarológiai kérdései* fogja publikálni.

Hangsúlyozni kívánjuk tovább, hogy a központ fő feladatai közé sorolja azoknak a kapcsolatoknak a sokoldalú tanulmányozását, amely kialakult a történelem során a Kárpátalján élő magyarok, ukránok és más nemzetiségek anyagi és szellemi kultúrája között. A tényekből szerenénk kiindulni. Anyaggyűjtéssel, levéltári munkával akarjuk kezdeni. A ránk váró munkának megvannak a tárgyi feltételei: gazdag népköltészeti és néprajzi anyag, irodalmi és művelődési hagyományok, ősymotatványok, régi kéziratok, levéltári dokumentumok állnak rendelkezésünkre. Nem mellékes körülmény az sem, hogy területünkön egy tömbben él a magyar lakosság, ez jelenti majd tevékenységünkhöz a nélkülözhetetlen hátteret.

A hungarológiai központ szoros kapcsolatot kíván kiépíteni az iskolákban tevékenykedő tanárokkal, a járási és megyei lapok munkatársaival, a rádióval és televízióval, a Kárpáti Könyvkiadóval és a tankönyvkiadóval, a tanügyi szervekkel, a Tanári Továbbképző Intézettel, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségével és más társadalmi szervekkel, intézményekkel.

Bár vannak eredményeink, úgy gondoljuk, még több a teendőnk: korszerűsíteni kell az oktatást, s ennek érdekében a tankönyveket, a módszertani útmutatókat a mai és a holnapi igényekhez szükséges igazítani; részt kell vállalnunk a falvak történelmi neveinek visszaállításában, a településtörténet tényekre épülő tanulmányozásában. E feladatok megoldására kívánjuk koncentrálni a rendelkezésünkre álló anyagi és szellemi erőket.

Petro Lizanec

Honismereti mozgalom a romániai magyarság körében

A romániai magyarság zömmel Erdélyben él, értvén Erdélyen most mindazon területeket, amelyek 1918 után Magyarországtól Romániához kerültek: tehát a történeti Erdély, a Partium és a Bánság. A romániai magyarság létszáma mintegy 2–2,5 millió. Település-földrajzi helyzetére jellemző, hogy csak a Székelyföldön alkot többséget, egységes tömböt mintegy 400 ezer lélek, a többi szóródottan, nem kevesen éppenséggel szórványban kénytelenek élni. A városi és falusi lakosság arányáról (mármint a magyarságot illetően) nincsenek eléggé pontos adataink, de becslések szerint mintegy fele-fele arányban él városban, illetőleg falun.

Már település-földrajzi helyzete miatt is, de főként kisebbségi mivolta következtében az erdélyi-romániai magyarság számára a szülőföld, a szűkebb és a tágabb hazai történetének, történeti értékeinek, jelen helyzetének a feltárása, megismertetése rendkívüli fontosságú. Nem utolsósorban ennek a honismereti tevékenységnek kell pótolnia mindazt, ami az iskolai oktatás, valamint a felnőttoktatás során a kisebbségek, nemzetiségek számára nem adatik meg. Gondolunk itt a magyar történelem, művelődéstörténet oktatásának teljes hiányára. Pontosabban a művelődéstörténetből csak az irodalom értékeinek, múltjának és jelenkorának tanítására volt és van lehetőség.

Azt felesleges is mondanunk, hogy a diktatúrának szinte a végsőkig vitt centralizációs politikája oda vezetett, hogy minden ami helyi, pláne még ha nemzetiségi magyar is volt, háttérbe szorult, hivatalosan pusztulásra ítéltetett, sőt, felbecsülhetetlen helyi érték, történeti hagyomány, műemlék, szokás, szellemi kincs el is pusztult. Ha az 1970-es években némi lehetőségünk nyílt is a helyismeret népszerűsítésére, művelésére, az 1980-as évektől minden ilyen tevékenység eretnekség számba ment.

Mindezekért az 1989. decemberi fordulat után szinte robbanásszerűen születtek és szaporodtak azok a helyi kezdeményezések, amelyek a romániai magyarság identitásának és önismeretének szolgálatát vállalták. Újjászülető civilizációnk és kultúránk keretében hetek alatt komoly sajtóhálózat jött létre, ennek köszönhető, hogy ma van napi-, heti-, havi-, gyermek- és ifjúsági, világi és egyházi sajtónk, vannak központi és vidéki kiadványaink. És ami a leglényegesebb: ez a sajtó nem csak formájában magyar nyelvű, de tartalmában is a nemzeti-nemzetiségi problematikát leljük meg; ez a sajtó az erdélyi magyar civilizáció és kultúra terméke és egyben alakítója is. Meglepő, hogy a sajtó milyen hamar megtalálta helyét a több mint két évszázados sajtókultúránkban: mindenik lap valamilyen sajtóelődj jobbik hagyományát igyekszik folytatni. Éppen ezért és ezáltal a szülőföldismeret, honismeret művelésének elsőrendű eszköze: ösztönzője is és terjesztője is eredményeinek.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség hetilapja, az *Erdélyi Híradó* sorozatot indított az Erdélyi Fejedelemség történetéről; ugyancsak az Erdélyi Híradó egymás után közli a kolozsvári régi utcaneveket, összevetve azokat a mai helyzettel. A kolozsvári *Szabadság* 34 részből álló sorozatban ismertette az 1848-as forradalom krónikáját. Kivétel nélkül minden lapunk megemlékezett az elmúlt évben március 15-ről, a Mátyás király évfordulóról, Orbán Balázsról, Kölcseyről. Fontos, hogy nem hiányoztak a sajtóból a helyi jelentőségű honismereti események, a helytörténeti vonatkozások sem. A *Háromszék* és a *Brassói Lapok* az illető megye falvait mutatja be az olvasónak, ugyanezt teszik az elmúlt évben alakult olyan lapok is, mint a *Szamosmente* (Dés), az *Aranyosmente* (Torda), a *Szamoshat* (Szatmárnémet), a *Székely Újság* (Kézdivásárhely), a *Hunyad Megyei Hírlap* (Déva), a *Szilágysági Szó* (Zilah), a *Szalontai Lapok* (Nagyszalonta). Olyan kiadványaink is vannak, amelyek nagyjából éppén a hagyományfelfrászt tartják fő feladatuknak: a *Kalotaszeg* (Bánffyhyunyad), a *Székely Útkereső* (Székelyudvarhely), a *Székelység* (Székelyudvarhely), a *Hazanéző* (Korond). De

nem hanyagolható el az egyházi sajtó honismereti szerepe sem. A *Keresztény Szó* (Kolozsvár), a *Keresztény Magvető* (Kolozsvár), az *Üzenet* (Marosvásárhely) és más egyházi lapok az egyháztörténet, egyházi kultúra, a régi egyházi élet vagy a templomtörténetek feltárásában máris eredményeket mutathatnak föl.

A helyismeret, helytörténet, történeti hagyomány nem maradt elszigetelt, semmibe sem illeszkedő ismeret- és adathalmaz. Valamely nemzet, ország civilizációja ugyanis megszámlálhatatlan konkrét és elvont jelenségből, kisebb hatósugarú, helyi-vidéki civilizációból s kultúrából áll. Nos, a helyismereti mozgalom, amely többé-kevésbé a szülőföld lelkeségéből, annak kisugárzásából fakad, nem kis mértékben segíti a hosszú ideig elnyomott, majdhogyan elfeledett patinás történeti vidékeink magukra találását, értékeinek megmentését.

Nem véletlenül kezdtem rövid beszámolómat a sajtó ismertetésével; ezzel mintegy jelezni kívántam, hogy az erdélyi honismereti mozgalom sajátos helyzetben van, ami e téren történt és történik, az nagyrészt a sajtóban tükröződik. Tényszerűen is és szellemiségében is.

Milyen is a romániai magyar honismereti mozgalom, amelyet talán egyszerűen hagyományfeltáró-hagyományörző tevékenységként jellemezhetünk legtalálhatóbban?

Nos, a honismereti mozgalom gyökerei Erdélyben is éppoly régiek, mint a mai Magyarországon. Gondoljunk az Erdélyrészi Közművelődési Egyesületre, a Székely Közművelődési Egyletre, az Erdélyi Kárpát Egyesületre; ezek valamilyen formában mind célul tűzték ki a honismeret művelését. Természetesen a mai honismereti mozgalom kiszűri az elődök tevékenységéből mindazt, amit összeférhetetlennek tart a mai valóságunkkal és céljainkkal. De átveszi azt, ami állandó: a honszeretetet.

Az erdélyi, romániai magyar honismereti tevékenységnek nincsen központi szerve és irányítása. Ez mégsem jelenti, hogy gazdátlan lenne. Ugyanis több szervezet programjában szerepel a hagyományápolás, a helytörténet-kutatás, a szülőföldkultusz előmozdítása.

Első helyen kell megemlítenem az RMDSZ-et, amely a legtöbb alkalommal a patrónus szerepét is felvállalja. De központilag nem irányítja ezt a mozgalmat. Ezt alig is tehetné, hiszen annyira sajátos minden vidék, falu, város hagyományápolása, hogy a teendők s főleg a lehetőségek csak a helyi viszonyok ismeretében határozhatók meg.

Honismereti mozgalmunk nagymértékben kötődött önszerveződésünkhöz, különösen az elmúlt évben. Ahány közművelődési egyesület, társaság alakult, annyi lépést tettünk saját magunk megszervezésében, annyi részeredményt értünk el a honismereti mozgalomban. Mert ezek az egyesületek éppen a helyi, történeti, néprajzi s más természetű hagyomány feltárására s ápolására vállalkoztak.

Egyesek általánosabb célokat fogalmaztak meg, nagyobb tér befogására is képesek. Ezek közé tartozik a Középerdélyi Közművelődési Egyesület (KEMKE), a Mikes Kelemen Művelődési Egyesület, az Orbán Balázs Közművelődési Egyesület. Mások, és ez a nagy többség, kisebb vidék, esetleg mezőváros, falu hagyományait kívánják menteni és fejleszteni. A háromszéki Baróton két egyesület is létrejött: a Szabó Dávid nevét viselő, illetőleg a Gaál Mózesről elnevezett egyesület. De itt már jó mintát szolgáltatott a kisbaconi Benedek Elek Emlékház tevékenysége. Ugyancsak a helyi kezdeményezés és ugyancsak Háromszéken hívta életre a Benkő József Művelődési Egyesületet Középjánán, a Kriza János Néprajzi Társaságot Sepsiszentgyörgyön és Nagyajánán, de mégis egész-erdélyi vonatkozásokkal.

Az altorjai Apor Péter Művelődési Egyesület alapszabályában rögzítette, hogy feladatai közé tartozik a nagy múltú székely falu és vidéke „történelmi értékeinek megbecsülése és megőrzése, az Apor-kúria helyreállítása, Bálványos várának renoválása, a helyreállított Apor-kúriában helytörténeti múzeumok és képtár létesítése”. Ugyancsak célul tűzte ki megemlékezések szervezését történelmünk nagyjairól s „a népek és nemzetiségek közötti testvériség szellemének” ápolását. Tanúi lehettünk régebbi nagy jelentőségű egyesületek felélesztésének is, például a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság újjászerveződésére gondolunk.

Ezek az egyesületek az elmúlt évben számos rendezvényt szerveztek. Először is történeti, tájféldrajzi, néprajzi, nyelvismereti, művelődéstörténeti jellegű előadásokat kezdeményeztek. Némelykor éppenséggel nemzetközi részvétellel, mint például az elmúlt évi Mikes-ünnepség Sepsiszentgyörgyön, de majdnem ilyen méretű volt az Orbán Balázs Művelődési Egyesület s más szervezetek által rendezett szoboravatató összejövetel Agyagfalván.

Más jellegű, de jelentőségében nem kisebb eseményre került sor Tordaszentlászlón június 13-án és a következő napokon. Nevezetesen a Szent László-napi kórustalálkozóra gondolunk: hasonló találkozót szerveztek a különböző egyesületek (a Középerdélyi Közművelő-

dési Egyesület, a Romániai Magyar Zenetársaság, az RMDSZ) a várfalvi egyház segítségével szeptember 9-én, amelyen nem kevesebb mint 16 kórus és zenekar szerepelt az aranyosszéki Várfalván.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy sajátos helyzetünkől következően (teremhiány, biztontség hiány, pénztelenség stb.) minden művelődési tevékenységünkben rászorultunk az erdélyi magyar egyházak segítségére. S ezt a segítséget rendszerint meg is kapjuk. De ezen túl maguk az egyházak is rendszeresen szerveznek történeti évfordulók alkalmából világiak által tartott előadásokat, rendezvényeket (Mátyás-évforduló, Március 15., Mikes-évforduló stb.).

Amikor azt mondtuk, hogy nincsen központi szervezetünk, de nem vagyunk a honismereti mozgalmunkkal éppenséggel gazdátlanok, a Kolozsvári Rádió magyar adásaira is gondolunk. Ez például az elmúlt év minden heti műsorába beiktatott megemlékező vagy helytörténeti jellegű előadásokat. S amikor egy központi lap hiányáról szoltunk, amely munkánkat összefogná, a *Művelődés* című folyóiratot csak azért nem említettük, mert nagyon nehezen tud magára találni, pedig a diktatúra idején minden cenzúra ellenére valóságos szervezője volt a helyi művelődési életnek. Ebben nem egy elméleti írás is megjelent például a helytörténetírás módszertanáról, nem is beszélve a közlemények, sőt művelődéstörténeti dolgozatok nagy számáról. Az 1960–1970-es években a *Korunkban* is több helytörténeti írás látott nyomdafestéket.

Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy nálunk nem válnak annyira külön a különböző szellemi és művelődési tevékenységek, mint például Magyarországon. A romániai magyar honismereti tevékenység kénytelen nagyon sok esetben felvállalni olyan munkákat is, amelyeket máshol tudós társaságok, kutatócsoportok végeznek el. De ez nem jelent feltétlen rossz értelemben vett amatőrizmust, mert általában néhány szakember is bekapcsolódik ezekbe.

Az elmúlt évben fellendültek a helytörténeti kutatások. Már említettük, hogy a vidéki lapok fontosnak tartják közölni falvaink múltjáról, régi templomainkról, más műemlékeinkről mindazt, amit a kutatás rendelkezésre bocsát, természetesen a lapok terjedelméhez, lehetőségeihez mérten. Ugyanezt mondhatjuk a helynévkutatásról is. Hadd tessük szövé, hogy ez a honismereti tevékenység a legtöbb esetben nálunk egyben politikai állásfoglalás is. Például a kolozsvári utcanevék körül immár egy év óta sajtóvita zajlik. De úgy tudom, hogy hasonló viták máshol is foglalkoztatják a közvéleményt, mert egyre kevesebb a magyar utcanév. Olyan utcanevék is, mint Petőfi vagy Rákóczi út, veszélybe kerültek. Az ilyen tendenciákkal másként nem tudunk szembeszállni, csak akkor, ha kellő mélységben feltárjuk a régi utcanevék történetiségét (persze ez még nem biztosítja harcunk eredményességét). Az erdélyi honismereti tevékenység kiterjeszti figyelmét a temetőkre is. Nem egy helyen iskolai tanulók gondozzák hajdani neves elődök sírját (Brassai Sámuel sírját Kolozsvárott) vagy 48-as tiszti sírját (Siménfalva, Udvarhelyszék).

Az utóbbi időben örvendetesen megszorodtak az erdélyi örmények történetével foglalkozó közlemények (Kolozsvár, Szamosújvár, Gyergyószentmiklós). Csak örömmel szólhatunk honismereti mozgalmunk azon törekvéséről, hogy a magyarság múltjához kapcsolódó más nemzetbeli elődök emlékét is kiássa a feledés rétegeiből. Kolozsvárott a francia kapcsolatok ápolására alakult a *De Gerando Társaság*, amely rendszeresen tartja összejöveteleit francia szakos tanárok közreműködésével.

Ami a régi szokások felelevenítését illeti, szintén előreléptünk az elmúlt évben: farsangi multságok egész soráról kaptunk hírt például ebben az évben; az elmúlt évben több helyen sikeres szüreti bálokat tartottak; tudomásunk van ún. rukkóló bálokról is. Fontosak ezek is, hiszen az élet részei voltak s csak a diktatúra esztelen félelme s terrorja nyomta el ideiglenes folytonosságukat. Megemlítem – mivel valószínűleg egyedülálló az egész magyar nyelvterületen – a felsőrákosi (Brassó megye) Szentháromság Vasárnap-ünnepséget, amelyet az elmúlt évben is megtartottak a jobbágyfelszabadítás emlékére.

Eddig látszólag csak a történeti Erdélyről szoltam, de a valóság az, hogy a honismeret eseménytörténete sok hasonlóságot mutat a különböző tájegységek, történeti-földrajzi régiók közt. A nagy évfordulók megtartása, a helyi hagyományok ápolása mindenhol központi feladata a honismereti tevékenységnek.

A Partiumban (a legszélesebb értelemben véve) különösen a bihari rész tűnik ki, hiszen Nagyvárad egyre erőteljesebben kisugárzik a vidékre, különösen a sajtója s egyházi élete révén. A *Bihari Napló* igen szépen dolgozik a történettudat fejlesztése érdekében. De

igazságtalanok lennénk, ha a szórványban élőkrol megfeledkeznénk. Máramarosszigeten, Nagybányán, Koltón szintén fellendült a honismereti munka. A Szilágyságban a *Szilágysági Szó* minden figyelmet megérdemel. Aminthogy a honismereti mozgalomban újat ígérő Tövishát Társaság, amely ennek az évnek az elején alakult meg Szilágycsehben. Hogy miről is van szó, azt jól szemlélteti a következő idézet. A tövisháti emberekben tudatosítani kell „a hovatarozás tényét, s azt, hogy semmivel sem kevesebbek, mint a kalotaszegiek vagy éppen a csikiak”. Nos, erről van szó: a honismereti mozgalomnak fel kell tárnia patinás tájegységeink múltjából és jelenéből mindazt, ami helyi érték, ami megőrizendő és fejlesztendő. És most, amikor ismét a magántulajdonra alapozódik a mezőgazdaság, a termelési hagyományokra nagy szükség lehet, tehát munkánk nemcsak szellemet ébreszt és táplál, de talán gazdaságilag is hasznos. Segítheti a munkakerkölcs falusi hagyományainak felélesztését. Erre az olyan nagy mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező tájakon, mint a Bánság vagy Arad megye ugyancsak kínálkozik lehetőség.

A Bánságról nagyon kevés konkrét információval rendelkezem. Ha kissé önkényesen Arad megyét is ide soroljuk, először is azt kell elmondanunk, hogy Arad város honismereti mozgalma korábban is erős volt, amely főként Ficzy Dénes magyartanár köré szerveződött. Ezt a hagyományt viszi tovább a *Havi Szemle*, de a napisajtó is kiveszi részét belőle. Temesvár és a Bánság általában a polgári tradíciók ápolásában tűnt ki, és most is ez áll előtérben. Ennél jobb választása nem is igen lehetett volna.

Kérdéseink, nehézségeink bőven vannak.

Jobban kellene ismerjük egymás tevékenységét, jobban lehetne együttműködni a különböző területi szervek között. A *Művelődést* fel kellene erősíteni, hogy betölthesse hivatását. Ugyancsak jól jönne a helytörténeti kutatás módszertanát ismertető kézikönyv. Nagyobb szerepet kellene adni a nyelvészeti, anyanyelvi rendezvényeknek. Feladataink egyik legfontosabbika az, hogy a feledésbe menő helynévanyagot ismét élővé tegye a honismereti mozgalom s bevigye a köznapi beszédbe. A szórványban már a falvak magyar nevét sem tudják a fiatalok; a határnevek pedig éppenséggel elhalóban vannak.

Egyed Ákos

Ismét zászlót bontott az EMKE

Sándor József,
az EMKE egykori főtájkára

Alapítása óta az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE következetesen a művelődés szolgálatában állt, mégis majdnem minden időszakban gyanakvással szemlélték működését, nemegyszer alaptalan támadások kíséretében.

A dualizmus korában a román képviselők „megbotránkoztak a magyar nyelv tolakodásán”, amikor az EMKE a szórványmagyarság nemzeti tudatát próbálta erősíteni. Ugyanak-

kor az erdélyi románság kulturális szervezete, az ASTRA¹ több mint húszéves előnnyel, a helyi és regáti bankok támogatásával – jóval nagyobb vagyonnal és befolyással – ugyanezt cselekedte a román népcsoport körében. Ma már megmosolyogjuk az akkori állítólagos „magyarosítási” vádakot, mely szerint néhány csángó község kulturális életét támogatták, vagy a polgárok névmagyarosításakor fizetendő illetéket – ha kérték – átvállalták.

Az I. világháború után a királyi Romániának nem volt elég indoka, hogy megakadályozza az EMKE újbóli színrelépését, alapszabályát azonban egy évtizedig nem hagyták jóvá, így tevékenysége igen szűk körre korlátozódott. A II. világháborút követő időszak még három évig sem tartott. Amit az előző rendszer nem mert, az új megette, persze a felszámolás oly ismert módszerével: először reakciónak, sovínisztának bélyegezték, majd beolvasztották a MNSZ² közművelődési osztályába, s végül a vezetők egy részét letartóztatták.

Az erdélyi magyar értelmiség az EMKE felszámolásába nem nyugodott bele, a diktatúra alatt ötször próbálták ismét életre hívni. Legutóbb 1985-ben. A sovén politika azonban ismételen közbelépett.

Most, 1991-ben végre sikerült. De a gyanakvás, a vádaskodás tovább él. Még egy hónap sem telt el, hogy megalakult, s máris a román sajtó egy része irredentának, sovínisztának kiáltja ki, de ezt is túllicitalta a Román Nemzeti Párt, amely a parlamentben arra kérte a kormányt, hogy oszlassa fel.³

Pedig még el sem kezdte igazából a tevékenységét.

Tények és adatok a múltból

A tisztviselők, ügyvédek, egyetemi oktatók kezdeményezésére 1885. április 12-én Kolozsvárt megalakult az Erdélyi (Erdély-részi) Magyar Közművelődési Egyesület. Alapszabályát Sándor József lapszerkesztő állította össze, aki különböző tisztségben – alelnök, főtítkár, elnök, örökös tiszteletbeli elnök – 1946-ig folyamatosan végigélte, igazgatta és egyengette a szervezet útját. Az egyesület célul tűzte ki az összefüggő nyelvterületeken a magyar nyelv és kultúra ápolását, a szórványmagyarság körében pedig az identitás erősítését. Csakhamar az ország legnagyobb egyesülete, amely 101 helyi szervezetében csaknem 20 ezer tagot tömörített. Ennek a viszonylag kis létszámú elit társaságnak a hatékonysága igen jelentős volt. Negyedszázados évfordulóján⁴ elmondhatta, hogy többek között 268 népiskolát, 77 óvodát, 238 könyvtárat, 154 daloskört létesített, kezdeményezett; 431 községben 12 ezer felnőtt írástudatlant tanított betűvetésre; mintegy 80 irodalmi, történelmi, tudományos ismeretterjesztő kiadványt jelentetett meg; új egyesületeket indított el önálló útjukra (Erdély-részi Kárpát Egyesület, Erdélyi Iparpartoló Szövetség, Erdélyi Irodalmi Társaság); közreműködött a segesvári Petőfi Sándor-, a zágoni Mikes Kelemen-, a Kőrösi Csoma Sándor-, a kolozsvári Mátyás-szobor felállításában; a szórványmagyarság legjobb néptanítóit, óvónőit rendszeres anyagi jutalomban részesítette. Ipari, földbirtok-politikai szerepet is vállalt: segítette a helyi ipar fejlesztését, az országban elsőként hozott létre ipari, fogyasztási és hitelszövetkezeteket, ipari és mezőgazdasági kiállításokat szervezett, Algyógyon székely földművesiskolát működtetett...

A negyedszázados zárszámadása is tanulságos. A csaknem tízmillió korona bevételt kizárólag társadalmi úton (adományok, perselyezés, tagdíjak) teremtették meg. Az összeg kétharmadát közművelődési célra fordították, egyharmadából az EMKE vagyona képződött.

Ez a vagyon az I. világháború után elveszett. Az algyógyi iskolát s a földbirtokokat kisajátították, a hadikölcsön-értékpapírok értéktelenné váltak. Az anyagi alapok megrendülése mellett az új politikai státus, a kisebbségi sors is súlyos helyzetet teremtett. A

¹Az ASTRA (Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român) 1861-ben alakult Nagyszebenben, 1869-ben Transilvania címmel már folyóiratot is megjelentet.

²Az MNSZ (a Magyar Népi Szövetség) 1944 után a romániai magyarok érdek-képviselői szerve, s annak ellenére, hogy a szocialista politikát hatékonyan támogatta, 1948-tól működését szüneteltetik, 1953-ban formailag is feloszlatták.

³Magyar Nemzet, 1991. május 14.

⁴Erdély története, III. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 1637 old.

menekültáradat után itt maradt magyar értelmiség elsősorban a kisebbségi jogok védelméért folytat élethalálharcot. Majd a megváltozott körülményekhez igazodó új szellemi központok jöttek létre (Erdélyi Szépművés Céh, Erdélyi Fiatalok, Erdélyi Helikon). De az EMKE-hagyományra támaszkodó élniakarás erősnek bizonyult. Az 1930-as években működésére már felfigyeltek, a II. világháború után meg úgy tűnt, hogy hosszú időre megtalálta a helyét. megszervezte az 1848–1849-es Ereklýe Múzeumot, műkedvelő csoportok részére színműveket adott ki, népi kollégiumokat szervezett, s kezdte összefogni az egymástól elszigetelten tevékenykedő közművelődési köröket... Tevékenysége azonban hamarosan félbeszakadt.

Miért Brassóban?

1991. április 20-án a Cenk alatt, Brassóban, a Dalszínházban, mintegy 200 küldött s 300 vendég 10 órás tárgyalás után az EMKE újjáalakulását ünnepelte. A Romániai Magyar Demokratikus Szövetség és a Kezdeményező Bizottság helyesen, körültekintően döntött a helyszínről. Ez a város a múltban is, a jelenben is a szórványmagyarok egyik erős végvára. A múlt század végén például alig telt el az EMKE alakulásától két hónap, s máris – elsőként – megnyílt az egyesület helyi fiókszervezete,⁵ s még abban az évben felavatták a belvárosi, a következő évben a bolognai (városrész) magyar nyelvű óvodát. Országos irodalmi találkozót rendeztek, turista-zsebkönyvet szerkesztettek, közreműködtek a Magyar Ház megteremtésében, a Brassói Takarékpénztár (népi nyelvén Picula-bank) létrehozásában.

Jelenleg is méltóak elődeikhez. Az RMDSZ megyei szervezete sikeresen tölti be politikai, érdekvédelmi szerepét. Politikai befolyását jelzi, hogy egy képviselőt és egy szenátort tudtak a parlamentbe küldeni, s a megye 27 településén működik helyi szervezet, mintegy 30 ezer taggal. Harcuk eredménye, hogy Brassóban és Szecselevárosban önálló, magyar nyelvű elméleti liceum nyílt. De a helyi román és szász szervezetekkel is igyekeznek jó kapcsolatot kialakítani. Legutóbb – a Vatra kivételével – az összes helyi párt megjelent egy kerekasztal-beszélgetésre, amelyet ők kezdeményeztek.

Házigazdaszerepüket is kiválóan oldották meg. Az EMKE újjáalakuló közgyűlésén részt vett küldöttek, vendégek egyhangúan hangoztatták, hogy az állomási fogadtatást, az elszállásolást, az étkeztetést, a tanácskozás technikai lebonyolítását páratlan hozzáértéssel szervezték. A közgyűlés befejezése után még arra is volt erejük, hogy kétórás ünnepi műsorral kedveskedjenek. Fellépett a brassói művelődési ház énekkara s a Rozmaring Népi Együttes, a városban tanuló egyetemisták Bokréta Népi Együttese, az Áprily Lajos Líceum Búzavirág Népi Együttese és a szecselevárosi Hétfalusi Énekkar. Elsősorban a Székelyföldről származó dalokat, táncokat a hálás, kitartó közönség vastappsal honorálta.

A közgyűlés krónikája

Nina László gépészmérnök, az RMDSZ Brassó megyei társadalmi elnöke nyitotta meg a közgyűlést. Az elnökségben helyet foglalt többek között az RMDSZ országos elnöke Domokos Géza, főtítkára Szócs Géza, és Tempfl József nagyváradi püspök. Először az alapszabály-tervezetnek⁶ a személyi kérdéseket tartalmazó fejezeteit, cikkelyeit vitatták meg, azzal az ésszerű megfontolással, hogy a jelölőbizottság mielőbb megkezdhesse munkáját.

Huszonheten szóltak hozzá, felelősségteljesen, érdemben, kritikusan. A vita irányítása hibátlan volt, időzavar nem fenyegette a tanácskozást. Az előre kigondolt forgatókönyv azonban egy alkalommal nem vált be. A titkos választás helyett a közakarát a nyílt megmérettetés mellett voksolt.

A legfőbb tisztakar megválasztása szinte egyhangú volt (egy-két tartózkodást, egy ízben egy ellenszavazatot jegyezhettek fel). Végül is az EMKE elnöke Dávid Gyula író, történész, ügyvezető elnöke Szilveszter Lajos újságíró, főszerkesztője Kötő József történész lett.

⁵1885. június 21-én alakul meg a brassói EMKE (Brassói Lapok, 1991. április 19.)

⁶„Alapszabály-tervezet a romániai magyar közművelődési egyesületeket és társaságokat tömörítő ERDÉLYI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET számára” (Romániai Magyar Szó, 1991. április 18.)

Az országot négy körzetre osztották. I. Székelyföld és szórvány (Hargita-Kovácsna, Brassó, moldvai csángók, Bukarest); II. Délnyugat-Erdély (Arad, Temes, Hunyad, Krassó-Szörény, Szeben); III. Közép-Erdély (Maros, Fehér, Beszterce, Kolozsvár); IV. Észak-Erdély (Szilágy, Máramaros, Szatmár, Bihar). E négy területet felügyelő alelnökök, sorrendben: Papp Kincses Emese tanár, Tófalusi Zoltán népművelő, Varga Gábor vegyész-kutató, Kocsis Zoltán tanár.

A tervezett 12 helyett 14 szakosztály létesítéséről határoztak. Érdemes felsorolni, mert jelzik az EMKE tevékenységi körét. I. Énekkarok, népi és modern együttesek; II. Zenekarok, modern zenei együttesek; III. Táncsoportok, táncházak; IV. Előadóművészek, színjátszó csoportok, együttesek; V. Amatőr képzőművészek; VI. Fotó- és filmművészeti alkotókörök; VII. Népművészek, népi mesterek; VIII. Honismeret, környezetvédelem, turisztikai mozgalom; IX. Irodalmi és nyelvművelő körök; X. Szabadegyetemek, közművelődési körök, népfőiskolák; XI. Közművelődési könyvtárak; XII. Helytörténeti munka, műemlékvédelem, helyi múzeumok; XIII. Hivatásos művészeti intézmények; XIV. Rádió, televízió, sajtó.

A szakosztályok élére két-két szakértőt választottak meg.

Végül, kisebb módosítással az alakuló közgyűlés – egy ellenszavazattal s egy tartózkodással – jóváhagyta az alapszabályt és döntött arról, hogy szeptemberben, most már a bejegyzett, a hatóságok által engedélyezett EMKE választmánya ülést tart.

A székhely, a központ ismét Kolozsvár.

Nyílt, felelősségteljes eszmecsere

Kétségtelen, a közgyűlés feszült politikai légkörben ült össze. Két nappal korábban jelent meg a sajtóban az MTI közleménye az egri tanácskozásról⁷, s az első reagálások már napvilágot láttak. Másrészt, az összejövetel egybeesett Mitterand francia államelnök romániai látogatásával és ez az esemény újabb ürügy volt a szélsőséges hangulatkeltésre. Mégis, a teremben nyugodt hangulat uralkodott, a politikai feszültség kívül rekedt. Igaz – egy felszólalás erejéig –, szóba került a kulturális autonómia ügye, de ez is csak olyan vonatkozásban, hogy az EMKE megalakulásával remélhetően nem szorul háttérbe ez a fontos jogi, politikai kérdés. Ugyanakkor egyértelműen megfogalmazták, hogy a románsággal, az összes nemzetiséggel baráti, kulturális együttműködésre törekszenek. Különben az alapszabály szerint nem magyar polgárok is beléphetnek az egyesületbe, ha rokonszenves számukra programja, célkitűzése. S miért ne volna? Hiszen kulturális értékeket kívánnak közvetíteni a közművelődés minden területén.

Nyíltan szóltak az RMDSZ és az EMKE kapcsolatáról. Rövid távon nem nélkülözhetik az RMDSZ anyagi támogatását, szervezői tapasztalatait, de a távlati igény a két szervezet egyértelmű különválasztása. Az egyházakkal, felekezetekkel viszont „örökös” együttműködést szeretnének. Üdvözölték az alapszabálynak azt a cikkelyét, amely kimondja, hogy ha valamelyik EMKE-szervezet megszűnik, anyagi javait az egyházköztség örökli.

1989. december után több mint 70 közművelődési célú magyar egyesület, társaság alakult Romániában. Elsősorban ők szorgalmazták – munkájuk összehangolására, segítségére – az EMKE feltámasztását. De önállóságuk fenntartásával többen társszervezetként tömörülnek e szervezetbe, ahogy hajdan elődeik tették. A hagyománytisztelt, a múlt felidézése egyébként gyakori téma volt. Megemlékeztek azokról a népművelőkről, akik a diktatúra alatt kockázatot, nélkülözést vállalva terjesztették az igazi kultúrát. Javasolták, hogy Kolozsvárról, az EMKE első alakuló üléséről és Sándor Józsefről, a nagy elődről emléktáblát készítsenek az új vezetőség. Felhívták a figyelmet, hogy ez évben lesz százéves az Erdélyi Kárpát Egyesület, amelyet az EMKE alapított. Tartsanak emlékülést azon településeken, ahol e nagy hírű egyesület emléke még élő. Általában mindenütt kutassák fel, gyűjtsék össze az EMKE-emlékeket, s egy önálló múzeumba kellene elhelyezni a múltat felidéző, s a jelent erősítő értékeket.

Az EMKE-be tömörült egyesületek, társaságok koordinálása mellett ugyanolyan súlyú vagy még fontosabb feladat a civil közösségek nélküli, úgynevezett „fehér foltok” csökkentése. Ezeket a többnyire szórványtelepüléseken alapítanak népkönyvtárakat, gazdaköröket,

⁷Részletes ismertetést lásd a 85. oldalon (Szerk.)

indítsanak néprajzi s helytörténeti kutatásokat. Az összefüggő nyelvterületen működő egyesületek vállaljanak védnökséget, hogy a teljes pusztulástól megmentsék.

A súlyos gond más formában is jelentkezett. A tömeges kivándorlás, az elmúlt időszak művelődéspolitikája szinte pótolhatatlan veszteséget idézett elő. Például a két-, két és fél milliós magyarságnak alig maradt 60–70 zenetanára. Még súlyosabb a kántortanító-hiány. A lakosság részéről is tapasztalható elbátortalanodás, sok helyütt – így a Partiumban – a közművelődés pangásban van. Alkalmanként szélsőséges ideológiák keltenek zavart, voltak, akik megkérdőjelezték a táncsoportok, dalkörök korszerűségét, légiogosultságát.

Az új EMKE tisztikar – különben – nem panaszkodhat, mert a vita során töméredek feladatot kapott a közgyűléstől. A már leírtak mellett íme egy csokorra való: a Művelődés legyen az EMKE szaklapja, kérjük az UNESCO anyagi támogatását, hozzanak létre kulturális adatbankot, szakképzéssel (népművelő, kántortanító) bővíljön a tanítóképzés, alapítsanak könyv- és lapkiadót, jelentessenek meg kétnyelvű kiadványokat, adják ki az EMKE-évkönyvet.

Valószínű, hogy az elkövetkező hónapokban az EMKE keveset hallat majd magáról. El lesz foglalva belső ügyeivel. A helyi igazgatási szervekkel is sok egyeztetni valója akad. Aztán – ahogy a tanácskozáson is elhangzott – a gyakorlatban fog eldőlni, hogy a területi felosztás vagy a szakosztályi rend az eredeti elképzelés szerint életképes-e, rugalmas-e a feladatokhoz.

De a jelenlegi alapokat építő, a hagyományokat feltáró időszakban lehetőleg ne külső szemlélőként figyeljük – innen Magyarországról – nemes munkálkodásukat. Gondoljunk arra, hogy a múlt században, amikor az EMKE megalakult, csakhamar a Duna–Tisza tájékán is adományokkal, bevételi rendezvényekkel segítették talpra állását, sikeres indulását. A budapesti EMKE étterem elődje például évi 25 forintot fizetett azért, hogy viselhesse az egyesület nevét.

Fogjunk ismét össze, a mai kor szellemében. Különösen azok az intézmények, szervezetek jeleskedjenek, amelyek hasonló tevékenységet folytatnak. A Honismereti Szövetség tulajdonképpen az EMKE egyik testvérszervezete. Számos területen azonosak a feladatok, így az együttműködés magától adódik.

Ennek gyakorlati megvalósításához mielőbb fogjunk hozzá.

Derzsi Ottó

Erdély múltja és jövője

Az Erdélyi Szövetség területi szervezetei közül a Heves megyei a legtevékenyebbek közé tartozik. Egerben 1990-ben olyan konferenciasorozatnak vetették meg az alapját, melyből az idén élénk vitát kiváltó nemzetközi tudományos tanácskozás született. Az április 13–14 között megrendezett értekezleten, melynek *Erdély múltja és jövője* címet adták a szervezők, több mint kétszázan vettek részt, a magyar nemzet politikai határok által erősen széttagolt, ám mégis oszthatatlannak tekinthető, különböző nemzetrészeinek nevében. Az anyaországi, kárpátaljai, szlovákiai és a Nyugaton élő szórványok küldöttein kívül, csaknem nyolcvanán érkeztek Erdélyből, többségükben az RMDSZ megbízásából. Volt közöttük bukaresti parlamenti képviselő is.

A kétnapos értekezlet, a nélkülözhetetlen helyzetelemzés mellett, főként a megoldásokat kereste. Egyöntetűen magáévá tette azt a nézetet, hogy nyelvtestvéreink, éljenek bárhol a világon, egy nemzet részei, ennek következtében mindnyájunknak joga és kötelessége *valamennyi* nemzetrészünk gondjával törődni. Különösen kötelességünk szót emelni azok érdekében, akik magyarságuk miatt szenvednek hátrányos megkülönböztetést. A mai román államban az ott élő magyarság részére nem teremtik meg a kívánatos anyanyelvű iskolázást és művelődési lehetőségeket. Ez tehát nemcsak az ott élők, de az egész nemzet közös gondja. Összefogva kell munkálkodnunk a változásért.

A vitákban bővelkedő tanácskozást, melynek a városháza díszterme adott otthont, *Murvai Sámuel*, az Erdélyi Szövetség vezetőségi tagja, a Heves megyei szervezet elnöke vezette be. A szélrózsa minden irányából érkezett résztvevőket Eger város polgármestere, *Ringelhann György* üdvözölte. A konferenciát megelőző napon nyitották meg a megyei művelődési központban, az Erdély Művészetéért Alapítvány rendezésében, *Szécsi András* marosvásárhelyi festőművész tárlatát.

A meghívott előadók sorából elsőként a szövetség elnöke, *Beke György* író kapott szót. Történelmi áttekintést nyújtott a szétszakított nemzettest elmúlt hetven évéről. Hangsúlyozta, hogy a második világháborút követő évtizedekben nemcsak Kelet és Nyugat közé emelt vasfüggönyt a világpolitika, de mesterségesen elszigetelték egymástól a politikai határok által széttagolt magyar nemzetrészeket is. Ez az elszigeteltség a megváltozott világpolitikai helyzetben tovább nem tartható fenn. A környező államokban újjáéledt nacionalizmus most más eszközökhöz folyamodik. Romániában például megnehezítették a már korábban is elsorvasztásra ítélt magyar anyanyelvű iskolai oktatást. Sorra vette az író, milyen módszereket alkalmaz jelenleg a román nacionalizmus az erőszakos asszimiláció fokozása érdekében. A dákoromán kontinuitás elmélete olyan szellemi zsarnokság, melyet a román politika minden más nép, minden más nézet Erdélyből való kiűzésének eszközi alapjául tett meg – állította az író. Napjainkban az erdélyi magyarság küzdelme élethalálharcra vált, de amit ránk kényszerítettek, vállaljuk. A megváltozott világpolitikai helyzetben ki fogjuk alakítani a romániai magyarság megmaradásának új koncepcióját. A következő évtizedek a kis népek és a nemzetközi kisebbségek felszabadulását hozzák, ezt a korszakot „*litván időknek*” fogja elnevezni a történelem. Bírálta azokat a politikásokat, akik arra hivatkoznak, hogy a helyes történelemszemlélet és -tudat kialakításának folyamatát, hogy „vigyáznunk kell a szomszédok érzékenységére”. Mi is szomszédok vagyunk – mondotta – a mi érzékenységünkre ki fog vigyázni? Értékelte a Magyar Népi Szövetség 1945 utáni politikai szereplését. Határozottan elítélte a hajdani kommunista szövetség szolgalelkű politikáját, különösen súlyos kritikával illette Bányai László egykori működését. Végezetül azt fejtette az író, hogy csak az erdélyi magyarság önrendelkezési jogainak biztosítása, kulturális autonómiája teremtheti meg Romániában a nemzeti jogok tényleges érvényesülését és a demokráciát. Más alternatíva nincs. Ezt a célt pedig csak határozott politikai cselekvéssel lehet elérni, ennek érdekében igénybe kell venni minden politikai eszközt, a vitát, a tüntetést és a sztrájkot is. A nemzetközi közvélemény felvilágosítása és megnyerése ugyancsak nagyon fontos.

A szövetség elnökének előadása után a temesvári forradalom egyik résztvevőjének, *Borbély Imre* temesvári RMDSZ-küldöttnék adták meg a szót. Vázolta az 1989 decemberében történt temesvári eseményeket és a jelenlegi, visszafordított állapotokat. Véleménye szerint a népfelkelés tevékeny résztvevőinek egy része mára már nyomtalanul eltűnt, a többiek pedig megfélemlítik, üldözik. A megfélemlítettek közül sokan az emigrációt választják. Elemmezve azokat az okokat, hogy miért éppen a román-magyar-szerb-német vegyes lakosságú Temesváron robbant ki az elégedetlenség. Elsősorban a város geográfiai fekvésében, történelmi múltjában, kulturális hagyományaiban látja azt az erőt, mely alkalmassá tette erre a történelmi szerepre. Az etnikai sokszínűség ebben az esetben jótékony kölcsönhatást eredményezett. Ám még két másik tényező is jelentősen befolyásolta az eseményeket: a városban sokan nézik a magyar és a szerb televízió műsorait, a végső szikrát pedig Tökés László és gyülekezetének bátor kiállása jelentette. Sajnos – mondotta – ma már jól látjuk, a népfelkelést egy katonai csoport kihasználta. A katonai puccs vezetői már december 20–21-én felismerték a lehetőséget és azért engedték ki a munkásságot az utcára, hogy hatalomátvételüknek forradalmi látszatot teremtsenek. Ennek érdekében látszattámadásokat intéztek különböző jelentéktelen objektumok ellen és országos pánikot szerveztek. Közben titokban átvették a hatalmat és az ellenőrzést az ösztönös népmozgalom felett. Néhány embert megtettek bűnbaknak, de egyidejűleg a régi ceausescuista vezetők beépültek a megmentési frontba és az új szervezetekbe. Ezek a törekvések Erdélyben nem jártak teljes eredménnyel, ezért tovább fokozták a pánikhangulatot, a félelemérzést. Ezt a célt szolgálták a magyarság elleni pogromok és annak terjesztése, hogy a magyarok veszélyeztetik Erdély területi sérthetlenségét. A demagógia eredményét tapasztalhatjuk: jelenleg árpámentalista diktatúra van, a demokrácia csupán kulissza. A változás hozott némi látszatengedményt, de biztosított jogokat nem. Az engedményeket pedig, melyeket a hatalomváltozás pillanatában vívott ki magának a tömeg, az új hatalom fokozatosan visszavonja. Az előadó megítélése szerint a román-magyar ellentét kulturális különbözőségekből fakad, bár Temesváron nem jelentősek az etnikai konfliktusok a két nép között. Erdélyben két műveltség érintkezik egymással: a nyugati keresztény és a bizánci. A különbség kétezer éves és erős. Teljesen más életvitel, erkölcsi magatartást és értékrendet jelent. A régebben Erdélyben élő románok, akik közül sok a görög katolikus, sokkal toleránsabbak a magyarokkal szemben, mint a friss betelepülők, akiknek száma napról napra gyarapodik. A nyugati kereszténységhez tartozóknál például – mondotta az előadó – a beszéd általában közlést jelent, a bizáncinál éppen ellenkezőleg van: valaminek az elrejtését, leplezését szolgálja. Az erős kulturális eltérés elengedhetetlenné teszi az erdélyi magyarság kulturális autonómiáját. Hasonló státust kell célul tűznünk – állította a temesvári küldött –, mint amilyenben a finnországi svédek élnek.

Nagy érdeklődés kísérte *Köteles Pál* írónak, az Erdélyi Magyarság főszerkesztőjének színvonalas előadását. A múlt történelmének rövid áttekintése során megállapította: Trianon óta nem volt egyetlen román kormány sem, amelyik biztosította volna az erdélyi magyarság megmaradását. *Beke György* hoz hasonlóan élesen elítélte a Magyar Népi Szövetség háború utáni szerepét, vezetőinek megalkuvó

politikáját. A mai helyzetért az MNSZ vezetőit történelmi felelőség terheli – szögezte le. Bírálta azokat a honi politikusokat is, akik az erdélyi magyarság ügyét kizárólag az ott élők gondjának tekintik és minden kezdeményezést tőlük várnak. Trianonban és Jaltában az egész magyarságot érte sérelem – állította az író –, és ezt a sérelmet orvosolni kell. A szükséges kezdeményezéseket a magyar külpolitikának kell megtenni. Emlékeztetett arra, hogy Romániában nem csak a magyar és a szász nép életét tették lehetetlenné. Ismerjük azokat az adatokat – mondotta –, melyek tanúsítják: a román nacionalizmus a második világháború kezdetén háromszázezer zsidót mészárolt le. A nemzetközi közvéleményben tudatosítanunk kell a múltbeli és a jelenlegi genocídiumokat. Ezeket Európa nem nézheti tétlenül. Az író úgy véli, hogy Máltában a két világhatalom egy új, a Jaltai Szerződést felváltó megállapodást kötött a térségről. Ennek szövege – a jaltai szerződés titkos záradékához hasonlóan – a közvélemény előtt ismeretlen. Jól értesült források viszont azt állítják: Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország elhagyhatja a korábbi szovjet érdekövezetet – Románia és Bulgária azonban nem. Ez utóbbi államok továbbra is a pravoszláv-bizánci kultúrkörben és politikai érdekövezetben maradnak. Ha pedig ez így van: gondoskodni kell a nyugati keresztény kultúrához tartozó erdélyi magyarság autonómiájáról. Ehhez nagyon szükséges a nemzetközi közvélemény támogatása, segítsége. Európában jelenleg öt etnikai válságocg veszélyezteti a békét (Észak-Irország, Dél-Tirol, Koszovó, Besszarábia és Erdély) – ezekben a térségekben a béke megteremtése összeurópai ügy.

Élénk vita alakult ki Nagy Béla nagyváradi és Kapcza Imre kolozsvári politikus között. Előbbi – tagja a román parlamentnek is – vitatta azoknak a törekvéseknek a helyességét, melyek különböző politikai platformokat kívánnak kialakítani a Romániai Magyar Demokratikus Szövetségen belül. Úgy vélte, nem kívánatos, hogy a magyarság politikai elvek szerint (kereszténydemokrata, liberális, kisgazda stb.) is szerveződjék. Ezek a platformszerveződések Kolozsvárról indultak ki – állította a politikus –, és egységbontó törekvéseket lát mögöttük. Hevesen védelmébe vette az RMDSZ bukaresti képviselőcsoportját, még mielőtt valaki is bírálta volna a tanácskozáson. A vita során Kapcza Imre kolozsvári jogász felszólalása nyomán felszínre kerültek azok a politikai nézetkülönbségek, melyek megosztják az RMDSZ sorait. A kolozsvári politikus ezt állította, hogy jelenleg nem tisztázott, ki vezet az RMDSZ-t – az elnökség vagy a parlamenti frakció. Véleménye szerint a frakció az egész szövetség vezetését igényli magának. Kritikával illette a parlamenti frakció több politikai döntését, amiket a közelmúltban hozott, valamint a román nemzetállamról hozott törvény szavazásánál tanúsított frakciómagatartást is. Helytelenítette, hogy az RMDSZ elnöke elkísérte politikai útja során Párizsba a román államelnököt, Iliescut. Szerinte Szócs Géza szenátor is hibát követett el, amikor nem szakította felbe gyulafehérvári beszédét. Itt ugyanis nem kifejezetten népünnepély volt, hanem a román parlament két háza ülésezett – nyilvánosan. Ezért, amikor Petre Roman kormányelnök tevékeny közreműködésével az odavezényelt tömeg lehurrogta az ellenzéki szónokokat, köztük Szócs szenátort – tudatos törvénysértés történt, a kormányelnök megengedhetetlen módon viselkedett. A szenátornak tiltakozásképpen azonnal abba kellett volna hagyni a beszédét és követelni a felelőségre vonást.

Tökés László nagyváradi református püspök a kiegyenlítő szerepét töltötte be a vitában. Rámutatott mindkét fél érvelésének hiányosságára. Vita helyett a megértést és a helytállást hangsúlyozta. Súlyos veszélynek tartotta, hogy a kivándorlás olyan méreteket öltött a magyarság körében, ami már végveszélyt jelez. A mohácsi vészhez hasonló katasztrófa küszöbén állunk – mondotta. A román sovinizmus két választási lehetőséget adott számunkra: vagy beolvadunk vagy kiüzetettünk. A magyarság egyiket sem vállalhatja. Statisztikai adatokkal alátámasztva taglalta a kivándorlás tömeges méreteit. Főként az értelmiség és az ifjúság kivándorlása ellen emelte fel szavát. Megemlítette, hogy nagyon megnőtt a hiány magyar orvosokban és tanároknál. Az emigrált református lelkészek is nagyon hiányoznak, 1987 óta 23 lelkész hagyta el az őrhelyét, pedig csaknem száz hely betöltetlen. Mivel az erdélyi magyarság jövője a helytállástól, az otthon maradáستól függ – kérte a szövetséget, vegye fel programjába az otthon maradás hirdetését és a visszatérés gondolatának propagálását. Persze – tette hozzá kiegészítésként – ehhez előbb érvényesülnie kellene a szülőföldhöz való jognak is.

Duray Miklós a szlovákiai magyarság sorsáról számolt be. A jelenlegi helyzetet rosszabbnak minősítette, mint amilyen a diktatúrában volt. Sajnálattal állapította meg, hogy akik korábban a diktatúra elleni harc idején még támogatták a magyarság érdekeit, most az agresszív vált nacionalizmus miatt visszahúzódtak, elfordultak.

Az ismert nemzetiségi kisebbségi jogász, a Bécsben élő Eva Maria Barki az első és második világháború utáni, diktátum jellegű békeszerződések hibáiról nyilatkozott. Bebizonyosodott – mondotta –, hogy ezek a békeszerződések nem hozták meg a várt békét, ellenkezőleg, tartós válságot okoztak. A trianoni szerződés igazságtalan, ennek orvoslása Európa feladata és kötelessége. Jelenleg Európán önrendelkezési hullám vonul végig. Egy új korszak küszöbén állunk, Közép-Európa újjá fog születni. Előbb azonban meg kell oldani azokat a problémákat, amelyeket a rossz békeszerződések okoztak. Az erdélyi magyarság tragédiáját össze kell kapcsolni a többi hasonló problémával, mint

amilyen a dél-tiroli, a koszovói, a besszarábiai és a többi. A magyar kormánynek olyan külpolitikát kell érvényesíteni, amelyben *határozottan kéri* az erdélyi magyarság részére a nemzetiségi jogokat, az autonómiát. Nemzetközi segítséget ugyanis csak az kaphat, aki kéri. Akkor sem szabad visszariadni, ha a román politika arra törekszik: ezeket a követeléseket különböző pszichikai terrorral elfojtsa.

A kárpátaljai magyarság életéről *Balla D. Károly* hozott hírt. Felvázolta azokat a lehetőségeket, melyek egy esetleges önálló ukrán állam megalakulásakor várnak a magyarságra. Jelenleg nem csak az ukrán állam alkotmánya zárja ki az autonómia megvalósítását, de a területi autonómia némi hátránnyal is járna a szlovényban, kisebbségben élő magyarok számára. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség inkább perszonális kulturális autonómiát kér, erre vonatkozó részletes javaslatot állított össze.

A nyugati szöványmagyarság nézőpontját *Jónás Endre* és *Konthur Bertalan* képviselte. A kormány megbízásából – a távol lévő Horváth Balázs miniszter helyett – *Bálint Pataki József* főtanácsos fejtette ki elképzeléseit. Valamennyien hangot adtak annak a véleményüknek: a térségben új politikai mozgástér alakult ki, ebben kezdeményezni szükséges a határon túli magyarság jelenlegi jogfosztott helyzetének javítását.

A tanácskozás szellemére a szerző, Murvay Sámuel bevezető szavai bizonyultak jellemzőnek: „Tanácskozásunkon sem más nép, sem más állam ellen nem szervezkedünk – célunk egymás megértése, a határon túli magyarság érdekképviselete és közös munkálkodás a békés Európáért.”

Hajdú Demeter Dénes

HÍREK

Báthori Istánról neveztek el teret Salgótarjánban május 11-én, azon a helyen, ahol a somlyói születésű fejedelem szobra is áll. 420 évvel ezelőtt, 1571. május 25-én az erdélyi országgyűlés fejedelemmé választotta. 415 évvel ezelőtt pedig, 1576. május 1-jén lengyel királlyá koronázták Krakkóban.

Az ünnepi megemlékezések után *Vongrey Béla* TKM klubvezető felavatta a Báthori-emléktáblát – névtáblát –, és átadta a város lakosságának azzal a gondolattal, hogy ápolják történelmi hagyományainkat, Báthori István, Erdély fejedelmének és Lengyelország királyának, valamint Litvánia fejedelmének emlékét. Báthori Grodnóban halt meg 1586. december 13-án. Tetemét 1588-ban vitték át Krakkóba, a királyok sírboltjába. A lengyelek a síriratban őt „Lengyelország Nagy Királyának és a haza atyjának” címezték.

Lengyelországból is érkeztek vendégek, a „Berdó” Hegyi Klub vezetője: Wojciech Gelo Leskóból emlékezett Báthorira és a lengyel–magyar barátságra.

Vongrey Béla

Hírek Brassó megyéből

Amint Románia más magyarlakta vidékein, városaiban és falvaiban is – minden hátrányos helyzetük ellenére – öröndetesen megpezsdült a szellemi élet, Brassó megyéből is híreket kaptunk a közösségek, hagyományok újjászerveződéséről. Mikor évtizedes kegyetlen elnyomatás után lélegzethez jutva, megpróbál egy-egy szervezet újjászületni, ilyenkor derül ki, hogy milyen jelentősége van a gyökereknek, hiszen azokból sarjadhat újra egy közösség. Energiáinak egy részét nem kell önmaga megfogalmazására és kifejezésére fordítani, saját múltjának hátterével minden erejét jelenére és a jövő feladataira összpontosíthatja. (Szerk.)

A nőegyletek munkájáról

A 40 évvel ezelőtt feloszlott *Caritas leányegylet* hagyományait folytatva, a brassó-bolognai római katolikus nőegylet 1991. május 5-én zászlóavatást, fogadalomtételt és névadó ünnepélyt rendezett. Felvette IV. Béla magyar király leányának, Árpád-házi Szent Margitnak (1242–1270) nevét, aki „életpéldájával, erényeivel az Árpádok királyi törzsének legszebb hajtása volt”.

A *brassói belvárosi nőegylet* május 8-án – 1944-ben készült, a plébánián őrzött – zászlót avatott. Az egykori Szent Erzsébet (Margit nagynénje) leánycsoport jótékonyági tevékenységét folytatják, példáját követik. Mind a bolognai, mind a belvárosi nőegylet tagjai saját zászlójukkal vonultak május 18-án a csíksomlyói búcsún.

Újjáalakult a *Dávid Ferenc Nőegylet*. Az unitárius egyház leányai, asszonyai a mindennapos karitatív és szeretetszolgálat mellett az önnevelésre, irodalmi és általános műveltségük gyarapítására törekcszenek. Programjukban történelmi, népművészeti múltunk ismertetése szerepel, orvosi tanácsadásokat szerveznek, s támogatják a lelkész munkát.

Újjáéledt a *Protestáns Nőegylet*. Legutóbb a Moldova utcai imaház nagytermében a Jézus hazája című vetített képes előadáson vettek részt, s 10 ezer lejt adományoztak a templom építésére. Felekezeti iskola létrehozását is kezdeményezték.

Felfalusi Kovács Antal Alapítvány

1990. szeptember 15-én a volt brassói Római Katolikus Főgimnázium helyén tanévet nyitott az Áprily Lajos Líceum, ahol I-től XII. osztályig magyar nyelven tanítanak. Novemberben 49 volt diák, tanár, valamint mostanai tanügyiek, lelkészek 186 ezer lej alaptőkével létrehozták a Felfalusi Kovács Antal Alapítványt, melyet a volt Főgimnázium alapítójáról neveztek el. Céljuk a líceum anyagi támogatása, hogy az az oktatás méltó hajléka legyen. Az alapítvány kimondja, hogy tulajdonában lévő javakat, eszközöket a líceumnak kizárólag csak használati célból adja át, s csak addig használhatják, ameddig az iskolában magyar nyelvű az oktatás.

Alsórákosi ünnepség

A Brassó megyei RMDSZ 1991. május 26-án, Alsórákoson ünnepséget tartott, amelyen Mina László elnök megemlékezett arról az 1421-ből való, első írásos emlékről, amely bizonyítja, hogy ebben a községben legalább 570 éve folyamatosan élnek magyarok. Egy másik évforduló, 1848. június 19-e még ma is mélyen él a rákosiak tudatában. Ezen a napon szabadultak fel a jobbágyai, zsellérei, s elindulhattak a polgárosodás útján. Ezt a napot az alsórákosiak 123 éve mindig bensőségesen tartották meg. Annak idején Orbán Balázs is megemlékezett a „szabadság” ünnepéről, s kiemelte, hogy „... a legszebb pedig az, hogy ez ünnepet a nép alkotta”. A diktatúra bukása utáni mostani második megemlékezésen egy felhívás is elhangzott. Meg kell menteni a Bethlen Sámuel-kastélyt az enyészettől. Javasolták, hogy hozzanak létre egy alapítványt a kastély romlásának meggátolására, majd felújítására

a távlati céllal, hogy idővel egy Brassó megyei művelődési központot alakítsanak ki benne, amelynek hatékonyságát csak növelné a hagyományos „szabadságnap”-i ünnepség. Az újjáalakult EMKE, a Kelemen Lajos Műemlékvédelmi Társaság és a Művelődési Minisztérium magyar referense – előzetesen – már felajánlotta támogatását.

Bordos Mária

Emlékezés a ruszin nép Anonymusáról

1989 őszén mind Budapesten, mind pedig Kárpátalján, illetve Kelet-Szlovákiában megemlékeztek *Lutskay Mihály* születésének 200. évfordulójáról. A hazai közvéleménynek nem sokat mond a *Lutskay* név, jöllehet mind a magyar, mind a ruszin kultúrának máig ható munkása volt. Nekünk, magyaroknak a *Historia Carpato-Ruthenorum* című műve lehetne leginkább figyelemre méltó, amely a kárpátaljai régió első nagyobb szabású krónikája, nem számítva *Decsy, A magyar oroszokról* című a XVIII. sz. végén keletkezett írását, és néhány egyéb művet¹. Jöllehet *Lutskay* műve volt az első, az újkori filológia szemszögéből tudományos igénygel megírtnak tekinthető munka, amelyet forrásként használtak a későbbi történétírók is, így mindenek előtt *Duliškovič* és *Hodinka* is belőle merít², de mindmáig kiadatlanak kell tekintenünk. Igaz, Kelet-Szlovákiában, *Szvidnik*en megjelentették az ottani Ukrán Múzeum periodikájában³, ám erről alább teszünk néhány, főként technikai jellegű megjegyzést.

Talán nem lesz fölösleges, ha a további gondolataink előtt magáról *Lutskay*ról ejtünk néhány szót, akit méltán nevezhetünk *Kárpátalja Anonymusának*. Először is azért, mert ahogyan középkori krónikásunk, *Anonymus* a magyarok történetét írta meg, úgy *Lutskay* a kárpátaljai ruszin nemzet történetét örökíti meg említett munkájában. Ennek címe egyébként a korabeli szóhasználatot tükrözi: *A kárpáti oroszok története*. A latin *ruthenus* etimológiai-lag a skandináv 'roip' töre megy vissza, görög közvetítéssel. Ez egyébként a 'ruszkyj' szó forrása is, nem középgörögből, hanem a skandináv eredetiből⁴. A késő középkori Magyarországon a *ruthen*, *ruthenus* 'orosz', illetve 'ukrán' értelemben volt használatos, ezt a két etnikumot pontosan nem különböztette meg, és gyakorlatilag a hazánkban élő keleti szláv népelemet, saját nevéen a kárpátaljai ruszinokat jelölve⁵. Innen van, hogy a magyarban fennmaradt az ukránság jelölésére a *rutén* terminus, amely mind a magyarban, mind a németben ('Ruthenische') a középkori latin megfelelőre megy vissza, minthogy a latin közjogi terminológia ethnikaileg nem differenciált, így a magyar sem, és a ruszin etnikumot 'kárpáti oroszok'-nak vagy egyszerűen csak 'oroszok'-nak nevezte, még a múlt század

¹*Decsy Mihály: A magyar oroszokról 1758.*, a többi forrást illetően: *Sztripszky Hiador: A hazai ruthének legrégebb nyomtatványai*. MK 1911., 117–131., 243–262. old.; ill. *Lelekač, Nikolaj – Harajda, Ivan*, Zahafna bibliografija Podkarpat't'a. Literaturna Nedilja, 1942. idem: *Zorja* 2. 1942., 459–467. old.

²*Duliškovič, A.: Istoričeskija čerty uhorrusskych, 1867.*, *Hodinka, A.: A Munkácsi Görög katolikus püspökség története, 1906.*

³*Michail Lučkaj: Historia Carpato-Ruthenorum, perekładav Jurij Sak, 1983–1988. Svidnik. Annales Musei Culturae Ukrainiensis Svidniciensis, Red. Ivan Rusinko* 11. (1983), 41–183 old., 13. (1988), 109–243. old., 14. (1986), 93–261. old. (A középső rész jelent meg később.)

⁴A középgörög ῥῶθι = 'normannok', ῥῶθιστι = 'skandinávul', 'a normannok nyelvén'; a normann eredetiből az orosz 'russ' = óorosz 'skandináv', lásd az óorosz *Óskronikát* (Povest' vremennyh let): „отъ: roda rusъka posly” = 'a rus' nemzetségből való követek' az összes, 911–944. közötti szerződésben a *skandináv* felet jelöli, ami a szövegből egyértelműen kiderül. – Ennyit arról, hogy a *roth* skandináv tövel van dolgunk; a 20–30 évvel ezelőtti orosz nyelvészet, amely belső, keleti szláv eredetből vezeti le a 'rus'-t, sajnálatosan tudományon kívüli tényezőket vitt a nyelvészetbe. Lásd *Fasmer, Max: Russisches Etimologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1950–1958. 'Rus'* címszó; orosz fordítás: Moszkva, 1971.

⁵Ld: A magyarországi latinság szótára, *Ruthenus* címszó; megjegyzendő, hogy a *ruszin* viszont nem latin, hanem keleti szláv eredetű, és az óorosz *rus'*ra megy vissza, lásd 4. jegyzet.

derekán is⁶. Az említett krónika tehát félreérthetetlenül a ruszin ethnikum, mint *önálló nemzet* története, ilyen értelemben nemcsak történeti forrás, hanem, a ruszin nemzettudat olyatén táplálója, mint *Cosmas* a cseheknél, *Anonymus*, *Kézai Simon* és mások nálunk. De tekintünk át röviden történetírónk életútját, mert nemcsak ezzel a terjedelmes krónikával alkotott a kárpátaljai kultúra számára maradandó értéket.

1789. november 19-én született a Munkácsról nem messze fekvő Nagy-Lucskán. Nevét is szülőfalujától kölcsönözte. Eredetileg ugyanis *Pap Mihálynak* hívták, apja foglalkozását jelölte ez a név, ami akkoriban igen gyakori volt⁷. A Nagyváradon töltött gimnáziumi évek után itt változtatott nevet, a teológiai tanulmányok következtek a bécsi Barbareumban – ám ezek mellett mélyreható nyelvészeti, szlavisztikai tanulmányokat is folytatott. Mások mellett kora legkiemelkedőbb szláv nyelvészt, a cseh *Josef Dobrovskýt* vallhatta mesterének, akivel élete során levelezésben is állt. Őt azért fontos megemlítenünk, mert a szláv nyelvek első tudományos pontosságú leíróját, a felvilágosodás korában születő modern filológia rendszerző szlavistáját tisztelhetjük benne⁸. Lutskey Mihály a maga *Grammatica Slavo-Ruthena* című művével a ruszin idioma első tudományos leírását alkotta meg. Művét, amely az egyházi szláv és a ruszin párhuzamos, összehasonlító nyelvtana, Dobrovský munkái kiegészítéséül szánta, ám ennél jóval többet tett. Nemcsak nyelvészeti ment túl célkitűzésén, hanem a nyelvtant olyan közmondásokat, szólásokat, népmeséket és népdalokat tartalmazó függelékkel látta el, amely az első ruszin folklórgyűjteménynek tekinthető.

A *Grammaticát* 1930-ban adták ki Budán⁹. Hosszú, változatos út vezetett ideig. 1816-os felszentelése után kis ideig szülőfalujában lelkészkedik, majd az Ungvárott lévő püspöki könyvtárat gondozza. 1821 nyarán munkácsi püspökkari titkár. Egyházi pályáján támadások és intrikák érték, ezek miatt fogadta el a Bourbon hercegi család meghívását, és Észak-Itáliába ment lelkésznek. Itt 1829–1930-ban, nyugodt körülmények között dolgozhatván, megírta nyelvtanát, és a *Historia...* munkáját is feltehetőleg itt kezdte. Hazatérve ungvári lelkész, püspöki titkár és az iskolák főinspektora. 1843. december 3-án, ötvenéves korában hunyta le örökre szemét. Krónikáját, amely a legendás ősidőktől XIX. század harmincas éveig (saját koráig) követi nyomon a ruszinok történetét, már nem tudta lezárni és kiadni¹⁰.

Mint hogy a bevezetőben utalt valamennyi megemlékezés hivatkozott az elsőként megtartott budapesti, mint ezen konferencia szervezője, itt is feladatunknak tartjuk, hogy az ülést röviden áttekintsük¹¹. A Megbékélés Közössége nevében összehívott ökumenikus egyházi konferenciát *Németh Géza* református lelkész nyitotta meg. Az első előadó *Petrusevic Nikefor* görög katolikus lelkész volt. A magyar–ruszin közös évszázadok szellemi munkásai című referátumában felidézte a munkácsi egyházmegye történetének nagy alakjait, kiknek sorában előkelő hely illeti meg az ünnepeit Lutskey Mihályt¹². Őt *Pirigyi István* egyháztörténetész professzor követte, A munkácsi egyházmegye alapítása című előadásával¹³. A témában

⁶Ld: *Udvari István* számos tanulmányát a *Studia Russica* 1978–1988., Budapest, köteteiben; Ugyanő ugyanerről, *Nova Dumka*, Vukovar; továbbá ugyanő; A munkácsi görög katolikus püspökség 1806. évi összeírása című kötet (Nyíregyháza, 1990.) több kísérőtanulmányában.

⁷A Munkácsi Görög katolikus Püspökség Schematizmusában 1820–1827. között tizenhét-tizenegy között váltakozik a Pap (Pop) családnevű lelkészek száma, csökkenő tendenciával.

⁸Jóllehet a szláv nyelveket mint egyetlen nyelv dialektusait kezelte, s különösen a keleti szláv nyelvek terén bizonyult a legkevésbé időtállóknak. Maga *Dobrovský* a *Slovanka* című folyóiratban foglalkozott a ruszin nyelv kérdésével (1823); gondolatainak lényege, hogy ő erről kevés adattal rendelkezik, s a kérdés kutatását szorgalmazza. Ezt a feladatot vállalta magára Lutskey.

⁹Ld: *Rot Sándor*: Lutskey Mihály *Grammaticája*. *Király Péter* (szerk.) A Budai Királyi Egyetemi Nyomda, Bp. 1978., a typographiáról *Király*, 1978. több tanulmányát; mivel több tényező indokolta, hogy egy szláv nyelvtan itt jelenjen meg.

¹⁰Ld: Lutskey életére vonatkozó egyik legjobb bibliográfiai munka: *Horbatsch, Olexa*: Utószó. Jegyzetek. Lutskey, *Grammatica Slavo-Ruthena*, München, 1978., *Ukrainische Freie Universität* faximile kiadása.

¹¹A konferenciáról és háttéréről: *Földvári Sándor*, Lutskey Mihály ébresztése. Békesség, (*Debrecen*) 1990. 3. sz.; ua: (rövidíve). Élet és Világosság (Nyíregyháza), 1990. 6. sz.

¹²Ld: a témában *Petrusevic Nikefor*; *Etnographia Orientalia* I-IV. (Az MTA–Soros-alapítvány támogatásával készült kéziratok.) Eger, 1988–1990.

¹³Lásd *Pirigyi István*; A görög katolikus magyarság története. Nyíregyháza, 1981., ill. annak bibliográfiája.

már ő maga és mások is számos publikációt tettek közzé, ám a kérdés megnyugtató tisztázása csak a megfelelő archívumok teljes megnyitása után végzett kutatómunkával képzelhető el. Harmadikként Szabó József főiskolai tanár tartott előadást, A görög katolikus iskolaügy Magyarországon a kiegyezésig címmel, amelynek a publikálásától egy fehér folt terepnumán folyó kutatások fellendülését remélhetjük¹⁴. Ezután Rot Sándor professzor előadására került sor, címe LutsKay Mihály Grammaticájának nemzetközi vonatkozásai, ám ennél szélesebb témát ölelt fel. Áttekintette a kárpátukrán etnikum különböző elnevezéseinek (ruszin, ruthén, ukrán, kis orosz stb.) történetét, magának az etnikumnak a megítélését különböző szerzőknél, így például I. Olbrachtnál, és megpróbált választ adni arra az igen vitás kérdésre, tekinthető-e a kárpátukrán önálló népnek, kifejlődött etnikumnak¹⁵. Őt követte Medve Zoltán egyetemi docens, aki A dialectus ruthenica-tól az irodalmi ukránig címmel tartott előadást, feltéve a kérdést, elképzelhető lett volna-e egy önálló kárpátukrán irodalmi norma kialakítása és használata, s igennel felelt rá¹⁶. Udvari István főiskolai tanár Bacsinzky András püspök, a kárpátukrán felvilágosodás képviselője körleveleinek tükrében címmel nem csak Bacsinzky püspökről adott képet, hanem a gramota mibenlétét és kutatását is ismertette, lévén a Magyarországon található kárpátaljai vonatkozású kéziratok nemzetközileg is elismert specialistája¹⁷. Végül Magyar István Lénárd egyetemi adjunktus – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kelet-Európa története tanszékéről – tartott előadást Az erdélyi bolgár menekültek története az alvinczi ferences krónikában címmel¹⁸.

LutsKay születése évfordulójának előestéjén, 1989. november 28-án Ungvárott tömeggyűlés volt, ahol az ünnepi szünokok után az összegyűltek elénekelték Olexander Duchnovics, Kárpátalji ruszinok, keljetek fel mély álomból... kezdetű ruszin nemzeti dalát. Az ungvári egyetemen pedig háromnapos emlékülést tartottak.

Mint említettük, a magyarországi LutsKay-kutatás nagy feladata a *Historia Carpato-Ruthenorum*-mal való foglalkozás, horribile dictu, ennek magyar-latin bilingvis kiadása lenne. A szvidniki kiadás ugyanis, mely úttörő jellegű, a következő észrevételekre szolgáltat részünkről alapot: 1. nem hozzáférhető magyar kezeknek; 2. ott is csak keveseknek, minthogy kis példányszámú folyóiratban jelent meg; 3. a latin mellett ukrán fordítást tartalmaz, ami ott igen hasznos, ám nekünk egy magyar fordítás nem kevésbé üdvös lenne; 4. mind az ukrán fordítás, mind a latin szöveg tartalmaz annyi hibát, amennyi indokolja, hogy egy magyar *kritikai* kiadás számára az Ungvárott található eredeti kéziratot vegyük elő. Minthogy a budapesti konferencia felsorolt résztvevői közül kikerülne a magyar kiadáshoz szükséges szakembergárda – a magunk részéről már folytattunk velük ez irányú tárgyalásokat –, így csak a szponzor, illetve az ungvári kézirat hozzáférési lehetősége kerestetik. Javaslatuskat ezennel a hazai szakmai közvélemény jóindulatába ajánljuk.

Földvári Sándor

¹⁴A Pedagógiai Szemlében kéziratunk készítésekor megjelenés alatt: Szabó József; A görög katolikus iskolaügy az Osztrák–Magyar Monarchiában. Jelen formájában az előadás a konferencia anyagának kiadásában jelenik meg.

¹⁵Rot Sándor; A magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás. Balázs János (szerk.), Nyelvünk a Duna-tájon. Tankönyvkiadó, Bp. 1989., 351–401. old.

¹⁶A tanulmány más formában megjelenés alatt a Nova Dumkában (Vukovar, Jugoszlávia).

¹⁷Megjelenés: A Munkácsi Görög katolikus Püspökség 1806. évi összeírása, Nyíregyháza, 1990., más formában.

¹⁸Említett krónika Magyar saját felfedezése; a referátum tudomásunk szerint a konferencia kiadott anyagában lesz publikálva.

Tompa Mihály falujában

Már csaknem egy éve a gömői Hanván dolgozom, Tompa Mihály falujában, a helybeli földműves-szövetkezetben. Akkor keveredtem ide, amikor a gyengéd forradalom utáni első lehetőséggel élve Hanva község lakosai úgy döntöttek, hogy kiválnak a lénártfalvi szövetkezet kötelékéből. Azóta a saját sorsuk kovácsaiként szorgoskodnak, s egyelőre úgy tűnik, sikerrel.

Gyermekkori családi kirándulások jóvoltából már régebben megismertem Hanva nevezetességeit, a Tompa-mellszobrot és annak kalandos történetét, a dombon magasló szép templomot, a kriptát, a paplakot és az egymást követő református lelkészeket, a török hódoltság korát idéző forrást, valamint Igó Aladár szobrász és festő östehetség műveit, s Juhász István szövetkezeti elnököt.

Amikor munkahelyemre utazva a reggeli busszal megérkezem Hanvára, a paplak és a Tompa-szobor előtt mindig kinézek a járműből, hogy pillantásomat az emléktáblás házra vessem, s felélesszem magamban Tompa Mihály alakját, aki – úgy vélem – mostanáig sem került igazán méltó helyére sem irodalmunk egészében, sem az iskolai gyakorlatban.

Tompa Mihály lelkész-költő élete és sorsa minden szálával Gömörhöz kötődik, s e szűkebb pátrián belül leginkább Rimaszombathoz, Bejéhez, Kelemérhez és természetesen Hanvához. Ahhoz a Hanvához, ahová 140 évvel ezelőtt, 1851-ben került, s ahol tizenhét esztendőn keresztül céltudatosan teljesítette küldetéses hivatását, egészen 1868-ban bekövetkezett haláláig. Tompáék Kelemérről költöztek Hanvára, s a költő itt töltötte a leghosszabb időt egyazon helyen élete folyamán. A Hanvára jövéskor már túl volt élete számos nagy megrázkódtatásán, köztük a szomorú emlékü 1848–49-es eseményeken és első gyermekük halálán (alig egy évvel korábban temette el Keleméren). A Sajó menti táj, a hanvai lankák megnyugvást jelentettek búskomorságra hajlamos lelke számára. Csillapultságát Tornácon című versének sorai is híven tükrözik:

*Tűnődve nézek a tájon végig-végig,
Távol halmok s hegyek láncolatja kéklík,
S innen rajta, zölden,
A szép Sajó völgye nyájas, nyílt arcával
Tárul ki előttem.*

Hanván születik sok más jelentős verse is, mint például A madár fiaihoz (1852), a Forr a világ (1861), az Ikarus (1863). Akkor szólt, amikor az életben maradt tollforgatók félrehúzódvá hallgattak a Bach-korszak szörnyű szorításában, sőt némelyek kibujdostak külföldre. Arany Jánoson és Tompán kívül szinte senki sem vállalta föl a magyarság vizsgáztatását, buzdítását.

Tompa Mihály szerette Hanvát, szeretett itt élni, nemcsak a táj szépsége, hanem a barátságos, dolgos emberek miatt is. Népregéinek egy részét is itt írta, többek közt a hanvai Basa-kútjáról szólót, amely így végződik:

*Kedvese, anyja kit vára:
Visszamegy a lány Hanvára;
Hol máig is még szól, élvén
A rege a kút mellékén.*

A török időkben játszódo, szerencsés kimenetelű leányrablásról szóló történet a Tompa kora óta eltelt évtizedeket is túlélte, s még napjainkban is ismert a lakosság körében.

Sajnos, kevés örömet tartogatott a költőnek Hanván hátralévő életideje. Második gyermekét is elvesztette, imádott kisfiuk ötévesen halt meg. A költőn egyre erősebben elhatalmasodott a betegség és az állandó szomorúság, amitől nem bírt szabadulni. Igazán megpihenni csak a kertjében, kedvenc rózsái között tudott. Ereje, alkotókészsége fogyott, lankadt. Arany János barátsága juttatott még számára némi vigaszt, de a gyötrelmeitől és betegségétől ő sem menthette meg. Bánatában, betegségében egyetlen támasza felesége, Soldos Emília volt.

Az utolsók között jelent meg ebből az időből Olajág című könyve, mely örök érvényű elmélkedéseket, fohászokat, imákat tartalmaz. A honszeretetről ekképpen ír:

*Drágát, beceszt, mindent, mit a világ teremt,
S hűségédért kínál, nézz mint értéktelent;
És bár a sors kegyét dúsan halmozza rád,
Soha boldog ne légy, ha nem boldog hazád.*

A betegség, a kór legyőzte a tetet, s a költő 1868-ban örök nyugalomra szenderült. A mai hanvaiak hűen és büszkén őrzik emlékét, példás rendben tartják a Tompa család sírboltját, s minden évben műsoros koszorúzást rendeznek a síremléknél, amibe gyakran bekapcsolódik a rimaszombati Tompa Mihály Klub is. A sírt egyébként is mindenkor koszorúk borítják, részint messzi vidékekről, részint közelebbi városokból kerülnek ide.

A község lakosai mostanában sűrűn emlegetik, hogy 140 évvel ezelőtt költözött a faluba Tompa Mihály, aki a nép vészhelyzetében találta meg igazi mondanivalóját. Aki nem született hősnak, de amikor cselekedni, szólni, kiállni kellett népe, az eltiport szabadság eszméje mellett, akkor megcselekedte.

Vörös Attila

Katolikus népfőiskolai tanfolyamok Szeged környékén

Negyvenöt esztendővel ezelőtt KALOT népfőiskolát szerveztek Tápén. A bentlakásos tanfolyam hallgatóit tápai családok fogadták be egy-egy vacsorára és éjjeli szállásra. Jöttek Domaszékről, Zákányszékről, Szentmihálytelekről, és természetesen sok fiatal legény vett részt a helybéli KALOT-ból is. Talán annak a nagy sikerű rendezvénynek az emléke is serkentette Fehér Mihály volt feketeszéli KALOT-legényt arra, hogy Tápén kellene megint megrendezni a fél évszázaddal ezelőtt brutálisan betiltott népfőiskolai tanfolyamot. Tavaly ősszel került sor rá, majd Röske, Mórahalom és Zákányszék községek következtek.

Szegeden már 1989 nyarán megalakult a KALOT Csongrád megyei szervezete, melynek Fehér Mihály lett a szervezőtitkára. Az esemény alkalmával országos KALOT-kiállítást rendeztünk. A városkörnyéki több száz volt KALOT-os – és természetesen kalász-lány – jött el.

Tavaly újabb országos találkozóra került sor Szegeden. A nagy érdeklődésre való tekintettel most a fogadalmi templom előtti szabadtéri színpadon tartottuk meg az ünnepi szentmisét. Ezen az alkalmon emlékeztünk Péter Kerkai Jenőre, a KALOT-mozgalom alapítójára. Nem sokkal a díszünnepség után már Bordányban szerveztük meg az orosz megszállás utáni időszakot követő első vidéki katolikus népfőiskolai tanfolyamot. Ilyen előzmények után jutottunk Tápéra és a többi jelzett településre.

Munkánk célja, hogy segítséget adjunk a falusi embereknek a gazdasági átalakulás fogadásához. Fiatalok esetében pedig népművészeti előadásokkal, a lányok részére főzőtanfolyamokkal, sőt, az anyaságra felkészítő tanfolyamokkal szeretnénk segíteni. Mindezeket természetesen kiegészítve a családkerölcös megerősítésének nemes gondolatával, illetve a valláserkölcös tudatosításával, nem utolsósorban magyarságtudatunk megerősítésével. Ez elsősorban az első előadócsoporthoz tartozik. A második csoportban elsősorban az egészséges életmódra koncentrálnak, ami végül is az „Életerős népet!” KALOT-jelszó fogalmában jut kifejezésre.

A KALOT II. Rákóczi Ferenc népfőiskolai szövetség egyre több településen építi ki tanfolyamait. Legutóbb Nagykapornokon volt bentlakásos továbbképzés, mely alkalmon külföldi szakemberek is részt vettek. A kölcsönösség jegyében sok olyan segítséget adtak nekünk, amelyek nélkül nemigen juthatnánk ma még egyről a kettőre Magyarországon. Öröm, hogy egyre több fiatal kapcsolódik be ebbe a nemes munkába. Mintha megérezték volna, hogy jövőjükhöz fontosak lesznek mindazok, akiket hallanak, tapasztalnak ezeken a tanfolyamokon. Főképpen most, és főképpen azok, akik a földrendezést követően gazdálkodókként, mások pedig vállalkozókként akarják megkeresni családjuk kenyerét.

ifj. Lele József

Honismereti kirándulás a Mátraalján

Az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola harmadik éve működő honismereti körének tagjai tanulmányi kiránduláson voltak. Heves megye történelmi nevezetességei közül a kelet-mátraalji emlékhelyeket nézték meg.

Kápolnán elmentek az 1849. február 26–27-én, a község határában vívott csata színhelyén emelkedő fémobeliszkhöz, a hazáért életüket adó szabadsághősök dicsőségét hirdeti. A csata másnapján, azon a helyen mondta el az elesett hősökért imáját Kossuth Lajos: „Fölséges Úr!... Árpád hadának istene!... Mint szabad ember térdelek az új temetőn véreim roncsolt tetemein! Ily áldozatok után szentté lett földed, ha bűnös volt is. Istenem! E föld és sírhalmok fölött rabnépnek élni nem szabad... E csontokból dicsőség nő ki, mely nemzetem homlokán ragyog. A porokat szenteld meg te kegyelmeddel, hogy a szent ügyért elhullott testvérbajnokok szentül nyugodjanak hamvaikban...” A néhány perccel távolabb lévő centenárius emlékmű előtt a kör egyik tagja, Jancsó Magdolna néhány perces ismertetővel idézte a csata körülményeit.

Az emlékműtől nem messze betonoszlop, rajta emléktábla, amely gr. Károlyi Mihály 1919. február 23-i földosztására emlékezteti az utókort.

A következő állomáshely Feldebrő volt. A csaknem ezeréves plébániatemplomban Kilmájer Marianna köri tag mondta el a templom történetét, sorra mutatva építészeti stílusjegyeit. Megcsodálták az altemplom bizánci hatásokat őrző falfriskóit, oszlopkötegeit és azt a sírhelyet, amelybe 1044-ben harmadik királyunkat, Aba Sámuelt temették. Verpeléten a kétszáz éves kocsimúzeumnál álltak meg, amely nagy szakértelemmel Pálkovács Miklós gondnok mutatott be.

Kisnánán előbb a XI. századi alapítású várban jártak, ahol a vártemplomot, a belső kaputornyot, a pincét és a kőtarat a szintén köri tag, Tóth Ildikó ismertette. Utána a vár tövében berendezett szlovák falumúzeumba tértek be, amelynek gazdag néprajzi anyagáról a múzeumi gondnok, Kohajda Istvánné szólt.

Abasárra érve ismét találkozhattak Aba Sámuel emlékével: a jelenlegi termelőszövetkezet ódon pincefolyosóit járva az egyik folyosószárnyban Maruzsán Istvánné pincevezető megmutatta Aba Sámuel egykori sírűregét. A királyt, miután a feldebrői templom sírkamrájából hívei kiemelték, a monda szerint ide, saját alapítású monostorába temették. A vélt

sírüreg oldalfalába 1693-ban br. Haller Samu tábornok, a falu egyik földesura gúnyos szövegű emléktáblát helyeztetett. A latin nyelvű szöveg ma már alig olvasható. Magyar megfelelője a következő:

Ez üregbe volt letéve Sámuel Aba, Magyarország 3-dik királya vagy inkább pusztítója. Egy, a bálványozás és kegyetlenség által beszennyezett király. Aki a maga népeitől a Tiszánál megöletett. Bámuljátok a dolgoknak éktelen változását. A királyi síralkotmány hogy lett pincévé. Ahol a halálnak véres martaléka feküdt, ott vidító hordók duzzadnak. Attól piroslik Bachus, attól pirosabb a sári bor a falernuminál. Igyál te is, hogy kipirulj!

Abasár közismert mecénása, a helybeli Szabó Miklós néhány évvel ezelőtt a templom melletti téren szobrot emelt a király tiszteletére. A bronzszobor, Till Aran művész alkotása a Mátra-vidék legszebb és legnagyobb jelen korunkban készített bronz királysobra.

Dr. Misóczki Lajos

A hetvenöt esztendő Timaffy László köszöntése

Kedves Lacikám!

Engedd meg, hogy a Honismereti Egyesület, a munkatársak, s jó barátok nevében álljak be most én is azok sorába, akik 75. születésnapodon elhozták jókívánságaikat. Ilyen megható ünnepségen valahogyan kevésnek érzem az emberi szót annak tolmácsolására, amit a téged köszöntők most a szívükben éreznek. Am akkor, amikor e számomra igen kedves és megtisztelő köszöntéshez a szavakat, gondolatokat kerestem, egy felülről jövő hangra lettem figyelmes. Engedd meg, hogy most ezt a hangot követve öntsem ki mindazt, ami az én szívemben is összegyűlt.

Két és fél ezer évvel ezelőtt mondotta ezt az Isten Ezékiel prófétának, nehéz körülmények között, lerombolt országban, fogságra hurcolt népe szolgálatára való elhívásként: *Embernek fia, őrállónak adtalak én téged!* Téged az Isten nem csupán kiváló tanárnak, tudósnak, írónak, előadónak választott ki, hanem őrállónak adott a mi hasonló körülmények között lévő magyar népünknek, akárcsak a harmadfél ezer évvel ezelőtti Ezékielt az ő népének.

Erre a nehéz szolgálatra csodálatosan fel is készített. Nemcsak tehetséggel áldott meg, hanem úgy vezetett az ő számunkra sokszor be nem látható, meg nem érthető útján, hogy őrállói hivatásodat betölthessed. Megáldott olyan szülői hajlékkal, melyben a népet, a tudást úgy szolgálták, hogy közben a felülről jövő hangra is mindig figyelmesek voltak. Olyan iskolákat, olyan kiváló tanárokat adott tanulmányaid irányítására, akik tovább tudtak ösztönözni, felkészíteni e hármasszolgálatra. Hallgathattad Györffy István, Kodály Zoltán előadásait. Dolgozhattál Teleky Pál tanszékén, s doktorálhattál Cholnoky Jenőnél. Milyen csodálatosan is volt elrendezve felkészülésed ideje. Aztán szépen indult a pályád. Igazán küldetésednek megfelelően. Taníthattál a mosonmagyaróvári akadémián, s közben vezethetted a Széchenyi Népfőiskolát.

Mindezt akkor, amikor háborútól tönkretett országunk romjait kellett eltakarítani, s a látszólag tetszetős jelszavak mögé bújva tulajdonképpen veszedelmes, megsemmisíteni akaró aknamunka indult népünk ellen. Mert ha egy népet el tudnak szakítani a gyökereitől, kiölik fiainak szívéből az öntudatot, és egyidejűleg még a hitétől is meg akarják fosztani, akkor azzal nagyobb pusztulásba tudják sodorni, mintha tizezreit fogságba hurcolják, vagy fegyverrel irtják. Ekkor vezetni népfőiskolát, népi kultúránk értékeinek megbecsülésére tanítani, nevelni a rád bízott fiatalokat, nemcsak nagy, de felettébb kockázatos dolognak számított. Nem is túrték ezt sokáig.

A kívülállóknak állásodtól való megfosztásodban joggal láthatták szépen indult pályád derékba törését, pedig ez csak őrállói hivatásodban való megpróbáltatásodat, megerősítéset szolgálta.

Fizikai munka, kántorság, bolti kiszolgálóként való alkalmazás mellett népeddel való együttélésed, néprajzos munkásságodra való felkészülésed jelentős időszaka volt ez, melyben még társadat is megtalálhattad őrállói hivatásodhoz. Könnyű akkor párt választani, mikor az ember körül minden szerencsésen alakul. Tekintélyes állás, jó pozíció áll mögötte. De az igazit megtalálni mégis akkor lehet, mikor mindezek kicsúsznak az ember lába alól. Talán ezért is tudtál olyan családot alapítani, mely a legnehezebb próbákat is ki tudta állni, ahol a nehézségek közben is erőforrást nyertél és családi életteddel is példát mutathattál, nevelhettél. Nem csoda, hogy három szép leányod is tovább vitte a maga életútjára a szülői hajlékot betöltő szeretetet, a kultúra igaz értékei iránti fogékonyságot, a szolgáltni akarást, párosulva a felülről jövő hangra való figyellel.

Nehéz útvesszőkön azt is bizonyítottad, hogy aki a felülről jövő elhívó szóra tud figyelni, népének meg a tudományak akar szolgálni, annak munkáját lehet ugyan ideig-óráig gátolni, de eredményét nem lehet megsemmisíteni.

Nagy ajándéka életemnek, hogy őrállói munkádban évtizedeken át én is részt vehettem. Első találkozásunk, megismerkedésünk is úgy történhetett, hogy mind a ketten ugyanazért a célért indultunk útnak, s a Magyar Népi Művelődési Intézet összehozta az ország két különböző részéről induló utunkat. Még akkor nem tudtam, hogy Győrbe kerülök, s fizikailag is közel leszek munkásságod színhelyéhez, de rögtön megéreztem, hogy Benned is ugyanaz a lélek ég, mint bennem. S mikor 1947 őszén Győrbe kerültem, oly jó volt tudni, hogy nem ismeretlen helyre jövök, hanem már jó barát várja, hogy népünkért végzett munkánkban is gyakran találkozzunk. Ott voltál Töltéstávan az első kisalföldi falusi hangversenyemen, hívtál népfőiskoládra zenetörténeti előadásorozatot tartani a falvakból toborzott tehetséges fiatalhoz, leányaidhoz. Népfőiskolád azzal is felejthetetlené vált számomra, hogy azon szerepelhettem először közösen menyasszonyommal, életem hű társával. Sok közös előadásunk közben gyakran jutottak eszembe Petőfi verssorai, azzal a különbséggel, hogy nem „titkon”, hanem igazán a legnagyobb nyilvánosság előtt kísérhettem „lépteid”. De úgy, ahogyan ugyancsak ő mondta: „Nem mint az árny az utazót, csak jó időben...” Mert aztán jötték ám a rossz idők. S ezekben a kegyetlen időkben neked jutott a nehezebb sors. De helytállásod erőt adott, hogy hivatásunk teljesítésében soha meg ne tántorodjunk. S milyen öröm, hogy a sötét felhők egyre távolodnak, tanítványaid viszik tovább a tőled kapott kincset, könyveidet sokan-sokan olvassák, örömmel hallgatják előadásaidat élőben, rádióban, televízióban, s ezen a szép ünnepen, köszöntésen most már az a hivatalos vezetés is itt van, amelyik hosszú éveken át olyan mereven elhatárolta magát tőled.

Szívből kívánom, hogy még sokáig világíthass népünknek, érezhessed folyton bővülő kis és nagy családod szeretetének melegét. Egyre többet kapjal a feléd irányuló tiszteletből és szeretetből olyan helyekről is, ahonnan azt hosszú éveken át nem érezhetted. Isten óvja, áldja további életedet!

Barsi Ernő

A nyolcvanéves id. Zakupszky László köszöntése

Idős Zakupszky László nyugalmazott mátraszentimrei általános iskolai igazgató a Bács megyei Mélykúton született 1911-ben. A bajai tanítóképzőben nyert tanítói oklevelet 1931-ben, s még ebben az évben szülőfaluja egyik tanyáján kezdte el a pedagógusi pályát. 1933-ban megpályázta a mátrai ötházutai (1938-tól Mátraszentimre) állami tanítói állást, amelyet el is nyert. Ettől kezdve él ezen a maga választotta őrhelyen. 1938-ban megbízták az iskola vezetésével, 1939-ben pedig az intézmény igazgatását bízták rá.

1947-ben falujában körzeti általános iskolát, s ezt szolgáló kollégiumot szervezett. Létrehozta a község napközijét is, amelyből később napközi otthonos óvodát alakított ki. 1950-ig körzeti iskolai felügyelői feladatokat is ellátott.

Az iskola épületében 1954-től téli, 1955-től pedig nyári üdülést szervezett. 1958-ban a Pedagógus Szakszervezet Központi Vezetőségének támogatásával az intézményhez szárnyépületet emeltetett, s a megnagyobbított épület most már tágabb keretek között szolgálhatta az üdültetési feladatokat. Az épületben a falu és az intézmény múltjának megismertetése érdekében múzeumot alakított ki. Kartársai faluhoz kötésének érdekében szolgálati lakásokat építtetett.

Iskolaszervező és -igazgatási munkájával párhuzamosan végezte faluja népművelését, elszigeteltségének felszámolását. 1947-ben művelődési otthont és mozit szervezett. A következő évben pedig kijárta, hogy községe villanyt kapjon. Az 1950-es években sikerült elérnie egy korszerű művelődési otthon megépíttetését, amelynek igazgatását is ellátta. 1970-re megoldotta a faluban a víz bevezetését.

Vérbeli népművelőként az 1933–34-es tanévtől kezdve több sikeres analfabéta-tanfolyamot indított, 1945 után pedig megszervezte a dolgozók általános iskoláját. Az ötvenes években népi együttest, gyermek- és menyecskekórust alakított. Együttesei szerepeltek a rádióban és a televízióban is. A helyi szlovák és magyar népdalkincs feltárása és megismertetése érdekében kifejtett munkájára felfigyelt az 1954-től rendszeresen Galyatetőn üdülő Kodály Zoltán is, aki az ötvenes évek végén látogatásával is megtisztelte népi együttesét. Kodályon kívül járt falujában népdalgyűjtő úton Balla Péter, Borsai Ilona és Rajeczky Benjámin. Sőt, a magyar zenetudósok hírverése révén eljöttek ide amerikai zenetudósok is.

1971-ben több mint negyvenévi szolgálat után vonult nyugalomba, ez azonban nem jelentett számára nyugalmat, ami ma is idegen természetétől. Ekkor lett társadalmi tanácselnök. Ezenkívül dolgozott a Megyei Tanács Kereskedelmi és Idegenforgalmi Állandó Bizottságának titkáráként, a Mátra-Bükki Intézöbizottság elnökségi tagjaként. Hosszú évekig tagja volt a megyei tanácsnak is.

Rendkívül sok elfoglaltsága mellett mindig szakított időt az írásra is. Állandó témái voltak: a mátrai erdők egészségügyi hasznosítása, a természet és a környezet védelme, a turisztika. 1982-ben látott napvilágot Mátraszentimre és környéke című könyve, amely értékei révén csakhamar közkedvelt kézikönyve lett az idelátogató idegeneknek. Nem véletlen, hogy jelenleg dolgozik könyvének második kiadásán.

Dédelgetett szép terve A 108-as szoba lakója című könyvének megírása, melyben Kodály Zoltán galyatetői, mátrai látogatásainak szeretne emléket állítani. Ezenkívül, ha a sors kegyes lesz hozzá, életének 9. évtizedébe lépve szeretné megvalósítani a helyi tájházat, amihez kívánok neki a régi barátság okán jó erőt és egészséget, még hosszú, boldog alkotóéveket.

Szecsó Károly

In memoriam Orbán Balázs

Vándorkiállítás erdélyi festményekből

Az Erdély Művészetéért Alapítvány még 1990 nyarán pályázatot hirdetett, Szülőföldem, Erdély címmel, Erdélyben élő magyar képzőművészek számára. Pályázní különböző technikával készült grafikai alkotásokkal és akvarell, tempera képekkel lehetett.

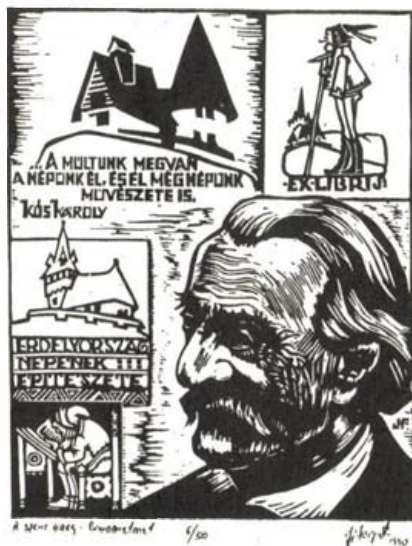
Az alapítvány olyan alkotásokat várt, amelyek művészi eszközökkel mutatják be Erdély természeti szépségeit, hagyománykincsét, az ott élő emberek mindennapi életét és a magyar kultúra évezredes értékeit. Kíváncsálom volt, hogy a művek az Erdélyben élő népek barátságát és őszinte megértését segítik elő. A meghirdetett pályázatra 50 művész küldte el munkáját. Az ünnepélyes eredményhirdetésre 1990. december 28-án került sor a Pesti Vigadó kamaratermében. A galaesten Hajdú Demeter Dénes, a kuratórium elnöke mondott bevezető beszédet. Faragó Laura énekművész székely és csángó magyar népköltészeti műsorát mutatta be, Sella Zoltán pedig Dsida Jenő Psalmus Hungaricusát szavalta el. Az erdélyi fejedelmi udvarok zenéjét Dobozy Borbála csemlóművész idézte fel.

Az est második felében történt a díjkiosztás. Márton Árpád festőművész (Csíkszereda) I. díjat, Kosztándi B. Katalin festőművész (Kézdivásárhely) II. díjat, Portik Sándor grafikus (Gyergyó-

szentmiklós) III. díjat kapott. Torró Vilmos (Kovácszna) ex libris munkáiért kisgrafikai különdíjban részesült. A díjakat Csúrka István író, a kuratórium tagja nyújtotta át a nyerteseknek. A pályázatra beküldött művekből – melyek honismeretről, szülőföldszeretetről vallanak – az alapítvány kiállítást rendezett 1991. január 25-e és március 8-a között a Budavári Palotában. A megnyitót Tökés László nagyváradi református püspök tartotta, mintegy ezer fő jelenlétében.

Ezt követően a tárlatot vándorútra bocsátotta az alapítvány, első állomása Jászberény városa volt. Itt május 31-én mutatták be a képeket a Munkás és Ifjúsági Házban. Megnyitó beszédében Hajdú Demeter Dénes, a kuratórium elnöke arra emlékeztette az egybegyűlteket, hogy a politikai határok módosításai – így a trianoni diktátum következménye is – csak állampolgárságot változtathat meg, de az etnikai homotartozást nem, az új államhatalmak a lelkeket sem idomíthatják mássá. Az anyanyelv és az elsődlegesen anyanyelvből táplálkozó szellem, az egyén önkifejezése állandóbb, mint az országhatár. Felhívta a figyelmet Kós Károly 1921-ben megjelentetett *Kiáltó Szó* című röpiratára, annak időszerűségére. Az erdélyi magyarság nemzeti-kulturális autonómiája napjainkban is megvalósításra vár. A megnyitón a hazánkban is népszerű Illyés Kinga színművésznő, a marosvásárhelyi Színiakadémia tanára működött közre.

A kiállítás a nyár folyamán – a pápa látogatása idején – Hajdúdorogra, majd ezt követően Lengyelországba is eljutott. Az alapítvány kuratóriuma szívesen tesz eleget más hazai városok meghívásának is. Cím: Erdély Művészetéért Alapítvány, 1675 Budapest Pf. 133. D. E.

A szent öreg (Jorga Ferenc grafikai, Szászrégen)

KÖNYVESPOLC

Kossuth Lajos kormánybiztosa, Csány László

Régi adósságot törleszt a Zala Megyei Levéltár, amikor születésének 200. évfordulóján tanulmánygyűjteménnyel tiszteleg Kossuth Lajos kormánybiztosa, minisztere, a zalai születésű Csány László emléke előtt. A könyv – mely a *Zalai Gyűjtemény* című sorozat 30. köteteként látott napvilágot – hat fejezetben tárgyalja Csány életét és tevékenységét, a hetedik fejezet pedig a Csány-kultusz nyomait kutatja.

Az első fejezetet (*Csány László a zalai reformellenzék élén*) – csakúgy, mint a hatodikat – Molnár András írta, aki egyébként a kötet szerkesztője is. A szerző munkáját nehezítette, hogy Csány gyermek- és ifjúkoráról alig lehet fel adat. Még a pontos születési dátumot sem tudjuk meghatározni, hisz az alsócsányi plébánia anyakönyvei 1806-ban elégték. Ugyanígy az iskolás évekről (Szombathely, Zágráb, Győr) is hiányosak az információk – így néhol a szerző kénytelen volt feltevésekbe bocsátkozni, ami nem minden esetben szerencsés (így például semmilyen konkrét adat nem támasztja alá, hogy 1809-ben a győri akadémián tanuló Csány beállt volna az inszurgensek közé, ahogy azt a szerző sejtetni engedti).

Bizonyl a feltűnően kevés levéltári adat magyarázza, hogy Csány életének első 28 évéről mindössze két (!) oldal szól. Lényegesen részletesebb a hadseregből 1818-ban kilépő, gazdálkodó, eladósodó, majd birtokait eladni kényszerülő, s a politikai porondon megjelenő Csányt bemutató rész.

Kezdetől fogva a zalai ellenzék oszlopos tagja. Deák híve és barátja. Szervezője a korteshadjáratoknak, a zalai védegyeleti mozgalomnak (alapítója a kanizsai takarékpénztárnak), s ő az, aki idejekorán figyelmeztet a horvát nacionalizmus és a pánszláv összefogás veszélyeire. A megyei közgyűlésen tett súlyos (az uralkodót sértő) kijelentései miatt perbe is akarják fogni – sikertelenül.

1845-től (részben betegsége, részben más okok miatt) távol maradt a megyei közéletől, ám levélben továbbra is tartotta a kap-

csolatot a radikális ellenzék prominens személyiségeivel, Madarással, Perczellel – állapítja meg Molnár András.

A következő három fejezet Csány kormánybiztosi tevékenységét tárja fel aprólékos részletességgel.

Szöcs Sebestyén 1848 áprilisától szeptemberéig vizsgálja az eseményekbe mintegy „véletlenül” beleszőpöngő Csány magatartását. A véletlen ez esetben szó szerint érthető, hisz Csány 1848 márciusában birtokeladási ügyek miatt tartózkodott Pesten, s így lett részese a forradalmi eseményeknek, s lett a közbíró-ságra ügyelő választmány tagja. Rövidesen újabb feladatot kap: a főként a dunántúli megyékben föllángoló zsidóellenes atrocitások és parasztmozgalmak leszerelése céljából előbb Vas, Zala, Veszprém és Sopron megyékbe küldik „teljhatalmú” képviselőnek, majd június 2-ától Zala, Somogy, Baranya, Tolna megyék királyi biztosává nevezik ki.

Szöcs Sebestyén mindenre kiterjedő, aprólékos kutatómunkájának eredményeként Csány biztosi tevékenységének szinte minden pillanatáról hiteles képünk lehet.

Csány nemcsak a fent említett feladatok megoldásáért küzdött szívósan, hanem már áprilisban felfigyelt a Dráván túli eseményekre, s felhívásterveztet készített, amelyben fegyverfogásra szólította fel a hatáskörébe tartozó megyéket egy esetleges horvát támadás visszaverése érdekében. Ettől kezdve *legfontosabb feladata a Dráva-vonal védelmének megszervezése*. Ezzel kapcsolatban Csányra hárult az élelmezés, a felszerelés- és hadianyag-szállítás megszervezése, a kórházi hálózat kiépítése is. A szerző bőséges dokumentációval igazolja a vállalkozás nehézségeit. A legfőbb gondot az okozta, hogy a megyék által fölállított nemzetőri zászlóaljak csupán meghatározott időtartamra vállaltak szolgálatot, tehát folyamatosan gondoskodni kellett a pótlásukról. Csány ezért is szorgalmazta önkéntesek toborzását, bár neki magának is komoly fenntartásai voltak a nemzetőrség önkéntes formájának bevezetésével szemben: szívesebben vette volna honvéd alakulatok küldését, hisz az önkéntesek szervezése miatt nem egy megye megtagadta a 3. váltás nemzetőr-

ség táborba küldését. A nemzetőri szolgálattal szemben azonban a parasztság körében is inkább ellen-, mint rokonszenv alakult ki, hisz a szolgálat óhatatlanul a nyári mezőgazdasági munkák elmaradásához vezetett.

A szerző részletesen elemzi Csány két lemondásának körülményeit is. Csány tudniillik nem értett egyet Öttinger, majd később Teleki (a drávai sereg főparancsnokai) némely intézkedésével, ezért előbb augusztus 10-én, majd szeptember 9-én bejelentette lemondását, ám a rendkívüli helyzetre való tekintettel mindkét alkalommal maradásra bírták. A kormány lemondása után is hivatalában maradt, sőt követte az immár Móga vezette hadsereget a pákozdi ütközetbe, majd tovább a Lajtaiáig.

Az események további ismertetésére, illetve Csányra a fel-dunai hadtest mellett kifejtett tevékenységének vizsgálatára *Herman Róbert* vállalkozott. A tanulmány bő teret szentel a határátlépés körüli vita ismertetésének. Szembesíti a szerző a különböző véleményeket. Ezekből megállapítható, hogy a döntés felelősségét a politikusok és a katonák egymásra kívánták hárítani, s a kockázatot senki sem merete vállalni. A dokumentumok és visszaemlékezések vizsgálatából fény derül arra is, hogy a magyar sereg tévovázásának oka volt az is, hogy *Bécs* sem tette meg a döntő lépést: *nem kérte hivatalosan a magyarok segítségét*. Csány szerepét a vitákban nemigen ismerjük. Az ő tevékenysége a schwechati vereség után válik igazán fontosá, amikor Görgey mellett a hadsereg szervezése a feladata.

A szerző a továbbiakban igyekszik sokoldalúan bemutatni a tábornok és a kormánybiztos kapcsolatát. Megállapítja, hogy a kezdeti hűvös tartózkodást rövidesen fölvaltja az atyai barátság. Bár voltak bizonyos kérdésekben viták, kölcsönösen tisztelték egymást, s nagyra értékelték a másik tudását és tevékenységét.

Csány biztosíthatóan ez idő tájt a Felvidék nyugati megyéire és a Dunántúlra terjedt ki. Miután várható volt az osztrák támadás megindulása, felelőssége és feladatai hatványozottan növekedtek. Gondoskodnia kellett a sereg élelmezéséről, a felszerelésbeli hiányosságok pótlásáról – mindezt úgy végrehajtani, hogy rekvirálással ne haragítsa magára a határ menti megyék lakosságát. Meg kellett szerveznie a tábori egészségügyi ellátást, a gabonakészletek raktározását és elszállítását, de foglalkozott hírszerzéssel, és diplomáciai próbálkozásokat is támogatott. A fentiek mellett legfontosabb feladata a sereg egységének megővése volt, hiszen már

ekkoriban mutatkoztak a bomlás jelei – főleg a trónváltás és Windischgrätz kiáltványainak hírére –, melyekre Csány (Görgeyvel egyetértőleg) nyilatkozatban válaszol, a sereg céljául az alkotmányosság védelmét tűzve ki.

A szerző a tanulmány további részében voltaképpen a fel-dunai hadtest visszavonulásának történetét vázolja föl. Elénk tárja azt a dilemmát, amellyel Görgeynek is, Csányra is meg kellett küzdenie: döntő ütközetet vívjanak-e, kockára téve ezzel a hadtest és a szabadságharc további sorsát, vagy a sereget mentseék. Csány abban nem értett egyet a tábornokkal, hogy a fővárost harc nélkül adják fel, de végül a január 2-i haditanácson (amely a fő kormánybiztos elnöksége alatt zajlott) aláveti magát a katonák (Klapka, Görgey, Vetter stb.) akaratának; annál is inkább, mert a kormány gyors menekülése, valamint Batthyány követtségbe küldése Windischgrätzhez őt is meglepte, s mert reá hárult egy rendkívül fontos feladat: a főváros kiürítésének megszervezése. A szerző kiemeli, hogy bár e hatalmas munkát a rendelkezésre álló idő rövidege miatt már nem lehetett maradéktalanul elvégezni, Csányra mégis elvülhetetlen érdemei vannak abban, hogy ami menthető volt, azt ő a pest-szolnoki vasúton eljuttatta a Tiszántúlra.

Feladata bevégezve Csány már nem tartott a hadsereggel – Görgey tervét kalandorságnak tekintette –, Debrecenbe ment, ahol Kossuthnak eredetileg az volt a szándéka, hogy valamennyi kormánybiztos fölé emelve új hivatalt teremtsen Csány számára, ám az Erdélyben történtek (Beóthy lemondása) más irányt szabtak az eseményeknek.

Katona Tamás tanulmánya Csányra az Erdélyben betöltött szerepét vizsgálja. A szerző Kossuth 1849. január 27-én kelt megbízólevelének elemzésével már az első oldalon rávilágít arra, hogy míg eddig „Csány kormánybiztossága egy működő hadseregre, annak ellátására és ellenőrzésére terjedt ki; most nem a hadsereghez kellett csatlakoznia, hanem a háttérben... kellett tevékenykednie, egy egész országrész életét szabályoznia”.

Megállapítja továbbá, hogy a fentiekből következően „Bemmel való kapcsolata nem lehetett olyan közvetlen, mint a Görgeyvel való kapcsolat volt”, s megjegyzi még, hogy a „hadsereg működési területe és a Csány székhelye... közötti távolság is elkerülhetetlenül tette, hogy bizonyos kérdésekben mind Bem, mind Csány rendelkezék – ezek az intézkedések pedig a legteljesebb jó szándék és együttműködési készség mellett is eltérhettek, el kellett térjenek egymástól.”

Való igaz, hogy Csány alig néhány nappal Kolozsvárra érkezte után már bíráló szavakkal illeti Bem hadvezetését (ekkor történt, hogy a tábornok meggondolatlanul megrohanta Nagyszombat, s csak rendkívül nehéz utóvédharcokban tudta kimenteni seregét Déva irányába). Később azonban a személyes találkozás és a tábornok sikerei meggyőzték Csányt arról, hogy Bem kitűnő katona. Vitáik elsősorban a nemzetiségi kérdés eltérő megítélése miatt voltak. Bem amnesztia-rendeleteit nemcsak Csány, de Kossuth sem fogadta kitörő örömmel. Gondot jelentett továbbá az is, hogy Bem gyakran beavatkozott a polgári közigazgatás munkájába, ami miatt Kossuth maga is többször figyelmeztette a tábornokot, kérve, hagyja azokat Csányra.

A közigazgatás megszervezése mellett a hadiipar támogatása és egyfajta diplomáciai tevékenység (Törökország irányába) tartozott még Csány feladatkörébe. Ezek többségét sikerrel megoldotta, bár azt nem sikerült elérnie, hogy a Havasalföldre menekült osztrák csapatokat a törökök lefegyverezzék.

Van azonban egy szomorú eset, ami némiképpen beárnyékolja Csány erdélyi működését. Ez pedig Stephan Ludvig Rothnak, a százok európai híru lelkész-pedagógusának rögtönítélő bíróság elé állítása és kivégzése. Katona Tamás nem kendőzi el Csány felelősségét az ügyben, de meg kell jegyezni, hogy ez esetben a rosszul fogalmazott törvények formálták ekképpen az eseményeket.

Bár Kossuth már április 20-i levelében fölkinálja Csánynak a közlekedési és közmunkaügyi miniszteri tárcát, a kormánybiztos május közepéig még Erdélyben marad – feladatát bevégezendő, s mert utódát mindenképpen maga akarta bevezetni a rá váró munkába.

Miniszteri tevékenységéről – s egyben a szabadságharc utolsó szakaszáról – *Varsányi Péter István* ír rövid elemzést.

Tanulmányában vizsálja egyrészt a minisztérium újjászervezésével kapcsolatos nehézségeket, a hadifoglyok közmunkára (vasútépítés) való alkalmazásának gondjait, de a legnagyobb hangsúlyt mégis a Kossuth–Görgey–Csány-vizony ábrázolása kapja. Nem véletlen ez, hiszen a küzdelem ezen szakaszában éleződött ki leginkább a kormányzó és az ekkor hadügyminiszteri és fővezéri posztot egyaránt betöltő Görgey közötti ellentét. A kérdésben új információkkal nemigen tud szolgálni, hisz a hivatkozott levél- és memoárrészletek korábbi publikációkból már ismertek, ahogyan közismert az események alakításában Csány

szerepe is. Ő az utolsó napokban egyértelműen Görgey személyében látja az egyedüli garanciát arra, hogy a hadsereg még esetleg valamilyen kézzelfogható eredményt elérjen. Kossuth azonban még augusztus 9-én is inkább a Segesvárnál súlyos vereséget szenvedő Bemet nevezi ki (Csány szerint törvénytelenül), semmint vélt ellenlábasának adja a hatalmat. Bem temesvári csatavesztése után azonban már Kossuthnak sincs más választása (a kormánytagok zöme is erre ösztönzi): lemond. Az események alakulása folytán Görgeynek is behatárolódnak a lehetőségei. A további oktanal véraldozatot kerülendő – leteszi a fegyvert. Csány – a politikusok zömével ellentétben – nem kíván menekülni, a hadsereg mellett marad, s hiába kér számára Görgey „különös elnézést és kegyelmet”, az osztrák hadbíróság halálra ítélte.

A per iratanyagai sajnos nem álltak a kutatók rendelkezésére – feltehetően a háború forgatagában tűntek el –, ezért a kötet végén Molnár András csupán Csány utolsó leveleinek néhány fennmaradt példányát teszi közzé, melyeket barátainak, illetve gyámfiának, gróf Schmiedegg Kálmánnak írt. A megkapó őszinteségű levél egyetlen mondatát – mely tökéletes pontossággal rajzolja elénk Csány jellemét – idézem: *„Igaz, megszökhettem volna, úgy mint a többi Miniszterek, de én a szökést éppen úgy, mint az öngyilkosságot gyáva-ságnak tartom, ha használni nem bírtam hazám ügyének, annak tudok mártírja lenni”.*

A zárófejezet szerzői (*Béres Katalin és Kiss Gábor*) Csány emlékének Zala megyei nyomait kutatták fel. Csak az 1867 utáni szabadabb politikai légkör tette lehetővé – állapítják meg –, hogy a megye lakossága megemlékezhesen szülőföldről. Szólnak munkájukban a Barabás Miklós által készített Csány-portrékról, az emléktábláról, az 1906-os emlékkönyvről, s részletesen ismeretlik a szoborállítás körüli bonyodalmakat, méltatva közben azon lelkes patriótákat, akik felkarolták e nemes ügyet.

Kitűnő szerzők alapos munkája a könyv. Kései emlék a méltatlanul elfeledett mártírnak. Persze lehet, hogy szerencsésebb lett volna, ha egyetlen szerző vállalja egy monográfia írását, s akkor a stílusbeli különbségek sem okoztak volna törést, de így is rendkívül hasznos, hézagpótló munkát tartatunk kezünkben. (Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990.)

Oláh András

Milyen nemzeti kisebbségek élnek Romániában?¹

A klasszikus előd – a francia „Que sais-je” sorozat – megjelenése óta az ismeretterjesztő irodalomban hagyományossá vált (és többször, különböző országokban átvett) *Tudod-e?* címmel indított el 1990-ben az RMDSZ füzeteinek sorát, amely azóta több számot is megért. Az RMDSZ alapszabályzatának, a választási törvénynek stb. szentelt füzetek után még ugyanabban az évben látott napvilágot az 5-ös szám, amely, akár csak az előzőek, egy, a romániai magyarságot élénken foglalkoztató kérdéstről szól.

Az ismeretterjesztés és a tájékoztatás szerepe szociológiailag kimutathatóan más és más országokként, olvasórétegekként, témakörönként stb. Ami e füzetecskét illeti, már rövid bevezetése is figyelmeztet arra, hogy a tájékoztatáshoz való elemi emberi jog érvényesítésének időszakát élük: „a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdéseket országunkban az utóbbi fél évszázad alatt gyakorlatilag államtitokként kezelték... megtagadták a tájékozottsághoz való elemi emberi jogot!”

Mielőtt a tulajdonképpeni témát kifejtené, a külsőleg a népművelő brosúrák hangulatát idéző füzetecske röviden útbaigazít olyan történelmileg kialakult fogalmak értelmét és értelmezését illetően, mint *nemzet, nemzetiség, nemzeti kisebbség, etnikum, nyelvi kisebbség, faji kisebbség*. Megállapítja, hogy Románia esetében a nemzeti és etnikai kisebbség fogalmainak használata indokolt, de egyúttal leszögezi azt is, hogy a kisebbség kifejezés nem jelent „csökkentértékűséget, az emberi-állampolgári jogokból való részleges vagy teljes kirekesztést”.

E Romániában hézagpótló munka már műfaját tekintve sem dolgozhatta fel a kérdés legújabb forrásirodalmát, sőt, a helyzetismeret és helyzetfelmérés elengedhetetlen jellemzői, a statisztikai adatok ugyancsak fenntartással kezelendők, erre maga a szerző kezdettől és a szöveg folyamán többször is figyelmezteti az olvasót, hiszen az elmúlt évtizedek legutolsó, 1977-es népszámlálási adatai feltételezhetően „manipuláltak” lehetnek. Ettől eltekintve, a kiadvány a nemzetiségi önismeret elmélyítésének eszközévé válhat.

Románia nem egynemű, homogén etnikumú állam, mint ahogy gyakorlatilag a többi európai ország sem az. A román nemzet „a történelem sorsformáló ereje” folytán több, különböző lélekszámú, történelmi, műveltségi stb. jellemzőkkel rendelkező nemzeti kisebbséggel él együtt. Az 1977-es népszámlálás becslési adatai szerint a 88,1% román mellett 11,9% nem román lakosság élt. Bár nem kétséges – így vélekedik a szerző – az ország nemzeti állam jellege, de az sem kétséges, hogy a nem románok is ezt a földet tekintik hazájuknak.

„Kikkel is osztja meg a román nép a közös hazát?” – szól a kérdés. A magyarországi olvasó számára nem teljesen újszerű a válasz, hiszen az utóbbi években a romániai magyar, de talán még a német kisebbség sorskérdései is bevonultak a köztudatba, még a legújabb generációk esetében is. Az etnikai kép igen tarka, nem csak Erdélyben, hanem Moldvában, Dobruzdzásban, a Bánságban, Máramarosban is. A Kárpát-medence sajátos történelmi-földrajzi helyzete tükröződik ebben a sokféleségben, amely az évszázadok során kialakult e területen. „A romániai magyarság legkevesebb kilenc évszázada, a németiség hétszáz éve, de még örménységünk is több mint húsz évtizede él ezeken a tájakon...” A legnagyobb számarányú kisebbség a magyar, utána számbeli sorrendben a németek következnek (bár meg nem erősített adatok szerint tavalyi kivándorlásuk üteme oly mértékű volt, hogy immár a cigányság kerülne a második helyre). Eltekintve a lélekszámtól – ennek különben emberi jogi szempontból amúgy sincs jelentősége – a továbbiakban azokat a Romániában kompakt módon vagy szórványban élő kisebbségeket említjük meg, amelyek ottlétéről kevesebbet tud vagy hall a magyarországi olvasó: ilyenek a tatárok, a törökök, az oroszok és a lipovánok, a huculok, az ukránok, a rutének, a haholok, és természetesen ott is élnek szerbek, horvátok, szlovének, zsidók, csehek, szlovákok, bolgárok, örmények, görögök, lengyelek (ez utóbbi hármat a „más nemzetiségek” csoportjába összesítette a hivatalos statisztika és így a füzetecske is, hiszen utólag nem tudja őket szétválasztani).

E kisebb vagy nagyobb lélekszámú nemzetiségek sajátos sorsát, történelmét (ugyan csak kivonatosan, persze), művelődési hagyományaikait, intézményeiket, területi elhelyezkedésüket, gazdasági-politikai szerepüket, jellemző foglalkozásaikat, nyelvjárásaikat, alcsoportjaikat, vallásuk és hitéletük stb. vonásait szerkezetileg azonos felépítésű fejezetekbe csoportosítottan ismerhetjük

¹ *Milyen nemzeti kisebbségek élnek Romániában?* RMDSZ-füzetek, *Tudod-e?* sorozat, 5. szám. Bevezetést írta Kovács Nemere, Európai Idő Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1990. 45. oldal.

még, egy-egy nemzetiségről külön-külön sajnos csak pár oldalas – a magyar esetében a legtöbb: 3–4, a többiek kapcsán 1–2 oldalas – részben.

A *nemzetiségi összetétel*, mint említettük, az előzetesen fenntartással közreadott statisztikai adatokból világlik ki. Az 1966-os és az 1977-es népszámlálások „hitelesnek elfogadható”, de nem ritkán „manipulált” adatai szükségszerűen megkívánják az (előző) 1930-as évi népszámlálás nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó számsorainak felidézését is, a szerkesztő ezeket tekinti elsődleges kiindulási pontnak addig, amíg „egy objektív, európai színvonalú népszámlálás” feltárja majd a hiteles adatokat. Addig is tehát „korlátozott érvényű” következtetésekkel a meglévők szolgálnak. De nem csak a korlátozott érvényű, manipulált adatok zavaróak; ugyanakkor súlyos hiányosságok is rontják az adatok hitelességét, hiszen például a moldvai csángó magyarok statisztikai kimutatása is igencsak közvetett úton-módon lehetséges, a katolikusok számán keresztül. De, az e tekintetben szokványossá vált módon felidézi az egyházak szolgáltatata és valószínűbbnek elfogadott adatokat is. A gyakori figyelmeztetések, a feltételes módban való fogalmazás intenek az óvatosságra: „a rendelkezésre álló adatok függvényében”, „csak hozzávetőlegesen állítjuk”, „egybecsengő információk szerint”, „1984-ben mintegy 25 ezer zsidó lenne” és így tovább.

Mindezek ellenére, az ismeretekre épülő nemzeti tudatosság számára fontos munka került ki a sepsiszentgyörgyi nyomdából, emlékeztet, és – főleg a legújabb generációk számára – ismertet, segít felfedezni, értelmezni, tudatosítani történelmüket, hagyományaikat. E tekintetben kétségtelen tárgyismerettel szolgál, csupán a *valóság gyors változásai lépik túl már az egy évvel ezelőtti megállapításokat is*. Általában az elmúlt évtizedek, de még inkább az elmúlt évek erős számbeli változást hoztak a magyarság tekintetében is. Szintén az elmúlt két évtizedben évente mintegy ezer zsidó nemzetiségű, illetve vallású személy hagyta el Romániát. Kevésbé látványos, de állandó fogyatkozást okoz az asszimiláció is a legtöbb nemzetiség soraiban. Ami a cigányságot illeti, viszont 1930 óta nincsenek róla hiteles adatok, ön-emancipáló szervezeteik hozzávetőlegesen 2 millió cigány nemzetiségű lakos létével számolnak.

A történelmi fejlődés eltérő ritmusát és szakaszait jelzi az a tény, hogy manapság Nyugat-Európában, a „fejlett” kontinensre-

szen a többkultúrájúság mint politikai program jelenik meg; a másság, a sokféleség a kisebbségi kultúrák elfogadásán túlmenően: *értéket képvisel*. A homogenitás látszatának megőrzése pedig egyúttal kulturális veszteséget is jelent ott, és különösképpen ott, ahol az etnikai, művelődési, vallási sokféleség annyira változatos, mint Romániában. Ha csak a *vallás* tekintetében nézünk körül, a magyarok ismert egyházain (római katolikus, református, unitárius, evangélikus, újabban különféle neoprotesztáns felekezetek) kívül, vagy a németek megoszlásán túl a lutheránus szászok, katolikus svábok, újabban baptisták között is, él (bár húsz éve szünetel a hodzsaoiktatás) a törököknél és a tatároknál a mohamedán vallás, ők az iszlám szunnita ágának hívei, gagauz csoportjuk keresztény; a bánági bolgárok római katolikusok, a havasalföldiek ortodoxok, az 1667-es oroszországi zsinat után előbb Bukovinába, majd Dobruzdzába menekült óhitű oroszokat Filip szerzetes vezette, nevéből képződött a lipován köznyelvi elnevezésük, ők ma is a Julián naptár szerint élnek, 12 nappal később tartják meg egyházi ünnepeiket, mint az ortodoxok. Az ukránok többségükben görög katolikusok, de a Moldvában élők már a görögkeleti vallás hívei – és még sorolhatnánk.

A magyarok, németek, zsidók, szerbek stb. művelődési életéről szóló – leginkább történelmi – ismereteket egészíti ki és színesíti a Dobruzdzásban élő népességek tisztas hagyományainak bemutatása: például a XVII. századi Evlia Cselebi leírása alapján egyetlen település – Babadag – háromezer házzal, négy mecsettel, tizenegy imaházzal, három medresszel, húsz iskolával, nyolc fogadóval, három fürdővel rendelkezett. Ma török iskoláról nem szólnak a források, 1959-ben még működött tanítóképző. A sok jellegzetesség, sajátosság mellett *közösnek* tűnik az a vonás, hogy *nagy hagyományaik ellenére mai művelődési életük (mondhatni: kényszerűen) szegényes* – legalábbis sokkal szegényesebb –, alkalmi, bár történetek és történetek olyan erőfeszítések, mint például a Kriterion Könyvkiadó részéről, amely kilenc nyelven adott ki könyvet. 1988-ban Domokos Géza a kiadó igazgatójaként megállapította: „megfigyeltem, hogy számszerűleg minél kisebb a befogadó közösség, annál élelkebben jelentkeznek az új konstanvhoz fűződő érzelmi kötődés.” A hajkonvai töröktár olvasóközönségről őrzött élményeiről írja, hogy amikor 1980-ban kiadták első tatár nyelvű könyvüket (folklórgyűjtés), majd

1981-ben első török nyelvű könyvüket, ezek valósággal megpezsdítették a dobrudzsai török-tatár szellemi életet, a Kriterion-találkozóra összegyűlt közönség először hallotta világi helyen az anyanyelvét. „Nagy kár, hogy nem rögzítették filmre az emberek arcát, tekintetét. Látszott, hogy valami rendkívüli történik.” E szerény önkifejezési kezdetek nagy lelkesedést váltottak ki belőlük.

Miként, hogyan és mikor kerültek Románia területére ezek a népcsoportok? Erre a kérdésre a sok-sok konkrét válasz ismeretében átérezhetjük a sokszor közös múltbeli élmények, a közelmúlt és a jelen összekötő erejét. Gyakorta szabadságot korlátozó hatalom, üldözés elől menekültek a mai Románia területére (örmények, kozákok), felkelések bukása után, vallási ellenállásuk miatt (oroszkok), próbáltak megkapaszkodni, megtelepedni, egzisztenciát kialakítani. A gazdasági célszerűségből betelepített nemzetiségek között ma is élnek hagyományos foglalkozásaik, szakmáik (szászok, szlovákok). Ma már az is közös, hogy nemzetiségi központjaik, településeik elvesztik sajátos jellegüket, a lakosság kirajzik, szétszóródik, az értelmiség városokba csoportosul, bizonyos fokig asszimilálódik.

A sorsközösségen túl nem csak az előbbieken körvonalazott sajátosságok különböztetik meg e nemzetiségeket, de sajnálatosan arról kevés szó esik, talán egyáltalán – adatok, felmérések hiányában? – hogy politikai jelentőségük, szervezettségük, csoporttudatuk fejlettsége is igencsak eltérő szintű.

A terjedelmében, mint említettük, szerény munka jelentős előrelépésnek számít a romániai könyvkiadásban, s a magyarországi érdeklődő-olvasó számára is hasznos eligazítást jelenthet.

Demeter Zayzon Mária

A szlovéniai magyarok valóságirodalma 1921–1990 között

A Szlovén Köztársaság északkeleti részén őslakos magyar nemzetiség a jugoszláv-magyar határ mentén végighúzódó falvakban települt Hodostól Pincéig, megszakítatlan közösségekben. Ez a terület az első világháború végéig ezer éven át Magyarországhoz tartozott és csak a trianoni békeszerződés megkötése után csatolták az akkor kialakult jugoszláv királysághoz. A szlovéniai őslakos magyarság a volt lendvai és muraszombati járás területén él. A lendvai járás Zala megyéhez, a muraszombati járás pedig Vas megyéhez tartozott.

Az a huszonnyolc, nemzetiségileg vegyes magyar-szlovén kistelepülés, amelyek a trianoni békeszerződés alapján kerültek Jugoszláviához, lakosságának nemzeti összetétele az 1921-es évi jugoszláv népszámlálás adatai szerint zömében magyar volt. Százalékarányban 80% körül magyar, a többi szlovén és más nemzetiségű. Amikor a jugoszláv királyi katonaság megszállta, illetve birtokba vette e területet, az itteni magyarság számára ez nemzeti tragédiát jelentett. Az intelligencia: tanárok, orvosok, járásbírók, állami hivatalnokok, mind elhagyták a vidéket. Maradt az egyszerű falusi földművelő polgár és az ittmaradt magyarság teljes egészében e csoportba tartozott. Ezek a falusi magyarok néhány hektár területet kivéve földterülettel rendelkező szegény parasztok voltak. A területen semmilyen említésre méltó gyárüzem nem létezett.

A szlovéniai magyarság 1919-ben – mondhatnám úgy, hogy – fej nélkül maradt, gazdasági ereje pedig csak akkora volt, hogy a mindennapi legszükségesebbet meg tudta termelni a szegény falusi parasztember.

Az egyedüli helyi hetilap az *Alsó-Lendvai Híradó*, amely 1889-ben jelent meg először, az első világháború végén, 1919-ben megszűnt. A szlovéniai magyarság egyik napról a másikra magára maradt nemzeti iskola, sajtó és értelmiség nélkül. Az itt élő magyaroknak az 1919 és 1941 közötti években önálló politikai és társadalmi-művelődési szervezeteik nem lehetett. Nem volt semmilyen önállóan kiadott magyar nyelvű újságja, sem más kiadványa. Amikor azonban a különböző pártok a saját érdekében úgy érezték, hogy az itteni magyar nemzetiségű polgárok szavazatát valamiképpen magukévá tehetnék, időnként próbálkoztak szlovén-magyar vagy magyar nyelvű újság kiadásával.

Trianon után az első szlovén-magyar nyelvű újság 1923-ban jelent meg *Istina – Igazság* címmel. Politikai hetilap volt, és igen rövid életű, összesen öt száma jött ki, Halász P. Lajos szerkesztésében. Az újságot a csáktornyai Kraljek nyomdában nyomták.

A lap megszűnése után három éven át az itteni magyarságnak ismét nem létezett saját anyanyelven semmilyen kiadványa. 1926 januárjától aztán új magyar nyelvű lap került kiadásra *Népújság* címmel, amely politikai, társadalmi és gazdasági havilap volt. Az újság a katolikus egyházközösség kezében volt, és így a tartalma is ennek megfelelő. A magyar nemzeti kisebbség nyelvi, nevelési, művelődési és végeredményben politikai és gazdasági problémáival nem foglalkozott. Ez a lap később hetilap lett, de 1929 végén a

királyi diktatúra nyomására és anyagi nehézségek miatt megszűnt.

1926. május 23-tól decemberig ugyancsak Lendván jelent meg a *Néplap* politikai és társadalmi hetilap, amely a lendvai evangélikusok kezében volt. Ez a lap is igen rövid életű. A két újság megszűnésével a szlovéniai magyarok 1941-ig újsággal vagy bármilyen magyar nyelvű kiadvánnyal nem rendelkeztek. Itt azonban fel lehetne tenni a kérdést, mi annak az oka, hogy a Mura-vidéki magyarság húsz éven át nem volt képes anyanyelvén publikálni. Erre részben már írásom elején adtam feleletet: értelmiség és gazdasági erő nélkül maradt. A további probléma ugyancsak hasonló volt az elsőhöz, huszonekét év lefolyása alatt, 1919 és 1941 között, két lelkész kivételével, a Mura-vidéki magyarok közül senki sem végzett főiskolát vagy egyetemet, sőt még középiskolát sem.

A jugoszláv királyság 1941 áprilisában széthullott, Mura-vidéket április 16-án újra Magyarországhoz csatolták, és ezzel az itt élő magyarság kisebbségi státusa is megszűnt. Vidékünkön újra megjelent a már az első világháború előtt induló társadalmi, gazdasági és politikai hetilap *Muraszombat és vidéke* címmel 1941. május 24-től 1945. március 23-ig. Ez az újság a Mura-vidéki szlovénok magyarosítását szolgálta. Négy év alatt 1941 és 1945 között Lendván csak egy kiadvány látott napvilágot magyar nyelven, éspedig *Alsólendva múltja és jelene* címmel, 1942-ben. Ez a könyv Alsólendva és vidéke történetét taglalja az ókortól 1942-ig.

A második világháború végén Mura-vidék újra Jugoszláviához került. Ugyanabba a helyzetbe jutott, mint 1919-ben. Értelmiség nélkül maradt, és az anyanyelvben való publikáció emiatt nem indulhatott meg. A társadalmi körülmények ugyan változtak. A hatóságok oldaláról akadályokat nem állítottak. Az volt azonban a baj, hogy nem akadtak emberek, akik képesek lettek volna valamit tenni e téren. 1950-ben történtek ugyan próbálkozások önálló magyar nyelvű hetilap kiadására, amely az akkori szlovén hetilap melléklete lett volna. Egy önálló melléklet és néhány hétig csekély számú magyar nyelvű szöveg jelent meg az akkori szlovén újságban, de utána az is megszűnt. Ekkor is abban állt a probléma, hogy a Szlovéniában élő magyarságnak nem volt anyanyelvén írni tudó értelmisége.

Csak hat évvel később, 1956. január 19-én látott napvilágot az első magyar nyelvű változat kéthetenként, de még mindig szlovén címmel, ismét a szlovén hetilap (Pomurski

vestnik) mellékleteként. Az újság tartalma a szlovén újságban megjelent szövegek fordításából állt, igen kis számú magyarul tudó író munkatársa volt.

Lényeges változás csak 1958-ban történt. Köztársasági anyagi támogatással önálló magyar újság alakult *Népújság* címmel és kéthetenként jelent meg. Az újság 1958 óta a szlovéniai magyarok, szűkebb értelemben véve a Mura-vidéki magyarok hetilapjává fejlődött és a magyar nemzetiségű polgárok társadalmi-politikai, gazdasági, oktatási, nevelési, mindennapi problémáival foglalkozik. Önálló magyar nemzetiségű, szakképzett hivatásos újságírói gárdája van, önálló szerkesztőséggel Lendván és 2200 fő állandó előfizetővel. Ha azt vesszük alapul, hogy a szlovéniai magyarok összesen csak 8322 lelket számlálnak (az 1981-es népszékszámítás szerint), akkor mondhatjuk azt, hogy az újság eléggé elterjedt a szlovéniai magyarok között. Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy ez az egyedüli lap, amelyet az itteni magyarság kiad. Az újságnak már múltja van, hiszen több mint három évtized óta megszokták nélkül fennáll és ennek megfelelően fejlődött.

1960-ban látott napvilágot az első magyar nyelvű naptár. *Pomurjei szövetkezeti naptár* címe is mutatja, hogy kezdetben ez sem volt önálló, hiszen az akkori szlovén nyelvű naptárban megjelent írások fordításából állt. Csak hét év után, 1967-ben lett valóban a Mura-vidéki magyarok kalendáriuma, ekkor kapta a teljes magyar elnevezést, a *Földművelések naptára* címet. Tartalmában is csak akkor kezdett közelebb jutni a szlovéniai magyarokat érintő mindennapi gondokhoz. Évről évre több írást tartalmaz az itt élő magyarság nemzetiségi, kulturális, oktatási-nevelési, irodalmi, helytörténeti és gazdasági életéből. Több mint egy évtizeden át ez a naptár volt a helyi magyar értelmiség egyik fő publikációs fóruma.

A további lépés 1973-ban történt, amikor egy új, kétnyelvű szlovén-magyar periodika került kiadásra *Lendvai füzetek* címmel, és azóta évente egy-egy száma jelenik meg. E füzetekben ugyancsak a szlovéniai magyarok értelmisége publikál a vidék történelmi múltjának különböző területeiről, az oktatás, nevelés, művelődés, egyesületi élet, gazdaság és szépirodalom egyaránt foltúnik a hasábjain.

Az első önálló magyar nyelvű politikai-szociológiai kiadvány 1978-ban jelent meg Lendván, *Nemzetiségi politika-nemzetiségi jog* címmel Varga Sándor szerkesztésében. Ez a kiadvány összegezi a szlovéniai ma-

gyarság 1945 utáni nemzetiségi alkotmányos és törvényesített jogainak gyakorlati megvalósítását. A törvényhozás, nemzetiségi bizottság, nemzetiségi érdekközösség, tájékoztatás, kétnyelvű oktatás, kétnyelvű óvodák, könyvtárak, nemzetiségi magyar irodalom és néhány olyan képviselőházi határozat témakörét tartalmazza, amelyek a magyar nemzetiségű polgárokat érintik. Ez a kiadvány az első ilyen tartalmú, magyar nyelven írott összefoglaló, amely konkrét számadatokkal is tájékoztat a szlovéniai magyarokról.

A következő szlovén–magyar nyelvű kiadvány, ugyancsak politikai–szociológiai, valamint szakmai tartalommal *A kétnyelvű oktatás 20 éve* címmel jelent meg Varga Sándor szerkesztésében Lendván, 1979-ben. Ugyanis az említett évben volt a kétnyelvű oktatás húszéves évfordulója és a kiadványban lettek közölve azok a politikai, jogi és pedagógiai írások, amelyek ismertették az iskolatípus politikai motívumait. Ezek tették szükségessé a nemzetiségileg vegyesen lakott területen a kétnyelvű oktatás kötelező bevezetését, törvényes alapjainak és szakmai tartalmának kidolgozását.

A Mura-vidéki magyarok életében meghatározó szerepet töltött be a nemzetiségi bizottság, amely magyar és szlovén nemzetiségű tagokból áll, és három évtizeden át fontos szerepet játszott a magyar nemzetiség politikai, törvényhozási, oktatási–nevelési, művelődési, nyelvi egyenjogúsági, valamint az anyanyelvi tájékoztatás és az anyanyelvi kapcsolatok tartó létkérdések irányítása és megvalósítása terén. A bizottság 1980-ban volt húszéves és a jubileum kapcsán Varga Sándor *A nemzetiségi bizottság 20 éve* címmel kétnyelvű, szlovén–magyar összefoglalót készített a bizottság két évtizedes munkájáról, külön elemezve a már említett területeken folytatott munka útját és eredményeit, valamint nehézségeit. A kiadvány azért is érdekes, mert olyan dokumentumokat tartalmaz, amelyek a gyakorlatban bizonyítják a nyelvi egyenjogúság külső, nyilvános formáját 1963 után.

Több szerző közreműködésével 1981-ben került kiadásra szlovén–magyar nyelven *Lendvai Község Közleménye*, Lendva és környéke történetét összefoglaló kötet az őskortól napjainkig. A könyvben gazdasági, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, oktatási, közművelődési, egészségügyi, sport és más témákat érintő írások mellett ott a nemzetiségi helyzetet érintő írás is, számos statisztikai adattal, táblázattal ellátva.

A továbblépést a politikai–szociológiai irodalom publikálása területén 1982 jelentette, amikor a Magyar Nemzetiségi Öngazdálkodási Érdekközösség kiadásában megjelent Varga Sándor és Hajós Ferenc *Egyenjogúság és alkotó jellegű együttélés* című könyve. Ez a kiadvány részben kétnyelvű, és azoknak az írásoknak egy részét tartalmazza, amelyeket a két szerzőtől különböző újságokban, a naptárban már közöltek a nemzetiségi politikával kapcsolatosan, de tartalmukban még időszerűek voltak. A megjelentetés azt a célt is szolgálta, hogy a fiatalabb nemzedék némi útmutatást kapjon: a tisztviselők milyen utat jártak meg a magyar nemzetiségű alkotmányos jogainak megvalósítása érdekében. A könyvben közzétették Varga Sándor volt köztársasági képviselő felszólalásait is két nyelven a nemzetiségi oktatás továbbfejlesztése ügyében.

Külön kiadványok szólnak szlovén–magyar nyelven a szomszédos országok nemzetiségi találkozóiról, az első 1979-ben, a második 1984-ben jelent meg Varga Sándor szerkesztésében. A kötetekben a tanácskozásokon elhangzott hozzászólások, vélemények és határozatok olvashatók. A Magyar Nemzetiségi Érdekközösség több helytörténeti vonatkozású könyvet is kiadott. Ezek a könyvek: Dobronak, Göntérháza és Kót helytörténete, 1979. (Varga Sándor, Pivár Ella); Hosszúfalu, Hodos és Lendvahegy múltja és jelene, 1982. (Varga Sándor, Pozsonc Mária, Pivár Ella); Csente történeti krónikája, 1988. (Varga Sándor). A helytörténeti kiadványok a nevezett településekre vonatkozó és minden területre kiterő történelmi adatokat tartalmaznak. A céljuk az, hogy az egyszerű falusi ember is anyanyelvén olvashassa szülőfalujának történetét, családjának múltját, a település fejlődését és az emberek törekvéseit a fennmaradás érdekében. Az ilyen tartalmú könyveket az emberek különösen szeretik olvasni. A helytörténeti kiadványok közé sorolható a lendvai önkéntes tűzoltóegyesület százéves évfordulója alkalmával kiadott *A lendvai tűzoltóság krónikája 1873–1973* és a kiegészített, 1983. évi második kiadás. Mindkét kiadvány kétnyelvű, szlovén–magyar, szerzője Varga Sándor.

A Mura-vidéki magyarok soraiból 1919–1941 között nem volt olyan személy, aki irodalmi vagy politikai téren kiemelkedőbb személynek számított volna. A második világháború után ilyen személyiségnek Vlavaj Lajos mondható, az első számú magyar nemzetiségi képviselő, népe közösségi jogait védő, szervező, irányító egyéniség. Az ő életútjáról, az itt élő magyar nemzetiség

érdekében kifejtett tevékenységéről írt összefoglalót *Vlaj Lajos életútja* címmel Varga Sándor 1984-ben, szlovén–magyar nyelven, a Nemzetiségi Érdekközösség kiadásában.

A művelődési egyesületek tevékenységéről külön kiadvány került napvilágra *Mozaikok nemzetiségi kultúráinkból* címmel 1987-ben, Varga Sándor szerkesztésében. Ez a könyv sok képpel összefoglalja a falusi művelődési egyesületek sokoldalú tevékenységét. Külön hangsúlyt fektet az anyanemzet felé lehetőségeket nyújtó első bemutatkozásukra Szombathelyen 1986. november 14-én és 15-én.

V. S.

A szabadszállási helytörténet három kiadványa

A kiskunsági Szabadszállásról napjainkban egyre többet olvashatunk. Kevésel ezelőtt jelent meg *Novák László* Szabadszállás településföldrajzáról szóló tanulmánya, aminek bevezetőjében *Sztrinkó István* arról tájékoztat, hogy kiadásra készen áll egyfajta etnokulturális monográfia Szabadszállásról. Nemrégien élvezettel olvashattuk *Vargha Balázs* visszaemlékezéseiben az 1944/45 fordulóján Szabadszálláson eltöltött, élményekkel teli hónapjainak történetét (Könyvtáros, 1990. 11. szám). Mindez azonban nem szabadszállásiaktól származó írás, vélekedés. Bármily kiválóak legyenek is, számunkra legalább olyan fontosak azok a szerényebb írások, amelyeket szabadszállásiak írtak saját magukról, községükről, Szabadszállásról. Nem sok ilyen munka van. Az a három is, amiről szólni kívánunk, egy szerzőtől, a szabadszállási *Tóth Sándortól* származik.

Tóth Sándor első könyve (*Dunai árvizek Szabadszálláson*. Szabadszállás, 1988.) imponáló helyismerettel, levéltári kutatógyakorlattal íródott egy érdekes, talán sokak által kételkedéssel fogadott történeti eseményről, jobban mondva eseménysorozatról, a szabadszállási *dunai árvizekről*. Hol van Szabadszállás a Dunához!? Húsz km általában; hogy lehet ott dunai árvíz? – kérdezhetnek sokan. Tóth Sándor nagyszerű etnogeográfiai, hidrológiai tájékozottságával mindenkit meggyőz, hogy bizony, a Kiskunság sajátos vízjárásainak köszönhetően, Szabadszálláson is lehettek, voltak dunai árvizek. Egy különösen fontos közülük, az 1838. évi, amely tönkretette a jómódú szabadszállási polgár, *Petrovics István* gazdaságát.

Tóth Sándor második könyve a nagy kérdéshez – hol született Petőfi Sándor – kíván hiteles adalékokat szolgáltatni: *Petőfi-émlékek Szabadszálláson* (második kiadás, 1988.).

A füzet első kiadása 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulójára készült. Korábban sokak által hangoztatott vélekedés volt, hogy Petőfi Szabadszálláson született. Miért is ne születhetett volna itt, ahol szülei majd egy negyedszázadot töltöttek el békés, boldog körülmények, sőt, jólét között. Tóth Sándor számos levéltári adatot idézve bemutatja a Petrovics család szabadszállási életét; háttérként felvázolva az egykori Szabadszállás gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyait. A lényeges közölnivaló az, hogy a jómódú, Szabadszálláson polgárjogot szerzett és kiterjedt vállalkozásokba kezdett Petrovics István (és családja) jólétét, biztonságát szinte egy csapásra tönkretette az 1838. évi árvíz. Petrovics István nem tud tovább gondoskodni fiáról, a taníttatásáról, maga is kénytelen elköltözni Szabadszállásról. Petőfi nem Szabadszálláson született, szögezi le a könyv, annak ellenére, hogy Petrovicsék akkor szabadszállási lakosok voltak.

A harmadik Tóth Sándor-írás más természetű. A fájdalmas, nagyon is közelmúlt legnagyobb csapásáról tartalmaz összeállítást a II. világháború szabadszállási áldozatairól. Köztük terjedelmesebben, részletesebben ír bátyjáról, Tóth Imréről (*Bátyám emlékére. Akik még élhettek volna*. Szabadszállás, 1990.). A II. világháború történetének és különösen a legutolsó év, hónapok, napok történetének rövid összefoglalása után Tóth Sándor névsorba szedve, lehetőleg fényképpel kísértén, rövid életrajzzal ellátva 112 olyan katonát ismertet, akik a frontokon vagy hadifogságban haltak meg. Felsőre továbbá 75 Szabadszállásról elhurcolt és elpusztult zsidót, valamint 16 olyan szabadszállási civil lakost, akit összefogtak, a Szovjetunióba deportáltak és ott haltak meg. Végezre 32 olyan szabadszállási polgári lakost is ismertet, akik itthon estek áldozatul a II. világháborúban; főleg légítámadások alkalmával. Vagyis Tóth Sándor részletes, ahol csak tudott, bőséges életrajzi adatokkal ellátott összeállítást „készített 235 személyről, akik után 81 özvegy és 116 árva maradt Szabadszálláson”. Nem forgathatjuk ezt a könyvet meghatottság nélkül. Nemcsak a háború és az emberi gonoszság rémtettei töltenek el borzalommal, hanem az az elhallgatottság, az a kendőzés, takargatás is, amely elfeledésre ítélte ezeket az áldozatokat. Pedig ezek az áldozatok – ebből a szabadszállási példából is megtudhatóan – rendkívüli nagy számuk miatt is, az egész országot, az egész népességet megrendítették; az önbizalomtól, az újrakezdés reményétől is megfosztották.

Dankó Imre

Az Olttól a Küküllőig. Erdélyi szász erődtemplomok

Erdély egyik legérdekesebb, s legkevésbé ismert műemléki területe a Szászföld, a szász evangélikus erődtemplomok vidéke. A főútvonalak menti és Székelyföld közeli néhány helységtől eltekintve zömük teljesen ismeretlen még a gyakori erdélyi utazó előtt is. E jórészt külső behatásoktól mentesen, elzártan kialakult sajátos építészeti emlékek világát tárja fel Szentpétery Tibor gyönyörű képes albuma, kiegészítve Kerny Terézia rövid műemlékleírásaival. A könyv 77 szász templomerődöt mutat be, a meglévők jó egyharmadát. Magyar nyelven ez a művészi album jelenti az első összefoglalást a szász erődtemplomokról. Ennek kapcsán érdemes fölleveníteni az erdélyi szászok több mint 800 éves történetét.

Árpád-házi királyaink mindig szívesen fogadták be, sőt hívtak, telepítettek idegen népeket az országba. II. Gézának korszerű fegyveresekre volt szüksége Erdély déli határainak védelmére. Így 1150–1160 táján a Rajna, Mosel vidékéről vagyontalan német lovagokat (gerébeket), s elszegényedett parasztokat telepített a mai Nagyszeben környéki, Olt-völgyi királyi birtokokra, a Királyföldre. A behívott telepeseinek úgy adott területet, hogy az ott élő gyér számú székely lakosságot máshová telepítette. Már betelepülésükkor bíráskodási kiváltságban részesültek. 1192-ben pedig a pápa prépostságot létesített számukra Szebenben, kivéve őket az erdélyi püspök fennhatósága alól, közvetlenül az esztergomi érsek alá rendelte őket. Az első telepések a későbbi szebeni, újgyeházi és nagysinki székely területén helyezkedtek el, amit Altlandnak (Öföldnek) neveznek.

II. András 1211-ben a Szentföldről kiszoruló német keresztes lovagrendnek adományozta a Barcaságot, hogy védjék az ország határait, és segítsék a kunok megtérítését. A lovagok öt várat építettek, soteles falvakat hoztak létre. A királyi adománylevelével széles körű önkormányzatot adott a rendnek, ők azonban nem elégedtek meg ezzel, saját államiságra törekedtek. Ezért a király fegyverrel vonult ellenük és kikérgette őket az országból. Az általuk létesített falvak azonban megmaradtak.

Ugyancsak II. András korában indult meg a Királyföldön élő székelyek áttelepítése a

mai Székelyföldre. Helyüket szász bevándorlók foglalták el. Az 1224-es oklevélben, az Andreánumban a király a Szászvárostól Barótig terjedő vidéket egészében a szászoknak adta, s a szebeni ispán joghatósága alatt „egy néppé” egyesítette őket. A német elemek különböző helyekről jöttek, s csak új hazájukban olvadtak össze. A szász elnevezés a szász jogrend alapján állott jelentett, s fokozatosan vált gyűjtőnévükké.

Az Andreánium véglegesíti jogaikat, s megígéri, ezen a területen nem adományoz másnak birtokokat. A lakosság nem függött földesuraktól, szabad parasztként éltek, egyedül a királynak tartoztak adófizetéssel és ötszáz katona kiállításával. A Szeben vidékkel szinte egy időben érkeztek bevándorlók a Beszterce, Radna környéki királyi területekre is, akik hasonló jogokban részesültek.

Az Anjouk alatt alakultak ki a szász „székek”, mint igazságszolgáltatási egységek, élükön a szász királybíróval. A már említeteken kívül így jött létre a szászvárosi, szászsebesi, szerdahelyi, köhalmi, segesvári, medgyesi és selyki szék, valamint a brassói és besztercei kerület.

1437-ben a parasztfelkelés nyomán jött létre a három erdélyi nemzet, a magyar, a székely és a szász testvéri uniója, megfogadva, hogy a külső és belső támadások ellen közösen lépnek föl. Azóta rendszeres résztvevői az erdélyi országgyűlésnek. Az uniót később is többször megújították. Mátyás király 1486-ban az Andreánium kiváltságait kiterjeszti valamennyi szászra, szabad királybíró-választási jogot kapott az összes szék és kerület, a szászokat a maguk választotta szebeni gróf alatt egyesítette. Ezzel létrehozta az Universitas Saxonumot, mely csaknem 400 évig közjogi testületet alkotott, s törvényhozási, igazságszolgáltatási, közigazgatási teendőket gyakorolt. A szászok vásártartási és vámmenteségi jogot élveztek, s egyes központok hamarosan városossá fejlődtek. A XIV–XV. században a szász városok az ipar és kereskedelem központjai lettek. Közülük is kiemelkedett három nagy város, Nagyszeben, Brassó és Beszterce, melyek a román vajdaságokba menő utakat, így a kereskedelmet ellenőrizték. A kereskedelem révén kiemelkedett egy új vezető réteg, a gerébek visszaszorultak, s a városok élére egyre inkább a gazdag kereskedőkből lett polgármesterek kerültek.

A mind gyakoribbá váló ellenséges támadások miatt a városok köré falakat, bástyákat emeltek, majd a falvak templomait erőd-

templommá alakították át. Ekkoriban a szászok már egyre kevésbé vettek részt a hadviselésben, hanem azt pénzen megváltották vagy székely, román zsoldos csapatok állították ki. A török elleni háborúskodások időszakában a korábbi fejlődés elmaradt, a hadjáratok sok pusztítást okoztak Erdélyben, a szászok földjére ekkor kezdtek beszivárogni a román parasztok.

1526 után az erdélyi szászok, a Habsburg uralkodó oldalára álltak, holott környezetük Szapolyai-párti volt. Elkülönülésüket fokozta vallási különbözőségük is. 1545-ben Honterus János reformatori tevékenysége eredményeként a szász Universitas egységesen az ágostai evangélikus hitre való áttérést határozta el. Ezzel megteremtették az önálló nemzeti egyházat, mely összetartó erővé, a politikai különállás kiegészítőjévé vált, s magába foglalt kulturális és szellemi törekvéseket is. A reformáció útján a szászok németországi kapcsolatai állandósultak, újabb ösztönzést adva a német öntudatra ébredésnek. A lutheri elvek gyors szászöldi diadalában nagy szerepe volt a zürzavaros, polgárháborús viszonyoknak.

Az önálló Erdély korában a fejedelmek általában támogatták őket. Legnagyobb összeütközésük Báthori Gáborral volt, aki meg akarta szüntetni kiváltságaikat, s csellel elfoglalta Nagyszebent. Utóda, Bethlen Gábor megpróbálta rendezni viszonyát a szászokkal, visszaadta nekik „fővárosukat”, de javaslatait – hogy veszély esetén magyarokat és székelyeket is falaik közé engedjenek, s közös pénztárat állítsanak fel a közös teherviselés szellemében – elutasították.

A török uralom megszűnése után a szászok először örömmel üdvözölték a birodalomhoz csatolást, úgy vélték, ez elő fogja segíteni fejlődésüket. A következő évszázad azonban csalódást hozott. A bécsi udvar igyekezett nagyobb befolyást adni nekik, de mindenkifölött állt a császári önkényuralom megvalósítása. Főleg vallási kérdésekben volt sok ellentét köztük, ilyenkor a három nemzet szövetsége erősödött a kormányzati törekvésekkel szemben.

Mária Terézia idején a felső-ausztriai elűzött protestánsokat a szászok földjén telepítették le, gyarapítva számukat. A korszak kiemelkedő szász államférfija volt Bruckenthal Sámuel, aki fokozatosan előrelépve 1777-ben Erdély kormányzója lett. Úgyes diplomáciai érzékkel mindig népe érdekeit védte, támogatta. Nyugdíjba vonulása után is népe szellemi vezetője maradt, s halála előtt gazdag könyvtárat, műgyűjteményt hagyott az egyháznak.

II. József nem volt tekintettel a szászokra sem, egyetemüket éppúgy megszüntette, mint a többi erdélyi egyesületet, testületet. A kormány székhelyét Nagyszebenből Kolozsvárra helyezte át, a székeket és kerületeket Erdély tíz megyéjébe osztotta be. Halálos ágyán visszavonta rendeleteit, amit a szászok kitoró örömmel üdvözöltek, a régi kiváltságokat azonban már nem lehetett teljesen helyreállítani.

A reformkorban a szászok nemzeti ébredése szembefordítja őket a magyarokkal. Az 1840-es évektől indul virágzásnak a szászok politikai és szellemi élete, Stephan Ludwig Roth vezetésével. A nyelvharc lázában a nemzeti jogvédelem széles nemzeti mozgalommá erősödött. Egyesek a rendi nemzeti létet már német nyelvű területi autonómiává szerették volna változtatni, s a Habsburg hatalom szövetségét keresték. Ugyanakkor a Szászöldön már többségbe került románság nyelvi, nemzeti törekvéseit felháborodással fogadták és visszautasították.

Az 1848-as forradalmat és az uniót a liberális brassói és segesvári szászok támogatták, a szebeni polgárság azonban elzárkózott tőle. A május 30-i kolozsvári országgyűlésen még az első álláspont győz, megszavazzák Erdély unióját Magyarországgal, őszre azonban túlsúlyra kerül a konzervatív vonal. Félretéve a románokkal való ellentétet, fegyveresen is összefognak a szabadságharc ellen. A Szászöld a Habsburgok katonai bázisa lett Erdélyben.

A Világos utáni abszolutizmus ismét nem kímélte a szászokat. 1852-ben lényegében felszámolták a szász autonómiát. Az Universitas elvesztette igazságszolgáltatási jellegét, a szász székeket ismét megszüntették, Erdélyt körzetekre osztották. De ez a csalódás sem ingatta meg a szászok hitét, hogy jövőjüket csak a birodalom biztosíthatja. A kiegyezés előtti években is az udvart támogatták, ami tovább fokozta a magyarság ellenérzéseit.

A kiegyezéssel megtörtént Erdély újraegyesítése az anyaországgal. Az 1876–1877-es megerendezés megszüntette a Királyöld területi autonómiáját is, a szász és székely székek helyett létrejött az egységes megyerendszer. Megszűnt a Szász Egyetem politikai és közigazgatási hatásköre, de mint vagyongazdálkodó, iskolákat támogató alapítvány megmaradt. Az Európában egyedülálló csaknem 700 éves autonómia megszűnt ugyan, de ezen a vidéken továbbra is német maradt a közigazgatás nyelve, s az Universitas is nagy befolyású testület maradt. A szászok csak 1890-re ismerték fel a realitáso-

kat, ekkor adták fel addigi ellenzéki magatartásukat, s fogadták el a dualizmust. Felismerték, ha tovább folytatják ellenzéki politikájukat, népük felmorzsolódik.

Valószínűleg népük érdekeinek védelmében döntöttek 1919. január 8-án Medgyesén is, amikor ismét hátat fordítva a magyarságnak, állást foglaltak Erdély Romániához való csatlakozása mellett. A bánáti svábokkal együtt több mint 500 ezer fős németiség abban bízott, hogy az új államban kedvező helyzetbe kerül. S valóban, a magyaroknál nagyobb lehetőségeket kaptak a gazdasági, politikai, kulturális életben. De hamarosan kiderült, a román politika a németeknek sem adja meg az ígért nemzeti jogokat.

A második világháború után még keservesebb lett sorsuk. Minden politikai jogukat elvesztették, s csak 1950-ben ismerték el állampolgárságukat. A kitelepítettek 1956-ban térhettek haza. A kulturális életük az 1960-as években rövid ideig fellendült, de a nemzeti politikai szigorodásával ismét megnehezült. Megindult a romániai németek kivándorlása az anyaországba. Számuk 1977-ben még 323 ezer fő volt, akik közül 120–130 ezer volt szász, a többi sváb. Az egyre erősödő kivándorlás következtében számuk legalább felére csökkent, s napról napra fogy. E nagy hagyományú népcsoport – úgy tűnik – előbb-utóbb eltűnik, megsemmisül az ősi földön. A szász falvak kihaltak, az üres házakba románok, cigányok költöznek. Az egykor gazdag, virágzó vidék teljesen pusztulásban van.

Az erődtemplomok a XV. századtól kezdtek kialakulni, amikor egyre gyakoribbak lettek az ellenséges betörések, hadjáratok. A határhoz közel élő szász és székely lakosság védekezésére kényszerült. A települések legbiztonságosabb épülete a templom volt, amit vastag falakkal, lőrészzerű ablakkal, védőfolyosóval, szuroköntővel, figyelő tornyokkal láttak el. Az első időben csak magát a templomot erősítették meg. Ilyenek többek közt a szászkézdi, nagyselyki, nagycsúri, rádosi, alsóárpási, szászbuzdi templomok.

Később a templomot gyakran védőfállal kerítették körül, s azt erősítették meg tornyokkal, bástyákkal, szinte templomvárrá átalakítva. Ezt mutatja német neve is: kirchenburg. Ilyen erődítmények találhatók többek közt Prázmáron, Szászhermányban, Berethalmon, Erkedén, Homoródon, Keresztényszigeten, Nagydisznódon, Kíssinken, Múzsán, Lessesen, Baromlakon. Az első kettőbe csaknem az egész falu belefért.

Ezek az erődök nemcsak az emberi életet védték, hanem a közösség javait, értékeit, élelmiszerkészletüket. A falakon belül sok helyen kamrák sorakoznak, ami minden családnak raktárul szolgált. A legépebben fennmaradt kamrarendszer Prázmáron található, ahol négy szinten 275 kis helyiség kapcsolódik a védőrendszerhez.

A templomok belső berendezése az evangélikus egyház rendtartását tükrözi. Több helyen láthatók csodálatos szárnyas oltárok, így Medgyesén, Berethalmon, Prázmáron, Sövénysegen, Almakeréken. Az almakeréki templom XIV. századi freskóiról is híres. A karzatokon, szőszékeken jobbra XVIII. századi festő-asztalos iparosok ornamentális díszítései láthatók.

Sajnos, a műemlékek állapota sok helyen elég siralmas. De jövőjük még szomorúbb lehet. A századok elvándorlásával nem sok lehetőség van az emlékek karbantartására, megőrzésére. Ami nem sikerült a török, tatár és más ellenséges seregeknek, az most harc nélkül is sikerül a román nacionalizmusnak. A sokszor bevehetetlen erődök fokozatosan pusztulnak el, hacsak nem áll meg a századok nagyarányú kiáramlása. Kós Károly több mint 60 évvel ezelőtti gondolatai ma is érvényesek: „Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben, az jórészt Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben, akik ezt a jövőben vállalni fogják. (...) De amely nép valaha is elfelejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban, és el fog esni a jövőben is menthetetlenül.” Az utolsó órában született ez az album, hogy megőrizze egy szorgalmas, tehetséges, nagy múltú nép emlékeit. (Officina Nova, Bp. 1990.)

Udvarhelyi Nándor

VÁRADI PÁL–BORBÉLY ANIKÓ: Kalotaszeg¹

Az Erdélybe tartó magyar utazók zöme a Király-hágón kel át. A Király-hágó évszázadokon át nemcsak az egykori Bihar és Kolozs vármegye, hanem az anyaország és Erdély határa is volt. A hágóról leereszkedve, a Sebes-Körös szorosát elhagyva kitérül a vidék, széles medencébe érünk, Kalotaszeg-

¹I. Felszeg (Bp. 1989. 144 old.) II. Alszeg, Nádásmenté, Kapus vidéke, Átmeneti vidék (Bp. 1990. 136 old.)

re. A hangulatos dimbes-dombos táj, faragott kapuival, kopjafás temetőivel, fiatornyos templomaival, színpompás népviseletével egyedülálló a magyar nyelvterületen, igazi kincsestár, Erdély ékessége. Erről a vonzó, érdekes tájegységről, e hagyományait, szokásait, népművészetét őrző, sajnos egyre fogyatkozó magyar népességről ad áttekintő képet Borbély Anikó és Várady Pál kétkötetes, képekben gazdag albuma.

A mai Kalotaszeg, mint néprajzi táj különbözik az eredetileg Kalotaszegnek nevezett földrajzi területtől, ami a Kalota patak és a Körös által körülzárt részt, a Felszeget jelentette.

A lakosság hasonló néprajzi jellege alapján Kalotaszegnek nevezzük a Vigyázó- és a Meszes-hegység keleti lábánál kezdődő, s egészen Kolozsvárig húzódó területet. A 41, zömében vagy teljesen magyarlakta falu a Körös, Kalota, Almás, Nádás és Kapus folyók völgyében húzódik. Az Almás völgyét nevezik Alszegeknek, a Nádás patak vidékét pedig Nádásmentének. A lakosság legnagyobb része református, csupán a Kolozsvár környéki néhány falu, valamint Jegenye katolikus. E falu magyarsága nemcsak vallásában, de nyelvjárásában, karakterében sem egyezik a kálvinista kalotaszegi magyarsággal, ők később telepedtek ide.

Az öntudatos kalotaszegi nép nemcsak a környező románsággal szemben tartja számon népi-területi határait, de az utóbbi évszázadokban közéje betelepült magyarokkal szemben is. „Felszeg népe előbbrevalónak, igazibb, ősbibb, tisztább és nemesebb vérű kalotaszeginek tartja magát, mint a többi. És Alszege népe is előbbrevalónak tartja magát a Nádásmentinél” – írta az 1930-as években Kós Károly (Kalotaszeg). Mindez az eltérő történelmi múlt öröksége is.

Napjainkra ez az elkülönülés egyre kevésbé értékelhető. A városiasodás, a kisebbségbe került nép erősebb összetartozástudata, a hagyományokhoz való ragaszkodás meggyorsította az egyöntetűvé válás ütemét. Így mára Kalotaszeg magyarsága a tájegység belüli területi hovatartozástól függetlenül egységes szigetet alkot Erdélyben. Ez derül ki a kétkötetes könyvből is. Az első Felszeget, a szűkebb értelemben vett Kalotaszeget, a második a többi résztájegységet mutatja be, hasonló felépítésben. Várady Pál fényképei és Borbély Anikó szövege egy élő, élni akaró, a hagyományaihoz, szülőföldjéhez, nemzetéhez erősen ragaszkodó közösséget mutatnak be, mely dacol a körülötte zajló elnemzetietlenítő politikával.

A szerzők először bemutatják a kalotaszegi építészetet. A falvak legfontosabb építészeti emléke a templom. Már Árpád-házi királyaink alatt kőtemplom állt Gyermónostoron, Valkón, Bánffyhunyon, Türen, Bácsón, Fenesen, Bikalón, Kalotaszentkirályon, Egeresen. Az egyik legszebb és legérdekesebb, Kalotaszeg legrégebbi temploma a gyermekmonostori, mely még a tatárjárás előtt épült. Karcsú tornya falában keleti örökséget hordozó hármasszoborcsoport található, ami jól példázza a keresztény kulturális körbe beépülő pogány elemek továbbélését.

A reformáció itt rövid idő alatt tért hódított, s a templomokat is ennek megfelelően alakították át. A fő torony négy sarkába az evangélisták emlékére úgynevezett fiatornyokat emeltek. A gyakori háborús viszonyok miatt a templomokat vastag kőfallal vették körül, a bejáratot díszes zsindelelborítású kapuval látták el. A templomok belsejében nem az alföldi református templomok rideg fehérsége fogadja a látogatót, hanem festett kazettás mennyezet, szöszék, karzat. A leghíresebb asztalos-festő a szász Umling Lőrinc és fia, akiknek alkotásai több templomban is megcsodálhatók. A virágmotívumos festett bútorokra színpompás varrottasok kerültek, templomonként más-más színűek: pirosak, kékek, fehérek, nagypéntektől hűsvétig feketék.

A templomokat körülvevő temetőinkben sok a szép faragott fejfa, kopjafa, különösen Nyárszón, Valkón. Az utóbbi időben újra megszorodtak a sírfaállítások, sajátos hangulatot adva a temetőnek. Kós Károly így vall erről: „A mi temetőink nem búsbánatos halotti-házak, a mi temetőink nem halálra emlékeztetők, nem néznek az élőkre, gödrös halotti szemmel. A mi temetőink nem hirdetnek elmúlást, de életet, örökkévalót.” (Régi Kalotaszeg)

A hagyományos kalotaszegi házak legfeljebb sajátossága a zsindelelborítás és a faragásos házoromdíszítés. Külső képüket a tornácok sokfélsége is változatossá teszi. Az itt élő emberre jellemző a díszítési kedv, a szépre törekvés. Ez látszik a faragott fedeles kiskapukon is. A zsindelellyel, cseréppel fedett kiskapuk félfáit tulipános, rózsás, csillagos motívumok díszítik. A lakásbelső talán még ennél is ékeesebb: festett bútorok, gyönyörű szöttek, varrottasok, a falakon színes tányérok. A virágmintás bútorok, a mennyezetig párnákkal feltornyozott ágyak, terítők, takarók olyan színpompát kölcsönöznek a vidék tisztaszobáinak, hogy nem véletlenül nevezik azokat több helyen cifraszobának.

A képek elárulják a bútorok, varrottások szín- és mintagazdagságát is.

A kalotaszegi viselet az egyik legszebb a Kárpát-medencében. E viselet ihlette meg Ady Endrét is: „Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves / és tarkaságban annyi nyugalom / És fehér és piros és viritó sárga, / Izgató kék és harcos barna szín/ S micsoda nyugodt, nagyságos arcok, / Ékes párták, leelni áhítók,“ (A Kalota partján) E viselet családi és egyházi ünnepeken még látható. A lányok egyik legjellegzetesebb ruhadarabja a muszuly, ami tulajdonképpen egy bő ráncbaszedett szoknyaszerű hátsókötény, de elől a kötény alatt nem ér össze. Azt tartják, addig tart Kalotaszeg, amíg a muszuly ér. A lányok fehér ingujjat és selyemmel hímzett báránybőr mellényt viselnek. Ünnepeken a gyöngyös párta legfőbb ékességük. A ruhák színe, a díszítés évszakonként is változik. Télen a fekete, nyáron a piros szín uralkodik. A férfiviselet legszebb darabja a hímzéses posztórátéttel díszített cifraszűr.

A kalotaszegi lakosság hagyományos foglalkozása a közelmúltig a földművelés és juhtartás volt, emellett a férfiak kő- és fafaragással, bútorfestéssel, az asszonyok varrással, szövással pótolták jövedelmüket. Ma már a férfiak zöme a közeli városokba jár dolgozni, így kettős elfoglaltsága is van. Az ünnepeket, melyek megtörik a kemény munkával teli hétköznapokat, ősi szokások szerint tartják. Az ünneplő falu képeit láthatjuk a keresztelőről, konfirmációról, lakodalomról készített képeken. Az emberélet fordulóihoz fűződő szokások negyedik nagy egysége a temetés, mely pompájában méltóképpen képviseli a gazdag hagyományokat.

Az ünnepi szokások egy része az egyházi ünnepekhez kapcsolódik. A vasárnapi templomozás fontos esemény a faluban. A templomban a gyülekezet meghatározott rendben, generációkon át öröklődő családi padban foglal helyet. A szószéktől jobbra az asszonyok, hátul a lányok, a bal oldalon a férfiak, a karzaton a legények ülnek. A helyi református egyház maig szigorú rendtartásából fakad az eklézsiakövetés szokása. A törvények ellen vétők addig nem léphetnek be a templomba, amíg bűnbánatot nem tartanak. Az ünnepekhez kapcsolódó szokások közül leggazdagabb a karácsonyi ünnepkör, ami kántálással kezdődik, s fénypontja a háromnapos bálozás. A húsvét és a pünkösöd is háromnapos ünnep volt. A pünkösdi viselet a legszínesebb, a lányok ekkor kapnak új ruhát, s mindhárom nap más-más ruhát vesznek föl.

A szerzőpáros többéves gyűjtőmunkájának eredménye e mű. A nehézségekkel, zaklatásokkal mit sem törődve élénk tarták Kalotaszeg színes világát. A könyvek megjelentetését nagymértékben segítette Lackovits Emőke szakmai támogatása, aki elő- és utószókkal látta el a két kötetet. Az *Erdély tájai* összefoglaló cím egy sorozat első két darabját sejteti, remélhetőleg mielőbb folytatódik a vállalkozás, s hasonló részletességgel megismerhetjük Erdély többi tájegységét is.

Udvarhelyi Nándor

JUHÁSZ ANTAL (szerk.):

Migráció és település a Duna–Tisza közén

A magyar Alföld történetének és tradicionális műveltségének kutatásában alapvető fontosságúak a török utáni betelepüléssel és újjátelepüléssel kapcsolatos vizsgálatok. A XVIII–XIX. századi nagy népeségmozgások egyszerre voltak részesei a kiterjedt mezőgazdasági régió gazdasági reorganizációjának, elindították a gazdálkodás számos új vagy újjászervezett ágazatának, s természetesen egészében átrendezték az Alföld korábbi műveltségi arculatát. Ez még akkor is igaz, ha az újonnan érkező népcsoportok életmódjukban gyakran folytatói voltak a korábbi tradícióknak: a kisebb-nagyobb népcsoportok vándorlása műveltségi folyamatok nyomjelzője (is) volt.

A kötetben megjelent írárok többsége az 1986-ban létrehozott munkaközösség tagjaitól származik, amely a Duna–Tisza közén a XVIII. század elejétől zajló hatalmas népeségmozgás és települési folyamat, illetve gazdasági, kulturális és egyéb következményeinek feltárását tűzte célul. A történeti források feltárása, valamint a családtörténeti adatgyűjtés eredményeként a sokarcú táj három nagy migrációs hullámának számos általános összefüggése, s rendkívül sok konkrét története nyert megvilágítást, amelyet 1989 novemberében egy Szegeden megtartott konferencia összegzett. Jelen kötet ennek – részben bővített, forrásokkal kiegészített – anyagát közli. A Bács-Kiskun és Csongrád megyei múzeumi szervezetek történész és néprajzos munkatársaiból alakult munkaközösség kutatásai még nem zárultak le; jelen kötet a vizsgálat első szakaszának eredményeit összegzi.

A kötet első tanulmányában *Sztrinkó István* Kiskunmajsja népének XVIII. századi külső kapcsolatait mutatja be, s a különféle levéltári források segítségével elsősorban a népesség mozgását, változását követi nyomon. Ez az írás – Majsja példáján – a kötet alapproblematikájának jelentős részét felveti. A XVIII. század elejét a Kiskunság lényegében 5 lakott településsel élte meg. A szabadon maradt területet – elsősorban annak legelgetésre alkalmas térszíneit – városi, mezővárosi gazdák bérlték, de a távolabbi tájakról, mostohább adottságú vidékekről érkező telepések vagy a közelebbi települések szegényebb társadalmi rétegeiből kikerülők új otthonot igyekeznek teremteni a pusztásodott területen. A megtelepülők – gyakran nagyon rövid idő után – tovább húzódnak, s helyüket újabb hullámban érkezők foglalják el. A Kiskunság, illetve Kiskunmajsja esetében a XVII. századi baranyai telepéseket a XVIII. században jáász és palóc falvak népessége váltja fel. Majsját kecskeméti és kunszentmiklósi gazdák bérelték, majd 1742-ben 42 tőszegi szabadalmassal jobbágy települ le. Ezek többsége egy éven belül elmegy, s 1743-ban Üllés népe szinte teljes egészében átköltözik Majsjára. Ezzel a migráció folyamata nem zárul le: pl. a redempció következtében kialakult birtokjogi struktúra készteti további vándorlásra a népesség egy részét. Tanulságos természetesen a további vándorlás iránya is: a XVIII. században Majsjáról távozóik jelentékeny része *Bácskába*, illetve a tiszai koronaterületre távozott.

Tanulságos még megemlíteni *Sztrinkó* azon véleményét, mely szerint a migrációk viszonylag „nyitott” társadalmat sejtetnek ezen a területen.

Természetesen nincs lehetőség a kötet valamennyi írásáról a fenti részletességgel szólni, a rövid felsorolást csak néhány lényeges probléma exponálásánál bővítem.

Kőhegyi Mihály egy 1786-os jelentést ad közre a bácsi kamarai kerületbe telepített németsegről, ami az 1784–1786 között ide telepített mintegy 11 ezer főről ad számot. A jelentés a telepések családi állapotát, felekezeti hovatartozását és foglalkozását is feltünteti. Bár zömük paraszt, igen jelentős közöttük az iparúzóik száma. Bemutatja a közlemény a telepítés költségeinek elszámolását is, ami hatalmas költségekről tanúskodik. Megdöbbentő adat, hogy az említett két év alatt a telepéseknek több mint 12%-a meghalt (!), mégis nyilvánvaló, hogy a bácskai puszták termőre fordításában a német telepéseknek döntő érdemeik voltak.

Megítélésem szerint a kötet által vizsgált témakör feltárásában az egyik legfontosabb

láncszemet *Szabó László* tanulmánya jelenti, aki *A jáászági kirajzások és a jáász puszták benépesedése a XIX. században* címmel közli írását. Azzal, hogy a szerző a – felföldi és más irányból érkező – kirajzásokat alapvetően elválasztja a jáász expanziótól, lényegében a migráció két fő mozgatóját, egyszermind az új telepések gazdasági kondíciójának és stratégiájának két nagy típusát is elkülöníti, ugyanakkor rámutat az egymást is váltó népesség hullámok mozgásának belső összefüggéseire. Kétségtelen ugyanis, hogy az Alföld pusztásodott területeinek újratelepülésében – létszámukban talán tájanként eltérő módon – alapvető szerepet játszottak a mezőgazdálkodásra kevésbé alkalmas területekről érkező csoportok, akiknek a mezőgazdálkodó sík vidék – valamint a gyakran adott kedvezmények – a korábbiaknál olykor összehasonlíthatatlanul jobb létfeltételeket teremtett. Itt lényegében sok évszázados népességleszívárgással is számolni kell, ami pl. a jobbágyok szökéseiben nyilvánult meg (ld. a kötetben Balogh István írását). *Szabó László* tanulmánya viszont a jáászági és kunsági „középrétegek” migrációjára hívja fel a figyelmet, amelyek számára eredeti lakóhelyük vagyonszamarétegenek gazdasági kondíciója az elerendő cél és modell, annak „társadalmi státusa” a példa, s ennek érdekében költözik pénzével, állataival, ingóságaival a pusztásodott helyekre. Az új helyen aztán olyan helyzetbe kerülhetnek, mint korábbi lakóhelyük redempthusai. *Szabó a sikeres és a sikertelen kirajzások* történetét, illetve annak bizonyos példáit is felvillantja, ugyanakkor számos tanulságos megállapítást tesz az áttelepültek üzemszervezetére vonatkozóan. (Pl., hogy azok családi-gazdasági szervezetének a tanya felelt meg leginkább.) Hasonlóan tanulságos – a tanulmányának függelékében közölt – *Kétegyháza* 1865-ös népességének kimutatása, ami a lakosok származási helyéről is tájékoztat.

Az azóta elhunyt szerző, *Gyetzvai Péter* – több vonatkozásban módszertani igényű – írása az egyházi anyakönyveknek a migrációk kutatásában történő felhasználásáról szól. Kitér az anyakönyvezés jogi-történeti előzményeire, az anyakönyvek forrásértékére, bácskai és csongrádi települések példáin szemléltetve azokat. Ezt követően *Fodor Ferenc Pálos* (ma Csolyospálos) történetének egy szakaszát: a hajdanvolt puszták benépesülésének időszakát vizsgálja. Eredményei különösen azért érdekesek, mert a vizsgált területen a tanyásodás nagyon gyorsan zajló

folyamatban ragadható meg, s az új életfeltételek kialakulása, a pusztá benépesülése és az új környezet „belakása”, az új üzemszervezeti keretek kialakítása olykor igen szemléletesen bemutathatók a konkrét példákon.

A kötet két következő írása szorosan összetartozik: *Bárkányi Ildikó és Szűcs Judit* különböző források – a történeti források, valamint a recens néprajzi anyag – alapján tárgyalják Pálmonostora betelepülését. Az első tanulmányból a pusztai legeltést felváltó, intenzívebb mezőgazdasági kultúrát meghonosító dohánykertészek tevékenységének feltárását kell kiemelnem, a másodikból pedig azt, ahogy Szűcs Judit⁴ családi gazdaságok példán – fel-felillantja a tanyasi és a falusi életmód eltérő jellegét, azok különböző vonásait.

Sz. Körösi Ilona a sajátos települési – nem szervezett telepítés, hanem zárt falumag nélküli, szórt pusztai település – *Jakabszállás* lakóinak származását vizsgálja az anyakönyvek alapján, feltárva a házassági kapcsolatok körét is.

A XIX. század végi és XX. század eleji vándorlás és település folyamatának általános rendező elveit, mozgatóit vizsgálja *Juhász Antal Az elvándorlás és megtelepedés motivációi a táj települési folyamataiban* című igényes tanulmányában. A paraszti emlékezet alapján többféle motiváló tényezőt tár fel, melyek közül egyesek a mindenkori migrációk mozgatói lehetnek, mások újabb kori gazdasági-társadalmi feltételek által meghatározottak, de mindegyik jelzi, hogy a nagy népességmozgások, a mindenkori népesség jelentős csoportjainak vándorlásai mögött alapvetően egyéni, illetve családi megfontolások, kihívások és válaszok húzódnak meg. Az általános társadalmi feltételek az egyes paraszti üzemek látószögében jelennek meg, s azok – számos vonatkozásban általánosnak tűnő – gazdasági, illetve életstratégiájukat maguk alakítják ki. Mindezek természetesen bonyolult gazdasági és társadalmi folyamatokban jelennek meg, de jól megragadhatók a mikrotársadalmak szintjén is.

A kötet következő írásában *Bárh János* egy új, lényegében kiaknázatlan forrás, a választói névjegyzékek felhasználásával rajzolja meg szülőhelye, Illancs és Kéleshalom népesedéstörténetének XX. századi folyamatát, külső kapcsolatát. A választói jegyzékek feltűntetik a lakosság származási helyét, s ennek alapján Bárh 15 „csomópontot” tud kimutatni, ahonnan 1906-ban és azt követően Illancs benépesült.

A történeti néprajz (vagy az agrártörténet néprajzi iránya?) talán legjobb művelője,

Balogh István tanulmányában a felső-Tisza-vidéki szökött jobbágyok kerestetésével kapcsolatos iratokat elemzi a Rákóczi-szabadságharcot követő évtized időszakából. A jobbágyszökésekben megnyilvánuló „spontán migráció” – túl azon, hogy tanulságai jól kiegészítik Szabó László, más vonatkozásban Juhász Antal tanulmányának megállapításait – rávilágít a vándorlások egyik nagy vonulatára: a szökött jobbágyok elsősorban kiváltságos területekre igyekeznek. (Más helyről tudjuk, hogy a földesurak igyekeztek „elrejtetni” a náluk menedéket találó jobbágyokat, s nem kizárt, hogy ebben segítségükre volt az olykor szemet hunyó helyi, illetve vármegyei adminisztráció is.) Balogh István szerint 1703–1720 között Szabolcs megyéből 770 család (kb. 4000 fő) költözött Borsod, Zemplén, Heves vármegyékbe, valamint a Jászkun kerületbe és a hajdúvárosokba – ez mintegy 30%-kal csökkentette Szabolcs adózó népességét! Nagyon fontos következménye ennek az elvándorlásnak, hogy az áttelepült magyarság helyére ekkor érkeznek Szabolcsba a rutének és a partiumbéli román telepesek.

A kötet záró tanulmánya, *Kávássy Sándor: A régi Szatmár táji tagolódása* című írása nemigen illeszkedik a könyv tematikájába. A vázolt problematika persze nagyon érdekes, magam sajnálatosnak érzem, hogy nem a Szatmárról a közelmúltban megjelent, vagy éppen sajtó alatt levő kiadványokban látott napvilágot.

A könyv végén két rövidebb hozzászólás anyagát közli a szerkesztő: *Bagi Gábor* a jászkunságiak 1786-os bácskai településéről ír, *Gulyás Katalin* pedig a kunhegyesiek 1785. évi elvándorlásának történetéhez közöl adalékokat.

Terjedelmi okokból nincs lehetőség a kötet összegző értékelésére, azt azonban meg kell állapítanom, hogy annak tanulmányai – mind a migráció és a telepítés nagy összefüggései, általánosabb tanulságai, mind pedig a mikrovizsgálatok terén – lényeges eredményeket értek el. A helytörténeti-honismereti kutatások számára mind a módszerbeli tanulságok, mind a lokális elemzések eredményei igen fontosak. Magam különösen lényegesnek érzem a migráció különböző okainak feltárását, ill. azok finomítását, a korábban árnyaltabb megrajzolását. Ugyancsak árnyalják a korábbi képet a külső kapcsolatok irányának, összefüggésének újabb tényei.

Aligha vitatható persze, hogy a kötet írásait olvasva új meg új kérdések, nyitott problémák is fogalmazódnak. Mindenek-

előtt a megtelepülés konkrét történéseit, „köznapi műveltségi” kondícióját tekintve. Igaz, a recens néprajzi anyag ezek egy részére korrekert megoldásokat fogalmaz. Mégis eszembe jutnak *Den Hollander, A. N. J.* írásai (*A magyar Alföld és Turner „frontier” hipotézise*. Ethnographia 1975. 313–323.; *Az Alföld települései és lakói*. Budapest, 1980), s az, hogy az Alföld újratelepülésének és gazdasági reorganizációjának folyamata – a kontinuitás számos ténye mellett – mégiscsak egyfajta „hőskorszak” volt, annak minden gazdasági és műveltségi megnyilvánulásával egyetemben.

(Szeged, 1990)

Viga Gyula

GÉCZI LAJOS:

Ungi népmesék és mondák¹

Örömmel nyugtázhatjuk, hogy a történelmi Magyarország északi-északkeleti részének néphagyományyaiból, népmeséiből, mondáiból újra megmenekült a feledéstől egy kötetre való.

Sokszor elhangzott már, hogy a megváltozott gazdasági, társadalmi, kulturális körülmények nem kedveznek a hagyományok fennmaradásának, továbbélésének. Hogy ezek megmentése, rögzítése fontos és sürgős feladat, mert holnap talán hiába próbálnánk meg összegyűjteni, nem lesz rá módunk, lehetőségünk. Való igaz, hogy felejtődnek, pusztulnak mind a szellemi, mind a tárgyi néprajzi hagyományok. És ez nem véletlen. Hiszen a hagyományos paraszti gazdálkodás eltűnése eltűntette a gazdálkodás ismeretanyagát, megszüntette a társas munkaalkalmakat, s ez, valamint a televízió, a gépzene terjedése feledésre ítélte az összejövetelek, a társas alkalmak meséit, mondáit, dalait. A mai fiatal már nem dalol, hanem gépzénet hallgat. Nem hallgat mesét, hanem különböző műfajú videofilmeket néz. A mese-mondók szava pedig halkul, egyre halkul, s egyszer csak egészen elnémul.

Hála Istennek, azonban még mindig vannak a falvakban olyanok, akik őrzik apáik, nagyapáik, anyáik, nagyanyáik hagyományait. S ha továbbadni már nem is tudják,

szívesen elmondják a gyűjtőnek. S hála Istennek, akadnak még olyanok, akik életük céljának tekintik ezeknek a feledésre ítélt hagyományoknak a lejegyzését.

A bevezető mondatomnak első szava az öröm volt, mivel egy olyan területnek a mesekincséből kapunk ízelítőt, melynek hagyományanyag gyűjtéséből eddig a mese, a monda hiányzott. Pedig éppen ez volt, van kitéve a legjobban a feledésnek. Napjainkra már megszűnnek a mesélés alkalmai. Erkölcsei, nevelési hatása háttérbe szorult a falu társadalmi rendjének felbomlásával, átalakulásával, de a családstruktúra átalakulásával (a családból kikerültek a nagyszülők) is elvesztette azt a funkcióját, jelentőségét, amit eddig betöltött.

Óriási jelentőségűnek tartom e könyv megjelenését már csak azért is, mert olyan területnek a meséit, mondáit gyűjtötte össze a szerző, melyben a néphagyomány még jobban ki van téve az eltűnésnek, más hagyományanyaggal való pótlásnak. Mert nem lehet figyelmen kívül hagyni ott a magyarságot érő asszimiláló hatást.

Géczi Lajos köteté minden elismerést megérdemel. Könyvéből a mesék mellett megismerhetjük azt a világot, melyben a mesék születtek. Megismerjük a vadregényes Ung-vidéket, az itt élő nép történetét a legrégebbi időktől napjainkig, a mesék forrásvidékét. Külön tárgyalja könyvében a mesemondók egyéniségét, majd szól a mesefajtákról is. Egy fejezetben kitér a mesék és az ungi társadalmi valóság összefüggéseire, tárgyalja a mesék nyelvi jelenségeit, majd részletesen szól a mesemondókról, és néhány jelentősebb mesemondót részletes életrajzi adatokkal is bemutat. Végül közli a mesélők névsorát.

A gyűjtött anyag a könyvben két részre osztható. Az első részben a meséket (165-öt) 5 fejezetben adja közre. Az első rész legbővebb fejezetét a tündérmesék teszik ki (80 db). A második fejezetben 7 legendamesét közöl. A harmadik fejezet 23 novellameséje közül 15 Mátyás királyról szól. A negyedik fejezetben 45 tréfás mese kapott helyet, az ötödik fejezetben pedig 10 állatmese. A könyv második részébe 34 monda került, két fejezetbe elrendezve. Az első fejezet 14 történelmi, a második pedig 20 hiedelemmondát tartalmaz. A könyv utolsó része a jegyzetanyaggal ismerteti meg az olvasót. Itt kapott helyet a szövegek jegyzetanyaga, a felhasznált irodalom, majd típusmutató után közli a tájszavak jegyzékét is. A könyvet végül a

¹Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIII. Akadémiai Kiadó – Madách Könyvkiadó 1989. 612. old.

gyűjtőterület, illetve a könyvben előforduló helynevek jegyzékével zárja.

Eddig ismeretlen, feltáratlan terület meséinek, mondáinak közreadásával lettünk gazdagabbak. Olyan vidék népmeséit vehetjük kezünkbe, melyek a szomszéd népek hagyományainak megismerése felé is egyengethetik az utat.

Köszönet érte a gyűjtőnek, köszönet mindazoknak, akik munkálkodtak azon, hogy e kötet napvilágot lásson. Azt hiszem, ilyen könyveknek meg kellene lenniük minden iskolában, minden könyvtárban, hogy a mesék megismerése mellett a mesék szülőföldjével is megismerkedhessen az olvasó. Így ismerhetné meg igazán az országot, a népet.

Nagy Géza

SZABOLCS OTTÓ:

Külföldi tankönyvek magyarságképe

A tankönyvek nemzedékek nevelői, meghatározóak a gyermek, az ifjú kialakuló világnépe és arra is, amit nemzeti érzésnek, gondolatvilágnak nevezünk. A mai korszakváltásban fontos az európai népek egymásról alkotott véleménye, ami a tankönyveken keresztül saját véleményünket is alakíthatja. Szabolcs Ottó több mint százötven cseh-szlovákiai, finn, jugoszláviai (vajdasági és szlovéniai), lengyel, NDK- és NSZK-beli, osztrák és román történelemtankönyv elemzésével sajátos ítéletsort vonultatott fel számunkra. Tény, hogy a történettanítás mindenütt küszködik a célszerű egyszerűsítésekkel, szükségszerű önerősítő nemzeti felfogás továbbadásával. Akkor azonban, amikor a célszerűség és önerősítés félretájékoztatással, egyoldalú párosításokkal jelenik meg, a magyarságkép nem lehet elfogadható. A könyvek egy részében a különböző korszakolások gyakran meg sem említik a magyarságot, vagy úgy mutatják be szereplé-

sünket, ami alig felel meg a történeti valóságnak. Bár a magyar történelemkönyvek egy része sem felel meg igazán az európai együttélés és együttműködés történelmi képének, Szabolcs Ottó könyve ismét ráirányítja a figyelmet, hogy egész történelmünk európai összefüggésekbe helyezése és ennek széles körű tudatosítása az európai történetírók között elsődrendű fontosságú, mert csak ezen az úton lehetséges a jelenleg élő könyvek tartalmi és felfogásbeli megújítása. Vannak dicséretes példák is, például a vajdasági történelemkönyvek némely fejezetei. Szerzőnk tényeket sorol fel, a továbbgondolkodást és az értéktételeket az olvasóra bizza. A korábbi, univerzális Európa a felvilágosodás után egyre jobban nemzeti államokra osztódott, teret adva ezzel a nemzeti szempontoknak, de az elfogultságnak is. Ez a folyamat idővel Európában általánossá vált és ma is ennek vagyunk tanúi. A nemzeti identitás megerősödése és az erősítésére irányuló szándékok – sajnos – egyben a mások meg nem értésének szellemét is erősítik. Ezt feloldani sokrétű feladat. Ennek útja az együttműködésre épülő, a történetoktatásban érvényesülő irányzat, amely a bilaterális együttműködés kereteiben az 1964-es évtől folyik először az osztrák, majd más európai országokkal – így a Georg Eckert Tankönyvi Elemző Intézettel. Az európai együttműködést elősegítő történelemoktatás egymáshoz közelítő ismeretanyagának reális összehasonlítására jó példa Szabolcs Ottó munkája.

A könyv megjelenése alkalmas arra, hogy újból megfogalmazódjanak honismereti feladataink között azok, amelyek a nemzetek közti megismerés jobbá tételét, a kisebbség életének valós jövőjét alkotják. A tudatlanság óriási téveszmeképző erő – írja a szerző. A mások véleményének megismerése egyben saját véleményünk kívánatos alakítására is késztet – ez is hozzásegít a mások által eddig vallott és ismert magyarságkép szükségszerű megváltozásához. (Tankönyvkiadó, 1990.)

Krisztián Béla

Az egri 60. császári és királyi gyalogezred emlékművének hiteles története

A Honismeret 1991. évi 1. száma hátoldala belső fedelén három fénykép látható az 1990 őszén helyreállított egri 60. császári és királyi gyalogezred emlékművéről. A képek alatt – amelyeket Szabó Sándor fotóriporter készített – ez olvasható: „A Lenin-szobor helyére állították fel a 60-as ezred emlékművét Egerben. – Eger központjából eltávolított Lenin-szobor helyére került a császári és királyi 60-as gyalogezred emlékműve, amely a Kisasszony-temetőben állott. Az áthelyezéséről a pártok véleményét figyelembe véve a városatyák döntöttek. Az obeliszk – amelyet Kienle György szobrász készített – a csatákat vívott egykori elitalakulatnak állít emléket.”

A folyóirat közlése indította a cikk megírására. Mielőtt szólnék a 60. gyalogezred történetéről, s emlékművének felállításáról, először az idézett szöveg egy pontatlanságát teszem szóvá. Az újonnan felállított emlékmű nem az 1991 márciusában eltávolított Lenin-szobor helyére került, hanem *eredeti helyére*, a Gárdonyi Géza Színházzal szembenező területre.

A 60. császári és királyi gyalogezredet Eger házezredeként 1796-ban, a napóleoni háborúk időszakában szervezték meg, s 1918-ig létezett. Soraiiban nemcsak Heves megyeiek, hanem nógrádiak, borsodiak is voltak. Az ezred katonái részt vettek a napóleoni háborúkban, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc több ütközetében. Ott voltak az olasz–osztrák, a német–porosz háborúban. Részt vettek Bosznia okkupálásában. Utolsó nagy fegyvertényük az első világháborúban való részvétel volt.

Még be sem fejeződött az első világháború, amikor már megindult országosan az áldozatok emlékműveinek felállítása. Hatvanban már 1917-ben, az országban elsőként felállították a hősök emlékművét, Finta Sándor türkevei születésű, később világhírűvé vált szobrász alkotását. Egerben 1932. október 9-én került sor az emlékmű avatására. Az ekkor állított első világháborús emlékmű a 60. gyalogezred emlékműve is lett.

Az emlékmű elhelyezése előtt „60-as Emlékmű Bizottságot” hoztak létre, amely a szervezőmunkát és az emlékmű avatásának lebonyolítását végezte el. A leleplezés napján a város és a megye vezetői országra szóló ünnepséget szerveztek, amelyen megjelent József királyi herceg is, akinek hadtestéhez az első világháború alatt az egri gyalogezred is tartozott. Az emlékművet a főherceg leplezte le és a műsor részeként táborig misét mutattak be, amelyet Török Kálmán egri kanonok celebrált. A jeles ünnepség alkalmából hagyta el a sajtót Szügyi Trajter Géza tanító, első világháborús rokkant verseskötete is. A Heves vármegye című lapnak pedig különszáma jelent meg.

Közismert, hogy az első világháborús emlékműveket a második világháború után hazánkban kevés hely kivételével nem távolították el, sőt több helyen rávésték a második világháborús áldozatok nevét is. Sajnos Egerben nem így történt. Már 1953-ban, jelenleg nem tudjuk milyen szerv felkérésére, Kolacskovszky Lajos (1891–1954) egy feljegyzést készített, amelyben javasolta az emlékmű eltávolítását. Ezt ő azzal indokolta, hogy a volt 60. gyalogezred katonái az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kivételével, idegen érdekekért ontották vérüket.

Az 1960-as évek közepén, 1964-ben a városi pártbizottság és tanács akkori vezetőinek döntése alapján az emlékművet lebontották, s annak darabjait a Kisasszony-temető végén elterülő úgynevezett Hősök temetőjébe szállították. A hibás döntést a párt és a tanács vezetői két dologgal indokolták: 1. 1945 előtt az emlékműnél Trianon revíziója jegyében több

ünnepséget tartottak; 2. 1956. december 10-én az emberi jogok napján a szobor körül „ellenforradalmi tömeg” gyülekezett koszorúzás és tüntetés céljából.

A lebontás után több névtelen levél érkezett a megyei pártbizottságra, amelyekben íróik tiltakoztak az emlékmű eltávolítása ellen. A megyei bizottság agitációs és propagandaosztálya mérlegelve a tényeket, úgy döntött, hogy az eltávolított emlékművet a Hősök temetőjében újra fel kell állítani. Sajnos azonban az emlékmű újraállításának politikai vetületét senki sem akarta magára vállalni. Ezért 1981-ig az obeliszkszobor maradványainak összerakására nem került sor. Ekkor több személy által aláírt levél érkezett a Hazafias Népfront megyei titkárságára. Az aláírók kérték az emlékmű újraállítását. Újabb döntés született a megyei pártbizottságon, amelynek értelmében az emlékművet 1981-ben halottak napján újra felállították. Igaz, hiányos formában, ugyanis a mellvéd kövei, illetve a kandeláberek akkorra már elvesztek.

Az emlékmű végre sok hányattatás után 1990. október elején eredeti helyére került vissza, eredeti formájában.

Források: Eger, 1932. október 9., 11., 12.; *Kolacskovszky Lajos* 1953-as feljegyzése a 60. császári és királyi gyalogezred emlékművéről (birtokomban); *Szecsó Károly*: Feljegyzés a 60. volt császári és királyi gyalogezred emlékművének történetéről, javaslat további sorsának rendezésére. Eger, 1981. március 31. (birtokomban); Heves Megyei Hírlap 1991. október 3.

Szecsó Károly

HÍREK

A VI. magyar őstörténeti találkozó. A Zürichben működő és évek óta a magyar őstörténettel foglalkozó Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 1991. április 28. és május 4-e között rendezte meg immár VI. őstörténeti találkozóját. A találkozón több mint 39 előadás, több vitakör, bemutató fogta át a rendkívül gazdag őstörténeti témát, amely – mint a kínai területeken végzett genetikai vizsgálatok – számos újdonsággal szolgált a 99, kilenc országból és a fogadó Svájcban részt vevő szakemberek számára. A konferencia tagjai az 1065 évvel ezelőtti eseményre emlékezve ellátogattak St. Gallenbe, ahol

prof. dr. Johannes Duft tartott előadást a magyarok St. Gallen-i megjelenéséről. A találkozó elnöke dr. Molnár László (Sopron), a társelnökök Baki Tamás (Zürich), dr. Kálnási Árpád (Debrecen), Lukács József (Kassa) és Török Albert (Székelyudvarhely) voltak. Az előadásokat szervezett kerekasztal-beszélgetések követték. A hasznos eszmecsere igazolta az eleven érdeklődést a magyar őstörténet iránt és újabb tudományos-szakmai eredményeket ismertetett meg a résztvevőkkel. A rendezvény helye Zürichben a Szent István Központ volt. *(Krisztián Béla)*

Beszámoló a Honismereti Szövetség egyéves tevékenységéről

I. Szervezeti kérdések:

Az 1989-ben megkezdett előkészületek után 1990. április 25-én tartotta meg alakuló ülését a Honismereti Szövetség, megválasztva ideiglenes elnökségét. A jegyzőkönyv és az elnökség nyilatkozata alapján bejegyzésünket kértük a Fővárosi Bíróságon, ami 1990. június 4-i keltezéssel meg is történt.

Ezt követően július 9-én, a XVIII. Honismereti Akadémia keretében került sor az első közgyűlésre, ahol a küldöttek véglegesítették a szövetség alapszabályát, 17 tagúra bővítették az elnökséget, megválasztották az ellenőrző és a pénzügyi ellenőrző bizottságot, valamint a szövetség választmányát. Az erről készült jegyzőkönyvet, ill. valamennyi írásos dokumentumot megküldtük a megyei egyesületeknek és választmányi tagoknak. Az év folyamán 5 alkalommal hívtuk össze az elnökséget (ebből 3 alkalommal a kibővített elnökséget): szept. 18-án, nov. 4-én, febr. 5-én, márc. 26-án és május 23-án. Külön két alkalommal tartott tanácskozást az alelnökök és a Kuratórium testülete. Április 24-én számoltunk be a szövetség tartalmi munkájáról és gazdálkodásáról az ellenőrző bizottságoknak. A megvitatott kérdésekről minden alkalommal emlékeztető készült, melyet az egyesületek is megkaptak.

A feladattervben megfogalmazottak szellemében áttekintettük a munkabizottságok működését, újjászervezésének kérdését. Folyamatosan végzi tevékenységét megalakulása óta (1989) a Nemzeti Örökség Bizottság, melynek vezetője dr. Román András. Ugyancsak folyamatos munkát végez a honismereti tábori munkabizottság, melyet Turóczy Istvánné vezet.

1991. május 8-án alakult meg a határon túli magyarok bizottsága 2 szlovákiai, egy kárpátaljai, 3 erdélyi, 3 jugoszláviai és 2 ausztriai magyar részvételével, Székely András Bertalan vezetésével. Április 26-án pedig a hazai nemzetiségek bizottságát hoztuk létre 14 taggal, melynek elnöki teendőit Gyivicsán Anna vállalta. Mindkét bizottság működtetéséhez a Nemzeti és Kisebbségi Etnikai Hivatal nyújt segítséget.

Javasolta még a választmány egy történeti és egy módszertani munkabizottság létrehozását (ill. megújítását), de ez még nem sikerült. Két megye (Nógrád, Somogy) kivételével valamennyi megyében megalakult az egyesület, mindenhol kinyilvánították a szövetséghez való csatlakozási szándékukat. Somogy megyében – jelzések szerint – szerveződik az egyesület, folytatják a honismereti kiadvány megjelenítését. Nógrád megyében nem alakult megyei egyesület, viszont a balassagyarmati honismereti kör önállóan kérte közvetlen csatlakozását a szövetséghez.

Az egyesületekkel rendszeres kapcsolatot tartunk. Egyrészt a kibővített elnökségi ülésekre valamennyi megyéből hívjuk az elnököt vagy a titkárt, másrészt valamennyi tanácskozás emlékeztetőjét és egyéb írásos anyagot megküldtük. Néhány megyéből rendszeresen kapjuk a tájékoztatást a megyei, helyi rendezvényekről, az egyesület életéről.

II. Az évfordulós rendezvények sorában kiemelkednek a Széchenyi-emlékév eseményei. Részt vettünk a Tájak–Korok–Múzeumok által meghirdetett pályázat kiírásában, kiemelten támogatjuk a nyertesekből szerveződő 200 fős honismereti tábort. Az emlékév alkalmából a TKM jelentette a Széchenyi-emlékek, -emlékhelyek c. könyvet, melyet anyagilag támogattunk. A könyvből 500 példányt átvettünk a TKM-től, és átadtuk – igény szerint – a megyei egyesületeknek azzal a céllal, hogy az árát (darabonként 100 Ft) megtarthatják a működési feltételek biztosítására.

Tervezzük Széchenyi-emlékév megszervezését szeptemberben Budapesten, melyen neves történészek, művészek máris vállalták a részvételt, előadás megtartását. E rendezvényt a budapesti és a Pest megyei egyesülettel közösen rendezzük.

Szántódon pedig a Szántódi Tudományos Bizottsággal közösen tervezzük egy emlékülést, regionális témával, Széchenyi eszmeiségével. Az előkészítő munkálatokat már megkezdtük és folyamatosan végezzük.

III. A pályázatok sorában a Legújabbkori Történeti Múzeummal közösen meghirdettük a hagyományos honismeret-helytörténeti pályázatot az 1990–91-es évre. Az eredményhirdetésre az 1992. évi

Honismereti Akadémián kerül sor. A felhívást valamennyi megyei múzeumnak, ill. egyesületnek elküldtük, kérve a korábbi gyakorlatnak megfelelően szakmai segítséget, propagandatevékenységet.

A Néprajzi Múzeummal történt megállapodás alapján a hagyományos Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatot szervezésében és kiírásában módosítva hirdetjük meg. Szövetségünk a díjazásban is részt vállal, és a korábbi gyakorlatnak megfelelően helyet biztosít a Honismeretben mind a pályázattal kapcsolatos közleményeknek, mind a sikeres pályamunkáknak. A gyűjtésszervezéssel foglalkozó csoport pedig állandó kapcsolatot létesít a megyei egyesületekkel.

Pályázatot hirdettünk honismereti táborok és megyei, helyi honismereti-helytörténeti jellegű kiadványok, periodikák anyagi támogatására. A tábori munkabizottság szakmai véleménye alapján a kuratórium 52 tábor támogatását javasolta, összesen 1 millió 60 ezer Ft értékben. (Két tábor pályázata nagyon megkése érkeztet, így azokkal már nem tudunk érdemben foglalkozni.) Kiadványok támogatására 29 pályázat érkezett, melyeket a szakmai bírálóbizottság véleménye alapján díjazott a kuratórium, összesen 425 000 Ft értékben. Két pályázatot nem tudott a bizottság elfogadni, ezek nem kaptak támogatást. (A részletes kimutatást mindkét pályázatról megküldtük az egyesületnek.)

Szövetségünk az elmúlt évben pályázatot nyújtott be a Karácsony Sándor Alapítványhoz a repertórium kiadásának támogatására, sajnos eredménytelenül. A korábban az Eötvös Alapítványhoz benyújtott pályázatunkkal viszont 10 000 Ft-os támogatást nyertünk, melynek segítségével ez évben megjelenhetett a Honismeret 15 évfolyamának repertórium.

Az Országgyűlés Parlamenti Bizottságához benyújtott pályázatunkra 2 millió 5 ezer Ft-ot kaptunk, elsősorban ifjúsági célokra, ill. a működés támogatására. Az elnökség javaslata alapján valamennyi egyesületet 10 000 Ft-os támogatásban részesítünk ebben az évben a kapott pénzből.

A Magyar Televízió különböző pályázatain két program pályázatában vettünk részt, melyekkel egyrészt a nem közismert magyarországi várak bemutatását szolgáló film, másrészt a régi nyelvjárásokat megőrző műsor elkészítéséhez kértünk az alkotókkal közösen támogatást. Támogatjuk az 1944–45-ös kitelepítésekről, áttelepítésekről, hadifogyokról készülő filmet.

IV. A XIX. Országos Honismereti Akadémia előkészítésében, szervezésében folyamatosan együttműködünk a házigazda szerepét vállaló Békés megyei honismereti egyesülettel, a támogató intézményekkel, szervekkel. Elnökségünk részt vett a programterv kidolgozásában, az előadók felkészítésében, egyéb szervezési munkálatokban.

V. *Kapcsolatokat* kerestünk más szervekkel, intézményekkel, melyek mozgalmunkat támogatni tudják. A Honvédelmi Minisztériummal konkrét, a tartalmi munkát segítő személyes kapcsolat jött létre (ez részben az akadémia sikeres lebonyolításában is jelentkezett).

A Művelődési és Közoktatási Minisztériummal folytatott megbeszélés során egy-egy akciónk lebonyolításához kaptunk ígéretet a támogatásra.

Tárgyalást folytattunk a Kossuth Könyvkiadóval a Magyarországi Honismereti Füzetek-sorozat kiadásáról, mely egy-egy megye múltjának, jelenének egységes tematika alapján történő bemutatásával lett volna hivatott segíteni az oktatást. A sorozat elindításához szükséges pénz azonban nem áll rendelkezésre, így e tervet el kellett halasztanunk.

Csatlakoztunk a Kossuth Szövetséghez, aktivistáink részt vettek az országos tanácskozásukon, pályázati kiírásukat folyóiratunkban megjelentettük. Felvételét kérte szövetségünkbe társszerveként a Magyarország Felfedezői Hagyományörző Szövetség, melynek elnökével előzetes tárgyalásokat folytattunk elnökségünk. A mozgalom mintegy 30 000 fős tanulói taglétszámmal az utánpótlást segíthetné, mozgalmunkkal rokon célkitűzéseivel pedig szövetségünk tartalmi munkáját gazdagíthatná. Felvételükről a közgyűlés dönt, az elnökség támogatólag terjeszti javaslatát a közgyűlés elé.

VI. A Honismeret c. folyóiratot sikerült megmenteni a megszűnéstől. Az elmúlt évben jelentkezett anyagi és egyéb gondok miatt az egyes számok torlódtak, ez év elejére átcúsztak, 2–2 számot összevontan voltunk kénytelenek megjelentetni, de végül is mind a 6 szám az olvasók kezébe került. Ez évben már reményeink szerint sikerül a kéthavonkénti megjelenésre visszaállni. A terjesztést a postával közvetlenül kötött szerződés szerint végezzük, az árusítást a posta egy újonnan alakult részlege végzi, egyelőre sajnos csak Budapesten. (Szerintük vidéken nincs rá igény.) Előfizetőink száma jelenleg 1620 fő ill. intézmény, az eladott példányszám 220 db, a lap 2500 példányban jelenik meg. A külföldi terjesztésben segítséget nyújt az Országos Széchényi Könyvtár 150 példány előfizetésével, így a határon túli területekre nagyobb példányszámban jut el a lap. Támogatást kértünk az Illyés Alapítványtól, de egyelőre eredménytelenül.

Sok huzavona után végre megjelent a repertórium is, melyből a korábbi előfizetőknek már meg is küldtük az igényelt példányt. A kiadványt 1500 példányban jelentettük meg, propagálásában, terjesztésében kérjük az egyesületek segítségét, hogy minél több egyéni előfizetőhöz, könyvtárakhoz, egyéb intézményhez is eljusson.

A XIX. Honismereti Akadémia ajánlásai

1. A megváltozott társadalmi és politikai feltételek között továbbra is szükség van a honismereti mozgalom tudománysegítő és szülőföldszeretet-erősítő és a közéletiségre felkészítő szerepére.

2. Tegyük erőfeszítéseket annak érdekében, hogy az iskolák falai között kapjon minél nagyobb teret a honismereti szemlélet, és tanítóképző és tanárképző főiskolákban végre vesszék be a honismeret tananyagként való oktatását.

3. Erősíteni kell a mozgalom szervezetségét. Ezért:

– a megyében legyen a mozgalom összefogója a Honismereti Egyesület;
– ezek alakítsanak ki rendszeres és eleven kapcsolatot a megyében működő szakkörökkel, honismereti közösségekkel, egyéni gyűjtőkkel és kutatókkal;

– a megyei egyesületek térségi honismereti céljaik megvalósítása érdekében szükség és igény szerint működjenek együtt a szomszédos – akár a határokon túli – területek honismereti közösségeivel is;

– a megyei egyesületek hatékonyabb működése és a honismeret munkásainak minél szélesebb körű bevonása érdekében hozzák létre szakmai munkabizottságukat.

4. Hozzon létre a mozgalom, vagy vegyen részt olyan helyi díjak, alapítványok szervezésében, amelyek helyi kiválóságok szellemében a szülőföldhöz való kötődést erősítik. Az országos Szövetség alapítsa meg honismereti emléklapokét.

5. A Honismereti Akadémia üdvözli e diákkori tanácskozás résztvevőit és kívánatosnak tartja, hogy a legkiválóbb honismereti jellegű pályamunkák listája, illetve részletei a Honismeretben megjelenjenek.

6. A fiatalok aktivitásának a mozgalom céljai érdekében való értékesítése érdekében adjunk minél nagyobb teret a fiataloknak. Alulról építkezve, tehát minden megyei egyesület hozza létre a maga ifjúsági szekcióját, amelyek majd megválasztják a Szövetségben való képviselőket.

7. A mozgalom lapja a Honismeret, segítsük, hogy tartalmilag egyre gazdagabb legyen, és előfizetés útján a mozgalom minél több emberéhez eljusson.

8. Az akadémia résztvevői kívánatosnak tartják, hogy a megyei és városi honismereti híradók szerkesztőinek tanácskozására ismét sor kerüljön.

9. Eljött az ideje, hogy a határon kívüli magyarok felé nyújtott kezünket azok immár szervezett keretek között is elfogadhassák. Ezért meg kell kettőzni erőfeszítéseinket a szomszédos országokban és szerte a világban élő magyarokkal való kapcsolatok erősítésére. Ugyanakkor segítenünk kell, hogy a hazánkban élő nemzetiségek is erősíthessék kapcsolataikat anyaországaikkal. A mozgalom fontos feladatának tekintti a nemzetiségi, szórvány- és diaszpóralétből következő sorskérdések feltárását.

10. A honismereti mozgalom tevékeny részt kíván vállalni a honfoglalás közelgő 1100. évfordulójának megünnepléséből. Kívánatos, hogy minden településen találják meg a megemlékezés méltó módját. Csatlakozzanak a Pest megyei Honismereti Egyesület felhívásához, örökítsék meg településük életét videofilmen.

11. A honismereti mozgalom helyi szervei erősítsék kapcsolatukat az önkormányzatokkal, segítsék munkájukat és gyakoroljanak ellenőrzést tevékenységük felett. A helyi önkormányzati hagyományok feltárásával segítsék gyökereik mélyebbre eresztését, a települések hagyományos jelképeinek felélesztését és méltó használatát. A honismereti közösségek, kutatók működjenek közre a helyi lapok honismereti jellegének erősítésében.

12. A honismereti mozgalom helyi szervezetei legyenek a meglévő nemzeti emlékhelyek gondozói, és törekedjenek arra, hogy a közelmúlt eseményei és személyiségei is méltó mementót kapjanak. Legyenek kezdeményezői a II. világháború áldozataira, a deportálásokra, az 56-os mártírokra emlékező kegyhelyek létesítésének; eltűnt települések, hősök és áldozatok emléke megörökítésének.

13. Kezdeményezzék és vállalják nemzeti sorskérdéseink helyi gyökereinek feltárását, úgymint a tanyai és aprófalusi élet, az ingázás életformája, a nemzetiségi identitás, népesedés, a demokrácia és a civil társadalom feltételeinek kialakulása.

Építkezők figyelmébe ajánljuk!

Alaptól az épület befejezéséig, gazdag árukínálattal állunk az építkezők rendelkezésére.

Jól jár, ha kikéri telepvezetőink tanácsát.

Hasznos ötletekkel, szakmai ismerettel mutatják be termékeinket és tesznek ajánlatot vásárlásakor.

Időt, pénzt takarít meg, keresse fel építkezése során

a Közép-magyarországi Tűzép Vállalat Pest, Komárom, Fejér megyei telepeit!

Várjuk kedves vásárlóinkat

ALAPTÓL A BEKÖLTÖZÉSIG !

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Angyal István saját kezű vallomása. A szöveget gondozta, a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette és a névmutatót összeállította **Eörsi László**. Előszó: **Eörsi István**. Pesti Szalon Bp. 1991. 215 old.

A vallomást Angyal István 1956 novemberében írta a Fő utcai Katonai Ügyészségen.

Ági Sándor: 40 éves az esztergomi Hell József Károly Szakközépiskola 1960–1990. Jubileumi évkönyv. Be.: **Gárdai Zoltánné**. Kiadja az iskola igazgatósága. Esztergom, 1990. 128 old.

Bachmann Zoltán: Pécs, a „korsós” ökeresztény sírkamra. Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, 373. Bp. 1990. 16 old.

Balassagyarmati Honismereti Híradó 1990. 1–2. Balassagyarmat, 173 old.

Herczeg Hajnalka: Kisvárosi kálvária. Volt egyszer egy megyeszékhely: Balassagyarmat, **Dr. Petrik Jánosné**: Adalékok a 150 éves balassagyarmati zárda történetéhez, **Reiter László**: *Balassagyarmat harangjai 1690–1990.*, **Forrai Katalin**: Nógrád megye újratelepülése, **Kató Sára**: Régészeti kutatások Csesztvén, **Limbacher Gábor**: A 100 éves Józsvy utca, **Kovalcsik András**: Előszó a Szalézi Krónikához; A balassagyarmati Szalézi Rendház Krónikája. 1950. június 13-tól, Reményi Károly levele Lukás László m. k. pénzügyminiszter úrhoz, **Rusvay Tibor**: Gyarmathy Michel emlékezése volt és jelen időkre, **Boldizsár Menyhért**: Kiegészítő adatok Selmeczy Árpádné: In memoriam Fertsek Elza c. cikkéhez; **Nekrológok**; Beszámoló a Madách Imre Városi Könyvtár munkájáról. Beszámoló Honismereti Körünk rendezvényeiről. Bemutatkozik a Komjáthy Jenő Irodalmi és Művészeti Társaság.

Balázs Lívia: Rábaközi parasztdkameron. Válogatás rábapordányi tréfiakból és elbeszélésekből. Kiadja a Rábaközi Művelődési Egyesület. Csorna, 1991. 157 old.

Barna Gábor: Búcsújáró- és kegyhelyek Magyarországon. Panoráma. Bp. 1990. 175 old

A könyv tájékoztat a búcsú fogalmáról, s a magyarországi búcsújárás rövid történetéről, majd a mai Magyarország következő búcsújáróhelyeit veszi számba: Andocs, Baja-Máriakönyve, Bata, Belpátfalva, Bodajk, Bucsuszentlászló, Budakeszi, Budapest-Máriaremete, Celldömök, Csatka, Csicsó, Csobánka, Csorna, Eger, Egerszalók, Erdőtelek, Esztergom, Feldebrő, Fertőszentmiklós, Gencsapáti, Gyöngyös, Győr, Gyula, Hajós, Hasznos, Jásd, Jászberény, Kács, Kópháza, Má-

riabesnyő, Máriagyüd, Máriakálnok, Máriaké-
ménd, Márianosztra, Máriapócs, Mátraverebély-
Szentkút, Monok, Osli, Pécs-Havi-hegy, Péli-
földszentkereszt, Petőfiszállás-Szentkút, Rőjtök-
muzsaj, Sajó pálfalva, Segesd, Solyvár, Sopron-
bánfalva, Sümeg, Szeged-Alsóváros, Szekszárd,
Szigetvár-Turbék, Tétsszentkút, Vác-Hétkápolna,
Vasvár, Vértessomló, Végül: Búcsúnaptár és válo-
gott irodalom.

Bánkuti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. Akadémiai. Bp. 1991. 254 old.

Berey Katalin–Horváth Ágota: Esély nélkül. *Műhelysorozat 10*. Vita. Bp. 1990. 98 old.

Berey Katalin tanulmánya a szociális követelményeknek meg nem felelő cigánytelepek felszámolására irányuló törekvések eredményességét vizsgálja, **Horváth Ágota** pedig Kamarás (?) település példáján elemzi a szegénység és a segélyezés szociális és gyámügyi összefüggéseit.

Békés megye sportjának története a kezdetektől a felszabadulásig. Összeállította **Kun László**. Békéscsaba, 1987. 238 old.

Budapest története képekben 1493–1980. 3/3. főszerk. **Berza László** FSZEK. Bp. 1990. 223 old.

A sorozatnak ebben a füzetében a tudományos intézetek, könyvtárak, múzeumok, levéltárak, más kulturális intézetek, lap- és könyvkiadók, színházak, cirkuszok, vidgádók, filmszínházak épületeit és életét bemutató leírások kaptak helyet.

Csejte István: A borbélymester hagyatéka... Különböző belső és külső nyavalyák ellen való hasznos orvosságok: Csokonai József debreceni chirurgus receptkönyve. Csokonai. Debrecen. 1990. 196 old.

A kézirat receptek betűhív olvasatával. Előszó: **Vargha Balázs**. Csokonai Mihály atyja, Csokonai József (1747–1786) Debrecen városának chirurgusa, több nyelven beszélő, tudós férfiú volt, kinek kéziratosságyatékából való ez a receptkönyv.

Csongrád Megyei Honismereti Híradó. 1990. Kiadja a Csongrád Megyei Művelődési Központ és a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület. Szeged. 196 old.

Előszó, **Hajdú Géza**: A hódmezővásárhelyi Visszhang utcai Olvasókör alapításának 120. évfordulója, **Nagy István**: Megemlékezés Erdői Ferencről, *ifj. Lele József*: Bálint Sándor közelében, **Óze Sándorné**: Szülőföldem, Szegvár, **Hegy Fló-**

rián: A fadaragó életrajza, *Rácz Sándor:* Régi malmok nyomában, *Komoly Pál:* Gyermekneveléssel kapcsolatos hagyományok Pitvaroson, *Nagyfalusi Éva:* Lidi néni konyhája, *Fejér Gábor:* Egy történet írott forrásokban, *Krunity Mihály:* Mozaikok és adalékok az újszentiváni szerbség történetéhez, *Vecsernyés János–Vecsernyés István:* A leventéből hadifogságba, *Radocsi Ferenc:* A XVIII. Országos Honismereti Akadémia, A Honismereti Szövetség Alapszabálya, *Óz Károly:* Egy új szövetség, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) bemutatása, *Radocsi Ferenc:* Honismereti szakkörvezetők és történelemtanárok tanulmányútja Csongrád megyében, *Dudás Lajos:* Honismereti nap Csongrádon, *Szűcs Judit:* Kárpátaljáról, *Tóth István:* A vásárhelyi leventék háborús kálváriája, Pályázati eredmények.

Csorba Csaba: A muhi csata 1241. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Szerkesztette, illusztrálta, a címlapot és a kötetet tervezte *B. Balsai Jolán.* Miskolc, 1991. 64 old.

Csorba Csaba: A tatárjárás. Zrínyi. Bp., 1991. 75 old.

Dercsényi Balázs–Hegyi Gábor–Marosi Ernő–Török József: Katolikus templomok Magyarországon. Hegyi és Társa. Bp., 1990. 368 old.

131 római és görög katolikus templomot mutat be a könyv 680 színes képen.

Délszláv hőseinek Székely Jánosról. Fordította és a bevezetést írta *Borislav Jankulov,* utószóval közzétésként *Jung Károly.* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete és a Fórum Kiadó. Újvidék, 1990. 61 old.

Dunakanyar. A Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság Tájékoztatója 1991/1. Kiadja a DIB. Bp., 1991. 77 old.

A tartalomról: *Rédey Pál:* Esztergom Szent Tamás hegye, *Dr. Jeszenszky Géza:* Helyzetjelentés a Nagy-Hideg-hegyről, *Szita Szabolcs:* A szerzetesi élet Duna vidéki emlékeiből.

Esterházy Lujza: Szívek az ár ellen. Püski Kiadó. Bp., 1991. 230 old.

Esterházy János szlovenszkoí magyar politikus testvérének emlékirata.

Az esztergomi Bottyán János Finommechanikai és Műszeripari Szakközépiskola évkönyve 1950–1990. Szerk.: *Baráth Iván, Magyar Károly, Ortutay Andrásné.* Bev. *Gergely László, Simon Tibor.* Esztergom, 1990. 118 old.

Az esztergomi Főegyházmegye névtára 1989. Bev.: *Paskai László.* Kiadja az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság. Az adatok lezárva: 1989. március 31. Esztergom, 1989. 174 old.

Faragó István: Buda, Duna, Pest. Fényképalbum. Buza Péter szövege. Officina Nova, 1991. 94 old.

Fehér könyv: Marosvásárhely. Az 1990. március 19–20-i események Marosvásárhelyen. *Marosi Barna* és mások helyszíni leírása, rádió- és sajtódokumentumok, fényképek, az RMDSZ Maros Megyei Bizottságának szerkesztésében. Püski. Bp. 1991. 135 old.

Fehérvári István. Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956. A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége kiadása. Bp., 1990. 230 old.

Fényes Elek: Vas vármegye mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben, 1836. *Vas megyei levéltári füzetek 4.* A bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Benczik Gyula, Mayer László.* Szombathely, 1991. 90 old.

Filep Tibor: A debreceni forradalom, 1956. október. Tizenkét nap krónikája. Kiadja a Mozgáskorlátozottak Egyesületének Piremon Kisvállalata. Debrecen, 1990. 198 old.

Fülep Lajos és Kner Imre levelezése. Összeállította, bevezetővel és jegyzékkel ellátta *Sümegei György,* szöveget gondozta *Kőhegyi Mihály,* szerk.: *Erdész Ádám.* Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 17. Gyula, 1990. 291 old.

Gazda István: Széchenyi napjai. Történelmi-művelődéstörténeti kronológia. Tájak–Korok–Múzeumok kislexikon. Bp. 1991. 168 old.

Gönöri György: Erdélyiek és angolok. Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok. Héttorony. Bp. 1991. 121 old.

Gyergyói Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig, 1–2. Mozaik. Bp.–Debrecen, 1991. 691 old.

A cigányság sorsát, helyzetét vizsgálja Hajdú-Bihar megyében.

Győri tanulmányok 11.: Fejezetek a győri önkormányzatok történetéből. Szerk.: *Lados Mihály.* Kiadja a megyei jogú város polgármesterei hivatal. Győr, 1991, 240 old.

Bak Borbála: Győr szabad királyi város önkormányzata (1743–1778), *Bükki Sándorné:* Győr önkormányzatának gazdálkodása a városi pénztári iratok tükrében 1867–1876 között, *Sáry István:* Városi (kegyúri) római katolikus elemi iskola igazgatása a dualizmus korában, *Szakál Gyula:* Adatok a győri politikai vezető réteg történetéhez, *Páll György:* Önkormányzati gazdálkodás Győrött az 1920-as évek második felében, *Honvári János:* Győrújbarát elődközségeinek önkormányzata és gazdálkodása az 1930-as évektől a tanácsrendszer kiépítéséig, *Grábics Frigyes:* A Magyar Városok Kongresszusa és Győr a húszas években, *Reichnitzer János:* Az önkormányzó nagyváros, *Néma Sándor:* Önkormányzati élet belülről – Beszélgetés dr. Lengyel Alfrédal, *Bedécs Gyula:* Felsőpulya (Oberpullendorf) önkormányzata, *Sindelfingen önkormányzatának működése, Bana József:* Győr polgármesterei a kiegyezéstől a tanácsrendszer bevezetéséig (1867–1950), Az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, *Jászberényi Ferencné:* Válogatott bibliográfia a

helyi önkormányzatok és a közigazgatás magyar irodalmából (1865–1990).

Hangay Zoltán: 19 történelmi arckép a XIX. szd. magyar történelméből. Trezor. Bp. 1991, 202 old.

József nádor, Battyány Lajos, Eötvös József, Andrássy Gyula, Tisza Kálmán, Wekerle Sándor, Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Görgey Artúr, Vasvári Pál, Klapka György, Deák Ferenc, Ganz Ábrahám, Weiss Manfréd, Baross Gábor, Liszt Ferenc, Bolyai Farkas.

Harkai Imre: Topolya építészete. Fórum Könyvkiadó, Újvidék. 1991, 111 o.

Határon túli magyar helységnevszótár. Összeállította és a bevezetőt írta *Sebők László*. Arany Lapok Kiadó. Bp., 1990, 267 old.

A szomszédos utóállamokhoz került, Kárpát-medencén belüli magyar területek településeinek magyar, és az illető ország államnyelven használatos nevét közli a kiadvány szótárszerűen.

Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmusban: A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig. Akadémiai. 1991, 297 old.

Héra Szabó Lajos: Hősök és áldozatok. Emlékezés a két világháború malomsoki áldozataira. Szerk.: *Hadnagy László*. Kiadja a Malomsoki Baráti Kör. é. n. (1991) 88 old.

HÍRHARANG 1991 1–2. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Liszka József*. 1991, 44 old.

Liszka József: Szabad-e derűlőn lenni? *Pukki László:* A néprajz és a helytörténet szerepe az iskolai oktatásban c. tud. tanácskozás megnyitója, *Barsi Ernő:* A néprajz szerepe a pedagógus munkájában, *Ag Tibor:* Népzene az iskolai oktatásban, *Fehérvári Magda:* Néprajzi gyűjtőpályázatok a Komáromi járásban, *Fülöp Laura:* Találkozásom a néprajzzal – boldogfai példa, a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság II. közgyűlésének jegyzőkönyve, *Liszka József:* Beszámoló a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság tevékenységéről, A CsMNT alapszabályzata, *Bodnár Mónika:* A gómői vert csipke, *Danter Izabella:* Egy néprajzi kiállításról, a CsMNT könyvtárának gyarapodása.

HÍRHARANG 1991/3. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Liszka József*. 1991, 45 old.

Liszka József: Csemadok kontra társaságok? *Rémiás Tibor:* Torna vármegye XVIII. századi jobbágyi társadalmi és gazdasági élete; *Viga Gyula:* Árucseres és időszakos vándorlás a Felföld és a Magyar Alföld tájai között; *Bodnár Mónika:* Bódva völgye néprajza; *Szepsi (Moldava nad Bodvou) Bodoló; Ag Tibor:* A CSEMADOK és a néprajzi gyűjtés; Magyar Néprajzi Gyűjtemények és tájházak Szlovákiában; *Danis Ferenc:* Lesz (van) múzeum Ipolyságon? *Puskó Gábor:* Lesz-e tájház Tornalján? Magyar néprajzkutatók tanács-

kozása Budapesten; A XXXIX. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat.

Ipolcsi Arnold Emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Ipolyi Arnold irodalmi munkássága. 1845–1886. Összeáll.: *Bunyitay Vince*. Szerk.: *Cséfelyay Pál, Ugrin Emese*. Az Apostoli Szent-szék Könyvkiadója. Bp., 1989, 237 old.

Írók lázadása. 1956-os írószövevényi jegyzőkönyvek. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta *Standeisky Éva*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 1990, 451 old.

Iván László: Keceli szólások. *Keceli morzsák 1*. Szerk. és bevezető: *Imre Károly*. Kiadja a Keceli Általános Művelődési Központ. 1990, 32 old.

Iványi István: Szabadka szabad királyi város története 1–2. EBI 1991, 551 és 648 old.

Az 1886–1892. évi eredeti kiadás hasonmás kiadása.

Jászi Oszkár: Dunavölgyi barátságok és viták. Gondolat. Bp., 1991, 287 old.

A Justh család levéltára 1274–1525. Közzéteszi *Borsa István*. Akadémiai. Bp., 1991, 320 old.

Kincses Előd: Marosvásárhely fekete márciusa. Püski. 1990, 104 old.

Kiskörös helytörténeti monográfiája. Szerk.: *Dr. Meskő Sándor*. Kiadja a Városi Tanács V. B. Kiskörös, 1989, 648 old.

A VÁROS ÉS KÖRNYÉKÉNEK FÖLDRAJZI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAI: Három levél a kiskörösi föld öskoráról, A táj képeinek kialakulása, A város vízrendszeréről; A TELEPÜLÉS TÖRTÉNETE: Kiskörös: helynevek-dűlőnevek, Régészeti kutatások Kiskörösön és környékén, Kiskörös és környékének benépesülése – A település alakulása a törökidús végéig; ÚJRA-TELEPÍTÉS, VÁROSSÁ FEJLŐDÉS: A Wattay család, A törökidús után, Birtokviszonyok, A város pecsétjei és címere, Közigazgatás 1867 előtt, A közigazgatás tisztségviselői a múltban, Az 1848-as szabadságharc idején és után, A gazdálkodás mindennapjai az újratelepítés utáni másfél évszázadban; A KIEGYEZÉS UTÁN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG: Az ipar kialakulása, Kiskörös közlekedésének története, Társadalmi-kulturális élet, Közoktatás, Felekezetek, Egészségügy: járványok, egészséges ivóvíz, táplálkozás, tisztálkodás, Középületek-közintézmények; A TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VISZONYOK ALAKULÁSA A SZÁZADFORDULÓTÓL: Gazdasági-társadalmi viszonyok, A város gazdasági és ipari fejlődése, Egészségügyi ellátás-szociális gondoskodás, Oktatás-nevelés-közművelődés-műzeumok, Kiskörös sportja 1945 után, A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Kiskörösi Csoportja; HAGYOMÁNYOK – NÉPSZOKÁSOK – EMLÉKEK: Betyárvilág – pusztai élet, Születés-házasság-halál Kiskörös életében, Kiskörösi pa-

rasztházak, Kiskőrösi népviselet. Petőfi kultusza szülővárosában; NAGY ELŐDEINK; Utószó; Irodalom.

Kiss Z. Géza: Ormánsági változások. Fejezetek a XVIII–XIX. századi társadalom történetéből. Akadémiai Kiadó. Bp., 1991, 261 old.

Komárom–Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek, 4. Szerk.: *Körmenyi Géza*. Kiadja Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága. Tata, 1990, 126 old.

Komárom Megyei Múzeumok Közleményei, 3. Főszerk.: *Fürészné Molnár Anikó*, szerk.: *Somorjai József*, *Gyenisné Landesz Edit*. Képszerk.: *Németh Anikó*. Fotók: *Németh Anikó*, *Haraszi Norbert*. Kiadja a Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága. Tatabánya, 1990, 220 old.

Kovács György: A Diósgyőr–vasgyári művelődés története, I–II. Bev. tanulmány: *Gelencsér Katalin*: Kiadja a BAZ Megyei Közművelődési Módszertani Központ, Miskolc. 1990, 148. és 155. old.

Lukacs, John: Budapest, 1900. A város és kultúrája. Európa. Bp., 1991, 253 old.

Magyar kastélyok. Felvételek: *Hegyi Gábor*, bevezető tanulmány: *Koppány Tibor*, a kastélyokat ismerteti: *Dercsényi Balázs*, kerettörténeti részek: *Órsi Károly*. Szerk.: *Dercsényi Balázs*. Officina Nova, Bp., 1990, 133 old.

A magyar nyelv könyve. Főszerkesztő: *A. Jászó Anna*. Trezor. Bp., 1991, 604 old.

Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom megye. Kiadja az Országos Műemléki Felügyelőség. Bp., 1990, 54 old.

Magyarország szegin. Összeállítás a gyimesi és moldvai csángó magyarokról. Szerk.: *Harangozó Imre*. Kiadta a békéscsabai Erdélyi Kör. 1991, 28 old.

Halász Péter: „Hol vagytok székelyek...?”, *Tankó Gyula*: Kik vagyunk mi, gyimesi csángók? *Holló Gábor*: Gyimesi táncszók és énekek, *Cs. Szabó István*: Gondolatok egy majdnem elfelejtett népről (moldvai csángó magyarok), *Harangozó Imre*: Utószó helyett.

Magyar Zoltán munkássága: Az 1968. május 28-án, Tatán rendezett tudományos emlékülés előadói anyaga. Bev.: *Berényi Sándor*, szerk.: *Gyenisné Landesz Edit*, *Somorjai József*. *Tudományos Füzetek 5.* Sorozatszerk.: *Fürészné Molnár Anikó*. Kiadja a Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága. Tata, 1990, 58 old.

Mádai Gyula: Vízoly az őskortól napjainkig. Történeti krónika. Kiadja a BAZ Megyei Közművelődési és Módszertani Központ. Miskolc. 1990, 95 old.

Oroszlány a XX. században. Szerk.: *Földi Józsefné*. Írták: *Babirák András*, *Földi Józsefné*. Az Oroszlányi Helytörténeti Kör kiadványa. *Oroszlányi Helytörténeti Füzetek 4.* Kiadja az Oroszlányi

Városi Tanács V. B. Könyvtára. Oroszlány, 1990. 48 old. 18 cm.

A mesterszállási II. világháborús emléktábla. Szerk.: *Nagy Magdolna*. Kunszentmárton, 1991. 19 old.

Mészáros István: Iskola Szent Márton hegyén. A Pannonhalmi Bencés Gimnázium története. Sajtó alá rendezte *Borián Előd*. *Magyar bencés gimnáziumok 2.* Pannonhalma, 1990. 147 old.

Népművészeti örökségünk. A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből. Fekete könyvek kultúr-történeti sorozat 10. Szerk.: *Gecsei Lajos* és *dr. Köteles Lajos*. Kiadta a Békés Megyei Tanács V. B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága. Békéscsaba, 1987, 222 old.

Tábori György: Ködmönök, *N. Fülöp Katalin*: Szürhímezések, *Csapóné Tábori Hajnalka*: Hímzések, *Tábori György*: Szóttesek, *Tábori György*: Festett bútorok, *Szonoky Lajos*: A szövés-fonás eszköze, *Molnár Mária*: A háztartás eszközei, *Csapóné Tábori Hajnalka*: Népi kerámiák, *Lipták Pál*: Butélikák, *S. Kovács Ilona*: Bőrművészet, *S. Kovács Ilona*: Fa- és szaruművészet, *Cs. Tábori Hajnalka*: Népi gyermekjátékok.

Pifkó Péter: Esztergomi utcák. 1700–1990. (Közrem.: *Zachar Anna*. Borítótérv.: *Kaposi Endre*, *Bajor Ágost* színezett tusrájzainak felhasználásával. Térképek: *Lengyel Csabáné*. Reklám szerk.: *Adorján Tamás*. A szerző kiadása.) Esztergom, 1990. 119 old. 1 térk. 23 cm.

Radó Polikárp: Tiszazugi történet. Berecz Skolasztika élete. Utószó: *Reichardt Aba*. Kiadja a Szent Benedek Leányai, a Pannonhalmi Főapátság és a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Tiszaujfalú–Pannonhalma–Szolnok. 1990. 304 old.

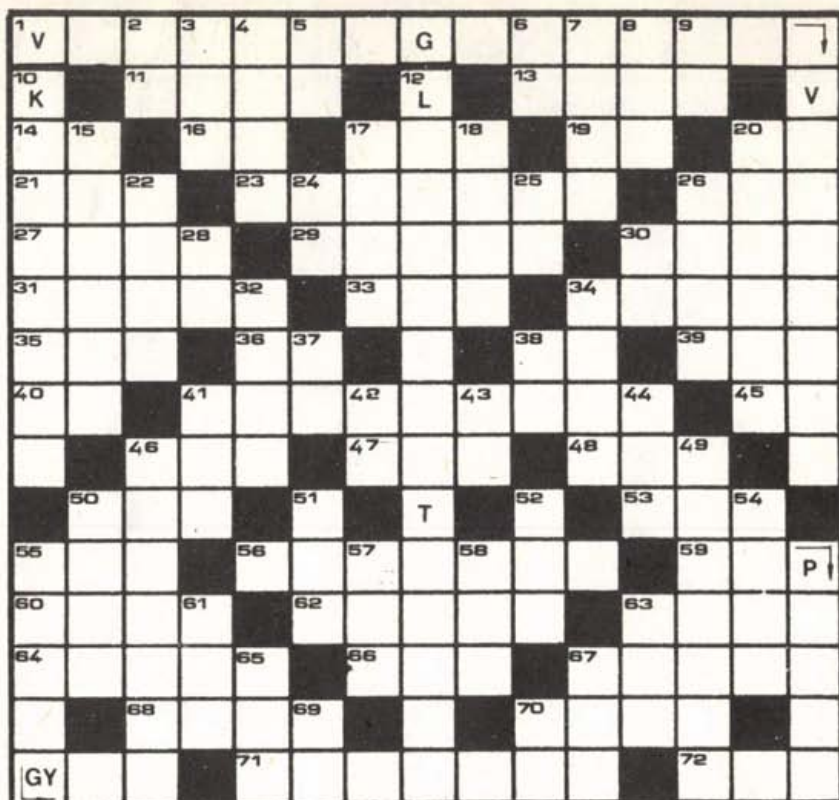
Az először 1945-ben megjelent könyv hasonló kiadása.

Ráduly János: Hold elejti, Nap felkapja. Kibébi találos kérdések. Kriterion. Bukarest, 1990. 269 old.

Az 1937 tételből álló találoskérdés-gyűjteményt a szerző alapos tanulmánya előzi meg, amely szociográfiai módszerekkel tárja fel a találosok falujabeli ismeretének társadalmi vonatkozásait.

Romániai Magyar Gazdák Egyesülete Évkönyv 1991. Kiadja a Hét Szerkesztősége. Bukarest, 1991. 224 old.

A tartalomról: *Gál Ödön*: Falvaink új életre kelnek, *Egyed Ákos*: Az áldott anyaföldet nem elég szeretni, Mi volt és mit tett az Erdélyi Gazdasági Egyesület?; *Horváth Zoltán*: Az EMGE 1940–1944 között; *Vita Zsigmond*: Újrinduló irodalom az enyedi Erdélyi Gazdában; *Imreh István*: Természetvédelem székely eleinknél; *Csetri Elek*: Az első erdélyi méhészkönyv; *Csávossy György*: Régi borok, régi babérok; *Domanovszky György*: Mi fán terem a kopjafa?; *Egri László*: Erdély egykori disze, Bonchida; *Haszmann Pál*: Eleink segítőtársa: Szerszámok és gépek a csernátóni múzeumban; Az első vonat Székelyudvarhelyen; *Kerekes Zoltán*: Az erdélyi sodrott ló, *Bodán Imre*: Pásztor- és juhászkutyáinkról.

– Az 1956-os eseményekre emlékeznek egyik költőnk is, Kónya Lajos, aki 1914-ben született. Annak idején ő szerkesztette 1956 őszén a Csillagot. – Az ő sorai vannak elrejtve a mostani keresztrejtvényünkben.

– A meghatározásokat nem választottuk külön, hanem a számozás sorrendjében folyamatosan adjuk. Ha egy számtól mindkét irányba indul ki megfejtés, akkor előbb a vízszintes, majd egy választóvonalal elválasztva a függőleges meghatározás található.

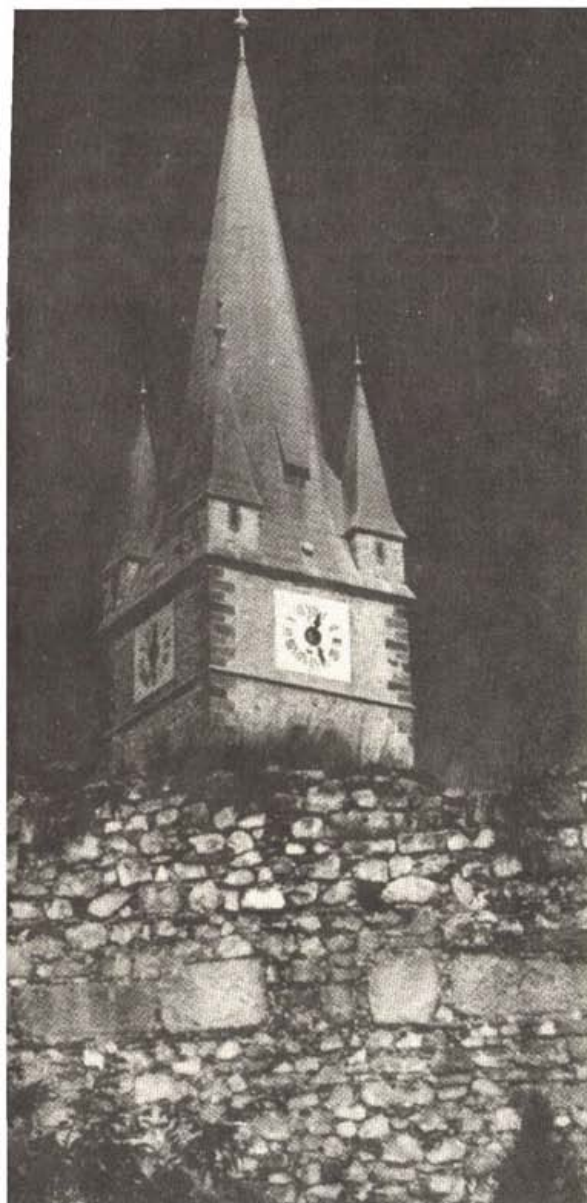
MEGHATÁROZÁSOK: 1. A vers első része. 2. Részvénytársaság rövidítése. 3. Nyári hónap rövidítése. 4. Paprika ígéje. 5. Molibdén vegyjele. 6. Kettős betű. 7. Állam. 8. Fanyar gyümölcs. 9. Thaiföldi és franciaországi gépkocsik jelzései. 10. A vers negyedik része. 11. Tejtermék. 12. A vers harmadik része. 13. Csavar. 14. Betűt vet. 15. Ezüstfém, radioaktív fém. 16. Gyarapodik. 17. Kígyófajta. – Gobi keverve. 18. Nem erre. 19. Americium vegyjele. 20. Tagadószó. – A sumérföld neve a hébereknél. 21. Végtelen állat. 22. Velence védőszentje. 23. Emlékművek. 24. Csak félig szid. 25. Vissza állóvíz. 26. Tud. – Fordítva: ruha része. 27. Van ilyen kosztüm is. 28. Azonos az 5 függőlegessel. 29. Ritka férfinév. 30. Van ilyen művészet is. – Az előző fele. 31. Tudok. 32. Hím állatot. 33. Járom. 34. Testrészt. – Ezüstfém, kékes fényű fém. 35. Csak félig bukták. 36. Állati szállás. 37. Szolmizációs skála egyike. 38. Vigyázó. – Számnév. 39. Öltözködési cikk. 40. Azonos a 1.

vízszintessel. 41. Nem tisztességesen játszhatok. – Fél csupor. 42. Egyforma betűk. 43. Adós páratlan betűi. 44. Ebben a községben volt Gárdonyi Géza édesapja gépész. 45. Rénium vegyjele. 46. Napszak. – Más növényre rátelepülő nem elősdi növény. 47. Kávéfajta. 48. Gubós növény. 49. Novemberben van a nevenapja. 50. Pud keverve. – Oktalan, meggondolatlan. 51. Albán pénzegység. 52. Mesterség. 53. Latin rövidítés. 54. Jugoszláv elnök volt. 55. Van ilyen napozó a strandokon. – A vers második része. 56. Betűről betűre halad. 57. Tartó. 58. Ilyen szó is létezik. 59. A vers negyedik, egyben befejező része. 60. Hivatalos rövidítés. 61. ...bisz, a halottakat pártfogoló isten az egyiptomi mitológiában. 62. Onfejú. 63. Heltai Jenő egyik versének címe. – Van ilyen tár is. 64. Német költő volt. 65. Seb keverve. 66. Egyforma betűk. 67. Televíziófajta. – Régi uralkodói cím. 68. Hangszer. 69. Névelő. 70. Becézett leánynev. – Azonos a 20 vízszintessel. 71. Hosszú, göndör és selymes szőrű vadászkutya. 72. Norvégiai, spanyolországi, ausztriai gépkocsik jelzései.

Mokos István

Beküldendő a szerkesztőség címére a vízszintes 1., a függőleges 55., 12., 10., vízszintes 59. sor. Beküldési határidő 1991. október 30. A helyes megfejtők között a LAKITELEK ALAPÍTVÁNY ajándéka-ként tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

A XIII–XIV. században épült
tordai református templom

